جفری خان

پاپیروس ها

(صورت حساب ها، نامه ها و اسناد)

ترجمه مهرناز نصریه

بسم الله الرحمن الرحيم

سرشناسه: مجموعه هنر اسلامی ناصر خلیلی
Nasser D. Khalili Collection of Islamic art.
عنوان و نام پدیدآورنده: پاپیروس‌ها
(صورت حساب‌ها، نامه‌ها و اسناد)
جفری خان؛ ترجمه‌ی مهرناز نصریه.
مشخصات نشر: تهران: کارنگ، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری: ۵۴۴ ص.: مصور.
شابک: ۱۷۵۰۰۰ ریال: ۵-۶۴-۶۷۳۰-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: عنوان اصلی:
Bills, letters, and deeds: Arabic papyri of the 7th to 11th centuries c1993.
موضوع: مجموعه هنر اسلامی ناصر خلیلی -- فهرست‌ها
موضوع: نسخه‌های خطی عربی (پاپیروس) -- انگلستان -- لندن -- فهرست‌ها
شناسه افزوده: خان، جفری
شناسه افزوده: Khan, Geoffrey
شناسه افزوده: نصریه، مهرناز، ۱۳۶۱ -، مترجم
رده بندی کنگره: ۱۳۸۸ ۹ ل ۸ الف / N ۶۲۶۴
رده بندی دیویی: ۷۰۹ / ۱۷۶۷۱۰۷۴
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۱۶۳۱۷۶۳

جفری خان

پاپیروس‌ها

ترجمه‌ی مهرناز نصریه

نشر کارنگ، خیابان انقلاب، رو به روی دانشگاه تهران، شماره ۱۳۳۰، تلفن: ۶۶۴۹۲۰۴۹ ـ ۶۶۰۶۱۸۳

جفری خان

پاپیروس ها

(صورت حساب ها، نامه ها و اسناد)

مترجم: مهرناز نصریه

چاپ: تصویر گیلان
لیتوگرافی: شمیم
صحافی: بر
نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۸

تیراژ: ۲۲۰۰ جلد
شابک: ۵-۶۲-۶۷۳۰-۹۶۴-۹۷۸

www.karangbooks.com
info@karangbooks.com

حقوق نشر محفوظ است

قیمت: ۱۷۵۰۰ تومان

فهرست

مقدمه ی مترجم، ۶

مقدمه ی ناشر، ۷

پیش گفتار، ۱۷

فصل اول: مقدمه، ۲۱

رول پاپیروس و طرز تهیه آن، ۲۸

اسناد پاپیروس، ۳۴

رسم الخط پاپیروس ها، ۳۵

فصل دوم: اسناد، ۴۱

فصل سوم: نامه ها، ۹۹

فصل چهارم: اسناد رسمی، ۲۷۱

نمونه های گردآوری شده در این مجموعه، اسناد و نامه های مربوط به دوران اسلامی مصریان است. تاریخ گذاری تخمینی اسناد پاپیروسی، به جز چند نمونه، بر حدس و گمان مفسران استوار است که بررسی کنجکاوانه رسم الخط آن ها، مطالعه کننده را با تردیدهای جدّی مواجه می کند. سبک نگارشی کلمات در اسناد، یکدست و خالص نیست و اغلب، صورت تکامل یافته یک حرف در کنار نمونه عقب مانده تر آن، در یک متن واحد دیده می شود که در متنی واحد نمی توان هیچ یک را به طور قطع، ملاک تاریخ گذاری گرفت. اما آن چه مسلم است، اسناد این مجموعه، بسیار جوان تر از تاریخ های تخمین زده اند.

به جز اسناد شماره ۲، ۱۰، ۱۶، ۱۷، ۲۲، ۲۴، ۴۸، ۱۲۸، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۷ و ۱۵۲ که همگی، سیاهه های تجاری حاوی ارقام و اعداد یونانی اند و رسم الخط رشد یافته، نحوه ی تنظیم سند و حتی قلم نگارش آن ها مشترک است و شاید به مرکزی واحد و احتمالاً دولتی تعلق دارند، تقریباً رسم الخط هیچ دو سندی، یکسان نیست و مترجم تصور می کند اسناد باقی مانده، مربوط به فرهنگ های متفاوت مصری است.

تعدادی نامه های شخصی فاقد شاخصه های رسمی و قراردادی در میان این اسناد دیده می شود. رسوخ و نفوذ فرهنگ عربی ـ اسلامی در حوزه روابط خصوصی افراد، این سئوال جدی را پیش روی معتقدان به شمشیرکشی اعراب و رسوخ اجباری و خون ریزانه اسلام به ناحیه غیرمسلمان مصر قرار می دهد که اگر چنین است چرا تازه مسلمان شدگان مصری که اعتقاد و التزام آن ها به تعالیم و آموزه های اسلامی در متن و محتوای نامه های خصوصی و حتی گزینش اسامی عربی ـ اسلامی آن ها پیداست، هیچ گونه کدورت و مقاومتی با فرهنگ اسلامی اعراب بروز نداده و حتی عرصه مکاتبات خانوادگی را نیز مجالی برای بازگشت به فرهنگ و خط و زبان پیشین، ندیده اند.

تقریباً متن تمام نمونه های حاضر با بسم الله آغاز شده و در اکثر سطور میان متن، اذکار اسلامی به خصوص اصطلاح متوکلانه ان شاء الله دیده می شود و غالباً بر دو روی پاپیروس های این مجموعه، اسناد یا نامه هایی نوشته شده که معمولاً از نظر موضوع و زمان نگارش، قرابتی ندارند. گاه بر روی دیگر اسناد یا سیاهه های رسمی، نامه ای خصوصی یا یادداشتی شخصی نگاشته شده که مترجم را با این پرسش عمده مواجه می کند: در حالی که از نظر فنی، شست وشوی

پاپیروس و نگارش متن جدید، سهل و قابل اجراست، چرا کاتبان، متن قدیم را پاک نکرده و در برخی موارد، ممسکانه بر حواشی متن پیشین، قلم زده اند. یا بر چه اساسی، مخاطب متن جدید را برای قرائت متن قدیم، محرم دانسته یا چه گونه اسناد رسمی و معاملاتی و غیره را بدون هیچ دغدغه ای در دسترس دیگران قرار می داده اند؟ به گمان مترجم کار عالمانه از زوایای گوناگون بر روی متن، نوع نگارش و به خصوص استفاده ی مکرر از این پاپیروس های اسلامی ـ عربی می تواند کلید گشایشی بر غموض و رموز بسیاری در فرهنگ و تاریخ و ادب سرزمین های اسلامی شناخته شود. انجام وظیفه ای که روشنفکری بی تحرک ایران می تواند با دنبال کردن آن، جای پای قابل دیداری از خود در مطالعات منطقه بر جای گذارد.

مقدمه‌ی ناشر

چنین می نماید، با سر به راهی تمام، جدی ترین مسائل مرتبط با تاریخ و فرهنگ ایران و اسلام را سرسری گرفته، به گمانه و پندار گذرانده و به هدایت متن هایی منقح نشده به بی راهه رفته ایم! زیرا گواهان موجود، از بقایای اسناد مکتوب قرون نخست اسلامی، که از جنبه ی اصالت بالنسبه قابل دفاع اند، دانسته های عمومی و کنونی ما، از تاریخ و تألیفات آغازین اسلام را، تأیید نمی کنند و برگرفته از منابع نامعتبری می شمارند که اینک سرفصل فرهنگ اسلامی شناخته می شوند.

«مانی دارای هفت کتاب است که یکی به فارسی و شش به سوری، زبان سوریا، بوده و از آن جمله است: کتاب سفرالاسرار، مشتمل بر چندین باب. باب ذکر الدیصانیین. باب شهادة بسنّاسف علی الحبیب. باب شهادة ... علی نفسه لیعقوب. باب ابن الارمله، که نزد مانی همان مسیح مصلوب است که یهودیان به دارش آویختند. باب شهادت عیسی علی نفسه فی یهودا. باب ابتداء شهادة آدم علی عیسی. باب السقاط عن الدین. باب قول الدیصانیین فی النفس والجسد. باب الرد علی الدیصانیین فی نفس الحیاة. باب الخنادق الثلاثة. باب حفظ العالم. باب الایام الثلاثة. باب الانبیاء. باب القیامة. این بود محتویات کتاب سفرالاسرار. کتاب سفرالجبابرة مشتق بر... کتاب فرائض المساعین. باب فرائض المجتبین. کتاب الشابرقان ـ مشتمل بر باب انحلال المساعین. باب انحلال المجتبین. باب انحلال الخطاة. کتاب سفرالاحیاء ـ مشتمل بر ... کتاب فرقماطیا ـ مشتمل بر...» (ابن ندیم، الفهرست، ص ۵۹۸)

ظاهراً آگاهی های کنونی ما، از مجرای مستندات و مکتوبات اسلامی، خلاف درک عالمانه و درست، حرکت کرده است. چنان که با خواندن متن بالا به جای تشکیک در صحت آن و گماشتن ظن جعل بر شخص و کتاب ابن ندیم، معصومانه همین گفتار پریشان و بی اساس را، موجب و مدرک وجود مانی گرفته ایم!!! اگر مقرر بر

عقل و نقد بود، باید به کم می پرسیدیم مگر در عهد مانی، خط و زبان فارسی بوده است که او کتابی به آن نمط بیاورد و سئوال کنیم این همه الفاظ عربی مبهم و فاقد معنا، که ابن ندیم عناوین کتاب های مانی قرار داده، چه گونه به آن عهد، یعنی ۴ قرن مقدم بر طلوع اسلام، مکتوب شده که اندک نشانی از کتاب نویسی به خط و لفظ و لسان عرب از آن زمان ندیده ایم؟!!

«ابوعبدالله جابربن حیان بن عبدالله کوفی، معروف به صوفی، که مردم درباره او اختلاف دارند، شیعیان وی را از بزرگان خود می شمارند و او را یکی از ابواب و از کسانی دانند که در مصاحبت جعفر الصادق علیه السلام و از مردم کوفه بود. گروهی از فلاسفه وی را از خود، و صاحب تصنیفاتی در منطق و فلسفه دانند. و کیمیاگران و اهل صنعت طلا و نقره برآنند که او در زمان خود بر آن ها ریاست داشت، و کارش پنهان بوده و عقیده دارند که برای بیم و ترس از دولتیان همیشه از شهری به شهر دیگر می رفت، و در جایی استقرار نداشت. و به قولی او در دستگاه برمکیان و پیوسته به آنان بوده، و به جعفر بن یحیی بستگی داشت و این گروه گویند مراد وی از ـ آقای ما جعفر ـ همان برمکی است، و شیعیان گویند، که وی در این گفته نظر به جعفر الصادق دارد.... جابر گوید **یکهزار و سیصد کتاب در فلسفه، و یکهزار و سیصد کتاب در حیل**، به پیکره کتاب تقاطر و **یکهزار و سیصد کتاب در صنایع مجموعه و آلات حرب**، تألیف کرده ام. پس از آن، دو کتاب بزرگ در طب، و کتاب ها و رساله های بزرگ و کوچک، تألیف کرده ام، و در طب در حدود پانصد کتاب تألیف دارم، مانند کتاب المجسة والتشریح، سپس در منطق بر پایه نظریه ارسطو کتاب هایی دارم، و پس از آن، کتاب الزیج اللطیف را در سیصد ورق، کتاب شرح اقلیدس، کتاب شرح المجسطی. کتاب المرایا. کتاب الجاروف، را تألیف کرده ام. و این کتاب را متکلمان رد کرده اند، و گویند که مولفش ابوسعید مصریست. پس از این ها در زهد و موعظه، و در عرائم تألیفات زیادی دارم. و در رد بر فلاسفه پانصد کتاب، و در کیمیا ـ کتابی به نام کتاب الملک، و یک کتاب به نام ـ الریاض ـ تألیف کرده ام.» (ابن ندیم، الفهرست، ص ۶۳۶ و ۶۴۰)

خردمندان شیعه، برای حفظ اعتبار فرهنگی مذهب، از آسیب زیاده نویسی های ابن ندیم، که موجب می شود مفرضاتی اساس تفکر و مکتب تشیع را بر مجهولات و موهومات بگویند، ضرور بود از تجلیل او تیری جویند و نپذیرند که در اواخر قرن اول هجری، زمانی که حتی یرگ نوشته ای آزاد از قرآن نیز به جای نمانده، مؤلفی با طول عمر معمول آدمی، پنج هزار جلد کتاب در حوزه های علوم و فنون و فلسفه و شیمی نوشته باشد. اما اوضاع کنونی چنین است که به نام این کرّافه باف، کارخانه ی دارویسازی زده ایم، کسانی حتی «فهرست ما قبل الفهرست» فراهم کرده اند و کسان دیگری از مکتوبات شیعه تا قرن سوم هجری، به تعدادی اعجاب آور، فهرست دیگری ساخته اند، بی این که تا کنون به میزان کف دستی از این همه کتاب، عین قابل دیداری به دست آمده باشد.

مباحث تکمیلی در باب متون و منظورهای سازندگان این کتاب ها، که تنها سهم

الفهرست آن بالاتر از سی هزار نسخه تا قرن چهارم و سه هزار مولف تا همان ایام است. در فضای متعصب کنونی، جز قدر دانی حاصل عمر، در جدول های می پایان ثمری ندارد، پس در این مختصر تنها نگاهی بر این فرقه بیاندازیم که آیا نوشتن و ساحت کتاب، به طور کلی، و در محیط جاری، به خط و زبان فارسی و عربی، از چه زمانی میسر شده است؟ خروج خردمندانه از این مدخل و مقدمات شاید به اسباب کنونی و عمومی ما در تار و پود مطلب و سطور کتاب هایی بایان دهد، که علی الاصول قابل نگارش نبوده اند

«پاپیروس بسیار گران بود. در قرن سوم هجری بهای هر قطعه پاپیروس ۱۵ دینار بوده در حالی که اجاره سالیانه ی یک دکان (یک قطعه زمین زراعی یا یک باب مغازه) یک دینار بود. پس عزم عده ای قادر بود از پاپیروس استفاده کند. نگاه متن پشت و روی پاپیروس ارتباطی به هم نداشت و بعید نبود که گیرنده ی نامه جواب آن را پشت پاپیروس بنویسد که البته بی تردید مخصوص می شد. نویسندگانی که پاپیروس بسیار و سفید در اختیار داشتند و ناگزیر بودند پاسخ نامه را پشت آن بنویسند چنان که در نامه ۹۲ آمده. تا نوشتن عبارت عربی فی المثل «از گیرنده نامه عذرخواهی می کردند. پاپیروس را به شیوه های گوناگون می بستند یا می پیچیدند. سپس آن را یا بواری از جنس پاپیروس یا ریسمان بسته و مهر می کرده اند.» (کتاب حاضر، ص ۳۵)

این حکایت موردی است از تدارک قطعه ای پاپیروس که تنها محیط کاربرد آن در تجارت خانه ها، در مکاتبات خصوصی دارندگان دو نمایی مدنی و فرهنگی و در حوزه ی حکومت ها بود. اما این تذکر که در آن محدوده ی جغرافیایی اسلام، که پاپیروس رونده بود تا قرون متمادی، بر پوست می نوشته اند، که فراهم آوردن آن نیز، با همین کلایه و گفتار قرین است

«برای آماده کردن پوست ابتدا به آن نمک می زدند تا از فساد آن جلوگیری کند، سپس تمامی چربی ها و گوشت های باقی مانده بر پوست را می تراشیدند و در ماسه یا شن می خواباندند و سپس با نیروی تمام از همه سو می کشیدند و خشک می کردند. از آن جا که پوست به عمل آمده گران بود، صحاف به روش خاص از کناره های پوست نیز استفاده می کرده» (فرانسیس دروش، سبک عباسی، ص ۱۷)

این شرح آماده سازی و عمل آوری دشوار مرکه ای از پوست که بتوان بر آن قلم نواند گرامی بیش از حد رقعه ای از آن را موجه و در عین حال معلوم می کند که سخن این نداشم در باب آن همه مولف و کتاب، تا پیش از قرن سوم هجری، از جمله تدارک پنج هزار مجلد، تنها از جانب حاذر این جهان، کم ترین امکان فنی و مادی نداشته است، زیرا اگر بهای ماده ی اولیه ی هر برگ پاپیروس و یا پوست نوشته ۱۵ دینار بوده است، پس تدارک ۵۰ جلد کتاب با حجم معمول و به تسعیر امروز، لااقل ۱۵۰ میلیارد تومان هزینه ی مواد اولیه می برده که تأمین آن حتی برای کیمیاگری چون جابربن حیان نیز ممکن نبوده است

کتاب حاضر ۲۶ قطعه پاپیروس مصری را می شناساند که تقریبا تمام گنجینه ی پاپیروس های یافت شده از قرون نخست اسلامی را شامل می شود. در میان این یادگارهای گران بها، گرچه مطالب فراوانی است که به فهم درست تر از اوضاع اجتماعی و تاریخ اسلام نیز کمک می کند، اما قصد من از طرح مسئله در این مبحث به بررسی اجتماعی ـ تاریخی، که کنجکاوی فنی است

حقیقت مسلم و بی تردید این که گذر از مقدماتی برای رفع حاجی از خط عرب تدوین قواعد صرف و نحو، نقطه و علامت گذاری بر حروف، تا حدی که بتوان قرآن را برای ده ها ملت مبنوع عرب از صورت مخصوص به مکتوبات بین المللی فعلی درآمد تبدیل کرد. تنها با تلاش طاقت فرسا و طولانی ممکن شده و قرون متمادی زمان برده است. این مطلبی است که علاوه بر اعتراف کامه ی محققین نمونه های به جای مانده از خط عرب در قرون نخست اسلامی و از جمله پاپیروس ها، به وضوح نشان می کند. تا قرن اول زمان این نوع را، لااقل تا قرن هفتم هجری به درازا می کشاند

علت این اوراق پاپیروسی در این کتاب تاریخ تدوین ندارد. نمونه های تاریخ دار آن نیز نو نسبه ست. تا برابر اعلام های مصطلح امروز. بدون دکر واحد شده مثلا به صورت سال چهل و هشتم آمده که مگر از طریق تطبیق خط، به طور دقیق معلوم نیست که سال چهل و هشتم از چه قرنی بوده و یا به تاریخ کامل ماه و سال و روز اشاره دارد، که دورترین آن متعلق به روز شنبه ای از ماه شوال سال ۱۰۴ هجری است

«این سند مربوط به یک نفر به نام عبدالله بن حسان است. سند اول درباره ی وصول ۱۳ میش شیرده است

«بسم الله الرحمن الرحیم. سند مرک دعوای عبدالله بن حسان است ۱۳ میش شیرده سلیمان بن کلب نعنوی میش های شیرده را جریر بن نمیر برای سلیمان بن عطیه آورده است. حضر بن مسلم بن ابو بلا و عبدالرحمن بن ابو بلا دو عامل او شاهد بودند در تاریخ شنبه سال ۱۰۴ هجری نوشته شد.» (کتاب حاضر، ص ۲۷۸، نامه شماره ۹۷)

و این هم یک سند دیگر متعلق به قرن سوم هجری

«روی پاپیروس باقی مانده ی سیزده ای است که طی آن اجاره ی ماه محرم سال ۲۸۴ هجری به نصر بن اسحاق پرداخت شده است. دفعه ی نخست اسحاق رزانه الجاریه له للمحرم سنه اربع و ثمانین و مائتین» (کتاب حاضر، ص ۳۲۶، نامه شماره ۱۲۴)

لااقل یک پایه ی دید و هدف در غالب این اسناد پاپیروسی، تا غالب به اسامی نخست، یهودی می نماید و اگر زمانی فراغت لازم برای برداشت های تاریخی و حتی دینی، از این پاپیروس ها هم میسر شد، شاید بتوان قبول کرد که طرف های قراردادهای دولتی و رسمی نیز غالبا یهودیان بوده اند.

«متن پاپیروس به این شرح است

«بسم الله الرحمن الرحیم شاهد بودم که عبدان یعقوب بن اسحق بن اسماعیل البغدادی و هارون، بنده‌ی آزاد شده اسحاق بن اسماعیل بغدادی قراری دو و آن بنده ۹ دینار به یعقوب بدهکار است در ذی‌القعده سال ۲۳۰ هجری از من شهادت خواستند» (کتاب حاضر، ص ۲۸۵، نامه شماره ۱۰۰)

گرچه اشاره‌ی به بغداد، در این پاپیروس طی حداقل ۱۰ را نرمی انگیزد اما زمینی این طور به یقین نزدیک تر می شود که عبدان را ۹ دینار رقمی که ثروت بس هنگفتی نبوده است، به یعقوب نامی بدهکار می کند؟ کثرت نسبی نمونه های باقی مانده از چنین اسنادی وعور عمل به آن توصیه قرآن را نشان می دهد که دادن و ستدها را به قید کتبی، معتبر و موثق تر می داند. در این عبدان نمونه های دیگری است که در مجموع ناشر عمیق امورد های قرآن در ضوابط رفتاری و سلوک اجتماعی را نیز، به نحو احسن منعکس می کند

«روی پاپیروس نامه راجع به یک موضوع خانوادگی است

«بسم الله الرحمن الرحیم خداوند عمر طولانی و سعادت و سربلندی به تو عطا کند و در دنیا و آخرت مشمول رحمت و مغفرت و فضل و بخشش خویش سازد. نامه ای از تو دریافت نکرده ام و نگران شده ام امیدوارم با سلامتی مکتوبم را ملاحظه کنید که خدا بر همه چیز قادر است. اما بعد خداوند لطف ش را شامل حال تو کند. آن قدر گرفتار بودم که نتوانستم برایت نامه بنویسم امیدوارم به سلامت برگردم برایم نامه بنویس و مرا از حال خانواده خدا حفظتان کند و عزت و عمر و عباس خدا حفظشان کند. با احترام

برایت یک روسری خریده ام عقیقی یاقوت از خودش حمیده که از شما به ارشمیر خرمایان خوشحال خواهم شد. یک ماه دیگر تا پایان طومه مرد شعبان برحو هم کشت امیدوارم با سلامتی همدیگر را ملاقات کنیم. ان شاءالله بسته هم به زودی می رسد سلام خانواده خدا حفظتان کند. مادرم، خواهرم و عباس پرسان احوال صاحب خانه‌ی یهودی. اهم برایم بنویس» (کتاب حاضر، ص ۱۹۷، نامه شماره ۶۵)

سرزیر احساسات انسانی و توجه به مبانی و مهربانی، تنها بخشه هایی نیست که از این نامه نمایان است. تأثیر نحوه‌ی سیاق و سلوک کلام، که سایه‌ی فصاحت قرآن را بر سر لفظ ها گسترده می بینیم، تاریخ نگارش این نامه را، گرچه که تصریحی در آن نیست، اما منطقا به پس از قرن چهارم هجری منتقل می کند که میان قرار به جان مسلمانان عبرعرب رجمه‌ی کامل کرده بود و خوانده که در پایان این نامه نیز، بار هم کرایه نگیر و صاحب خانه، یهودی معرفی شده است

«پشت پاپیروس رسید دریافت مبلغ چهار و پنج ششم دینار است

«بسم الله الرحمن الرحیم از ابوتحریل حصیر فروش ۵ دینار یک ششم کم در دریافت کردم این مبلغ را ابوالربیع و ابراهیم ابن محمد العلائی در جمادی الاخر

سال ۲۸۵ به من رساندند. این رسید را محمد بن عبدالجبار با دست خود نوشت، روی پاپیروس آغاز یک رسید است که با عبارت «الذی قبض یوم الاربعاء» به این معنا که روز چهارشنبه دریافت شد...» (کتاب حاضر، ص ۲۸۹، نامه شماره ۱۰۲)

اگر حاره ها را ملاک بگیریم، و نه متن های صریح تر دیگری نیز عنایت کنیم گاهی سوی روابط ربوی، در اشاره به مبالغ کلان نیز، از این سند به مشام می رسد، که سوی وام دهنده ی آن نیز یهودی است

«روی پاپیروس بعد از متن خرج تا آخر ماه ربیع الاول سال ۵۲۸ هجری پر شده است. «ربیع الخراج السنوات» فی سلخ ربیع الاول سنة ثمانین و عشرین و خمس مئة». پشت پاپیروس رسید رسمی مالیات بر اراضی پس از پرداخت های وسیله مربوط به ثبت رسید در محضر رسمی و تسلم الله متن با عبارت «صح له» آغاز شده حروف به صورت گرد و منحنی نوشته شده است.» (کتاب حاضر، ص ۵۴۳ نامه شماره ۲۵۸)

گرچه تشکیک در اصالت غالب این دست نگاشته های پاپیروسی ناوارد است، زیر امر تردید در چنین اسنادی آزاری که سود و زیان فرهنگی سیاسی و حتی اقتصادی متوجه سازنده ی آن نمی کند، موردی ندارد به خصوص که دنبال کردن مکاتب نگارش آن ها، نشان می دهد که با اتقان اطلاعاتی کنی مواجهیم با این همه به آن موردی که اطلاعات جغرافیایی و نیز اسامی حاکمین محلی و یا منطقه ای ذکر می کند، باید با احتیاط فراوان استناد کرد، زیرا از مجراهای دیگری آن ارتباطات و استنادات جغرافیایی و سیاسی تا حدود کامل قابل تشکیک است و نیز آن حد که تدوین کنندگان اصلی این کتاب از مراکز فرهنگی متعلق و در اختیار یهودیان است بی شک در لابه لای این پاپیروس ها نیز می توان به نمونه هایی برخورد که از آن ها بهره برداری های جانبدارانه شده است. چنان که در یادداشت ذیل هر نمونه به آن ها اشاره شده است. منظور اصلی از ارائه ی این نمونه ها، توجه به نوع نوشتار خط عرب حتی در میان نویسندگان کفایت نگارش، در فاصله ی دو قرن دوم تا ششم هجری بوده است. کشیدگی مشقاب وار حرف نون، شباهت کامل قاف های آخر با حرف و و کنونی، تمایش دال و دان و را و زا به صورت برابر و قطعا با رسم یک خط عمودی، فرم انتهایی حرف های حر و بسیاری علل و عوارض دیگر، تفهیم می کند که نگارش به خط عرب تا پانصد سال پس از طلوع اسلام فاقد اسلوب معینی نداشته تغییر واضحی نکرده و در حد نیازهای محلی متوقف مانده است. اگر کاتب دستگاه استیفای خراج در قرن ششم هجری نیز به شمایل سند شماره ی ۲۵۸ قلم زده است، پس واضح می شود که خط عرب تا آن زمان خود از نیازمند مکتبی در تسهیل قرائت و انضباط نگارش نمی دیده که نخستین ابزار کتاب نویسی، گسترش فرهنگ اسلامی و فهم فراتر قرآن در خارج از حوزه ی زیستی اعراب بوده است. با این اشاره، پایه ی عمل سایی از درک تاریخ قرون

اولیه اسلام ریخته می شود که توجه می دهد گستردگی نگارش و اندازه سازی خط عرب برای عرضه ی کتاب به صورتی که هر مسلمانی در هر حوزه ی جغرافیایی، بدون قرائت و برداشت آن را داشته باشد به زمانی پس در زیر این مقاله و این بوابی قرار می گیرد که امروز در آن ها بدور داریم و می گویند در قرن چهارم خط نسخ ساخته اند حاصل شیوی که از عبور در این گذار برد شت می شود این که مسلمین تا قرون متمادی، به استعانت و بهره گیری از قرآن پسنده کرده اند

گر در جهان عرب نیز نوع نگارش حروف به وجهی است که در نمونه های این پاپیروس ها می بینیم اما چه گونه ایرانیان این همه تاریخ و تفسیر و سیره و معازی نوشته اند و به راستی اگر عرب در قرن ششم و آن هم در مرکز مصر و در میان صحابیان فن و فرهنگ نگارش خود برای کاف و قاف و نون و واو خود سبوب وحد و امروزین نگارش را نداشته اند پس مسلم است فارسیان که وام دار خط و حرف نویسی عرب اند اگر در قرن چهارم هجری شاهنامه نوشته اند پس باید از حروف نوعی و سبکی عرب پیروی کرده باشند، که قاعدتا بنشار غیرمنتظر را داشته است' مختصر این که توقف در این نمونه های پاپیروسی اعلام می کند که تا قرن ششم هجری نیز کاتب دوستی مصر خود را اسلوب نگارش نسخ و رقاع و غیره آشنا نبوده بدون شک قرائتی نگاشته با اسلوب نسخ را ندیده و حروف نگاری با قوبت و علامت گذاری کامل را نمی شناخته است این نشانه ی است روشن که تاریخ تدوین خط تابع شده ی عرب را، لااقل به قرن هفتم هجری متقل و مکان کتاب نویسی به زبان فارسی و عرب را چند قرنی به زمان ما نزدیک تر می کند

آیا چه تفاوت نگارشی میان این دو سکه با چهار صد و چهل سال فاصله ی زمانی می بینید؟ به طور اصولی هیچ' آنان پاپیروس ها و این سکه ها از توقف نوع در خط عرب، در معیار و مقیاس فرهنگ نوعی خبر نمی دهد، که بدون شک ما را در فهم نگارش این همه کتاب به خط و زبان اعراب و فارسیان در قرون اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم و ششم دچار بدگمانی می کند زیرا اگر اعراب در اندیشه ی گسترش فرهنگ اسلامی به جهان بوده اند، مقدم بر همه باید ابزار نگارش یعنی خط عرب را به شایستگی و بالندگی این زمان می رسانیدند این

پشت و روی یک سکه اموی از اواخر قرن اول هجری برگرفته از ص ۲۰۱
کتاب نخستین سکه های اسلامی

پشت و روی سکه المستظهر بالله از سنه عشرین و خمسه مائه، قرن ششم هجری برگرفته از ص ۴۱۹ کتاب گنجینه ی سکه های نیشابور

تصور که در زمان المستظهر بالله در قرن ششم هجری خط نسخ فراهم نموده باشد و خلیفه سکه اش را به قیاس نگارش قرن نخست هجری ضرب کند به غلط سالم نیست که ناممکن است.

برای محالت دانش نامه نگاشته های قرآن نگاری در این مدخل، یعنی بازیابی آغاز دوران نوید کتاب در جهان اسلام پیشاپیش باید به چند نکته ی مقدماتی و مهم توجه داشت نخست این که غالب یافته های کنونی از متون عربی لااقل تا قرن چهارم هجری، پاره پوست نوشته و به صورت برگ های آزاد است. تنوع خطوط که حتی دسته بندی آن ها را ناممکن می کند. متعلق این رقعات آزاد قرآنی را با بیار آموزشی اشخاص در اقالیم مختلف مرتبط می کند. اینره مسلمانان غیرعربی که برای خط آیاتی از قرآن مرجعی برای بازخوانی خود فراهم کرده اند. در واقع این ثبت نویسی ها را باید تدارک یادداشت هایی از بیت برای فراهم آوردن امکان تکرار، تا اندازه ی سپردن کامل به حافظه شناخت.

بیش تر قرن های پیش از قرن چهارم هجری که در دسترس ما قرار دارد به شکل رقعاتی است که اغلب شامل یک تک برگ و یا حتی قسمتی از آن است. در اکثر موارد این برگ های محدوش و آسیب دیده متعلق به قرآن هایی است که با به علت گستگی شیرازه و یا مسروح شدن خط آن ها قادر استفاده نموده و دست رس عموم خارج شده بود. حرم و حاصی که مسلمانان را امدا برای قرآن و به ویژه کلمه ی «سه» قایل بوده اند. منبع برکندگی و بدودی این دست خط ها شده است. از این رو این برگه ها را در مکان مخصوصی در مسجدها نگاه می داشتند تا نسبت به آن ها بی حرمتی نشود. همین امر موجب شد که مقدار بسیاری مجموعه ی ثبت نویسی از بدودی کامل نجات یابد». (فرانسیس دروش، سبک عباسی، ص ۱۳)

تصور این که رقعات قرآنی به دست آمده متعلق به قرآن های کامل شیرازه گسیخته باشد از نظر فنی درست نیست. زیرا در هیچ پوست نوشته ی قرآنی، به صورت ثبت، که تا کنون نمایش داده اند، آثاری از عبور سوزن صحافی بر عطف احتمالی آن دیده نمی شود. دومین مطلب توجه به این نکته است که خلاف پاپیروس نوشته ها و سکه ها، که با ذکر تاریخ نگارش و اشخاص دخیل همراه است، بر

دکر نشده و این ادای حرمتی است خاشعانه از سوی کاتب که خود را در برابر عظمت کتاب خدا کم مقام شناسانده است

مثلا گرچه سند قرآنی زیر، با خط کامل و سخت پخته شده‌ی محقق و علامت گذاری و آرایش کامل و رنگ اندازی و حتی شمارش حروف در حاشیه را محققین و مولفین کتاب «کارهای استادانه» آماده شده در قرن ششم هجری گفته اند «اما در مقابله با حجمی که در سکه ها و پاپیروس های قرن ششم دیده ایم، ناگزیریم که عمر این نمونه را چند قرنی تغییر دهیم و نگارش چنین قرآنی با خط پخته و پرکرده و ترسیم شده عرب را در همان قرنی نپنداریم که سکه حلیفه و نامه دوستی اش را کاملا نابخته و بدون اسلوب می نوشته اند ... بدین ترتیب مدعی می شوم که ظهور بلوغ در خط عرب، حتی برای نگارش قرآن که اصیل ترین متن برای مسلمانان است، مقدم بر قرن هفتم و هشتم هجری میسر نبوده است. چه رسد به این همه کتاب که مثلا ابن ندیم نامشان آن ها را به قرن اول هجری کشانده است.» آیا نمی‌توان با بررسی اسناد موجود در دیر سینای و فیوم و دیر تعمق در موضوع تاریخ اسلام بیستیم؟»

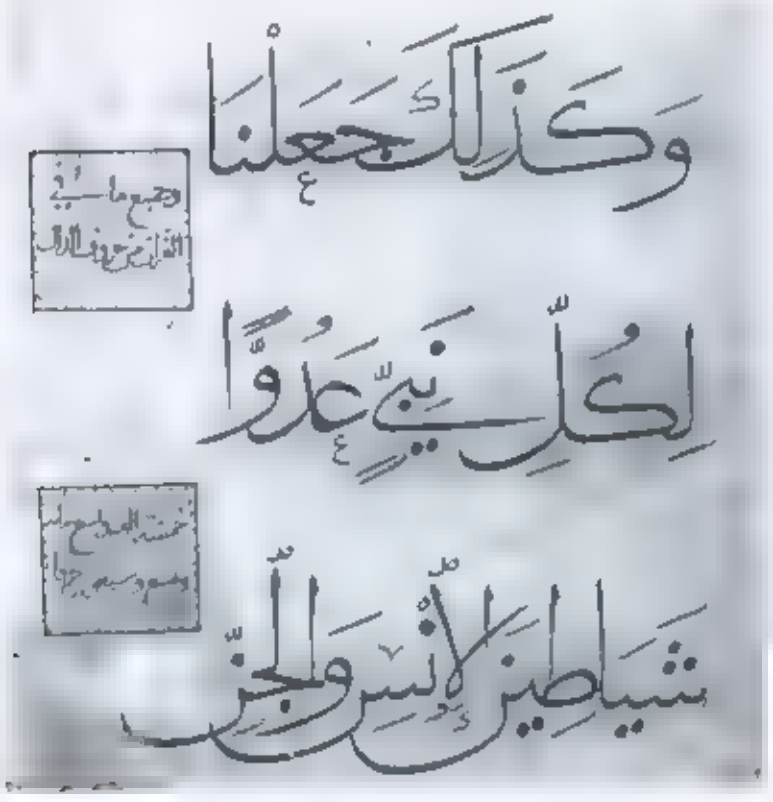

و سر انجام باید به صحت کاربرد نقطه در خط عرب پرداخت که این پاپیروس‌ها تنها به سرگشتگی در حل مشکل آن می افزاید. نخست این که گاه در قدیم‌ترین نامه‌ها و تنها یک بار مثلاً بر حرف ر و یا ب و ت و ی وسط نقطه دیده می‌شود (نامه ۲۵)، بدون آن که در سراسر همان نامه و یا سندهای دیگر نصب نقطه بر این حرف تکرار شده باشد. در پاپیروس‌های این مجموعه و در نمونه‌هایی چون ۱۱۹ و چند سند دیگر بر روی حرف سین در کلماتی با معنای صریح، چون رسول، سه نقطه دیده می‌شود که می‌رساند تا زمان نگارش آن‌ها، هنوز تکلیف تفکیک سین و شین از طریق نقطه‌گذاری روشن نبوده است. در نمونه ۱۲۱ هم نقطه‌ی حرف «ف» نه در بالا که در زیر حرف نصب شده است، چنان که بر زیر حرف ی آخر و یا مفرد در موارد متعدد نقطه گذارده‌اند.

بدین ترتیب باید نتیجه گرفت که تا قرن‌های متمادی نقطه در حواشی لغت عرب نقش رسمی، دستوری نداشته و امری تفننی شمرده می‌شده تا نتیجه بگیریم که در موارد بسیاری نصب نقطه بر حروف در این پاپیروس‌ها می‌تواند الحاق بعدی و برای ایجاد اعتبار در تاریخ نگارش خط عرب باشد. کار چندان آسانی که با سعی یک دست هم بیش از یک هفته زمان و دقت طلب نمی‌کند.

بالاخره کتاب به
نواندیشانی در جهان اسلام
تقدیم می‌شود که بازبینی دوباره‌ی
مکتوبات اسلامی برای کشف و حذف اسرائیلیات درون آن را،
عبادت می‌دانند

پیش‌گفتار

هدف از گردآوری این مجموعه، نه تنها عرضه و ارائه ی نمونه‌های دیداری از هنر جهان اسلام، بل به حد مساعت، تهیه منبعی سودمند برای تحقیق و کنکاش دقیق در این موضوع بوده است. در این مجلد، حدود ۴ قطعه پاپیروس آورده شده که قبلاً در مجموعه ی اچ. پی. کراس ارائه شده بوده‌اند. شاخصه های زیباشناسانه ی پاپیروس‌ها نه به پای سایر آثار هنری کاتبان و خطاطان مسلمان می‌رسد، لکن منابع مفید و ارزشمندی برای شناخت تطور رسم‌الخط عربی‌اند و همچنین اطلاعات مندرج در آن‌ها برای مطالعه در زمینه های مختلف به خصوص قوانین اجتماعی و اقتصادی، موقعیت جغرافیایی و قوانین زبان شناسی و روش‌های مدیریتی مسلمانان سودمند است.

ممکن است مجموعه ی حاضر از پاپیروس‌های اسلامی، به اندازه‌ای متفاوت بنماید، نه خصوص که ۳۶ قطعه از مهم‌ترین نمونه های این مجموعه در کتاب دیگر مؤلف با عنوان «پاپیروس های اسلامی، گزیده مجموعه ی خلیلی» (بندن و اکسفورد ۱۹۹۲) منتشر شده بود. ولی دلایل این کار موجه است.

در تمام مجموعه‌های پاپیروس‌های اسلامی، که قبلاً منتشر شده، از جمله در مجلد «مطبعات»، نمونه های سالم قابل خواندن، با نکته های فرسوده‌ای که خواندن آن‌ها دشوار ولی مطالب مهم و قابل توجه دارند، نمایش داده شده است. در تمام آن مجموعه ها پاپیروس هایی هم دیده می‌شود که وضعیت ظاهری آن‌ها مناسب انتشار نه این صورت نیست زیرا بسیار فرسوده‌اند یا نمی‌توان متن آن‌ها را با دقت کامل خواند. ویراستار نمونه های این مجموعه را با زندگی و تخصصی ویژه انتخاب و تنظیم کرده است. انتشار این پاپیروس‌ها در قالب یک مجموعه جامع و مصور، مقدمات بررسی آن‌ها را توسط پژوهشگرانی فراهم می کند، که قادر به تفسیر و توضیح محتوای آنند. کوشیده‌ایم مجموعه ی ناصر خلیلی، عنی و قابل استفاده باشد.

در این راستا، تفسیرهایی بر پاپیروس‌ها نوشته‌ایم که سعی نیستیم کاملا بی‌نقص و جامع است. مسئولیت آماده‌سازی این مجموعه به عهده‌ی دکتر جعفری دهقی بود که توانایی‌های او در زمینه‌ی پاپیروس شناسی در مجلد «مطالعات» معلوم شده است. از تلاش بی‌وقفه و دقت عمل‌شان تشکر می‌کنیم. همچنین مایلیم از کسانی که با ایشان همکاری کرده‌اند از جمله شهره نصار کمک سرپرست دکتر حوذین رانی، سرویراستار و تیم استنلی، ویراستار مجموعه تشکر کنیم. عکس‌هایی که کریستوفر فلیپس در اختیار دکتر جان قرار داد به غنای مجموعه افزود، طراحی کتاب توسط اینکست اسوشیت و اجرای تصاویر توسط دایان دکرول انجام شد. از دستیاران خودم خانم سالی چسلر و گروه ویراستاری آدموند لورنز رانی، من لیفیلد و النسون اهی که بر روند تولید مجموعه نظارت داشته‌اند، سپاسگزارم.

ناصر جلیلی ـ لندن ۱۹۹۳

تصویر ۱ بیشه‌زار طبیعی پاییزی

مقدمه

حدود چهار هزار سال، پاپیروس، عنصر اصلی نگارش در میان مصریان بود. مصریان پاپیروس را، که در زبان عرب، قرطاس می گویند و برگرفته از خرطاس یونانی است، که آن هم ریشه در کلمه آرامی قرطیس دارد[1]، از گیاه بومی سیپروس پاپیروس (عکس شماره ۱)[2] با درجات مختلف کیفیت و ضخامت تهیه می کردند و استفاده از آن را، به علت سهولت بیش تر، بر لوحه های گلین و چوب و پوست ترجیح می دادند[3]. بررسی مانده های ترد و پوسیده ی کتبی پاپیروس ها، برای کشف ماهیت اولیه و فیزیکی آن ها، منتج به فایده نیست. پاپیروس در زمان نو، به رنگ روشن و سطح آن محکم و صیقلی ولی قابل رول کردن بوده است[4]. پیشینه ی کاربرد پاپیروس به سه هزاره پیش از میلاد می رسد. تأثیر پاپیروس در رشد تمدن مصر باستان به حدی بود که مردم مصر سفلی در چهار هزار سال پیش از میلاد، نقش گیاه پاپیروس را به عنوان نشانه ی ملی خود برگزیده اند[5] و گرچه رواج استفاده از پوست در جهان باستان به حدود یک هزاره پیش از میلاد می رسد،[6] لکن در سراسر دوران سلوکیه، مصریان هنوز از پاپیروس استفاده می کردند[7]. در قرن اول هجری، که اسلام به مصر وارد شد تا قرن چهارم هجری، هنوز پاپیروس کاربرد داشت، تا این که کاغذ به علت ارزانی قابل توجه، اندک اندک جای پاپیروس را گرفت[8].

1 Frankel 1886, p. 245. (Sellheim 1986)
2 Cyprus papyrus
3. Grohmann 1952. p. 1
4 Lewis 1974, pp. 57-61
5. Edwards, Gadd & Hammand 1971, p. 7
6. Roberts & Skeat 1987, p. 10.
7. Lewis 1974.

۸. از آن که در همین کتاب پاپیروس نوشته هایی از قرن ششم هجری معرفی شده، پس احتمال کشت پاپیروس تا قرون میانی اسلامی دور از انتظار نیست. همین مطلب می رساند که ظهور کاغذ در جهان اسلام تا چه میزان جدید است. (ناشر)

گویا کاغذ را چینی‌ها در قرن دوم هجری، به مسلمانان معرفی کردند و مصری‌ها یک قرن پس از آن با کاغذ آشنا شدند. در قرن چهارم هجری کاربرد کاغذ گسترش یافت و از میانه همین قرن، تولید پاپیروس به طور مطلق متوقف شد[1]. عینیت یا ادراک شصری نویسندگانی که در آن دوران به پاپیروس اشاره کرده‌اند ناظر بر این ادعاست[2]. ابن حوقل که در سال ۳۵۹ هجری به مصر سفر کرد، گیاه پاپیروس را دیده ولی به کاربرد آن در نگارش اشاره ای نکرده است[3]. المقدسی در ۳۷۵ هجری کاغذ را به عنوان ابزار نگارش مصریان معرفی کرد ولی از تولید پاپیروس سخن نگفته است[4]. اما مسعودی در سال ۳۴۵ هجری می گوید در قرن چهارم هجری، تولید پاپیروس به طور کامل در مصر منسوخ شده بود[5]. به نظر می رسد تا آن که نگارش بر پاپیروس رواج عام نداشته، اما برخی متون داروسازی و طلسم و تعویذ را بر آن می نوشتند[6].

کشت پاپیروس فقط در مصر ممکن بود. با این حال مردم سایر بلاد نیز از آن سود می برده‌اند. به گفته ی ابن حوقل، مسلمانان سیسیلی تا قرن چهارم هجری اسناد خود را بر پاپیروس می نوشتند[7]. در مجموعه ی خلیلی، یک قطعه پاپیروس اسلامی به نمونه آورده شده (شماره ۶) که حدود سال ۲۴۰ هجری در دیر سنطوریان در شمال سوریه، بین‌النهرین تدوین شده است. بنابر منابع مکتوب عربی، کاغذ در شرق جهان اسلام کاربرد عمده‌ای داشته است. الجاحظ (قرن سوم هجری) می گوید پاپیروس مصری در غرب، همپای کاغذ سمرقندی در شرق اهمیت دارد[8].

طی مدت طولانی که مصریان از پاپیروس استفاده می کردند، زبان کشور تغییر کرد و شناخت زبان پاپیروس های باقی مانده کنونی، دیرمند متخصصان زبان های مصری، یونانی و عربی ماستان است. مقارن ورود اسلام به مصر، زبان عربی جایگزین زبان یونانی و قبطی شد که مدت ها در مصر رایج بود. مسیحیان مونوفیست مصری، تا مدت ها از زبان قبطی استفاده می کردند. اما تا قرن دوم هجری، زبان یونانی کاملاً منسوخ شد و تنها در محاسبات و آمار و ارقام از اعداد یونانی استفاده می شد که نمونه هایی از آن در

1 Karabacek 1887 p. 96. 1894. p. 245.

۲ در حال حاضر بر مبنای تحقیقات مصاریف های ابن حوقل و المقدسی و مسعودی و غیره به عنوان سند قابل ارائه نیست. چنان که در کتاب حاضر نمونه پاپیروس‌های تاریخ‌دار استفاده شده تا قرن ششم هجری نیز دیده می‌شود. (ناشر)

3 Ibn Hawqal. p. 86. 4 Al-Muqaddasi. pp. 32ff 193 ff 202 ff 5 Al Mas udi. p. 146

6 Karabacek 1887 pp. 100-1 Ibn Baytar . pp. 86-7 7 Ibn Hawqal, p p. 85 ff

8. Al Tha'alibi (p.97) & al- Suyuti (p.28).

این مجموعه عرضه شده است

گرومن ادعا می‌کند که در اروپا و آمریکا و حاور میانه روی هم رفته حدود شانزده هزار قطعه پاپیروس اسلامی در مجموعه های مختلف وجود دارد[۲]

بخش عمده‌ی این پاپیروس ها، اسناد گوناگون و چند نمونه ای از آن ها، متون ادبی است گروه اول شامل اسناد تجاری مثل صورت حساب (شماره ۹، پشت)، سفارش کالا (شماره ۱۰۷)، اسناد رسمی مثل سند ترک دعوی دیون (شماره ۹۷)، اسناد معاملات (شماره ۱۰۴)، اجاره‌نامه (شماره ۱۰۱)، تصدیق نامه های قانونی (شماره ۱۰۵)، قباله های ازدواج (شماره ۴۷)، اسناد رسمی مثل جمع‌آوری مالیات بر اراضی (شماره‌های ۷، ۸، ۱۰، ۱۷ و ۲۲) و تعدادی نامه های شخصی است محتوای نامه ها، شمه‌ای از مسائل خصوصی زندگی نخستین مسلمانان مصر را آشکار می کند از جمله، نگارنده‌ی نامه شماره ۵۴ به موضوع ازدواج دکنیزکی اشاره کرده و نامه‌ی شماره ۶۲ را عده‌ای سوداگران، به عنوان سند بخشی از فعالیت های بازرگانی خود تنظیم کرده اند که از خلال آن، برخی رموز تجارت در اوایل دوران ظهور اسلام، فاش می‌شود اطلاعات درون پاپیروس ها افزون بر تشریح مسائل اجتماعی و اقتصادی، برای تحقیق در سایر زمینه ها مفید است مثلاً داده های جغرافیایی موجود در نامه ها به خصوص نامه های مربوط به مسائل کشاورزی، به کار محققان و پژوهشگران جغرافیای مصر می‌آید معاد نامه ها و اسناد رسمی پاپیروس ها، منابع مقدماتی قابل قبولی برای تفحص در دیپلماسی مسلمانان خواهد بود و هر دو قسم پاپیروس های ادبی و رسمی، مددکار محققان دیرین شناسی و زبان شناسی عرب محسوب می شود

سیره پیامبر اسلام به قلم ابوهشام، الموطأ مالک بن انس، داستان های هزار و یک شب و اشعار عربی از جمله آثار ادبی مکتوب بر پاپیروس های ادبی اسلامی است[۳] اینک بخشی از آثاری که تصور می شد گم شده یا از بین رفته اند در میان پاپیروس ها دیده می شود از جمله این آثار، مجموعه سنت های محمد (ص) و سلیمان ذنی منسوب به وهب بن منبه و مجموعه های منسوب به عبدالله بن وهب و عبدالله بن لهیه است[۴و۵]

1 Grohmann.

۲ Grohmann 1952 p.2، در این عکس فقط پاپیروس های خوانا نشان داده شده است لکن تعداد پاپیروس های عربی بیش‌تر از این ها است، همچنین ر ک Hopkins 1984, p.xii no. 3

3. Abbott 1949 & 1957 72 4 Khoury 1972 David Weill 1939-48. Khoury 1986.

۵ نمونه های عرضه شده در این مجموعه نمونه به روابط خصوصی تجاری، دولتی و در نمونه‌ی معنی از جغرافیا مربوط می شود ادعای جدلی درباره‌ی وجود نمونه هایی چون هزار و یک شب از آن که به مستندات دیگری ←

پاپیروس‌های اروپای قرون وسطی را در آرشیو کلیساها نگهداری می‌کردند[1] اما آرشیوی کهن برای حفاظت از پاپیروس‌های اسلامی یافت نشده است. پاپیروس‌های موجود، کاملاً اتفاقی و یا حین حفاری‌های رسمی باستان‌شناسان و یا از میان توده‌هایی از اضافات مختلف به دست آمده است. متأسفانه اغلب شهر نشینان از آن جا که پاره‌های فرسوده پاپیروس را بلااستفاده می‌دانستند، از آن‌ها حفاظت نمی‌کردند. برخی پاپیروس‌ها نیز در میان خرابه‌ها و از درون حمره‌های مهر و موم[2] شده به دست آمده است. روستاییان مصری در سال ۱۸۲۴ میلادی در یکی از این کوزه حمره‌ها در سقاره[3] دو قطعه پاپیروس اسلامی یافتند که آنتونی سیلوستر دوساسی[4]، محقق فرانسوی، در سال‌های ۱۸۲۵ و ۱۸۳۱ میلادی آن‌ها را منتشر و قوانین شناخت پاپیروس‌های اسلامی را تنظیم کرد.

نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم پاپیروس‌های اسلامی فراوانی از منطقه‌ی فایوم[5] و بخش‌های جنوبی‌تر، از جمله بهناس (اکسی رینکوس)[6]، الاوشمونین (هرموپولیس مگنا)[7]، کوم اشقاو (افرودیتو)[8]، اخمیم (پانوپولیس)[9]، القاباالاین (پاتریس)[10]، ادفو (اپولینو پولیس)[11]، دندره[12] و اسوان[13] به دست آمد. ابعاد برخی از این پاپیروس‌ها از جمله قطعه پاپیروسی به اندازه ۲ متر مربع که از کوم اشقاو کشف شد، بزرگ و غیرمعمول است. اقلیم مصر سفلی مناسب کشت نیست. لکن هزاران قطعه پاپیروس از خرابه‌های فسطاط (قاهره قدیم) به دست آمده است[14].

بسیاری مجموعه پاپیروس‌های اسلامی که از مناطق مختلف مصر علیا کشف شده در کتاب‌خانه‌ی ملی قاهره، مؤسسه‌ی خاوری شیکاگو[15]، ساتلیش میوزیم در برلین[16]،

← ممکن است. قابل قبول نیست. اسفار، نویسنده پیرامون کشف بقایای سیره پیامبر و داستان‌های هزار و یک شب و مجموعه سنت‌های حضرت محمد (ص) و سلیمان نبی، مدرک و مستند عینی ندارد. قصاص درباره‌ی این گونه نمونه‌ها زیاد میسر است که عینی از آن‌ها منتشر شده باشد. در عین حال باید توجه کنیم که پاپیروس نمی‌تواند کتاب ساخت. زیرا ساختار آن حصیری است و استعداد تا خوردن و دوخته شدن را ندارد. در واقع پاپیروس نوشته‌ها قطعه‌ورق آزادی است که در تجارت و نامه نگاری و کتابت استعداد به کار می‌رفته است، نه مدارک کتاب. در عین حال متن نمونه‌های عرضه شده در این مجموعه، به علتی که محققانه آن پرداخته می‌شود، قطعات دیگری نیز با فرمت مجزون موجود است. (مترجم)

۱ بسیاری از اسناد پاپیروسی آرشیوهای اروپایی در مجموعه‌های منتشر شده توسط Marichal و Bruckner از سال ۱۹۵۲ به بعد بازسازی شده است.

2. Bresslau 1931, pp 479-92.
3. Saqqarah
۴ Antoine Silvestre de Sacy، اینک این پاپیروس‌ها در بخش مسیحیک پاریس نگهداری می‌شوند. (Mss arabes 4633-4)
5. Fayyum
6 Bahnasa (Oxyrhynchus)
7 Al-Ashmunayn (Hermopolis Magna)
8 Kom Eshqaw (Aphrodito)
9 Ikhmim (Panopolis)
10 Al-Gabalayn (Pathyris)
11 Edfu (Apolinopolis).
12 Dendera
13. Aswan.
14 Grohmann 1952 pp 11 214-17 1954 pp. 7-35
15 The Oriental Institute in Chicago
16 Staatliche Museen in Berlin

استاس اوند یونیوسیتس بیبلوتک در هامبورگ[1]، انستیتو پاپیروس شناسی دانشگاه هایدلبرگ[2]، لوور بیبلوتک ملشنال در پاریس[3]، کتاب خانه ی انگلیس در لندن، کتاب خانه دانشگاه جان ریلند در منچستر[4]، کتاب خانه ی بودلین و موزه ی اشمولن در آکسفورد[5]، کلکسیون پیشین دوک رایتر در وین[6] کلکسیون وسلی[7] در پراگ نگهداری می شود[8] در تعدادی از این مجموعه ها مثلاً در مجموعه ی پاپیروس اسلامی در موزه ی هنر اسلامی قاهره[9] و کلکسیونی که پیش تر در اختیار میکائیلیان[10] در قاهره بود و اینک در کتاب خانه ی دانشگاه کمبریج ست پاپیروس فسطاطی دیده می شود، که باید مجموعه ی ناصر خسرو را به لیست کوتاه فوق بیافزاییم

اواخر قرن نوزدهم انتشار پاپیروس های مهم مصر علیا آغاز شد اوتو لوت[11] در سال ۱۸۸۰ میلادی نخستین دو پس از انتشار پاپیروس های منطقه سقاره توسط سیلوستر دوساسی، دو پاپیروس اسلامی منتشر کرد که اینک یکی در موزه ی ستاتلیش میوزیم برلین (P Berol 8505) و دیگری در مجموعه ی کتاب دانشگاهی لیپزیگ نگهداری می شود[12]

پاپیروس های اوتولوت چند مرتبه تجدید چاپ شد[13] پیش از آن فقط شناسنامه ابتدای دو رول های پاپیروس اسلامی[14] و فتوی ژان پاپ هشتم که در سال ۸۷۶ میلادی صادر شده[15] و در نشنال بیبلوتک پاریس نگهداری می شد و سه قطعه پاپیروس قبطی موزه ی مصر در قاهره، منتشر شده بود[16]

در پی انتشار پاپیروس ها و اسناد کاغذی مجموعه ی دوک رایتر[17] در دهه های ۱۸۸۰ و ۱۸۹۰ میلادی توسط ژوزف فون کراباسک[18]، موج نوین پاپیروس شناسی اسلامی آغاز شد[19] سپس آدولف گرون با انتشار متن پیمان نامه های دو ربنه ی عربی و عربی - یونانی در سال

1 Staats und Universitats Bibliothek in hamburg. 2 nstitute fur Papyrologie at Heidelberg University.
3. Bibliotheque Nationale in Paris 4 John Rylands University Library in Manchester
5 Bodleian Library and Ashmolean Museum in Oxford 6. Archduk Rainer in Vienna.
7 Wessely Collection in Prague. 8 Grohmannn 1954. pp 36-62 9 Grohmannn 1954 p 28.
10 G Michaelides of Cairo 11 Otto Loth 12 Loth 1880 pp 685-91
13 Silvestre 1839. pl I pp 190-2 Silvester 1850. pl xxix, p 84 ff Wright 1875-83. pl 5
14. Champollion - Figeac 1835. pl. 1
۱۵ اگر پاپ در قرن مهم میلادی هنوز در پاپیروس می نوشته است، پس این همه هیاهو در باره کتاب های افلاطون و ارسطو و سقراط از کجا می آید؟ ! (ناشر)
16 Lenormant 1872. pls 19-21 Revillout 1875. pl III 194 Revillout 1878 I 90. 94
17 Archduke Rainer. 18 Josef von karabacek.
۱۹ حدود ۳۵ قطعه پاپیروس به صورت Karabacek 1883, 1886-7 1887 1894 nos 550-916. 1896 کتاب در مجموعه ی Corpus Papyrorum Rainer ارائه شده یکی کراباسک این کار را به انجام نرساند همچنین ر ک Grohmann 1954 p. 57

۱۹۲۴ میلادی و یک سری اسناد دولتی اسلامی در دهه‌ی ۱۹۳۰ میلادی کار او را ادامه داد. گروهی که در حرفه پاپیروس شناسی اسلامی سرآمد بود، گزیده‌ای از اسناد مجموعه های موجود در کتابخانه‌ی ملی قاهره، برلین و پراگ را بررسی و منتشر کرد[2] لودویگ ابل[3] مجموعه‌ای مختصر از اسناد برلین و آلبرت دیتریچ[4] و مارگولیوث[5] مجموعه های مشابهی از اسناد متنوع هامبورگ و منچستر را انتخاب و چاپ کردند[6] دیتریچ و ورنر دیم[7] چند مجلد، ویژه پاپیروس های اسلامی مجموعه های هامبورگ و هایدلبرگ را تهیه و تنظیم کرده اند[8]

در سال ۱۹۰۱ میلادی در منطقه‌ای که در منابع یونانی به نام آفرودیت آمده و امروزه کوم اشقاو در مصر علیا، ۷۰ کیلومتری جنوب غربی تیما[9] شناخته می شود، تعدادی پاپیروس به دست آمد، که به نام قرة بن شریک، حاکم اموی مصر (۹۶ - ۹۰ هجری) صادر شده و پس از آن در مجموعه های هایدلبرگ، سن پطرزبورگ، شیکاگو، قاهره و سورین نگهداری و اساس مجموعه های منتشر شده پاپیروس شناسی محسوب می شود. برخی از این اسناد به زبان عربی، بعضی به زبان یونانی و بقیه دو زبانه و گره گشای اسناد اندک شمار حاکمان اموی مصراند[10]

نخست، سی. اچ. بکر[12] دو مقاله پیرامون اسناد قرة بن شریک ارائه داد و پیشگام شد که پاپیروس های مشابه از مجموعه های مختلف گردآوری و بررسی شود. گرومن در کتاب متن پیمان نامه ها و کارل جان[13] در «مطالعات قوانین و فرمول نامه های اسلامی» و یوسف رغب[14] حین بررسی نامه ها و اسناد تعدادی از تجار اقدام مشابهی انجام دادند. جشوا بلاو[15] و سیمون هاپکینز تمام پاپیروس های عربی - یهودی (به زبان عربی و به خط عبری) را یک جا منتشر کردند[16]

اغلب این مجموعه ها به بررسی و درک جزییات اجتماعی و اقتصادی، پیشینه اسامی اشخاص و اماکن اختصاص دارد و آن ها را از نظر کلمات و اصطلاحات با سایر اسناد مقایسه می کند هاپکینز[17] مضمون پاپیروس ها را دست مایه ی کنکاش در دستور زبان عربی قرار داد و در

۱ Grohmann 1932, 933, 1935b, 1935-40, 1938 1950 مؤلف در عقیده بود این مجموعه ها منتشر کند که به دلیل مضیقه مالی منصرف شد

2 Grohmann 1934-74, 1935a, 1938-43.

3 Ludwig Abel Abel 1890-1900

4 Albert Dietrich

5 D S Margoliouth

6. Dietrich 1937 Margo liouth 1933.

7 Werner Diem.

8 Dietrich 1955, Deim 1991

9 Tima.

10 Becker 1906, 1907, 1911 Jernstedt 1927 pp 92-3, Abbott 1938b Grohmann 1934-74, III. nos 146-63, Ragib 1981

11 Monmolo 1981

12. C. H. Becher

13. Karl Jahn.

14. Yusef Ragib

15. Joshua Blau.

16. Blau& Hopkins 1987

17 Hopkins 1984

دیم، توماس، دستور زبان و قوانین نگارش نامه های اسلامی را کاویده است[1]

حیطه ی کشف پاپیروس های عربی، فراتر از مصر می رود. دو پاپیروس اسلامی در دمشق به دست آمد که در مؤسسه خاوری شیکاگوست[2]. چند قطعه پاپیروس حین حفاری آلمانی ها در سال ۱۹۱۱ میلادی[3] در سامرا و ۱۳ قطعه پاپیروس اسلامی متعلق به سال های ۷۰ ۵۲ هجری از منطقه عاجم الحصیر (نسانا)[4] بررسی بازشود، توسط گروه دانسکومب کلت[5] (۱۹۳۶ ۷)، تعداد کثیری پاپیروس فرسوده در دهه ی ۱۹۵۰ میلادی مربوط به دو قرن نخست پس از هجرت در خربات المرد[6] صحرای اردن کشف شد[7]. نامه شماره ۶ این مجموعه، که سیاهه ای منحصر به فرد مربوط به کلیساست و در شمال سوریه یا بین النهرین به دست آمده اهمیت بسیار دارد و تا آن جا که می دانم تنها پاپیروس مربوط به منطقه شمال سامرا هنوز شناسایی نشده است

علاوه اسناد موجود در مجموعه ی خلیلی به شهر فسطاط و تعدادی به محله های فسطاط مثل قفیق[8] (نامه ی ۱۰۱)، سوق بربر[9]، سقیفه الجواد[10] (نامه ۵۳) اشاره دارد. بیش ترین تعداد پاپیروس ها از فسطاط به دست آمده است. بعضی اسناد به دلتا (اسفل الارض) و روستاهای اطراف آن (نامه های ۳۴ و ۵۵) و به مصر سفلی نیز نسبت داده شده است. از آن جا که به خاطر شرایط آب و هوا و زمین، پاپیروس های اندکی در منطقه دلتا کشف شده گمان می رود این اسناد نیز از حرانه های شهر فسطاط به دست آمده باشد. چون تقریباً تمام پاپیروس های عربی که پیش تر منتشر شده، از مناطق و بخش های مختلف مصر علیا کشف شده است. انتشار پاپیروس های فسطاط اهمیت ویژه ای دارد. نامه شماره ۱ از منطقه دلاص[11] و روستاهای اهناص[12] و نامه ی شماره ۲ از روستاهای ناحیه بهناس است. بنابراین شاید تعدادی از پاپیروس ها در اصل از مصر علیا به دست آمده باشد.

پاپیروس های مجموعه ی ناصر خلیلی، مستند و عمدتاً مربوط به شش قرن نخست پس از هجرت و بیش تر آن ها مربوط به قرن سوم هجری است. این پاپیروس ها به دو شیوه منتشر می شود.

نخست شیوه ی مجموعه های پیشین، که قطعات و اسناد نسبتاً سالم، که خواندن آن ها آسان تر است و نیز آن قطعات فرسوده، که اطلاعات مهمی در بردارد و با مارساری قابل

1 Diem 1991 2 Abbott 1938a 3. Herzfeld 1912 pl xxxvIb 4 Awja al - Hafir (Nassana.
5 Kraemer 1938, Dunscombe Colt. 6 Khirbat al Mird 7 Grohmann 1963
8. Ghafiq. 9 Suq Barbar 10 Saqifat Jawad. 11 Cf Grohmann 1954 p 28
12 Dalas. 13. Ahnas

خواندن است، به طور کامل و همراه ترجمه و تفسیر و تحلیل متن، عرضه می شود. گلچین مجموعه ی ناصر خلیلی، شامل ۲۶ قطعه پاپیروس از این دست است[1]

در روش دوم، که پایه تدوین کتاب حاضر و روش تهیه کاتالوگ جامع پاپیروس های خلیلی است، هر مورد، با تصویری دو رنگ نمایش داده شده و مدخلی مختصر همراه آن است که مؤلف، ادعایی بر جامعیت آن ندارد. می توان پاپیروس های این مجموعه را مورد بررسی دقیق کارشناسانه قرار داد. زیرا از هر قسم پاپیروس نمونه های زیادی ارائه شده که بر اساس آن ها می توان محتوای پاپیروس هایی را که خواندن آن ها به راحتی میسر نیست، حدس زد. در ضمن برخی قطعات که تصور می شد اهمیت کم تری دارند ولی گمان کردیم راه گشای تحقیقات و پژوهش ها در زمینه های مختلف اند، در این مجموعه گردآوری شده است

رول پاپیروس و طرز تهیه ی آن

بنا به نقل نویسندگان پیشین، پاپیروس از روزگار قدیم و پیش تر در زمین های باتلاقی دلتا کشت می شده است[2] دو قطعه پاپیروس بزرگ یونانی مربوط به اجاره مزارع کشت پاپیروس، از دوران استیلای روم به دست آمده که یکی مربوط به قرن سیزده و چهارده پیش از میلاد و دیگری متعلق به قرن پنجم پیش از میلاد است[3] گویا کشت این محصول تا قرون اولیه اسلامی در مصر (۶۴۰ میلادی) رایج بوده ولی یقین کامل نداریم[4] بنا بر منابع کلاسیک، تا اوایل دوران اسلامی، گیاه پاپیروس در منطقه ی بین النهرین و کنار رود فرات کشت می شده است[5] در سیسیلی تا قرون وسطی پاپیروس کشت می شده ولی به گفته ابن حوقل، پاپیروس بیش تر در صنعت کشتی سازی کاربرد داشته و بخش ناچیزی از آن برای انجام مکاتبات، انحصاراً در اختیار دربار قرار می گرفته است

در منابع عربی مثل ابوصالح و الیعقوبی خبر از کارگاه های تولید پاپیروس آمده که اوایل ظهور اسلام در مصر دایر بوده است[6] خلیفه معتصم در ۸۳۶ میلادی یک کارگاه تولید پاپیروس در سامرا تأسیس کرد[7] نام کارگاه های تولید کننده روی شناسنامه پاپیروس

1 Arabic Papyri. Selected Material from the Khalili Collection (London and Oxford, 1992).
2 Theophrastus, IV 8.3; Strabo, XVII. 1 15, Pliny XIII. 71
3. Aegyptische Urkunden aus. Berline 1912 nos 1121 1180
4 Pliny XII 73. 5 Ibn Hawqal, p 86 6 Abu Salih p 66 al Ya qubi. Kitab al buldan, pp 126-127 7 Al-qubi. Kitab al buldan p. 39 Tarikh II p 577

تصویر ۲ قسمتی از شناسنامه رول پاپیروس

بالای رول ذکر می شد[1].

پلینی بزرگ، توصیف مرحله به مرحله ای از روند تولید برگه های پاپیروس در دوران باستان آورده است[2]. وی می گوید نوارهای پاپیروس را روی سطحی که با آب نیل مرطوب شده می چیدند. در آن دوران گل و لای رود نیل به عنوان چسب به کار می رفته است. بررسی های اخیر پاپیروس های باستان نشان می دهد که نوارهای پاپیروس را با استفاده از صمغ طبیعی ساقه گیاه پاپیروس، که با شکافتن ساقه از آن بیرون می آمده، به هم می چسبانده اند[3]. پلینی معتقد است در روند تهیه برگه های پاپیروس از آب نیل به عنوان چسب استفاده می شده است[4]. پس از خشک شدن نوارهای پاپیروس با استفاده از یک تکه عاج آن را ورز می دادند و در آخر، با پتک روی آن می کوبیدند تا شیارها و چین و چروک سطح

1 Grohmann 1924, nos 116, 140, 162, 204. 2. Pliny XIII, 47-82
3. Pliny XIII, 77 4. Lewis 1947 pp. 47-9

پاپیروس از بین برود[1]

ابوالعباس النبطی (متوفی به سال ۶۳۷ هجری) که مدت ها پس از توقف تولید پاپیروس می زیست، تنها کسی است که در منابع عربی، پیرامون تولید پاپیروس سخن گفته است[2] به گفته ی وی، مصریان باستان، ساقه گیاه پاپیروس را دو نیم می کردند و از سمت طول پوسته ای به صورت نوارهای باریک نرمی داشتند. سپس نوارها را کنار هم روی تخته ای می چیدند و ردیف بعد را با گردش ۹۰ درجه ی نوارها روی آن قرار می دادند. خلاف پاپیتی، نبطی دقیقا به کاربرد چسب مصنوعی در روند تهیه پاپیروس اشاره می کند. وی می گوید

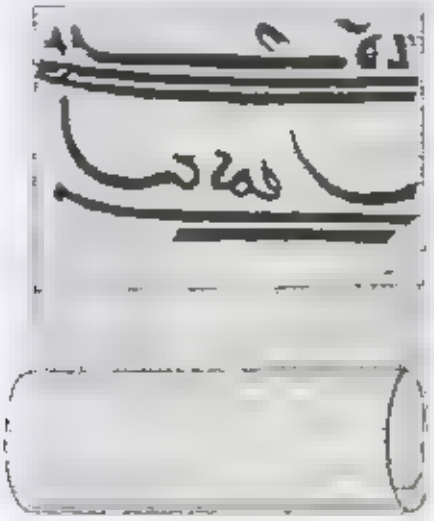

تصویر ۳۵ برگه شناسنامه پاپیروس در ابتدای رول پاپیروس، بعدای داخل که متن شناسنامه پاپیروس روی آن نوشته شده است

دو لایه پاپیروس را با مالد چسبناکی که از حل کردن دانه های نیلوفر آبی در آب به دست می آمد به هم می چسباندند و محکم روی هم فشار می دادند. پس از خشک شدن چسب، با پتک چوبی روی آن می کوبیدند تا سطح آن صاف و هموار شود.

ابعاد برگه های پاپیروس در دوران اسلامی متفاوت بود. به تخمین گرومن عرض برگه ها بین ۱۲٫۷ تا ۱۷ سانتی متر و طول آن ها ۳۰ تا ۵۸ سانتی متر بوده است[3]. برگه های پاپیروس دوران باستان نیز اندازه های متغیر داشت[4].

1 Pliny X II. 81
2 Ibn Baytar Jami (1 p. 87)
3 Grohmann 1924 pp. 40-1
4 Pliny X II, 78. Lewis 1974 p. 56

در دوران اسلامی مانند دوران باستان، پاپیروس‌های با کیفیت‌های متفاوت تولید می‌شد کلمه چارتا امپوریتکا نام رومی برگه‌های پاپیروس مخصوص بسته‌بندی است که برای نگارش مناسب نبود دو نوع برگه پاپیروس بسیار نازک با نام رومی آگوستا[2] و لیویانا[3] نیز تولید می‌شد[4] در بسیاری از پاپیروس‌های عربی به نوعی چارتا امپوریتکا با کیفیت پایین‌تر اشاره شده که برای بسته‌بندی جواهرات، ادویه و البسه به کار می‌رفت[5] در نامه شماره ۷۳، پشت، به پاپیروس‌هایی اشاره شده که دانه‌های عناب را در آن پیچیده بودند از سوی دیگر، اسناد رسمی را بر انواع پاپیروس‌های مرغوب می‌نوشتند که دو نمونه در

تصویر ۲۵ روی برگه پاپیروس که از رول جدا شده و نوارهای پاپیروس به صورت عمودی است

نامه‌های شماره ۱ و ۲ نشان داده شده است.

برگه‌های پاپیروس به صورت رول از کارگاه خارج می‌شد (عکس ۳۵) نه به صورت اوراق جداگانه رول‌های پاپیروس اولیه، ساختار پیچیده‌ای داشتند لبه‌های سمت راست هر برگه را روی لبه سمت چپ برگه جلویی، طوری قرار می‌دادند[6] که نوار باریکی از لبه راست، لبه سمت چپ برگه بعدی را می‌پوشاند در دوران یونانی‌ها و دوران اسلامی سطح لبه‌های روی هم قرار گرفته، قریب ۲ سانتی متر بود آن‌گاه سطح دو لبه‌ی روی هم قرار گرفته را کوبیده و صاف و یکنواخت می‌کردند تا قلم به راحتی روی آن حرکت کند همان طور که گفتیم برگه‌های پاپیروس از روی هم قرار گرفتن چپ و راست دو ردیف نوارهای پاپیروس ساخته می‌شد نوارهای ردیف اول، که آن را سطح داخلی می‌نامیم، نوارهای طول رول پاپیروس و نوارهای سطح بیرونی، نوارهای عرض رول پاپیروس (عمودی) بودند اگر

1 Charta emporitica 2 Augusta 3 Liviana.
4 Isidore of Seville (VI. 10) Pliny X n 74 76 نام‌های دیگر می‌کند که تلفظ آن‌ها شبیه‌کی متداول است
5 Khan 1992 p. 149 6. Grohmann 1924 p 42

نوارهای سطح داخلی عمودی بودند هنگام پیچیدن رول به هم فشار می‌آوردند و شل می‌شدند و اگر نوارهای سطح بیرونی، افقی بودند هنگام پیچیدن رول، کشیده و انتهای نوارها خراب و جدا می‌شد.

در دوران یونانی و دوران اسلامی برگه ی به نام «برگ شناسنامه» را به صورت پشت و رو به روی اولین برگه ی رول می چسباندند به صوری که هنگام باز شدن رول، سطح بیرونی برگه شناسنامه (پشت آن) که نوارهای عمودی داشت، پیش رو قرار می گرفت یعنی نوارهای پشت و روی اولین برگه ی رول پاپیروس بر نوارهای برگه های بعدی عمود بود[1] (عکس ۳۵) بر سطح داخلی اولین برگه، متنی به نام پروتکل (شناسنامه) می نوشتند تا سال ۷۵-۷۴ هجری به رسم دیرانسی ها پروتکل ها به زبان یونانی نوشته می شد پس

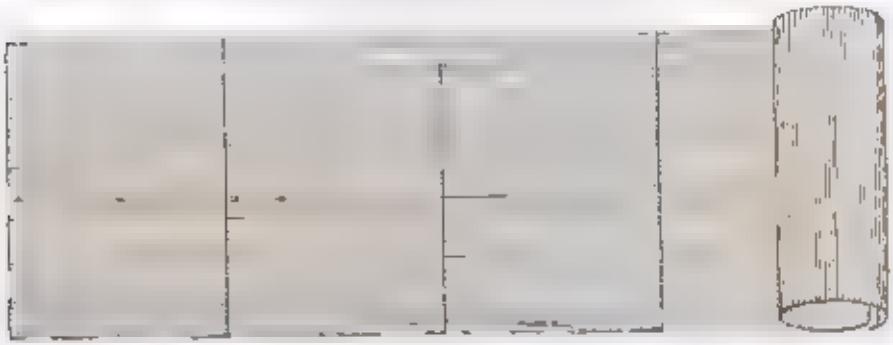

تصویر ۳۵ رول پاپیروس تصویر هم بندهای میان برگه های تشکیل دهنده رول

از آن در زمان خلیفه عبدالملک پروتکل های دو زبانه (یونانی و عربی) مرسوم شد و از زمان خلیفه هشام (۱۰۵-۷۲۴) متن های کاملاً عربی باب شد در پروتکل های اسلامی بسم‌الله، آیات ۱۷۳ سوره آل عمران و آیات ۳۳ و ۶۱ سوره توبه و صلوات بر پیامبر، اسامی خلیفه، حاکم مصر یا رئیس خزانه محلی یا هر دو و گاه نام سایر مقامات عالی رتبه منطقه، و نام کارگاه و اغلب نام سرکارگر تولید کنندگان پاپیروس یادداشت می شد تولید پاپیروس در مصر پیش و پس از اسلام در انحصار دولت بود و تنظیم پروتکل رول پاپیروس مؤید آن بود که رول به صورت انحصاری در کارگاه دولتی تولید شده تا به این ترتیب حق انحصار تولید پاپیروس حفظ شود[2].

متن تمام پروتکل های رول پاپیروس های دوران اسلامی را با ضرب قلم ضخیم (تصویر ۳)

1 Turner 1978, p. 21. 2. Grohmann 1952, pp. 39-42

و احتمالا با قلم مو و بعدها برخی قسمت های آن را با جوهر رنگی می نوشتند. گاه برگه شناسنامه رول را از رول جدا می کردند و آن طور که در پشت نامه ۱۲۷ و نامه ی شماره ی ۲ نشان داده شده پشت آن مطلب می نوشتند. نامه شماره ۲، پشت، بخشی از یک شناسنامه رول پاپیروس دوران اسلامی است.

برگه شناسنامه رول پاپیروس که بر سطح بیرونی رول می چسباندند، نسبت به باقی رول ضخیم تر بود. گاهی رول ها را میان پوست یا محفظه ای محکم، از جنس شیشه یا سفال نگهداری می کردند. پلینی می گوید در دوران استیلای روم و دوران اسلامی رول

تصویر ۳. روش های نگارش، پیچیدن و مهر پاپیروس (برگرفته از کار ماست ۱۸۹۳)

پاپیروس از ۲۰ برگ تشکیل می شد. پاپیروس را به صورت رول کامل یا در ابعاد یک ششم رول می فروختند. در زبان عربی، به برگه های کوچک، طومار می گفتند که از کلمه طوماریون یونانی گرفته شده است. رول های پاپیروس کوتاه تر از ۲ برگه را تکه طومار می گفتند[1]. قطعه های کوچک پاپیروس که نمونه ی آن در نامه شماره ۹۴، پشت، آورده شده به قطعه قرطاس معروف بوده اند. کاتبان، متن را روی سطح محافظت شده داخلی پاپیروس می نوشتند و هر گاه به ضرورت، ناچار بودند از دو روی پاپیروس استفاده کنند نگارش متن را از سطح داخلی آغاز می کردند. در این بررسی متون نوشته شده بر سطح داخلی برگه را «رو» و متن نوشته شده بر سطح بیرونی برگه را «پشت» می گوییم.

1. Pliny XIII, 77 2. Grohmann 1952, pp. 43-4

هر گاه قطعه‌ای از رول پاپیروس برای نوشتن نامه یا اسناد بریده می‌شد، متن را بر سطح داخلی آن می‌نوشتند (عکس 3b) تقریباً متن روی تمام پاپیروس‌های اسلامی عمود بر تارها نوشته شده‌اند همان‌طور که در نامه شماره ۲ نشان داده‌ایم محل اتصال برگه‌ها به یکدیگر، موازی سطور متن و معلوم است سطح مورد نظر، قسمت داخلی رول پاپیروس بوده است نامه شماره‌ی ۱۰۰ که متن روی پاپیروس موازی تارها و عمود بر محل اتصال برگه‌های پاپیروس است، حکم ندرت دارد.

هنگامی که پاپیروس‌ها را به شکل رول طولی - برگه‌هایی که به صورت عمودی باز می‌شدند - تهیه می‌کردند متن را عمود بر تارهای سطح داخلی برگه پاپیروس می‌نوشتند لکن متون ادبی در ستون‌های مختلف و موازی با تارها و عمود بر محل اتصال برگه‌های پاپیروس نوشته می‌شد، متن روی این رول‌ها را به صورت افقی می‌خواندند در دوران بیزانس‌ها متون ادبی را به صورت کتاب‌های خطی تهیه و نگهداری می‌کردند بیش‌تر پاپیروس‌های ادبی دوران اسلامی که امروزه در دست ماست، باقی مانده‌ی همان کتاب‌های خطی‌اند رول پاپیروسی که اینک در هامبورگ نگهداری می‌شود، شامل مجموعه‌ای از پاپیروس‌های به صورت روطولوس است که عبدالله بن لهیعه گردآوری کرده است[2]

برخی کاتبان به منظور صرفه‌جویی، متن مورد نظر خود را خلاف جهت متن اصلی می‌نوشتند زیرا اگر آن متون را بر حاشیه نوشته و از اطراف برگه جدا می‌کردند وجهه‌ی نامرتبی می‌گرفت[3]

اسناد پاپیروسی

بیش‌تر پاپیروس‌های دوران اسلامی با قلم نوشته شده است مدام و شکل ظاهری قلم از قلموس رومی گرفته شده گاهی همان‌طور که در نامه‌ی شماره‌ی ۲۳، پشت، دیده می‌شود، حرکت قلم، عاق‌دار دیده می‌شود و گاه مانند پشت نامه‌ی شماره‌ی ۱۲۷ و یا در تصویر ۲، کلمات صحیح‌تر و احتمالاً با حصیر و یا قلم مو نوشته می‌شده است معمولاً مرکب سیاه از دوده و مرکب قهوه‌ای مایل به قرمز، از بعضی دانه‌های مقرار به دست می‌آمده است[4]. (تصویر ۲)

۱. استدلال می‌اساس موقف در این باب که متون ادبی را خلاف جهت دیگر مکتوبات می‌نوشتند خود به‌ترین دلیل است که چرا غلاف متون ادبی همواره با تصویر کتابت بر پاپیروس اشتباه شده‌اند. مشرف

2. Khoury 1986. 3. Turner 1978. 4. Grohmann 1952, pp. 62-8.

پاپیروس نسبتاً گران بود. در قرن سوم هجری بهای هر رول پاپیروس ۵ ۱ دینار بوده در حالی که اجاره سالیانه ی یک دکان (یک قطعه زمین زراعی) یا یک باب مغازه، یک دینار بود. بنابراین مردم عادی قادر نبودند از پاپیروس استفاده کنند[1] و کاتبان مجبور می شدند در پشت نامه ها بنویسند. گاه متن پشت و روی برگه ارتباطی به هم نداشت. معمول نبود که گیرنده نامه، جواب نامه را پشت برگه بنویسد که البته می توانستی محسوب می شد. وقتی خلیفه معتصم، نامه ی امپراطور تئوفیلوس را دریافت کرد با نیت توهین و تحقیر فرستنده پاسخ آن را پشت برگه نوشت[2]. نویسندگانی که پاپیروس تمیز و سفید در اختیار نداشتند و ناگزیر بودند پاسخ نامه را پشت آن بنویسند با نوشتن عبارت «عذری فی القرطاس» از گیرنده نامه عذرخواهی می کردند. (نامه ۹۲، پشت)

اسناد پاپیروسی را به شیوه های گوناگون می بستند یا می پیچیدند[3] (تصویر ۴). سپس آن را با نواری از جنس پاپیروس یا ریسمان بسته و مهر می کردند. (نامه شماره ی ۳۳)[4]

رسم الخط پاپیروس ها

غالب پاپیروس های مجموعه ی ناصر خلیلی تاریخ ندارد و آن ها که تاریخ دارند متعلق به سال های ۱۰۴ هجری (۷۲۳ میلادی)، مانند نامه شماره ۹۷، تا جمادی الاخر سال ۲۸۵ هجری (ژوئن - جولای ۸۹۸ میلادی)، نامه ی شماره ی ۲ ۱ است. پشت هر دو نامه مربوط به فاصله ی زمانی بین قرن های اول تا چهارم هجری (قرن هفتم تا دهم میلادی) است که طی آن، در مصر اسلامی از پاپیروس استفاده می شد. طی این «دوران پاپیروس» رسم الخط حروف دست خوش تغییرات محسوسی شد. اصلاحات و دگرگونی های نگارش، به قدری نظام مند بود که به راحتی می توان حدود زمان نگارش پاپیروس های بدون تاریخ را حدس زد و معلوم کرد مربوط به کدام دوره است[5].

1 faddan.

۲ در این مجموعه پاپیروس های نشان داده شده حاوی نامه های شخصی مردم عادی است (مترجم).

۳ چنین نقل هایی در باب امپراتوران و خلفا، قائد اسناد مستحکم است و بیش تر به قصه می ماند (ویراستار).

۴ Karabacek 1894, no. 145، پاپیروس های ناصر خلیلی در صحن حرم و بارگاه صاف و نخ نشده و نحوه ی پیچیده شدن آن ها معلوم نیست.

۵ در تصویر نامه ی ۳۳، مطلب مورد نظر خلیلی چندان واضح نیست.

۶ گاه اشتباهات مرعان و ویراستاران را این کتاب چندان روشن است که گویی آن ها متن را نخوانده و تصاویر را ندیده اند. زیر مبنا نامه ی ۳۵۸ تاریخ ۲۸۰ هجری را بازه و در مقایسه ی این نمونه ها به هم هیچ نظام مندی آشکار و قابل توجیهی در اصلاح و دگرگونی خطوط دیده نمی شود.

۱ شماره ۲۶ پشت، سطر ۲

۲ شماره ۲ رو سطر ۵

۳ شماره ۲۶ پشت سطر ۷

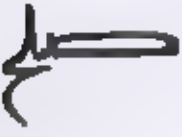

۴ شماره ۲۴ رو سطر ۱۲

۵ شماره ۲۳ رو سطر ۱

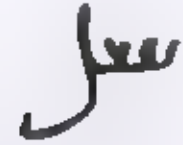

۶ شماره ۲۶ پشت سطر ۳

۷ شماره ۳ رو سطر ۶

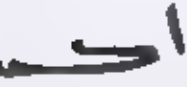

۸ شماره ۳ رو سطر ۱

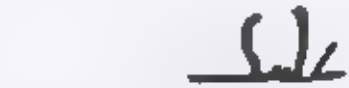

۹ شماره ۲۶ پشت سطر ۳

۱۰ شماره ۲۳ رو سطر ۱۱

۱۱ شماره ۲۳ رو سطر ۲

۱۲ شماره ۳ رو سطر ۳

به طور کلی، رسم‌الخط پاپیروس‌های دو قرن نخست پس از اسلام، شبیه سبک نوشته‌های تشریفاتی و یادبود بر سکه‌ها یا نسخه‌های قرآن به خصوص نسخه‌های حجازی است برخی مشخصه‌های این سبک ابتدایی نگارش به این قرار است

۱ انتهای حرف الف مفرد به راست می‌چرخد

۲ حرف الف، بلندتر از سایر حروف عمودی نوشته می‌شود

۳ بالای دال و دال، زائده‌ای کوچک به بالا یا متمایل به راست دیده می‌شود

۴ قسمت بالا و پایین قوس حروف «صاد» و «ضاد» موازی افق کشیده می‌شود

۵ بخش افقی ابتدای حروف «ع» و «ع» اول و مفرد به راست گرایش دارد

۶ سر حروف «ع» و «ع» وسط و «ع» و «ع» آخر، دو گردش ادیب و مجزا دارد و بالای آن پیوسته نیست. (به شکل ۷ نوشته می‌شود)

۷ دم حرف «قاف» آخر یا مفرد پیش از چرخش به چپ پایین کشیده شده است

۸ «ک» اول و وسط به طور افقی کشیدگی دارد و سرکش آن، زائده‌ای افقی است

۹ بالای «ک» آخر یا مفرد زائده‌ای به سمت راست یا بالا دارد

۱۰ دم «ی» آخر یا مفرد به طور افقی به راست کشیده می‌شود

۱۱. مقاطع اتصال حروف، کشیده است

۱۲ بین حروف یک کلمه، فاصله دیده می‌شود[1].

کاتبان متأخر، برخی از خصیصه‌های نگارشی فوق را به طور اختیاری و تفننی به کار می‌بردند. رسم‌الخط حروف، بیش از آن که ملاک تاریخ‌گذاری اسناد محسوب شود، نوع و نمونه‌ی نگارش رایج را معرفی می‌کند. به علاوه در برخی اسناد رسمی و متون ادبی، رسم‌الخط قدیم‌تر و زاویه‌دار حروف دیده می‌شود. لازم به ذکر است که این نوع نگارش، صورت رسمی نگارش حروف و کلمات بوده و با دقت فراوان انجام می‌شد. می‌توان گفت شیوه‌های نگارش مذکور، صورت رسمی یا ایده‌آل حروف بوده و کاتبان، مهارت و دقت صرف می‌کردند تا نتیجه‌ی کارشان به چنین ظواهر حروف، نزدیک‌تر شود[2]. صورت ایده‌آل حروف که کاتب می‌کوشید به آن نزدیک شود «دانش» کتابت و آن چه می‌نوشت «مهارت» او در کتابت محسوب می‌شد.

به علاوه، متون مکتوب مربوط به قرون سوم و چهارم هجری دو ویژگی مشخص دیگر هم

1 Khan, 1992, pp. 27-39

۲ (Deroche 1992 p. 16)، Cf Chomsky 1966 این نظریه بر اساس تئوری زبان‌شناسی ارائه شده است و فرانسیس دروش طبق همین تئوری، تفسیر نوشته است

دارند. نخست آن که کلمات به صورت پیوسته نوشته می‌شد. یعنی در آن دوره در «دانش» کتابت، تغییر به وجود آمد. دوم که ویژگی غالب نگارش در این دوره محسوب می‌شود، این که کلمات و حروف را بیش‌تر به حالت منحنی و بدون زاویه می‌نوشتند. که می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد

۱. زاویه‌ی حروف به منحنی تبدیل شد.

۲. منحنی‌ها جای خود را به حرکت‌های صاف و کشیده دادند

۳. کاتبان کم‌تر، قلم را از روی سطح پاپیروس برمی‌داشتند

۴. فاصله‌ها کاهش یافت

دست‌کم یک یا چند نمونه از خصیصه‌های مذکور در نگارش کرد حروف استفاده می‌شد البته کاربرد ویژگی‌های فوق، ملاک قطعی تاریخ‌گذاری محسوب نمی‌شود، زیرا گاه در متون مکتوب متقدم نیز، برخی از این ویژگی‌های نگارشی موجود است. علاوه بر گذر زمان، فاکتورهای دیگر مانند ترکیب و ضرب و حرکت قلم در گرینویسی تأثیر گذارده است[1]

پژوهشگران نسخ عربی اولیه کوشیده‌اند بر اساس سبک‌های نگارشی که در متون مانده از آن دوران نام برده شده دسته‌بندی مشخصی برای تشخیص و تعیین سبک نگارش پاپیروس‌ها معرفی کنند[2] ابن ندیم، کتاب‌شناس قرن چهارم هجری، مدعی است که نخستین بار قتیبه (۱۵۴ هجری) به طور منظم سبک‌های نگارشی را تقسیم‌بندی و معرفی کرد[3] لکن غالب سبک‌های نگارشی و نام‌گذاری آن‌ها به قرن سوم هجری متعلق‌اند[4] تعداد زیاد اسامی شیوه‌های نگارشی که تنها ابن مقله[5] (وفات ۳۲۸ ه) در «خط المنسوب»[6] خود معرفی کرده حاکی از آن است که هیچ محدودیتی برای سبک‌های نگارشی وجود نداشته و نخستین کاتبان خط عرب، کوچک‌ترین تغییر حالت عمودی یا افقی نگارشی را سبکی جداگانه می‌دانستند و برای آن نام جدید برمی‌گزیدند. متأسفانه اسامی متعدد مکتب‌های مختلف نگارش، نوع و معیار تقسیم‌بندی سبک‌های نگارشی را مخدوش می‌کند[7] اما در موارد معدود، برخی اسامی از جمله نام شیوه‌های ماین، مشق، مکی ـ مدنی که

۱. تغییر رسم‌الخط در طی زمان اتفاق افتاده و تشخیص صور مختلفی حروف، نیازمند تحقیقات وسیع در است

۲. غالب نمونه‌های حاضر در این مجموعه فاقد تاریخ است. پریشان گویی مؤلف و ویراستاران من انگلیسی آن گاه نمود می‌یابد که تاریخ‌گذاری جدیدی پاپیروس‌ها را بر اساس تجزیه نگارش انجام داده‌اند و از سوی دیگر مکتب‌های نگارشی را بر پایه دوره‌های مختلف تقسیم‌بندی می‌کنند حال آن که کاربرد شیوه‌های نگارشی آن قدر درهم و بی‌نظم است که نمی‌توان هیچ نگارش را تقسیم‌بندی‌های جدی تا مکتبی را پذیرفت (مترجم)

3. Cf. Deroche 1992, p. 12 4. Ibn al-Nadim, p. 7 5. Abbott 1941b, p. 88

۶. حضور و وجود تاریخی ابن ندیم، فهرست و این مقاله که مؤلف به آن‌ها ارجاع می‌دهد مورد تردید قطعی است. (مترجم)

7. al-Khatt al-mansub 8. Abbott 1941b, p. 76

نمونه آن‌ها در برخی متون دیده می‌شود، تا حدودی اسلوب نگارش را معرفی می‌کند. تنها اسامی دیگری که می‌توان آن‌ها را به خصایص نگارش رسمی ظاهری‌شان مربوط دانست آن‌هایی است که تا قرون بعد به جا مانده و نویسندگان و خطاطانی مانند القلقشندی (وفات ۸۲۱ هـ) و محمد بن عبدالرحمن (وفات ۹۵۲ هـ)[۲] درباره آن‌ها توضیح داده‌اند. این اسامی عبارتند از نسخی، توقیع، رقاع، غبار و شاید مسلسل[۳].

مشکل می‌توان پاپیروس‌های دوره اسلامی را که عمده آن‌ها مربوط به سه قرن نخست هجری است، به سبک‌های نگارشی که در متون آن دوران به آن‌ها اشاره شده تقسیم‌بندی کرد[۴]. البته نه فقط به دلیل آن‌که در منابع آن دوران، شرح جزییات نگارشی سبک‌های مختلف نیامده بل، چون در بسیاری از پاپیروس‌ها به خصوص نامه‌های شخصی و مکاتبات تجاری و سیاهه‌ها رسم‌الخط با دقت و عالباً طبق استاندارد (محقق)[۵] نوشته نمی‌شد و نگارش کم دقت و غیررسمی برای مقاصد شخصی داشت (مطلق)[۶،۷] به علاوه گاه در نگارش بی‌دقت، تداخل سبک‌های نگارشی دیده می‌شود.

السولی می‌گوید نگارش خوب، آن است که تداخل سبکی نداشته باشد (لم تختلف احناسه)[۸] بی‌شک نگارش قرآن، متون ادبی و اسناد مهم رسمی با دقت و با سبکی واحد نوشته می‌شد[۹]، با این حال، گاه کاتب از اسلوب سبک خود، دور می‌شد[۱۰].

پس از قرن دوم هجری که قوانین خاص محدود کننده‌ای در سبک‌های نگارشی عمل می‌شد، تا زمانی که این مقوله اصلاحاتی در رسم‌الخط به وجود آورد، نگارش منحنی حروف رایج بود. گاهی شمایل حرف الف، شبیه اسلوب نگارش الف در متون مکی ـ مدنی می‌شود، که این‌جا شرح داده است. به هر حال، ممکن نیست متنی بیابیم که، تماماً از یک سبک نگارشی که نام آن در منابع اولیه ذکر شده پیروی کند[۱۱].

1. Cf. Abbott 1939, pp. 17, ff. 2. On Muhammad Ibn Abd al- Rahman: Roberts 1920.
3. Cf. Abbott 1941b, p. 98.
۴. فرانسیس دروش نیز در بررسی نسخ قرآنی این دوره به نتیجه مشابه رسید. Deroche 1992, p. 12
5. Muhaqqaq 6. Mullaq
۷. Al- Qalqashandi, III, p. 26 بحث مدون به تفاوت میان مهارت نوشتاری و نگارش مربوط می‌شود.
8. Al- Suli, p. 50
۹. هیچ یک از پاپیروس‌های مهم، رسمی و حتی بخش‌هایی که شامل آیات قرآن است تا این حد دقت کامل ندارد. مگر این‌که مؤلف ادعا می‌کند نوشته نشده است. (مترجم)
10. Cf. Deroche 1992, p. 16.
۱۱. تلاش فراوانی در این مورد انجام شده است. کارابابینسک درباره‌ی شکل حرف الف پاپیروس‌های قرآنی مکی و نمونه می‌آورد (۵ ۳۲۲ ۱۸۹۱) مکر نیز به همین عقیده است (۵ ۵ ۱۹ ۵ نوت). خط مسلسل را مربوط به نوعی پیمان نامه‌های عربی قرن سوم گفته است (همان نامه‌های عربی ۹۸ P. ۱۹۳۱b) گروس خط ریشت تکه‌های پاپیروس را که از منطقه حریث الحرد کشف شده را خط جلیل می‌داند (PXV II ۱۹۶۳ و در جای دیگر ←

برخی محققان به طور کلی رسم‌الخط پاپیروس های اسلامی را نسخی می دانند. مثلاً سیلوستر دوساسی تمام تذکره های نوشته شده در روی پاپیروس های قرن دوم را نسخی می داند و حوری همان نام را برای متون بعد از قرن دوم پیشنهاد می کند[1] و بعضی پژوهشگران دیگر فقط سبک نگارش پاپیروس های اسلامی قرن اول هجری را نسخی می نامند[2] و در واقع عنوان سبک نسخی را به منظور تمییز سبک نگارش منحنی از خطوط سبک زاویه دار به کار می برند به نظر می رسد به‌تر است عنوان سبک نسخی را برای دسته بندی کلی اسلوب های نگارش استفاده کنیم. اما لازم به ذکر است با این که به نظر می رسد این سبک با نام مشابه این، در اوایل قرن دوم هجری به وجود آمده، این نام با نام مشابهی، پیش از انقلابی سابقه استفاده نداشته است[3]. القلقشندی خط نسخ را با خطوط عمار و رقاء مقایسه کرده که در خلال توضیحات وی، تا حدودی با اسلوب و قوانین نگارش سبک نسخ آشنا می شویم. مثلا حروف نسخ کوچک، گرد و حلقه های حروف، بار و بدون ترویس است. این دسته بندی خیلی کلی بوده و معلوم است که سبک نسخی از نظر ظاهری بسیار شبیه خطوط عمار و رقاء است که القلقشندی به بررسی و مقایسه آن ها پرداخته است. البته رسم‌الخط گرد «مطلق» که در نوشته های سه قرن نخست هجری دیده می شود در زمره ی سبک های نسخی قرار نمی گیرد.

رسم‌الخط پاپیروس های موجود در این مجموعه تک به تک مورد مداقه قرار گرفته و اسلوب نگارش آن ها را به سبک های معلوم و مشخص که در منابع اولیه ذکر شده، تقسیم بکرده ایم کوشیده ایم نامه هایی را دست چین کنیم که تغییرات نگارشی و سیر تطور رسم‌الخط عربی را به‌تر نشان دهند[4]. فرانسیس دروش نیز در جمع آوری نسخ قرآن مجموعه ی ناصر خلیلی این اصل را رعایت کرده است[5،6،7،8].

← خطوط دیگری را شناسایی کرد (Cf. 1952 pp. 81 ff.) و بیربر (1955 p. 46 7 خط منحنی پاپیروس ها و برخی اسناد اولیه مکتوب در کاغذ را خط فرمانی می نامد. گلدزیهر (1887 p. 92) و میر ابوت (1938a عکس شماره ۱ خط فرمانی است

1 Silvestre de Sacy 1825 pp. 462 466 1827 pp. 217 ff. 1831 pp. 67 73 Sachau 1878. p. 115 Lepsius 1880 p. XXX 2 Khoury 1982 Cf. Abbott 1941a p. 61 Dietrich 1955 pp. 46 112 و نیز برخی کتاب های گزارش که در ها درباره ی خط نسخ مطلب آورده اند جمعه، 239 (244. 249: 1938-43, no. 9; 1949-50. p. 181 1934-74 nos. 233. 238

3 Silvestre de Sacy 1833 p. 88 Amr 1906-7 Moritz 1913 p. 381 Zayn al- Din 1968 pp. 31 7 Salad, 1978. p. 9 4 Cf. Abbott 1939 p. 37 5 Al- Qalqashandi III p. 132

۶ البته با رجوع به نمونه های حاضر کاملا معلوم می شود که مولف در این زمینه موفقیتی کسب نکرده است. مترجم

7 Deroce 1992

۸ مباحثی که تاکنون گوشیده شد، مربوط به نگارش خط عربی پیش از قرن هفتم و هشتم هجری، فصول مهم تغییرات بنیادین در آن که خط عربی در نمونه های تاریخ شده چنان که در مقدمه مذکور افتاد بسیار دیرتر از ادعاهای کلومی بالغ شده، بی حاصل بوده است. (ناشر)

اسناد

۱. محاسبه ی میزان ناخالص مالیات ها
اواخر قرن دوم هجری

۵ ۱۷×۵ ۳۳ سانتی متر ۱۵ سطر رو و ۱ سطر پشت سمت چپ برگه و قسمت عمده سطر بهم از بین رفته است
شماره ی ردیف PPS. 76
Khan 1992, no 2

رو سند حاضر، از جمله انواع اسناد محاسبه ی مالیات سالانه ست. نخستین بار مجدومی در حدود سال ۵۷ هجری شرح مبسوطی از روال رسمی برآورد مالیات در اواخر قرن دوم هجری ارائه داد[1].

سهتامبر هر سال، مأموری که دلیل نامیده می شد مقدار مزارعی (عدان) که آب رسانی نشده بود و می بایست طی سال زیر کشت آبیاری شود و نوع محصولی که بر آن ها کشت می شد را محاسبه و نتیجه را در سندی با نام «قانون» ثبت می کرد. مواعیر فصل سال، پس از عملیات کاشت، میزان دقیق بذر کشت شده را در «قانون الزراعه» ثبت می کرد. سپس در «سجلاة التحذیر»، مالیات قابل پرداخت کشت کاران را بر اساس اطلاعات ثبت شده در قانون الزرعه و بر اساس نام زارعان محاسبه و ثبت می کرد. در «سجلاة التحذیر»، نام و مشخصات زمین های زیر کشت زارعین، شیوه محاسبه، مبلغ و نحوه ی پرداخت مالیات ثبت می شد.

بهار آن سال مساح مساحه ای تعلیم و نتیجه را در «قداق المساحه» ثبت می کرد. سپس سند جدیدی به نام تاریخ تعلیم می کرد که در آن قداق المساحه ی هر زارع به نام خودش ثبت می شد. مساح، میزان مالیات تخمین زده شده در سجلاة التحذیر را با داده ها و نتایج قداق المساحه مقایسه می کرد که ما به التفاوت آن دو را «زاید المساحه» می گفتند. مساح پس از کسر منبع قداق المساحه از منبع سجلاة التحذیر، «مکلفه» تعلیم می کرد. در مکلفه مقدار مذکور در سجلاة التحذیر تکرار و میزان مالیات اضافی که از هر زارع اخذ شده بود ذکر می شد.

وقتی حزان، گزارش می نوشت و مالیات ها جمع می شد، «جهبذ» رسید دریافت صادر می کرد «عامل»، غرض سالیانه ای از تراز نامه ها تعلیم می کرد که مقدار آن، منابع مالیات ها، قسط های دریافت شده، اضافات، دیون معوقه و سایر موارد بود. سرانجام در پایان سال زراعی، فصل فرد، «جامعه» تهیه می کرد که در آن، ارتفاع حکومت از هر ناحیه ذکر می شد. سندی که مشاهده می کنید، نمونه ای از جامعه است.

متن سند با «بسم الله» و با عنوان «شرح محاسبه منبع کل ارتفاع»، توسط مساح زمین های کشاورزی، دیکسن ها و بناعات ناحیه دلاص و اهناس، تهیه شده. سپس دو فهرست مشابه از دو منطقه ی تحت نظارت و یک سطر خلاصه به دنبال آن ذکر شده است.

1 A. Makhzumi pp 58-63, Frantz - Murphy 1986 pp 20-26, Khan 1992 pp 61-5
2 Khan 1992 pp 65-7

«در ناحیه دلاص ۳۹ ۸ قواره زمین زراعی (فدان) وجود دارد از این مقدار، ۳۸۴۲ فدان ثبت شده، افزون بر آن ۲۲۰۴ قطعه فدان دیگر هم هست زمین زیر کشت میز ـ که خداوند نگهدارش باشد ـ ۶ [فدان ...] ملک عید

روستاهای مقدس، ۵۴۳۶ مز[رعه] دارد ۴۲۴۵ قطعه [فدان] ثبت شده و ۱۱۹ فدان افزون بر این تعداد است

جمع کل مالیات دریافتی از بخش دلاص و روستاهای اطراف که به ثبت

ذکر کلمه مزارع، نشان می‌دهد که این سند در اواخر قرن دوم و پس از اجرای سیستم برآورد مالیات سالانه ی مساحه که محدومی آن را شرح داده، تنظیم شده است

حرف آخر واژه‌ای زیر خط کوسی دارد حرف «د» شبیه «ر» است حرف «س» به جز در کلمه ی جمسه (سطر دوازدهم) که طول آن خیلی کوتاه است، دندانه دار است سرکش حرف ک در کلمات کتاب (سطر دوم) و کورد (سطر سوم) قوس دار و در کلمه «والکروم» (سطر چهارم) کوره (سطر ۵ و ۱۴) راست است کاف آخر در کلمه ی «ملک» در سطر ۴، ۶، ۱۲ راننده‌ای عمود و کوتاه دارد قوس «ی» معکوس به پایین و سمت چپ و دم «ی» آخر به چپ گرایش دارد برای مثال کلمه علی در سطر ۱۳ ۷ به چپ و در قمار کلمه در سطر ۱۵ به راست متمایل است حرف ربط «و» گاهی در ارقام به کلمه قبل خود می چسبد.

پشت: از این پاپیروس، فقط جمله ناقص و کوتاه، و نوشته و روستاهای اقدس، که به دست خط متفاوتی نوشته شده حوانا است[1]

۱ این یادداشت فاقد تاریخ نگارش است و احتمالاً این به قرن دوم مسافی مطمئن ندارد. متن کاملاً بدون نقطه است، ما استحکام و استقلال عالم حروف مثلاً حرف اول و مقید و وسط کاملاً شکار می کند که متن به احتمال قوی پس از قرن پنجم هجری نوشته شده است نکته ی بسیار عجیب و بعد این است که چند واژه‌ی موجود در پشت نمونه ای بسیار کهن از سبک نگارش بسیار عجیب مانده تر از متن اصلی و سمت روی پاپیروس است امکان چنین موردی را نیز نمی توان نادیده گرفت و که سلیقگی کاتب. توضیح داده و بالاخره اعداد شده برای قطعات و قدان های زراعی در یک ده غیرعادی به نظر می رسد

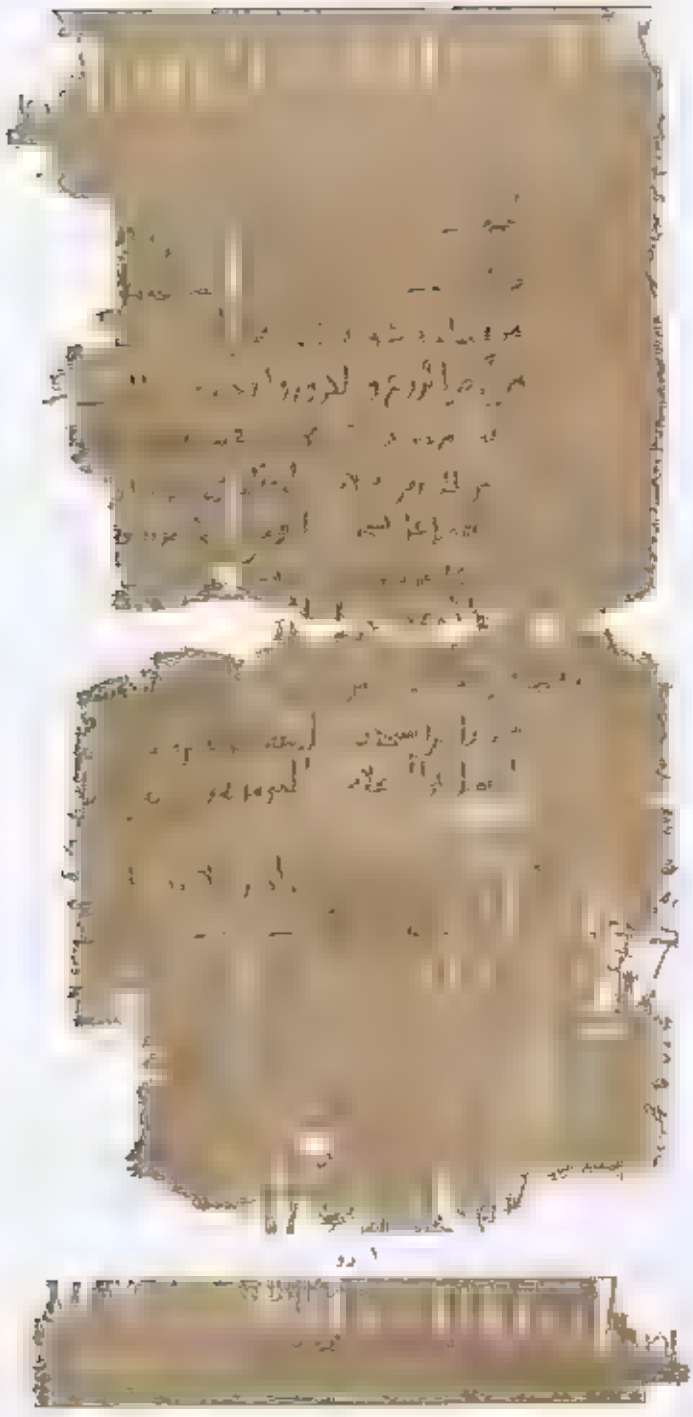

۱ رو

۱ پشت

۲. فهرست پرداخت اعانات
اوایل قرن دوم هجری

۱۱x۲۸/۲ سانتی‌متر ۲۳ سطر رو
شماره PPS. 68
khan 1992. no 1

رو فهرست میزان صدقاتی که روستاییان اطراف بهناص، احتمالا در پیروی از آیه ۶۰ سوره توبه که به پرداخت زکات توصیه کرده به نیازمندان و بی‌نوایان بخشیده‌اند
متن با تسمیه آغاز شده و پس از آن ضمن هشت مدخل، اسامی روستاها به دو زبان عربی و یونانی ثبت است
مبالغ پرداخت شده بعد از جمله‌ی تقسیم لها للمساکین و الفقراء به عربی ذکر شده لکن به مبلغ صدقات اهدایی اهالی روستای پتخم یعنی صفتیه[1] که در زبان یونانی، اسپانیا تلفظ می‌شود، اشاره نشده است
به روستای فقرا[2]، ۱/۶ ۲ دینار، روستای ادموشینف (میرمیانوس)[3] یک دینار ربع دینار به روستای اعیان (اعویان)[4] دو ورق درهم به روستایی که نام یونانی آن ایسوکاتو است و نام عربی آن معلوم نیست، دو دینار و ربع قیراط روستای موش دل (موچین تان)[5] و میلت الکبری (تولتیس مگالا)[6] چهار دینار تعلق دارد از مبلغ مربوط به روستای هشتم سمسطا[7] فقط عدد هشت بر جا مانده است
همراه نام عربی هر روستا، معادل یونانی آن هم آمده است بنابراین شاید روستاهایی مثل فقرا، ایسوکاتو، اسپانیا موچین تان تولتیس و سمطا، در دوران پیش از اسلام دراکسی رینچی[9] و هراکلیو پولیت نوده‌اند عبارت نام یونانی هر روستا علامت ضرب‌در (×) آمده[8] و بالای سمت راست روستای ادموشینف یک ضرب‌در اضافه دارد
پیشینه‌ی نگارش این سند به دو قرن نخست هجری می‌رسد. الف، عمود و نسبت به سایر حروف بلندتر است
گوشه‌ی پایین راست راشده‌ی به راست دراز راشده الف آخر، زیر خط کرسی می‌رسد ربط بالای حرف «ده» با افق زاویه حاده تشکیل می‌دهد حرف «د» در کلمه ادموشینف (سطر ۵) نقطه دارد حرف «س» دندانه‌دار و «ص» کشیده است «م» «ق» «غ» پیش از امتداد به سمت چپ راشده‌ی به زیر

1. Safaniyyah (in Greek, Spania). 2. Faqra (Fakra).
3. Idhmushinaf (Mymynaut). 4. Amyan (Ammonian)
5. Isiou kato ورق درهم مس عیار مالامت درهم‌هایی که در نقره خالص سنجیده می‌شود نقره نام دارد Ashtor 1969. 121-3, 240, 276, 283 312
6. Mush Dal Mouchintaie) 7 Thith al Kubra 8. Sumusta (Sephtha;
9. Oxyrhynchite 10 Heracleopolite 11 Khan 1992 53-6.
12 Cf Cambrdg. University Library. Michaelides. Papyri. C171 C422

دارد «ک» معنی شکل و کشیده است و گاهی زائده عمودی کوتاهی دارد که محل اتصال حروف، قدری کشیده نوشته می‌شود

پشت: خالی[۱]

۱ این یادداشت نیز فاقد تاریخ نگارش و به جز یک مورد بدون نقطه است و انتساب آن به قرن دوم مبنای محکمی ندارد. سنجگام و استقلال حروف به خصوص در تشکیک کامل حرف د، ر و ز، و نیز صورت مالغ شده‌ی حرف میم، رسان این نوشته را به حدود قرن پنجم هجری می‌کشاند. در عناوین این یادداشت، تکرار نام دهات با حروف بودنی است و نیز معین نبودن وجوه جیرانی نشان می‌دهد که در سکنان دهات مورد وصف، در این یادداشت‌ها بسیار آشنا بوده‌اند و یا قدرت حرید و دیدار بیش از گماشته‌های معمور کدوبی بوده است. عنش و سنداقه‌هایی که رسم تحفظ و شیوه منظم سندی مشابه این فهرست دارند و در آینده نمونه‌هایی از آن را خواهیم دید، این تصور را در مترجم به وجود می‌آورد که همه‌ی آن‌ها به یک مرکز تجاری احتمالاً دوشی وحد تعلق دارند که ارقام بودنی به کار می‌برده‌اند

۳. دو سیاهه
قرن دوم هجری

۱۹×۵ ۱۳ سانتی متر ده سطر رو و ده سطر پشت نوشته های پشت برگه به صورت سکه ای در نوشته های روی برگه عمود است بالای متن رو، و پایین متن پشت و برخی کلمات از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 218
رو: در شرح نحست، اعداد را به حروف و قیمت ها را بر حسب دینار و قیراط نوشته‌اند سکه مسی را فلس و جمع آن را فلوس می گویند
ابتدای امضای «د» زائده ای رو به بالا دارد و «ص» در راستای افق کشیده شده، این دو قاعده، مشخصه ی نگارش در دو قرن نخست هجری است الف در کلمه ی دینار، الف محذوفه است
پشت سیاهه ی دوم، زیر حساب سود پول های افراد مختلف است (صار له کذا و کذا) مبالغ بر حسب دینار، قیراط و فلس ثبت شده است
زائده ی قوس بالای حروف «د» و «ذ» در بعضی کلمات، به نرمی به بالا تمایل دارد الف در کلمه ی دنانیر (سطر ۳ و ۴)، الف محذوفه است

۱ این یادداشت سر فاقد تاریخ نگارش و مقعه گذاری است و کاملا معلوم است که پشت و روی پاپیروس در زمان واحدی استفاده شده و به قلم شخص واحدی نیست متأسفانه متن ترجمه انگلیسی ندارد و با بررسی اسلوب نگارش، متعلق آن به قرن چهارم هجری به بعد محتمل تر است حلقه ی حروف عالبا بسته است س و ش دندانه و الف آخر زائده زیر خط کوسی دارد حرف کاف سرکش ندارد قلم به کندی روی برگه حرکت کرده است کاتب تسلط کافی به رسم الخط عربی نداشته است

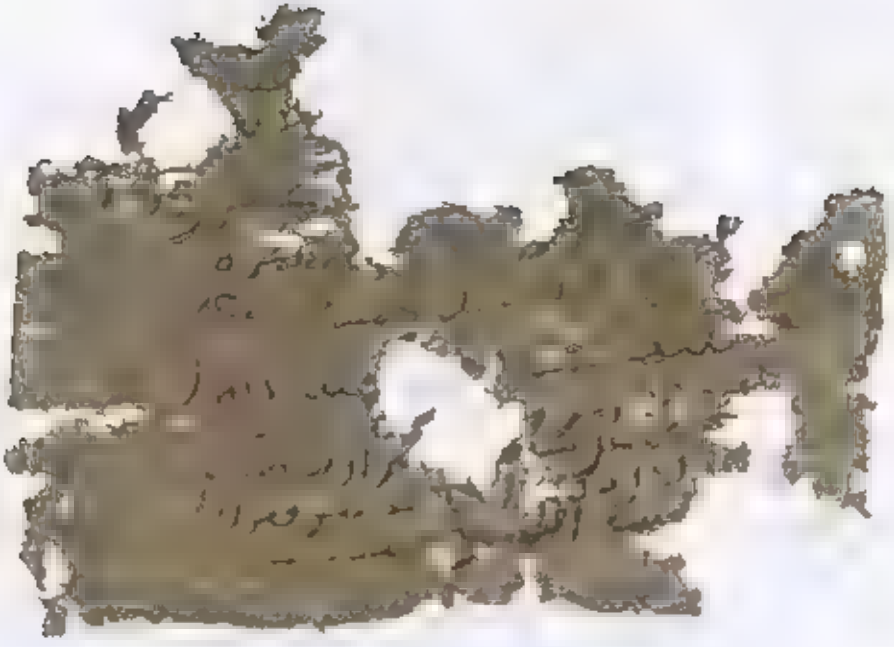

۲ رو

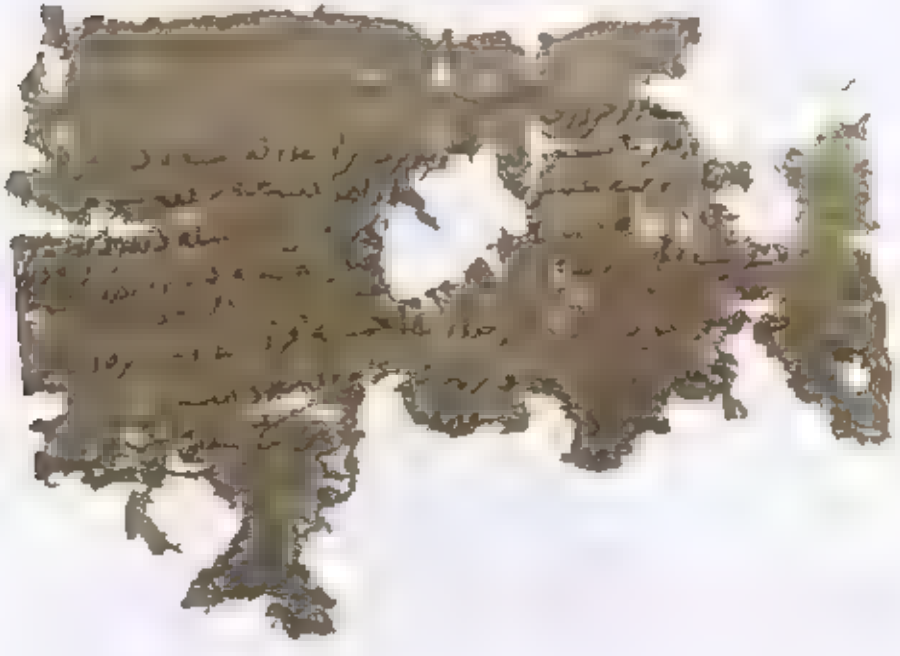

۲ پشت

۴. بیجک باربری
قرن دوم هجری

۲۸×۲۲ سانتی‌متر شش سطر رو
شماره PPS 81
Khan 1992 no 7

رو: در این بیجک باربری، نام سه کشتی متعلق به متیو (سطر اول)، جورجه (سطر دوم) و میبو (سطر پنجم) و صورت کالاهای بارگیری شده و نام صاحبان آن کالاها ذکر شده است. بیست کالاهای کشتی اول، آسیب دیده و قابل خواندن نیست ولی در انتهای سطر، نام بسوع مسیحی که می‌بایست بارها را تحویل بگیرد باقی مانده است. جورجه، ده در جوب و میوه جریوب هر یک به وزن بیست قنطار و چهل و پنج حمره شراب حمل کرده. حمره‌های شراب متعلق به موسی مسیحی است که در کشتی سوم هم چهل و پنج حمره شراب دیگر به نام وی ثبت شده است. الف عمود است و انتهای الف مقرر انحراف ملایمی به چپ دارد. دنباله‌ی حرف «ی» آخر عواری افق به عقب کشیده شده و گاه با حرف بعد فاصله دارد. حرف «ص» در کلمه ایصاً سطر ششم به طور افقی کشیده شده است. این دو شیوه‌ی نگارش، خصیصه‌ی رسم‌الخط پاپیروس‌های دو قرن نخست هجری محسوب می‌شود[۱].

پشت: خالی

۱. در این مادرنشت بیز تاریخ و نه نقطه دیده می‌شود و نه سطر می‌رسد که گاتب آن یک نفر نبوده و بر یک قلم استفاده نشده باشد. احتمالاً این یادداشت مربوط به بایگانی دفتری در بندری است که حرکت و بار کشتی‌ها را فهرست می‌کرده است که در این صورت مقدار تاریخ در آن غیرضروری است. الف آخر دارای زایده زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. مترجم تصور می‌کند داد و ستد شراب در بندری از کشوری عرب‌زبان در سده‌های آغازین هجری، برای محقق مسائل اجتماعی باستان پیام‌های آموزنده‌ای دارد.

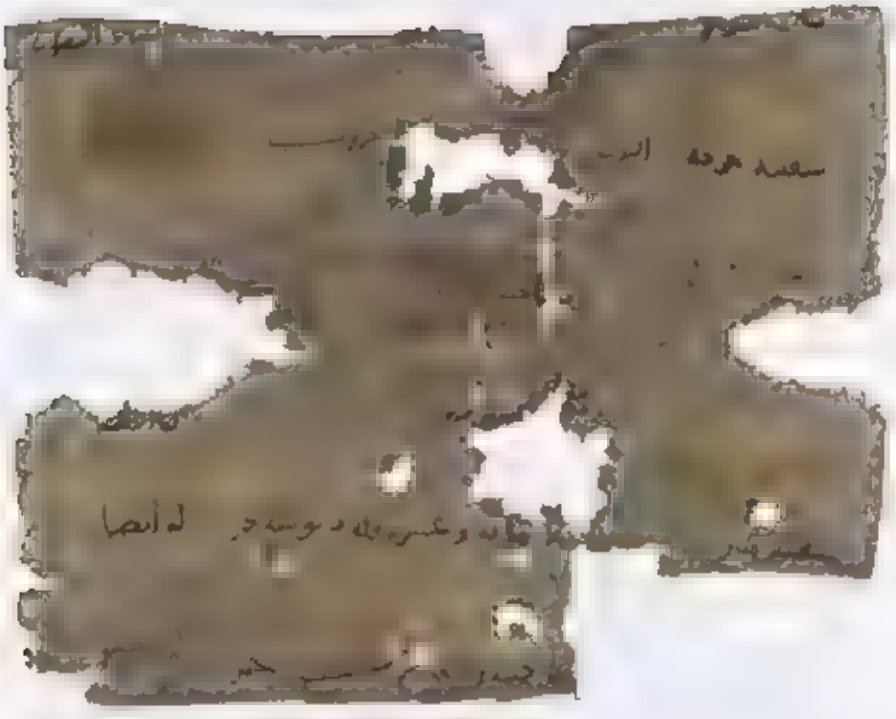

۴ رو

۵. دو سیاهه
۱۳۵ هجری

۲۰×۱۲ سانتی‌متر. چهار سطر رو و هشت سطر پشت. سمت چپ متن رو و سمت راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 131

رو: در شرح محبست به قسطاط (سطر دوم) و عنوفه (سطر سوم) اشاره شده است
الف آخر زائده‌ای زیر خط کرسی دارد. کاف وسط نعلی شکل و زائده‌ی ابتدای حرف «ع» اول به راست کشیده شده. این شیوه نگارش در دو قرن نخست هجری است
پشت: دست خط متن پشت و رو مشابه است و به پرداخت مابت محصولات کشاورزی از جمله قرط، شعیر و دواب می‌پردازد.
نرخ‌ها با ارقام یونانی نوشته شده و در سطر پنجم، عبارت سکة القصر آمده است
متن با بسم‌الله آغاز شده «بسم الله الرحمن الرحیم. صورت حساب آن چه از سهم محصول قرط، طی ده ماه پرداخت شده است» به تاریخ سیزدهم شوال سال صد و سی و پنج هجری، تاریخ مذکور، مصادف است با ۲۲ آوریل ۷۵۳ میلادی[1]

۱. این یادداشت که تاریخ ۱۳۵ هجری را بر خود دارد، روشن‌ترین ملاک برای شناخت نوع خط عرب در قرن دوم هجری است. به خصوص طرز نگارش در قسمت روی برگه بسیار ابتدایی و کاملاً مزدیک به خطوط پیش از اسلام عرب است. صورت ظاهر حروف هنوز از مرحله‌ی استقلال و استحکام فاصله‌ی بسیار دارد.

۵ رو

۵ پشت

۶. سیاهه مخارج
شمال سوریه یا بین‌النهرین؛ حدود سال ۲۴۰ هجری

۱۸×۲۵ سانتی‌متر. هشت سطر رو... متن پشت در دو ستون چهارده و شانزده سطری تنظیم شده، بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 120
Khan 1992 no6

جزییات متن: شاهد آن است که در جامعه‌ای مسیحی در شمال سوریه یا بین‌النهرین و نه در مصر تنظیم شده است. در متن پشت به محلی به نام ملط[1] اشاره شده که شاید شهر ملطیه[2] در جنوب شرقی ترکیه امروزی باشد. برخی اسامی ریشه سریانی دارند. مثلاً اصطلاح سبوع السلحه (پشت برگه، ستون راست، سطر هفت) صورت عربی اصطلاح سریانی شوع داشلیحه و اشاره به هفت هفته پس از عید نزول روح‌القدس بر عیسی (ع) است[3].
نام قوفا (پشت، ستون راست، سطر اول) ریشه سریانی دارد و از کلمه ی سریانی «قوف» به معنی «سفالگر» و شاید کلمه شهر بشوع (پشت، ستون راست، سطر ۹ و ستون چپ سطر ۱۱) ترکیبی از کلمات سریانی شورا به معنی «پسر» و بشوع، صورت سریانی نام عیسی باشد که مترادف ریح عربی آن، یسوع بوده است (ر. ک. شماره ۴، بالا). کلمه ی شهر (پشت، ستون چپ سطر ۹) همان شهارای سریانی به معنی «کشیشی که دعای شب می‌خواند» است
گمان می‌رود بیش‌تر این اسامی سریانی مبدأ نسطوریان مسیحی بخش شرقی هرتین کرس سنت[4] و نه ژاکوبیین عرب، مصطلح بوده است. کلمه ی شوع، نسطوری است. اهالی عرب سوریه کلمه شبوع را به کار می‌برند. اصطلاح «شوع داشلیحه»، نیز نسطوری و کلمه شهرا به معنایی که این جا آمده نوعی نام‌گذاری کلیسایی نسطوری است. به علاوه، صورت عربی بشوع سریانی نیز از متون نسطوری گرفته شده است
از آن که صورت فرسه‌هایی که در متن آمده از جمله مبالغی که مربوط به متن روی برگه است در حسب درهم نقره و نه درهم طلا محاسبه شده، این سند در حوالی عراق یا شمال سوریه تنظیم شده است. در قرن سوم هجری برخی سرزمین‌های اسلامی که پیش‌تر در قلمرو ساسانیان بوده، از سکه‌های نقره استفاده می‌کردند[5].
کاربرد کلمه صنع (پشت، ستون چپ، سطر ۸) که احتمالاً یکی از معانی عربی کلاسیک آن «معمار» است، شاهد دیگری در ادعاست. به‌تر بود در این جمله از کلمه «صناع» که کاربرد آن در متون سایر استادان رایج است استفاده می‌شد. با توجه به این متن شاید صنع نوع عامیانه و گویش محلی

1. mlt. 2. Maatay.
۳. Shavo، شوع به معنی هفت هفته و شلیحه به معنی حواری است
4. Fertile Cres - Cent
۵. برای آشنایی با برخی بررسی‌های نو، ر. ک. ناصر پورپیرار، دوازده قرن سکوت، ساسانیان. (مترجم)

کلمه کلاسیک «صار» باشد زیرا تلفظ «ع» به جای «ر» در برخی مناطق عربی بین النهرین شایع بوده و بر اساس متون عربی ـ یهودی این نوع تلفظ در قرون وسطی رایج بوده است برخی عرب‌های بین النهرین، حرف «ص» را مانند «س» تلفظ می‌کردند

در رسم الخط این سند، الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، در بیش تر موارد «ه» شبیه «ر» و «ه» آخر شبیه «ن» حر نوشته شده، «س» و «ش» غالباً سه‌دانه‌دار و گاهی بی‌دندانه و دسته «ط» اریب مایل به راست است کاف اول، نعلی شکل و کاف وسط، اریب و مایل به چپ است بالای «ی» آخر و «ی» مفرد، زائده مایل به راست دارد و در انتها قدری به چپ خمیده و شبیه «ر» است گاه، برخی حروف، نقطه گذاری شده است

رو: فهرستی از چهار دوره پرداخت است که بر اساس تاریخ وصول و با فاصله از هم جدا شده مدخل‌های اول و آخر تقریباً از بین رفته و فرسوده است

• [از] ورق، ۱ درهم و ۸۵۰ مثقال طلا...

و از آن، مبلغ ۸۴۸ و یک سوم درهم در تاریخ سه‌شنبه ۲۸ ربیع الاول پرداخت شد

و از آن، مبلغ ۶۵۶۰ درهم روز شنبه ۲۶ ربیع الآخر پرداخت شد

[و از آن] مبلغ ... در آخرین روز

در سالی که ۲۸ ربیع الاول، روز سه‌شنبه باشد، ۲۶ ربیع الآخر هم می‌بایست روز سه‌شنبه باشد پس یا کاتب اشتباه کرده و یا منظور او از ۲۸ ربیع الاول و ۲۶ ربیع الاخر دو سال متفاوت بوده است

پشت این متن نیز فهرست دیگری از صورت حساب و صورت پرداخت پول بر حسب درهم است تاریخ متن، **سال ۲۳۸ هجری** ثبت شده است متن ستون سمت راست از این قرار است

۶۰ درهم به این فوقا بابت اجاره بانوایی

۱ درهم برای طیلسان ماه ذی الحجه[۱]

۵ و یک چهارم درهم بابت فانوس‌های عید پاک

نیم درهم برای تعمیه ترب کلیسا

۳ درهم بابت کلیسای شرغوں

۳ درهم بابت دستمزد ماه ذی الحجه اسحاق دربان

۱ درهم بابت حق الاجاره ی سبز مشوع که به تناوب به وی پرداخت شد

۰ درهم بابت دستمزد نگهبانان که بر تناوب ...

بابت

ستون چپ

۶ درهم

۱ درهم بابت طیلسان ماه شوال

۱ درهم بابت مزد دو ماه نگهبان

۱ طیلسان، لباس رسمی ممتاز کشیشان است و نیز Grat 1954, 71

۱ درهم بابت چراغ های بزرگ
۱/۵ درهم بابت تعمیر و راه‌اندازی چرخ آبی اسقف
۳۵ درهم پیش‌کشی بابت هفت هفته ی حواربون و مرد کشتیش که کل آن صدقه است
بابت اجاره‌ی سال ۲۳۸ به نکریای شهار ... محاسبه
۱۲ درهم بابت اجاره ی صومعه ی ملط (۲) که به تناوب به سمر مشوع پرداخت شد
۱ درهم بابت طبل[سان] ماه محرم
۲ ... اجاره

۱ این یادداشت بسیار مهم که تاریخ واسط قرن سوم هجری را دارد در مقایسه با یادداشت ۵ نشان می‌دهد که در طول یک قرن تفاوت آشکاری در نگارش خط عرب پدید نیامده است. یادداشت که خصوصیت آشکارا مسیحی دارد، در دریافت جزییاتی در امر اقتصادی قرن سوم هجری، احتمالاً در مصر، بسیار یاری دهنده است. به خصوص زمانی که مرد دو ماه نگهبان کلیسا را یک درهم که پول ناچیزی است و صدقه یک هفته باید مزد کشتیش را ۳۵ درهم می‌خواهیم

۶ رو

۶ پشت

۷ درآورد مالیات
قرن سوم هجری

۲۳×۱۲ سانتی‌متر. هشت سطر رو و سه سطر پشت. بالای متن رو و چپ و احتمالاً پایین متن پشت از بین رفته و درهم ریختگی دارد.
شماره PPS. 95

رو

متن اول، شرح و محاسبه جمع اوری خراج است. پیش از هر مدخل علامت صورتبر آمده و سپس نام زارع، نوع بذر، موقعیت زمین زراعی، اندازه‌ها بر حسب فدان و مالیات بر رصدی بر حسب دینار ثبت شده است. ارقام به حروف و ارقام یورشی دگر شده و محصولات، قراط (سطر ۱، ۲ و ۶) و قمح (سطر ۸) است. فعل یزرع که در هر مدخل آمده، در زمان آینده دلالت دارد. در یکی از مدخل‌ها، آمده که «زارع می‌تواند هر چه میل دارد، کشت کند» (یزرع ما احب، سطر ۴). شاید این سیاهه، نمونه‌ای از «قانون» باشد که «دلیل» در ماه سپتامبر هر سال تنظیم می‌کرده است. در قانون، مساحت تقریبی زمین بر حسب فدان و نوع بذری که می‌بایست در آن زراعی جاری زیر کشت رود، ثبت و معین می‌شد.

الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد و تنها وقتی نام اشخاص دگر می‌شود. زائده‌ی الف زیر خط کرسی می‌رسد.

پشت: این بخش از نامه‌ی متن روی برگه است. در دو مدخل (سطر ۱ و ۳) می‌گوید «زارع، هر بذری که میل دارد، کشت کند» (یزرع ما احب). در سه مدخل (سطور ۵، ۷ و ۹) گندم به عنوان بذر زیر کشت معرفی و دگر شده است.

الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد و «د» تقریبا عمودی است. پس از منظم شدن، شخصی با قلمی ضخیم‌تر بین سطور و در جهت مخالف متن، مطلب دیگری نوشته است[۲].

۱ ر ک به شماره‌ی ۱

۲ در این یادداشت نیز از منظر تصمیمات کنفی نگارش عربی نکته قابل دگری نیامده و از مجموع مواضر سند چنین مستفاد می‌شود، که عجولانه نوشته شد

۷ رو

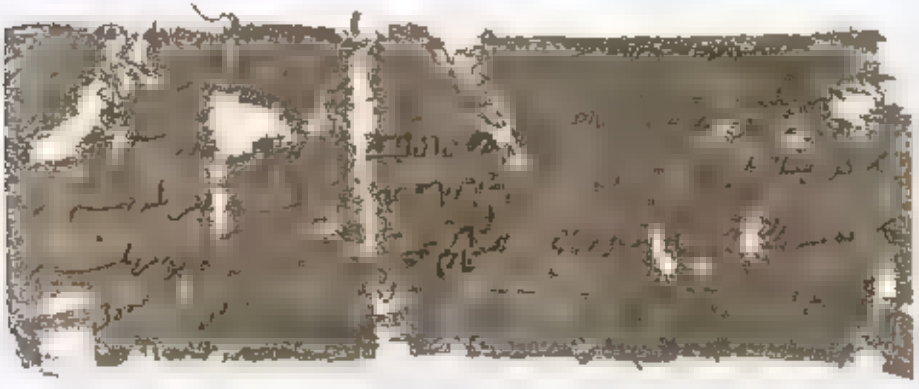

۷ پشت

۸. یک سیاهه و یک نامه
حدود ۲۵۵ هجری

۲۱٫۵×۲۴ سانتی‌متر. دوازده سطر رو و شش سطر پشت. چهار سوی متن رو و بالا و پایین چپ و پایین راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 96

رو: در این متن مقادیر با ارقام یونانی، یک زمین تحت مالکیت و نحوه پرداخت مالیات ثبت شده و در سطر چهارم، به کشتکاران (المزارعین) و در سطر ششم به نوع مالیات (ابواب المال المهدة الصیفیه) اشاره شده است. در سطر هشتم، سال پنجاه و پنج که احتمالاً منظور سال ۲۵۵ هجری بوده، ذکر شده است
الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. گاه «ب» تقریباً عمودی و گاهی «س» بی‌دندانه است
پشت: متن این روی پاپیروس، باقی مانده‌ی یک نامه است و الف آخر، زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد[۱]

۱. اگر متن رو و پشت این دست‌نوشت را مقایسه کنیم با تغییراتی ناچیز در محور نگارش رو به رو می‌شویم که می‌تواند حاصل سطح فرهنگی و نوع دست خط دو نگارنده‌ی مختلف باشد. آن چه مسلم است این دست خط و این نوع گردش قلم در دست کاتب نمی‌تواند محور دانش دایی او نسبت به خط و ابزار نگارش باشد. کاتب چندان در کتابت آن به مهارت و موفقیت نرسیده است

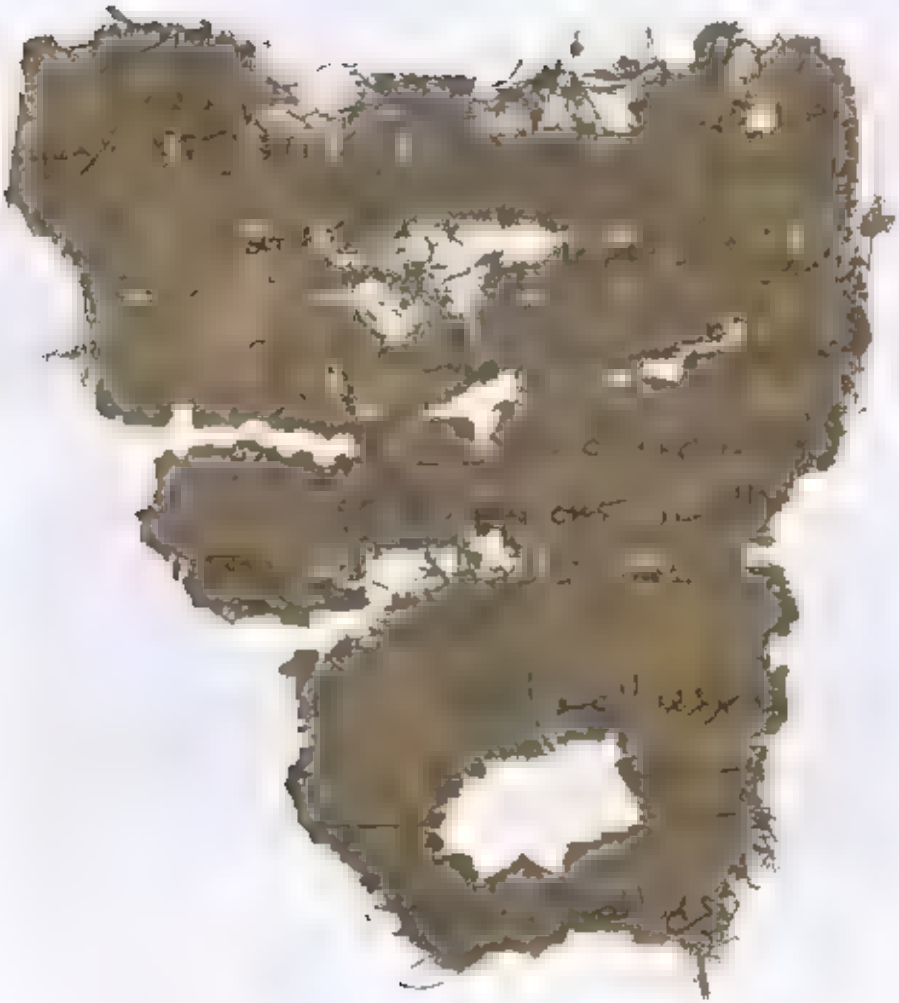

۸ ـ ر

۸ پشم

۹. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۸٫۱×۱۴٫۲ سانتی‌متر ۷ سطر رو و ۶ سطر پشت بالا پایین و چپ برگه را بین رقعه و متن پشت به صورت سکه‌ای بر متن رو عمود است

شماره PPS 93

Khan 1992, no 5

رو سیاهه اول، شرح اجاره‌ی برخی املاک شهری از جمله «خانه‌ی متروکه»، «خانه‌ی مکّی»، «خانه‌ی حرانه»، «خانه‌ی رفوگر و کفش دور»، «مغازه‌های نمّ ریسی» و «خانه‌ی نسمودی» است. هر مدخل با عبارت مبلغ کرایه (مبلغ الکری) آغاز شده و پس از آن، نام ملک و منبع اجاره‌ی آن با حروف ذکر شده و در پایان عبارت «قسمت من دلک» به معنای «دریافت کردم» و یک کلمه دیگر آمده است

در عصر قرون وسطی، خانه‌های متروکه و مخروبه را برای مرمت یا بدون مرمت به عنوان انبار اجاره یا خرید و فروش می‌کردند[1]

پایه‌ی الف، قدری به چپ انحنا دارد. «ده» و «ذه» تقریباً عمودی است. «ک» اول، زائده‌ای مایل به چپ دارد و «ک» میانی نعلی شکل است.

پشت: در متن دوم به شهرهای جیزه[2] و قسطاط اشاره شده، مقادیر بر حسب دینار و قیراط و با حروف نوشته شده است[3]

1 Gottein 1967-83, IV, pp. 21-4. 2. Gizah.

۳ در این یادداشت نیز هیچ نکته‌ای که ایجاد تغییر در مکانیزم خط عرب را یادآوری کند دیده نمی‌شود به کمال تأسف حواشی مبلغ کرایه‌ها به بقیر کامل ممکن نشد. این سیاهه‌ها نیز مربوط به همان مرکز تجاری وحدتی است که تصور می‌کنیم نمونه‌های دیگری از اسناد صادر شده از آن را در دست داریم

۹ ر

۹ پشت

۱۰. سیاهه
قرن سوم هجری

۲۵×۱۸/۵ سانتی متر، ۱۱ سطر رو و ۱۰ سطر پشت.
شماره PPS. 107
Khan 1992. no 3

این سیاهه مربوط به اجاره دهی زمین های زراعی است. در چند ستون تنظیم شده و مقادیر به اعداد یونانی ذکر شده است. بر اساس سایر سیاهه ها و اجاره نامه های زمین های زراعی، تا دو دهه ی آخر قرن دوم هجری کرایه ی هر فدان زمین زراعی ۱ دینار است[1]. این موضوع محدوده زمانی را برای ما مشخص می کند. زیرا در اکثر موارد کرایه هر فدان، بیش از یک دینار ذکر شده است.
در ستون اول پس از حرف اضافه ی «من»، مبلغ کرایه ی هر فدان زمین زراعی به ارقام یونانی ذکر شده و در ستون دوم، نوع محصول یعنی قمح (گندم)، مقاطی، قرط، کتان و شعیر (جو) و در ستون سوم نوع زمین زراعی یعنی برش، باق، باروبیه و بوقمافه مشخص شده است. محدوده ی می گوید.
برش زمینی است که سال پیش در آن مقاطی، کنجد و پنبه کاشته اند و به ترین نوع زمین است و محصول و کرایه آن، بالاترین نرخ را دارد. پس از آن باق است که سال پیش در آن پنبه و بیش کاشته اند. کیفیت محصولی که از این زمین برداشت می شود، پس از برش، مرغوب ترین محصول است. به تر است در این زمین گندم و کتان بکارند.
باروبیه زمینی است که سال پیش گندم و جو در آن کشت شده. اگر در باروبیه، دو سال متوالی گندم یا جو یا گندم پس از جو و یا جو پس از گندم کشت شود، کیفیت و قیمت محصول آن، پایین تر از کیفیت و قیمت محصولات باق خواهد بود. خوب است در چنین زمینی قرط و سبزیجات و مقاطی بکارند تا سال بعد شرایط باق را کسب کند.
بوقمافه، زمینی است که سال پیش از آن کتان برداشت کرده اند. اگر در این زمین گندم کشت شود، محصول نامرغوب و دانه های آن سیاه خواهد بود. کشت [گندم] بلافاصله بعد از [کتان]، جز در موارد ناگزیر، نهی شده است[2].
در این سیاهه، نوع محصول و زمین زراعی مناسب آن مشخص شده است.
کتان در باق (رو سطر ۵، ۶، ۸ و ۱۱؛ پشت ۲، ۵، ۶ و ۸) و یا در برش (پشت ۴)؛ گندم در باق (رو ۱، پشت ۶) شعیر در باق (رو ۸) قرط در باروبیه (رو ۳، ۷ و ۱۰؛ پشت ۹) در درجی

۱ مبلغ اجاره ی زمین های اجاره شده به خراج دولتی (مالیات بر اراضی) برابر بود
Van Berchem 1886. pp. 30-ff. Becker 1904. pp. 301 ff. Becker 1914. pp. 85 ff.
2. Grohmann 1934, 1‡, pp. 32-3.
۲ al-Makhzumi. p.1 صحبت زمانی برای اثبات درستی این نظریه های کشت کارنامه ی محدودی. همانند اثبات شخصی او، وجود ندارد.

مورد، دو نوع بذر ترکیب می شود گندم و کتان (پشت، ۶) جو و کتان (رو، ۸)
در سطر ۹ متن رو و سطر ۳ متن پشت به ترکیب کتان و مقاطی اشاره شده است در این صورت بذر هر دو محصول در همان سال ولی کتان در فصل زمستان و مقاطی در فصل تابستان کشت می شود در این مورد نوع زمین مشخص نشده زیرا اگر محصول پیشین، مقاطی بوده باشد نوع زمین، برش خواهد بود

در سطر اول متن پشت گفته شده که گندم در موقعاقه ولی در سطر چهارم متن رو گفته شده که گندم در ناروبیه کشت می شود با این که این روش توصیه نمی شود محدومی می گوید در جنوب مصر، بسته به درجه ی رسوب خاک، گاهی گندم پس از کتان (موقعاقه) یا پس از کتان (موقعاقه) کشت می شود[1]

در مقایسه میان نرخ کرایه ها نرخ باق بالاتر - حدود ۱ یا ۲ درهم برای هر فدان (رو، ۱۵، ۶، پشت ۲، ۵، ۸) - از گندمی است که در آن زمین کاشته می شود (۱ دینار و یک سوم دینار رو، پشت ۶) شاید مبلغ ۲ دینار برای هر فدان زمین کتان که در سطر ۹ متن رو ذکر شده به دلیل کیفیت بالاتر زمین برش باشد البته قیمت گندمی که از موقعاقه (پشت، ۱) و ناروبیه (رو، ۴) برداشت شده با قیمت گندمی که در باق به عمل آمده یعنی ۱ و یک ششم دینار برابر است
ستون های پنجم و ششم از پرداخت دو قسطی کرایه ها یاد کرده است در مرحی سیاقه ها دوره های پرداخت بیش تر مثلا اقساط ۳، ۶ و ۷ مرحله ای نیز ذکر شده ولی منابع مستند دیگر، پرداخت خراج را در دو، سه یا هشت قسط نیز معتبر دانسته اند مشابر یک پاپیروس یونانی دوره ی اسلامی رعایا می بایست دو بار در سال خراج می پرداختند که می توانستند خراج هر دوره را در قسط‌های متناوب پرداخت کنند.

الف، عمودی و ارتفاع آن نسبت به سایر حروف بلندتر است الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «ک» اول یعنی شکل و «ن» آخر در اعلا هر متصل به طور افقی و با نقطه نوشته می شود مثل کلمه ی من در ابتدای هر متصل «ی» مفرد به راست مایل است متصل اتصال دو حرف کشیده است گاهی دو کلمه مثل قمح باق در سطر ۶ (ح آخر) و قرط ناروبیه در سطر ۹ متن پشت به یک هم پیوند به هم می چسبند[2]

1 al- Makhzumi, p. 2

۲ یادداشت: خط مغایر نگارش قدیم ذکر است ولی اطلاعات اقتصادی آن قابل توجه است بدین ترتیب به طور تقریبی می توان گفت که اجاره بهای هر فدان زمین یک سال متعارف درهمی برابر بوده است

۱۱. یک سیاهه و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۱۵ سانتی متر ۵ سطر رو و ۷ سطر پشت سمت چپ متن رو و سمت راست متن پشت در بین رفته است
شماره 100 .PPS

رو: این سیاهه مربوط به ابواب و حوالی دو ناحیه حکومتی است یکی به نام حمص و دیگر از بین رفته است
حروف نامه، بلند و الف در کلمه ی دیار، الف محذوفه است (سطر سوم).
پشت: در سطر نخست نامه به قسمط اشاره شده است نگارنده ی نامه، همه جا الف را کشیده نوشته و انتهای آن را قدری پایین تر از خط کرسی برده «س» و «ش» را بی دندانه نوشته و گاه حروف را نقطه گذاری کرده و دو نقطه کنار هم قرار گرفته اند

۱. در قسمت پشت این یادداشت سهم نگارش بیش تری دیده می شود، ردیف خطوط دیگر تر رعایت شده و استقلال حروف کامل تر است که در مجموع نوعی ابزر سنعه ارزیابی می شود و کاتب آن را جدای از نویسنده ی روی متن معرفی می کند

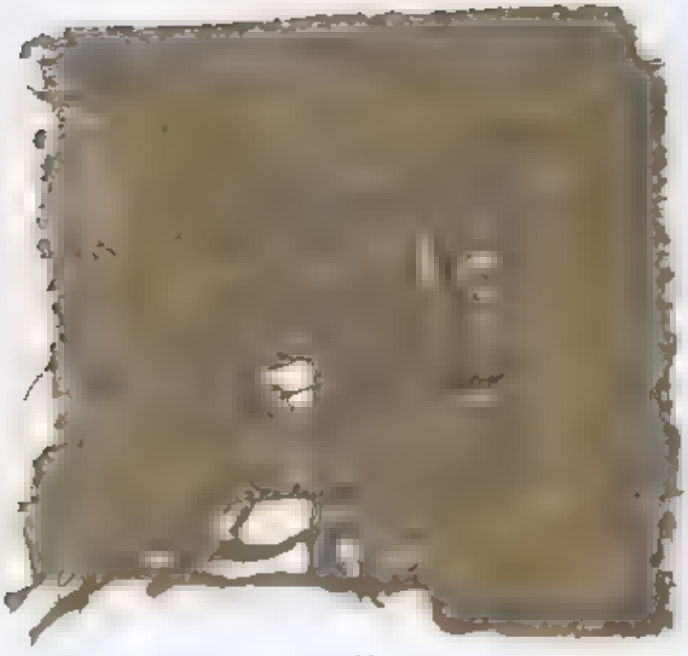

۱۱ رو

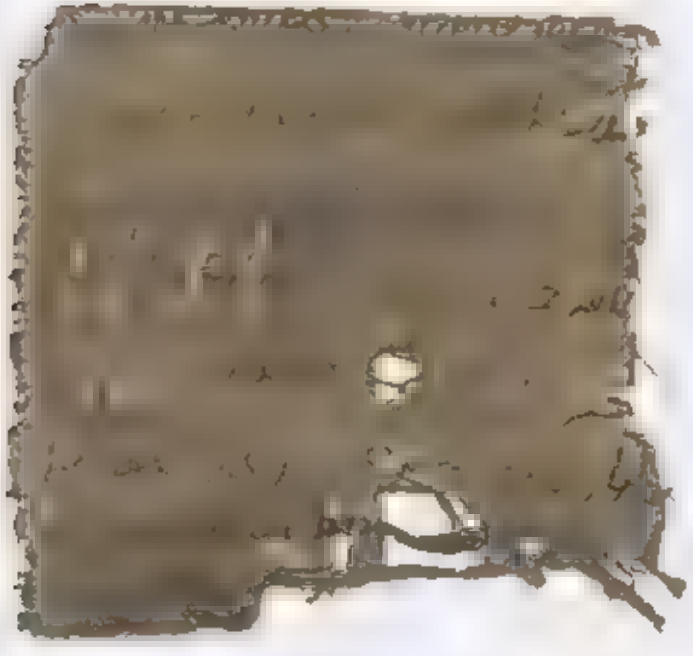

۱۱ پشت

۱۲. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۲۲/۵×۷/۵ سانتی‌متر، ۲۳ سطر رو و ۱۵ سطر پشت
شماره PPS. 98

رو: متن نخست حاوی اسامی عربی و به دنبال آن، ارقام یونانی است. گاه الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد.
پشت چهار سطر نخست این بخش، که ادامه‌ی مطلب متن روی برگه است، دیر حاوی اسامی اشخاص و مبالغی با ارقام یونانی است. گاه الف آخر، زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد.
نگارنده‌ی نگارش سیاهه‌ی دوم پاپیروس را در محور افقی، برگردانده و نوشته‌ها در سطور متن نخست، عمود نیست. این سیاهه یازده سطر دارد و مبالغی با حروف نوشته شده است. حروف متن، درشت‌تر نوشته شده و الف آخر، زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد. در سطر ششم عبارت بسم الله دیده می‌شود و به نظر می‌رسد سطور هفت تا یازده سیاه مشق باشد.

۱ به طور قطع به جز چند سطر پایین پشت، نگارنده‌ی رو و پشت این پاپیروس دو شخص مختلف بود. نکته‌ی مهم این است که در قسمت بالای پشت، برخی حروف مانند ب، ن، ف و ... برای نقطه‌اند. مطلبی که از سطر زیر همان نگارش دو سنی فاصله می‌اندازد، ولی در مجموع تغییر سیاحداری در نحوه‌ی نگارش دیده نمی‌شود.

۱۲ بشه

۱۲ ب

۱۳. دو سپاهه
قرن سوم هجری

۱۷×۵ ۲۳ سانتی متر ۱۶ سطر رو و ۱۳ سطر پشت. بخشی از متن رو و پیش راست و چپ متن سمت پشت از بین رفته است
شماره PPS. 141

رو: متن نخست دو مدخل اصلی دارد که با خطی افقی از هم جدا شده است. در هر بخش سیزده باقی مانده بدهی نخلستان من عویف و محصولاتی از قبیل قرط و شعیر ذکر شده، مقادیر بر حسب اردب و صاع بر حسب دینار و درهم و اعداد با حروف عربی ذکر شده است
«ده» شبیه «ره» است «س» و «ش» دندانه دارد
پشت: در سیاهه ی دوم مقادیر بر حسب اردب و ارقام به حروف نوشته شده
حرکت قلم در حرف «ده» تقریباً عمودی و صاف است[۲].

۱. اردب، جمع ارداب، پیمانه‌ای است معادل ۲۴ صاع، حدود ۲۸۸ کیلوگرم. (مترجم)
۲. در دیگر اسناد کامل در مجموعه ی نگارش بی تفاوتی حاکم است. حتی مجموعه ی نگارش یکسان در مورد و مال در تعلق مجموعه به قرن سوم را مقید می کند و نباید نتیجه گرفت که الگوی نگارش در این لت ها تنها از قرن سوم بوده است. این جنس سلیقه کاتب و برعکس بر حساب و از طریق بررسی های فنی و داده‌های مهم دیگر باید دسته نوشته را دسته بندی کرد.

۱۳ رو

۱۳ پشت

۱۴. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۱۷x ۱ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۴ سطر پشت. قسمت بالا و پایین متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 114

رو سیاهه‌ی نخست، فهرست السه‌ی مختلف از جمله حنه و کساء است. قیمت اقلام ذکر شده مشتری کل مبلغ را پرداخته و اجناس تحویل داده شده است.
«د» کوتاه و صاف، «س» دندانه‌دار و الف در کلمه‌ی سیار، الف محذوفه است. «ف» مقصوره در کلمه اوفی، به جای «ی» با شکل الف کامل نوشته شده است.
پشت متن سیاهه‌ی دوم با رسم‌الخط سیاهه‌ی اول و اسامی و ارقام آن با حروف نوشته شده، چهار سطر متن به صورت جفتی نوشته شده و دور هر جفت خط کشیده شده است.

۱ پذیرش همزه‌ای میانگارش پیشه و روی این یادداشت مصطفی جمعه. ولی در هر دو متن حرف ر و ی دارای نقطه است که بعلق آن به قرن سوم را تقویت می‌کند. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. ی آخر دم برگشته دارد. دنباله‌ی ط به راست مایل است. ن و ی وسط نقطه دارند. حلقه‌ی حروف بسته است.

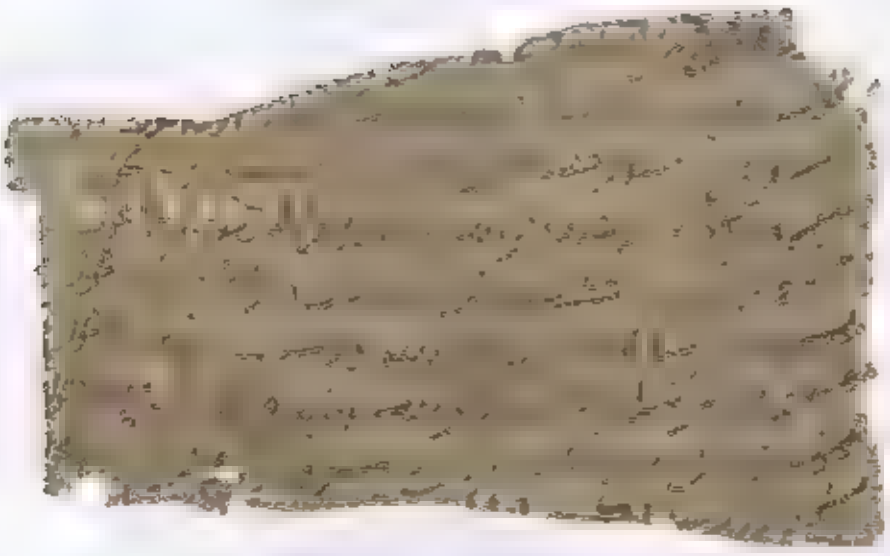

۱۳ رو

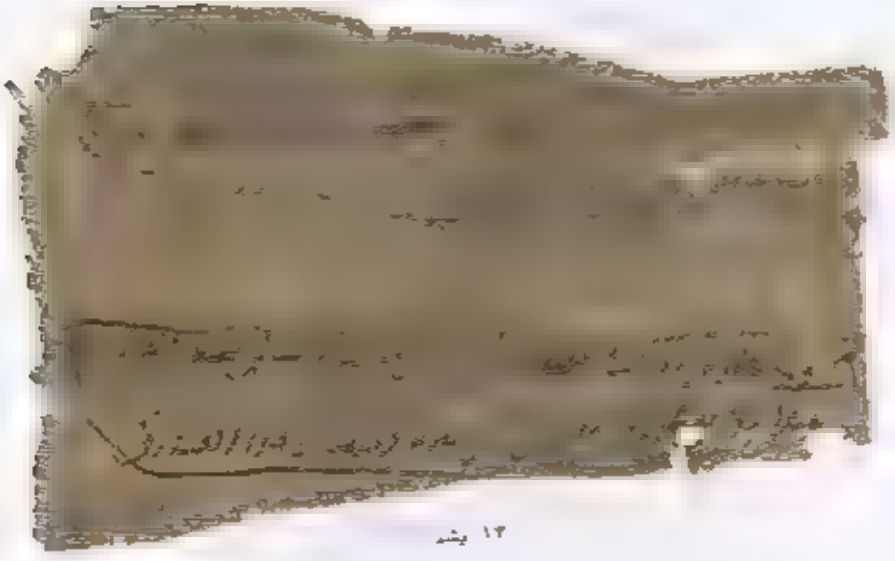

۱۳ پشت

۱۵. سیاهه
قرن سوم هجری

۲۵×۵ ۲۲ سانتی متر ۱۳ سطر رو نیمه ی بالای متن در اثر فرسودگی پاپیروس از بین رفته است
شماره PPS. 225

رو سیاهه فهرست مبالغ ساخت، اجرت و مصالح است در سطور نهم و دهم کلمه ی رقاص و در سطر دهم کلمه ی «مطمره» آمده است مبالغ بر حسب درهم و جمع کل به دینار و قیراط نوشته شده است
نگارش متن با دقت فراوان انجام شده، حنفه های حروف، باز و «ده» از «ره» قابل تشخیص است[۲]
پشت خالی

۱ (Cf. Grohman ,1969)، دستورِ بیاها در کتاب گروهمن (۱۹۶۹) منتشر شده است
۲ گذاشتن بر تفکیک حروف متشابه «ر» و «ز» در بین نادرست وجود نقطه ی مانند در کلمه «نصف» و نقطه ی «ن» و «ی» در کلمه «اندام» در سطر ماقبل آخر فراهم شده و نگارش «ز» به پیش از قرن سوم هجری محکم می کند. الف جزء رشته زیر خط کرسی دارد. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است متن از «بسم الله» آغاز شده است.

۱۵ رو

۱۶. یک سیاهه و یک نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۵×۲۲/۵ سانتی متر، ۱۴ سطر رو و ۱۳ سطر پشت بالا و پایین سمت راست متن رو و بالا و پایین چپ متن پشت مخدوش و کثیف است
شماره PPS 127

رو: سیاهه در هفت ردیف تنظیم شده و در انتهای چپ هر مدخل، علامت ضربدر آمده است. هر مدخل در راستای افق و با نام مستأجر هر قطعه زمین زراعی آغاز می‌شود. سامی مستأجران شامل یعقوب لوغ (سطر ۱، ۳ و ۶) کیل میافیو (۲، ۵ و ۹) سوطس العطّار (۴ و ۷) ست پس از اسامی مستاجران نام اقلام زراعی آن‌ها مثل قمح (۱، ۳ و ۳) فول (۷ و ۹) و نوع زمین باق (سطر ۴) و باروبیه (سطر ۷) ذکر شده. آن‌چه با ارقام یونانی نوشته شده، احتمالاً میزان مالیات مزارع است که پرداخت شده‌اند.
الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد. کاف ول مطلی شکل و مایل به چپ و بدون سرکش است.
پشت: نگارنده‌ی نامه از ضمیر دوم شخص مخاطب سود برده، الف آخر رانده‌ی زیر خط کرسی دارد و «ده» و «ذه» تقریباً عمودی و صاف است[۱]

۱. کتابی است از نیره‌ی زیدیان. حبر خانواده‌ی یاسمین‌ها. گلو دارد شبیه به یاسمین و خطی سفید. به آن الیاسمین الزیبقی نیز می‌گویند. (م)
۲. در این نامه‌ی شب نیز رمان و نوع نگارش و قلم به کار رفته مری یشب و روی سمت نگاران نیست. در زیزیان کتاب متن نامه نیامده است. نکته‌ی واضح در این یادداشت نیز. همانند اغلب موارد دیگر. مهودی بودن نام مرغین نامه‌ملاک و حطاب هاست و اگر این مطلب را استفاده از خط لاتین که در مورد اطلاعات اصلی سمت نه کار رفته. نوع کنم جای تأمل بسیار دارد. رسم‌الخط سیاهه شبیه همان ابتدایی است که مدرجم تصور می‌کند از یک مرکز تجاری واحد صادر شده است. اتصال ح به حرف ماقبل خود در آن تحریری است و هیچ نشانی از پختگی و تسلط در آن دیده نمی‌شود.

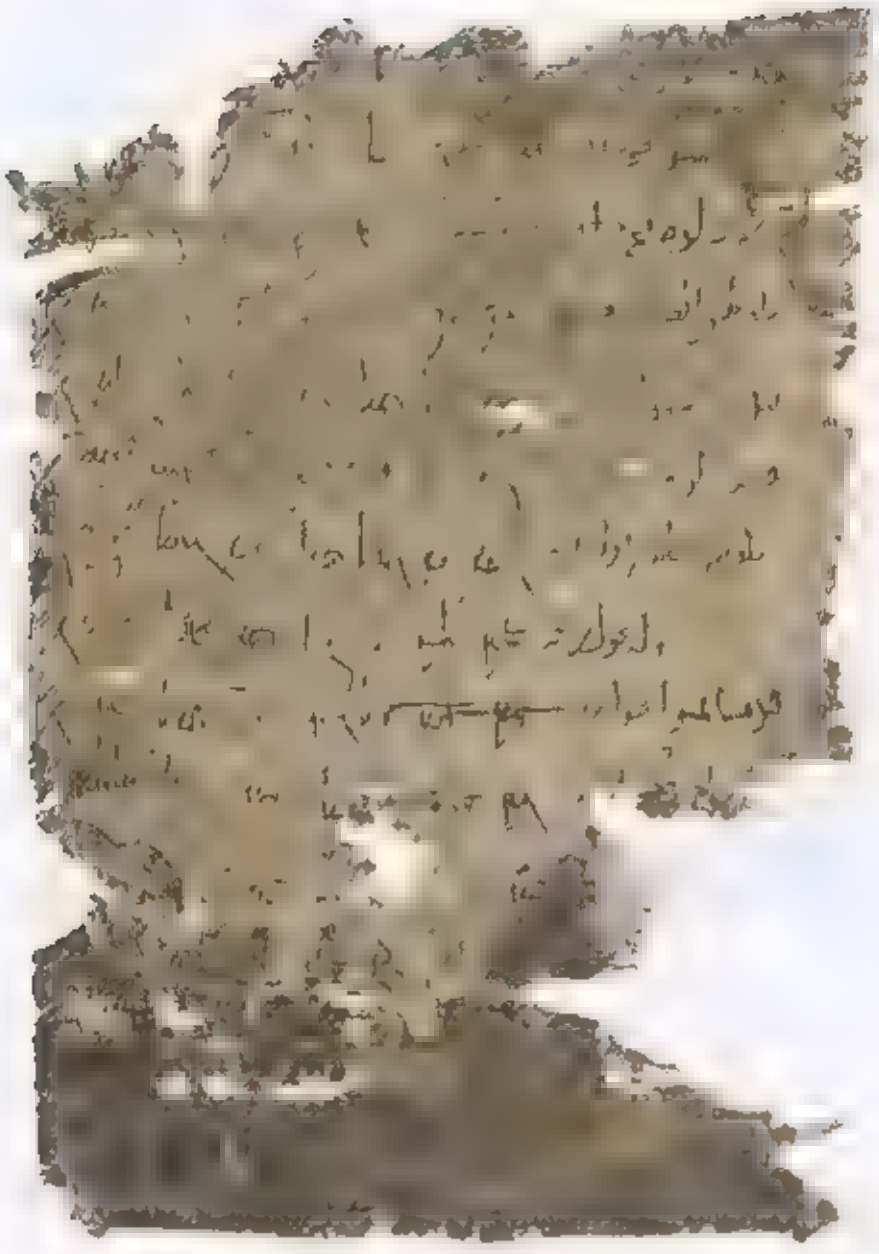

۱۶ دد

۱۴ پست

۱۷. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۱۴×۲۲ سانتی‌متر، ۱ سطر رو و ۶ سطر پشت که به صورت سکه‌ی پشت درگه و عمود بر متن رو است. یک سطر در حاشیه‌ی راست نوشته شده و قسمت بالا، پایین و وسط درگه از بین رفته است

شماره PPS. 128

Khan 1992, no 4

رو. سیاهه‌ی محسب شرح زیر حساب مالیات بر اراضی است که زارع تنظیم کرده است. پیش از هر مدخل علامت صرّیدری آمده. نام رعیت و اردب اش، نوع محصول و شش رقم یونانی در این سیاهه ذکر شده که اکنون تقریباً از بین رفته است. گمان می‌رود ارقام یونانی مربوط به زمین‌های زراعی است که مقیاس اندازه‌گیری آن‌ها غدان بوده است

تقریباً هفت مدخل به طور نسبتاً کامل و از سطور اول و دهم فقط عداد به جا مانده است. پنج مدخل (سطور ۲، ۴، ۵، ۷ و ۹) به ذکر زمین‌های آبش شده (بور) اعار و با شرح جریانی درباره‌ی کامل بن زیاد (سطر ۲) محمد بن یحیی و احمد بن اسماعیل (سطر ۴)، جابر بن زیاد (سطر ۵)، عمر بن عبدالله (سطر ۶) و علی بن زکار (سطر ۸) ادامه یافته است. کامل بن زیاد، عمر بن عبدالله و علی بن زکار مستأجران جابر و محمد و در سطور سوم و نهم سهم‌ها ثبت شده است (و نه) نوع محصول که احتمالاً گندم است پیش از ارقام عدد است

الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. س، دندانه‌دار و ک اول نعلی شکل و ی، آخر به صورت افقی و پایین‌تر از حرف ماقبل خود به چپ کشیده شده است

پشت. فهرست محصولات مختلف و قیمت آن‌هاست. در خلال متن دایره‌های نسبتاً درشتی به عنوان نشانه به کار رفته. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد و حلقه‌ی انتهایی حرف م، اول واضح است[1]

1 Grohmann 1938-43, nos 20, 25; Khan 1992, p. 79.

۲ زمان و نحوه‌ی نگارش در پشت و روی این یادداشت نیز دو گانه و غیرهمزمان است. نصب دایره‌ها برای تفکیک موضوعات هم می‌تواند حاضر. صرفه‌جویی در پاپیروس و هم علامت گذاری تفکیک به سبک قرن بوده باشد. در هیچ روی سند نقطه گذاشته نمی‌شود و حروف فاقد استقلال کامل‌اند. این سیاهه نیز مربوط به عمل مرکز تجاری واحدی است که تصور می‌کنیم نرجو از اسناد صادر شده از سوی آن را در اختیار داریم. رسم‌الخط نامه‌ی پشت بسیار عقب مانده‌تر است

۱۷ رو

۱۱ پشت

۱۸. سیاهه
قرن سوم هجری

۱۶×۵ ۲۸ سانتی متر ۱۵ سطر رو و ۱۶ سطر پشت سمت راست متن و احتمالاً بالای متن رو و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 116

رو این سیاهه شامل مبالغ نقدی بر حسب دینار و قیراط است هر مدخل با خطی افقی جدا شده و متن با دایره هایی علامت گذاری شده و نام اسحق مکرر در متن دیده می شود
پشت این بخش ادامه ی متن رو است و مقادیر و مبالغ به حروف نوشته شده بخش های مختلف با خطوط افقی متمایز و متن با دایره هایی نشانه گذاری شده است

۱ تمام مشخصات در این یادداشت قعرضاسی و تکمیلی گذشت در رو ی سند را شده و تکرار نام اسحق در آن سند را بهودی معرفی می کند در چند مورد حرف ت ب و ف مقصد ر سب به نظر می رسد که در بالا ، سیاهه ی پشت سند به تاریخی از قرن سوم اشاره شده که دیگامن است در این چاپ بر هدور استقلار حروف کامل منسب رسم نخط این سیاهه مشابه رسم خط سیاهه دوم شماره ی ۱۱ است به خصوص که ن علامت دایره ای شکل ر در این سیاهه نیز می بینیم اتصال ح و ج به حروف ماقبل خود تحویری است

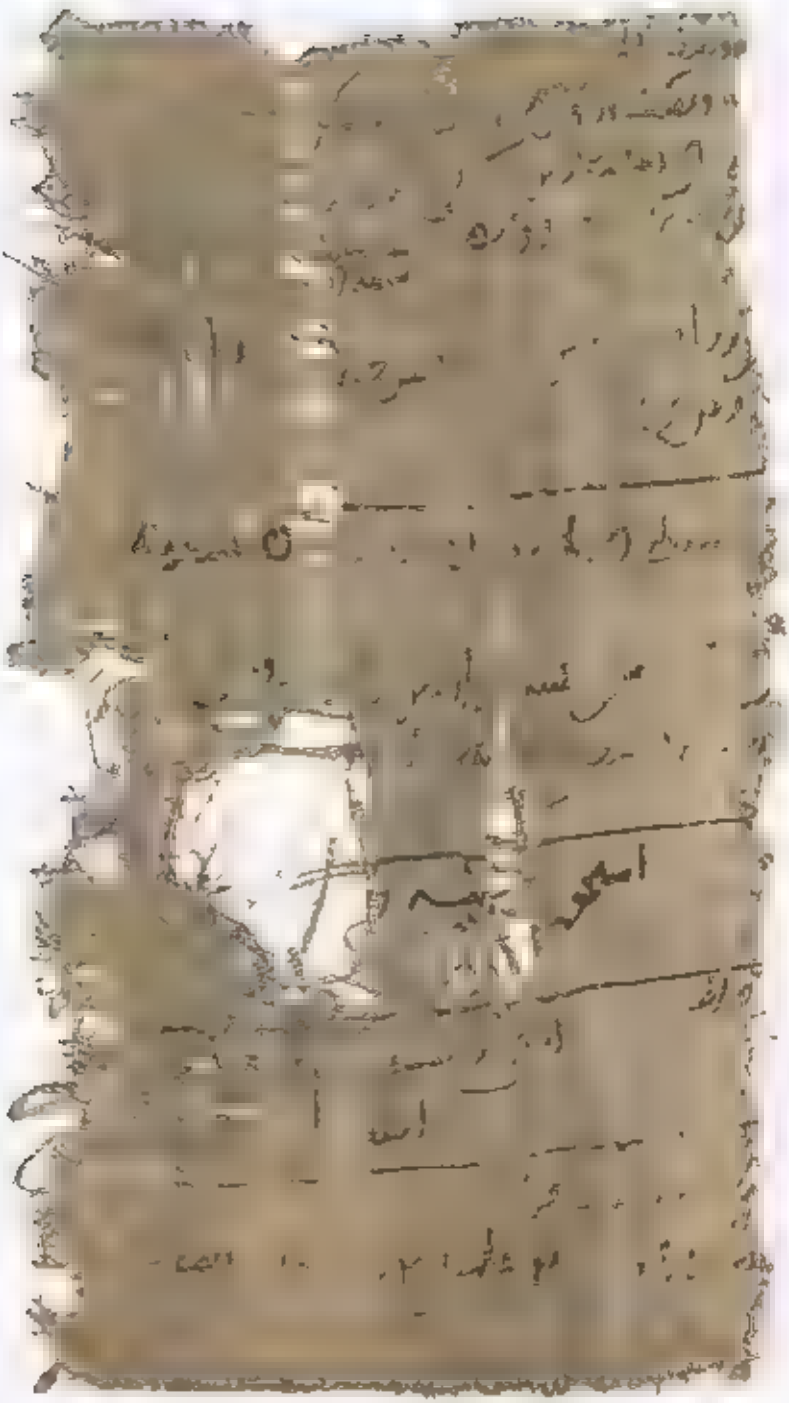

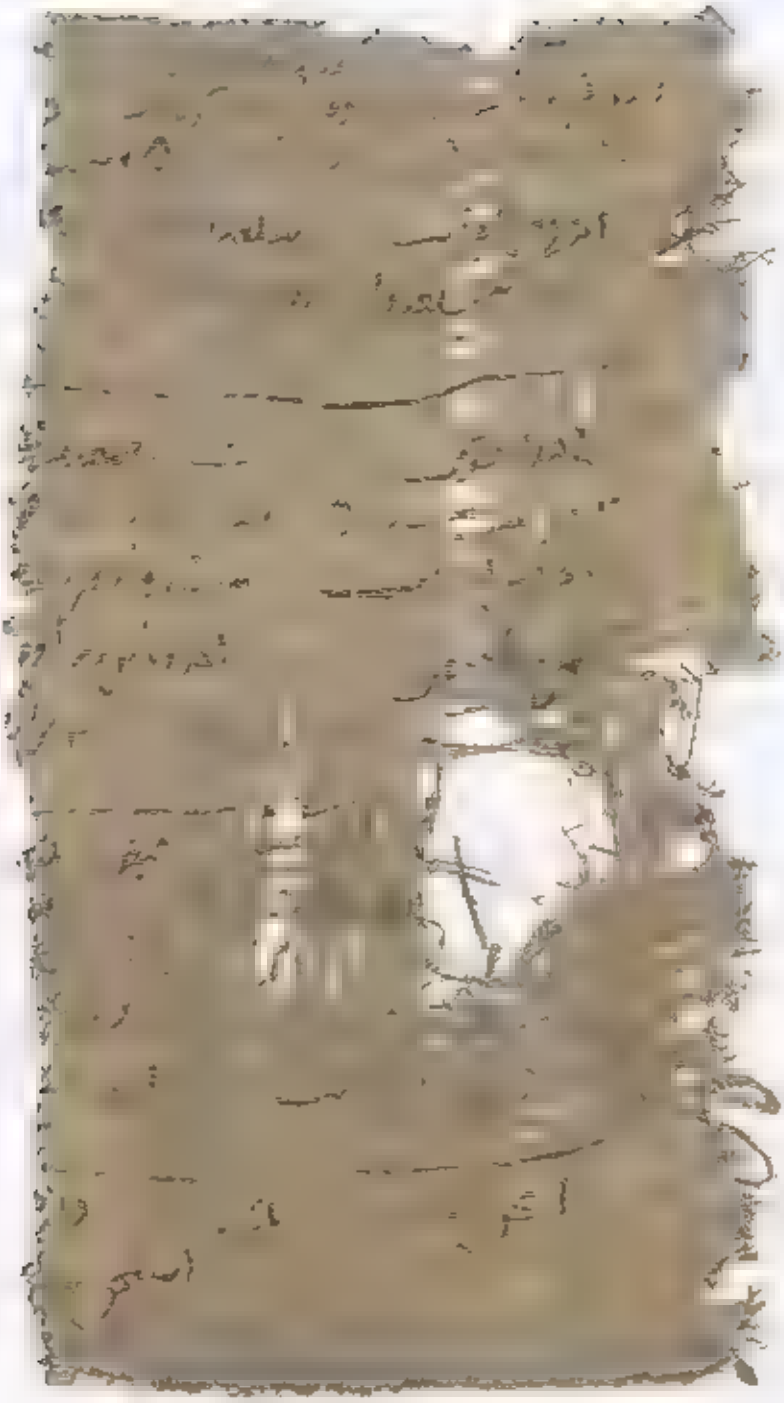

۱۹. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۲۲×۳۲ سانتی متر ۱۴ سطر رو و ۱۵ سطر پشت قسمت چپ متن رو و راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 129

رو سیاهه ی اول فهرست زمین های زراعی بر حسب قدان و نوع محصول قمح و شعیر است در برخی مدخل ها (سطر ۱ و ۷) تعداد افراد و مقادیر با حروف و ارقام یونانی ذکر شده است الف آخر زائده ی زیر خط کرسی ندارد.
پشت در این بخش مقدار محصولات زراعی از جمله فول ترمس و عدس با ارقام یونانی و نام صاحب آن ها پس از حرف «الی» ذکر شده یکی از مدخل ها با اصطلاح «الی لحریه» (سطر ۱۵) آغاز شده و الف آخر زائده ی زیر خط کرسی ندارد[۲]

۱ باقلای مصری
۲ در این یادداشت متن نگارش پشت و روی سند همزمان و یکسان است و در تنظیم آن از نقطه بر هیچ حرفی سود برده نشده و حروف همزه فاقد استقلال کامل است

۲۰. دفتر حساب یک بازرگان
قرن سوم هجری

۲۳٫۶×۱۵٫۵ سانتی‌متر ۵ سطر رو
شماره PPS 192
Khan 1992, no. 8

رو متن با بسم‌الله آغاز و مقادیر بر حسب عدل ذکر شده است
«آن چه از محل درآمد فروش محصول دو عدل به سعدون بن جامع تعلق می‌گیرد. علاوه بر مبلغ فوق، یک هشتم یک عدل نیز به هر یک از شرکاء تعلق می‌گیرد. برای بن شریک. دری یوسف بن ریغون»
انتهای «ی» آخر و «ی» مفرد به راست کشیده شده و الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد
پشت: خالی[1]

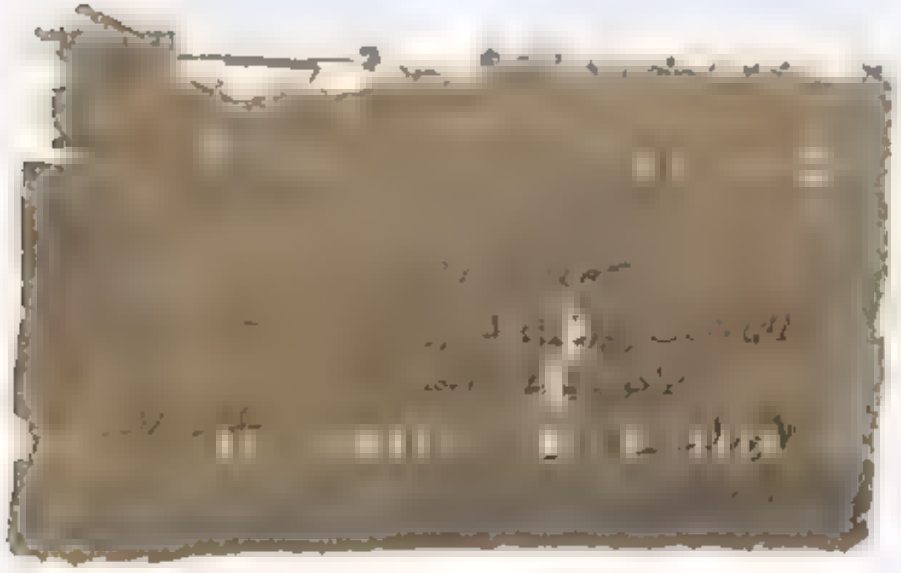

رو

[1] در این مقدار شکسته قسم‌های بیضوی خواسته می‌شود. چند مورد نیز حرف ب‌ی و ن‌ی نقطه دیده می‌شود ولی استقلال کامل حرف وار و قسم و ن‌ی پیش‌تر به این صورت است که قرن چهارم و پنجم مختصل‌تر می‌کند. قسم به کندی روی برگه حرکت کرده است. حلقه و حروف بسته است. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. مجرا بعضال برخی حروف کشیده است.

۲۱. سنداهه‌ای که پشت آن برای سیاه مشق استفاده شده است
قرن سوم هجری

۱۳×۲۷ سانتی‌متر ۱۹ سطر رو و ۱۲ سطر پشت بالا و راست متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 402

رو: در هر مجلس نشان و علامت هر گروه و با عبارت علامهم ذکر شده است در آخر سطر چهارم نشان «سلامة و برکاه»، سطر پانزده با «ورق من الله» و سطر هفتم کلمه التمر (خرما) بعد از یک دیره آمده است دست کم دو خط پیش از علائم، کلمه ی که علائل (خوشن ها) خوانده می‌شود آمده که گمان می‌رود نوعی نشان برای ترتیب البسه بوده است
مبالغ بر حسب دینار و قیراط و مقادیری که با مقیاس دینار ذکر شده با عبارت «مثاقیل جید» (وزن و عیار استاندارد) مشخص شده که این شیوه، خصوصیه اسناد قرون وسطی در فسطاط است
الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد «ک» اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است الف در کلمه ی دینار، الف محذوفه است
پشت: این روی پاپیروس نوری سیاه مشق به کار رفته است

۱ در این پاپیروس میر غیرقدرمایی و مانند نوری نوع نگارش در پشت، روی سند دیده می‌شود عین و لام آخرهای کامل و میم وقوع کارمند مقطعه‌های عالما ماشمام نمایان می‌دهد که بین زمان نگارش دو روی مانداشت زمان زیادی حتی به طول چند قرن فاصله لفظا ه است حلقه‌ی حروف در روی سند عالب بسته است س و ش دندانه‌ی آخر برگشته است ه حد شبیه آینه ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است دایره مستدیر درشتی در سطر هفتم متن رو دیده می‌شود که شاید نقطه حام هر مقرد باشد که البته نمونه ی دیگری از آن در متن وجود ندارد

۲۱ پشت

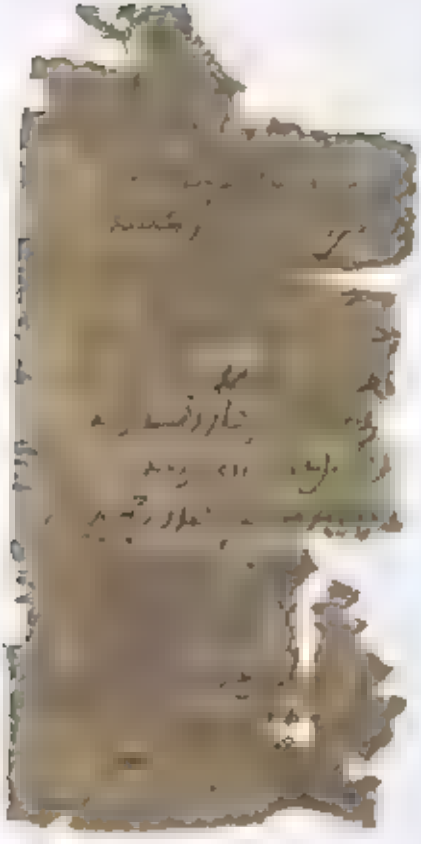

۲۱ رو

۲۲. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۲۴×۲۶ سانتی‌متر ۱۶ سطر رو و ۱۸ سطر پشت قسمت‌هایی از متن از بین رفته است.
شماره PPS. 130

رو: سیاهه نخست، فهرست اسامی افراد و مالیات بر اراضی کشاورزی آن‌ها است. میزان درصد محصول آن‌ها گندم بوده و با ارقام یونانی ثبت شده است.
عدص‌ها با کلمه‌ی (متن) و اندازه‌ای شبیه صفر در انتهای آن نوشته شده و پس از آن عددی آمده است که کرایه هر فدان زمین را مشخص می‌کند
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد.
پشت متن پشت ادامه‌ی متن رو است. منطقه قابل پرداخت زارعان بر حسب محصول (گندم، غرط، بیار) و با ارقام یونانی دکر شده. مثلاً در سطر سوم، گاه باقی معرفی شده و مقدار متن رو، کرایه هر فدان زمین ثبت است
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد[1]

۱. در این یادداشت خط، الگوی نگارش در هر دو روی سند یکسان است. محدودی نگارش تنظیم این سند نیز همانند نمونه‌هایی است که در آن‌ها از حروف لاتین و یونانی نیز استفاده شده و در مجموع تصور می‌کنم مربوط به مرکز بایگانی واحدی بوده باشد.

۲۲ رو

۲۲ پشت

۲۳. یک سیاهه و یک صورت حساب
قرن سوم هجری

۵ ۱۱×۱۵ سانتی متر ۸ سطر رو و ۶ سطر پشت پایین به چپ متن رو از بین رفته است
شماره PPS 210

رو سیاهه اربد الاواسی و به حروف نوشته شده است لغت عربی یوسیه (بواو سی) از ریشه ی لاتین اوسب گرفته شده و امروزه مصریان کلمه ی ویسیه را برای رمین بزرگ به کار می برند
الف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد
پشت سند مربوط به پرداخت دو قسط (قسطین) به علاف زاده‌ای است که در ۱۷ تا ۱۸ ذی الحجه (دوازده شب مانده از ذی الحجه) تنظیم شده است ما از این تاریخ گذاری معلوم نمی شود که آن سال کبیسه بوده یا خیر[۱]
حلقه ی ف ی ع کاملا مشخص است محل اتصال دو حرف هر کلمه ی قسطین برای پر کردن فضای آخر سطر، کشیده تر از حد متعارف است

۱ در میان یادداشت نیز برای خط و قلم نگارش یکسان متمم و عجمه ین که روی سند مدور متمم به و پشت ن ما بسم الله عار شده است قلم نگارش مستحکم و حرکت روی برگ مسوار بوده است نگارش با عجمه و بی دقت انجام شده تمایل = و ج در کلمه ی ذی الحجه سطر پنجم صورت حساب تحدیری سین الف حر و نده زیر خط کرسی دارد در مقایسه ی نحوه ی نگارش در پشت این سند و ی چه در سند قبل دیده می شد تفاوت دوره می کلاسی را آشکار می کند

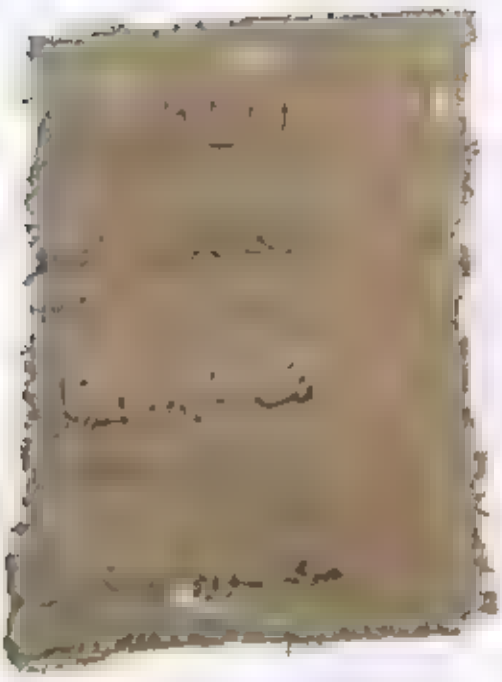

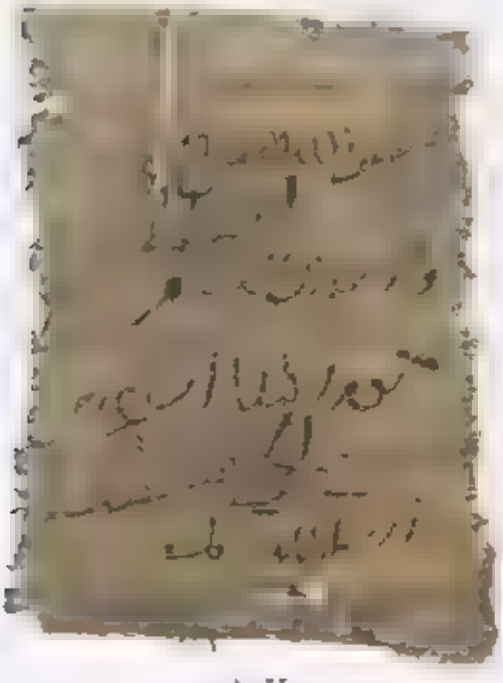

۲۴. سیاهه
قرن چهارم هجری

۱۶×۲۶ سانتی‌متر، ۱۵ سطر رو و ۱۸ سطر پشت. بالا و بخش‌هایی از میان برگه را تیغ زده است

شماره PPS. 119

رو منابع دستمزد در این بخش با ارقام یونانی و با اشاره به سران اخشیدی آمده و دوبار کلمه اخشیدی در سطرهای ۶ و ۱۳ نوشته شده. در مدخل‌ها اصطلاح «فرس» مخصوص (سطر ۱۱) و از دو نفر به نام‌های احمد بن سیما ملازم شادی یا شاوور الاخشیدی (سطر ۱۳) و دیگری کافور (سطر ۸) نام برده شده است. کافور احتمالاً همان کافور اخشیدی است که در سال‌های ۳۵۵–۳۵۷ هجری بر مصر حکومت می‌کرد.

الف حرف‌نگاری زیر خط کرسی ندارد. س، و، ش، د دندانه‌دار و حلقه‌ی ه، ف، و ق، بسته است. برخی حروف در محل اتصال، کشیده‌تر نوشته شده است.

پشت رسم‌الخط این قسمت، مشابه رسم‌الخط متن روی برگه است. منابع با ارقام یونانی ذکر شده و در سطر ۱۲ به «حاجب (پرده‌دار)» اشاره شده است.

۱ این سند به پاپیروس که بر پوست نوشته شده است. در این یادداشت تقریباً استقلال تمام حروف رعایت شده، ج و ن و ه و ی کاملاً جدا نوشته شده‌اند و حتی امتیدی حرف «و» را با برگرداندن قلم نگاشته‌اند که زمان تحریر این پوست را بیشتر به ما نزدیک می‌کند. تا این قسمت متن با سطر فرم حروف تقریباً منبع مشابه است. شدت رسم‌الخط و محدودی نقطه‌ها این احتمال را تقویت می‌کند که این مشابه و سایر مشابه‌ها و اسنادی که در آن‌ها از ارقام یونانی استفاده شده متعلق به یک مرکز تجاری واحد باشند. شیوه‌ی کتابت استفاده از پوست برای نوشتن این مشابه‌ها در حالی که سایر اسناد روی پاپیروس نوشته شده‌اند و نیز سبک نگارش این سند در مقایسه با اسناد پاپیروس معلوم نیست.

به طور کلی با نمونه‌های موجود در متن پاپیروس‌ها که به نوعی اطلاعات سیاسی و تاریخی ارائه می‌کنند باید با احتیاط برخورد کرد. همان‌گونه که کافور اخشیدی در متن بالا و کلمات دیگری را باید با دیده‌ی تردید نگریست

۲۴ ر ر

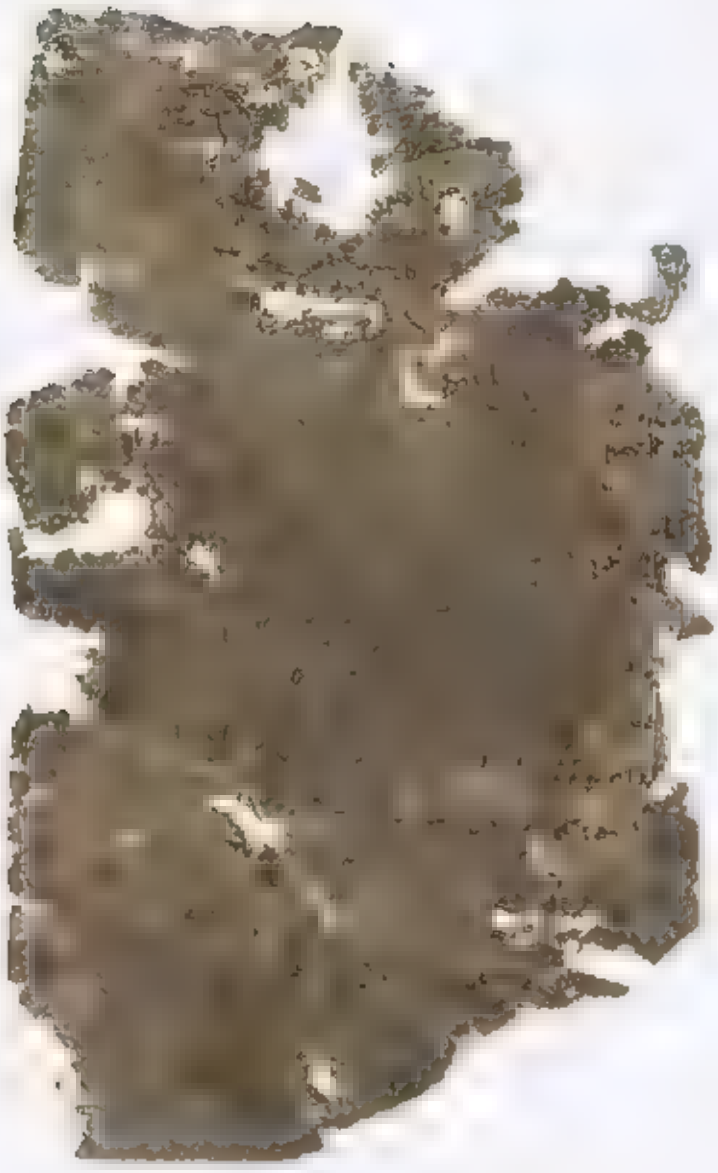

۲۳ پشت

نامه‌ها

بخش عمده ی اسناد مجموعه ی ناصر خلیلی را نامه ها تشکیل داده اند. بیش تر نامه ها و عریضه های شخصی و تجاری این مجموعه، مربوط به قرن سوم هجری و معدودی متعلق به اواخر قرن اول و دوم هجری است. در تعداد کمی از نامه ها سال نگارش ثبت شده، در نتیجه، تاریخ گذاری و دسته بندی نامه ها می بایست بر اساس رسم الخط، ساختار و فرم رسمی و قواعد نگارش تنظیم شود. پیش تر، سیر تطور رسم الخط پاپیروس های عربی را بررسی کردیم و اینک به تطور مکاتبات و شیوه ی نامه نگاری می پردازیم.

تمام نامه ها با «بسم الله الرحمن الرحیم» یا صورت مخفف «بسم الله» آغاز می شوند. در نامه های مربوط به دو قرن نخست پس از هجرت، پس از عبارت بسم الله، عنوان می آید و ضمن آن حرف اضافه ی «ل» (برای) و نام گیرنده و سپس حرف اضافه ی «من» (از طرف) و نام فرستنده و پس از آن ها، عبارت سلام علیک نوشته می شود. در غالب موارد، برای مثال نمونه ۲۶ رو، ۳۰، رو، ۳۴ و ۳۵ ابتدا نام گیرنده می آید ولی اگر شأن فرستنده ی نامه برتر از گیرنده باشد، ابتدا نام فرستنده ذکر می شود. ۳۶، پشت، ۲۸، رو، ۳۰، پشت. عنوان نامه را پشت آن می نوشتند تا اگر نامه تا زده یا پیچیده شود موضوع و مشخصات آن معلوم باشد.

رسم عنوان نویسی در نامه، از شیوه های قدیم نگارش مردم حاور نزدیک است و بی شک این قاعده ی عربی ادامه ی همان رسم است. احتمالاً نخستین بار، بیزانسی های یونان این شیوه را به کار برده اند زیرا اوایل دوران استیلای اعراب در مصر، زبان یونانی متداول بوده و در آن زمان پس از متون یونانی، ترجمه ی عربی آن، روی همان پاپیروس ذکر

می‌شده است. نامه‌های منسوب به محمد (ص) و نامه‌هایی که به وی ارسال می‌شد نیز به همین منوال بوده است. در منابع اولیه، نامه‌های پیامبر برای جامعه‌ی مسلمان، الگوی قواعد نگارش محسوب می‌شده است[1].

خصیصه‌ی دارد دیگر نامه‌های دو قرن نخست هجری، از جمله نامه‌ی ۲۵، ۲۶، رو، ۲۷ رو، ۲۸، ۳۰ رو و پشت، ۵، ۳۳، آن است که با جمله‌ی «فانی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو» آغاز می‌شود. البته در موارد معدودی کلمه‌ی الیک حذف شده است. این دعا پس از عنوان نامه و پیش از عبارت اما بعد ـ که مشخص می‌کند باقی متن، محتوای اصلی نامه است ـ می‌آید. این خصیصه منحصر به مصر نبوده زیرا در نامه‌ای مربوط به حدود سال ۱۰ هجری که در آسیای مرکزی کشف شده نیز دیده می‌شود[2].

در برخی نامه‌های مربوط به این دوره، برای مثال نمونه ۲۶، پشت، نگارنده از نوشتن دعا صرف‌نظر کرده است[3]. در این نامه، شخصی به نام ام محمد، برای اثبات تفوق مرتبه‌ی خود نسبت به مخاطب نامه، نام خود را پیش از نام وی ذکر کرده («از ام محمد به ... سلام بر تو») و سپس بدون ذکر دعا، به موضوع مورد معامله‌ی خود پرداخته است.

آخرین نامه‌ی قابل تاریخ‌گذاری که با بسم الله، عنوان و دعای «فانی احمد الیک» آغاز شده را رئیس خزانه‌ی محلی مصر در زمان حکومت عبدالله بن مصیب (۷-۱۷۶ هجری) صادر کرده است[4]. اوایل قرن سوم هجری، عناوین را بالای بسم الله می‌نوشتند و یا از کنار نامه حذف و پشت پاپیروس ذکر می‌کردند. هرگاه عنوان نامه بالای بسم الله نوشته شود (نمونه ۶۸، پشت) بالای برگه تا می‌خورد تا وقتی نامه تا و یا پیچیده می‌شد، عنوان، خارج از نامه و قابل رؤیت شود. در عریضه‌های قرن سوم هجری تا دوران فاطمیان و پس از آن، رسم بر این بود که نام درخواست‌کننده را بالای بسم الله بنویسند (۳۷، پشت، ۴۲ و ۴۳). در نامه‌ها و عریضه‌های معدود قرن سوم هجری، میان مقامات رسمی مملکت، پس از بسم الله، نام فرستنده و گیرنده‌ی نامه ذکر شده است. برخی از این نامه‌ها، به منزله‌ی نامه‌های غیرحقوقی و برخی به منزله‌ی عریضه است. این نامه‌ها شامل انواع قباله، اسناد مربوط به مالیات بر اراضی دولتی و سایر مایملکات است. نامه‌ها با عباراتی مربوط به محتوای نامه از جمله «هذا کتاب» من فلان بن فلان لفلان بن فلان» آغاز می‌شده است. گفته می‌شود محمد (ص) معمولاً نامه‌های خود را با این عبارت آغاز می‌کرده است. «هذا

1 Jahn 1937
2 Krachkovskaya&Krachkovsky 1934
۳ درباره‌ی استفاده‌ی محمد از پاپیروس‌ها پیش‌تر سخن گفته شد.
4 Karabacek 1894 no 624
۵ توجه به کاربرد لغت کتاب در این عبارات حاکی از قلیمه نیست. (مترجم)

کتاب من محمد رسول الله ...»[1] اواخر دوران فاطمیان نامه‌های سطح بالای اداری و حکومتی را طبق قواعد انشایی می‌نگاشتند. در نامه‌های رسمی و فرمان نامه‌های خلفای فاطمی، نام مخاطب بلافاصله بعد از بسم الله نوشته می‌شد. برخی از این اسناد موجود است[2] و بسیاری در منابع ادبی بازسازی شده است. در برخی نامه‌ها، دعای کهن «امیرالمؤمنین یحمد الیک الله الذی لا اله الا هو» ذکر شده است[3].

در نامه‌های قرون اولیه به دنبال دعای مرسوم و عبارت «اما بعد»، جمله‌ی دعایی دیگر با فعل کامل مثل «اصلحک الله، عافاک الله، حفظک الله» و گاهی ادعیه نسبتاً مفصل‌تری نوشته می‌شد. برای مثال، در نامه‌ی شماره ۳۴ دعای «اصلحک و حفظک و اتمّ علیک فی الامور کلها بعمته» آمده است. نامه‌های قرن سوم هجری و پس از آن با چنین ادعیه‌ای آغاز می‌شدند. آغاز نامه متداول دیگر، دعای «اطال الله بقاک و ادام عزّک و کرامتک و تأییدک و اتم نعمته علیک و زاد فی احسانه علیک و عندک» بود که گاه برخی اجزاء این دعا حذف و گاه عبارت «فی الدنیا و الاخرة» (نامه ۶۵، ۹۳) به آن اضافه می‌شد. در برخی نامه‌های این مجموعه مثلاً نامه ۱۷۷، رو، جمله‌ی «مدّ الله لک فی الامور»، در ۸۶ «انعم الله صباحک، صباحک الله بعافیته و مساک بکرامته (نامه ۳۱، رو، ۲۲۰، پشت) ذکر می‌شود. در بسیاری از نامه‌ها پس از این دعاها، جملات دعائی دیگری برای بیان ارادت، سرسپردگی و پیش مرگی نسبت به مخاطب اضافه می‌شود: «و جعلنی من کل سوء و مکروه فداک» یا دعای مختصر «جعلت فداک».

گاهی ادعیه‌ی آغازین نامه‌ها در واقع دعا نیست بل صورت کلیشه‌ای است تا حبر از سلامت جسمی نویسنده و حتی محلی که نامه را نوشته بازگوید. این اصطلاحات به صورت «کتاب من ... ان سلامة ...» یا «کتبتُ من ... ان سلامة» بیان می‌شد. در نامه‌ی شماره‌ی ۲۵۷، رو، دعا در قالب عبارت «اعلم ان ...» ذکر شده است.

گاه فرستنده یا کاتب نامه از طرف خود و گاه از طرف اطرافیان به گیرنده سلام و درود می‌فرستاد. این ابلاغ سلام‌ها معمولاً با عبارات «السلام علیک» آغاز می‌شد و یا عباراتی شامل «خصّ نفسک» مانند «خصّ نفسک بسلام»[4] و یا «خصّ نفسک منّی بافضل السلام»[5] ابلاغ می‌شد. اگر شخصی جز نویسنده یا به شخصی جز گیرنده نامه سلام می‌رساندند، قصدشان با عباراتی چون «فلان یقراء فلان السلام» یا «فلان یقراء علی فلان السلام» و یا

1 Jahn 1937 2 Khan 1993, no 115 3. Documents in Magued 1954
4 Karabacek 1894, no 768. 5. Grohmann 1934-74, no 309.

«علی فلان السلام» بیان می‌شد. گاهی دو عبارت نحست با صفت «کثیراً» تشدید می‌شد. پس از قرن سوم هجری در ادعیه‌ی آغاز نامه‌ها، افعال دعایی کامل به کار می‌رفت و در پایان نامه تکرار می‌شد. در پایان برخی نامه‌ها تصلیه (صلوات بر پیامبر) و حسبله (حسبنا‌الله و نعم الوکیل) می‌نوشتند. نامه با فعل مجهول کُتب (نوشته شد) (نامه ۳۲، ۲۲۷، رو) و به ندرت با فعل معلوم کتبتُ (نوشتم) (۳۷، رو) تمام می‌شد.

متن نامه‌ها کاملاً آزاد و متنوع بود. اما گاه برخی عبارت‌ها تکراری و درخواست نویسنده بود که دو نمونه‌ی آن در این مجموعه آمده است. نامه‌های شماره‌ی ۱۱۳۰۷۱ رو، ۱۴۳۰، رو، ۱۸۶۰، رو، در پاسخ به نامه‌های دریافت شده نوشته شده است. «فاکتب الیّ بخبرک و حالک فانّی اسرُّ بذلک». گاهی بعد از کلمه‌ی حالک عباراتی چون «و جمیع حوایجک» یا «امرک و نهیک» می‌آید. وجه دیگر، نوعی درخواست و در واقع عبارت شرط و نتیجه‌ی شرط است که با عبارت «ان رأیت ان تفعل کذا و کذا فعلت» یا «تستفعل» بیان می‌شود. این نحوه‌ی نگارش در مکاتبه با امرا و سران حکومتی و البته با افعال سوم شخص به کار می‌رفته است. «ان رای الامیر ... فلیفعل».

اغلب فرمول‌های نامه‌نگاری سبک دوم، تأیید و اثبات شده است. گاه قیدی، فعل عبارت جواب شرط را توصیف می‌کند. فعلت موفقاً[1] فعلت متفضلاً[2] فعلت مثابراً. درپرخی موارد، فعل در عبارت جواب شرط حذف می‌شود. فان رئا الامیر [ان ینظر] فی امری فانه فی ذلک ماجور مثاباً[3]. گاه عبارت جواب شرط کاملاً حذف می‌شود «و ان رأیت ان تأمر عیسی یصیر»[4]. گاه فعل عبارت شرطی، با فعل جواب شرط متفاوت است. برای مثال در نامه‌ی شماره‌ی ۱۵۳، رو، چنین آمده است «فأن هویت ... فعلت». ممکن است در جواب شرط، فعلی جزئی‌تر و مشخص‌تر از فعل فعلت بیاید، که دقیقاً به عمل مورد نظر اشارد دارد. نامه‌ی شماره‌ی ۷۰، رو، نمونه‌ی این مورد است. «فأن کان من رأیک ان تأتی الی ... فاقبلی الیه». حتی ممکن است در عبارت شرطی، درخواست مشخصی به صراحت ابراز شود. استلک ان تتفضل الی بما تهیه لک ... فعلت متفضلاً. در این صورت، جواب شرط هیچ ارتباط نحوی با جملات ماقبل خود ندارد در جملات وابسته، عبارت «رأیک فی ...» به جای عبارت «ان رأیت ان» به کار می‌رود تا درخواستی را اعلام کند. فرأیک ... فی اعلام وصول ذلک ... موفقاً ان شاء الله».[5] کلمه «رأیک» صورت مختصر شده‌ی عبارت امری «رأیک» بوده[6] و رأیک فی برای پرسیس و آگاهی از

1 Cambridge. University Library. Michaelides Papyri. no A 43 2 Michaelides Papyri. no A 894
3 مقدمه و نامه‌ی ۳۹، راست
4. Cf. al - Qalqashandi, VI, p. 302.

مظر مخاطب به کار می رفته است. فرأیک فی دلک (نظرت را در مورد آن بگو. نامه ی ۶۱، ۲۵۱، پشت؛ ۲۱۸، رو).

ساختار عبارت شرط و جواب شرط «ان رنا ... فا ان رأت ...» در دوره ی قطعیان نیز در مواردی که عریضه به زیردستان وزیر نوشته می شد به کار می رفت. در عریضه به وزیر و خلیفه، عبارت «لعولانا الرأی الاعلی فی ذلک» می آمده که احتمالاً صورت ویراسته ای از انواع بیان درخواست های پیشین و مشتق از ریشه ی رأی است. در دوره ی ایوبیان، صورت رسمی و قانونی اسناد، تحت تأثیر اسناد نوین شرق جهان اسلام، خاستگاه سلسله ی ایوبیان، تغییر کرد[1]. در این دوره، پایان عریضه ها به عبارت ساده ی «والرأی الاعلی» تقلیل یافت و در دوره ی مملوکیان چنین عباراتی به کل حذف شد.

1 Khan 1990 b. pp 22-4.

۲۵. نامه
قرن اول یا دوم هجری

۱۳×۲۱ سانتی‌متر ۱۵ سطر رو سمت راست و دیمه‌ی پایین پاپیروس از بین رفته است
شماره PPS. 84

رو بخش باقی مانده‌ی نامه با دعای فانی احمد ابیک الله الذی لا اله الا هو آغاز شده است متن به پرداخت مطلبی برای چیزی اشاره کرده که ریختگی سطر دوم مانع از تشخیص موضوع مورد معامله است نویسنده‌ی نامه از محاطبش اش می خواهد احتیاری به او اعلام کند و سپس د دعای ار خدا می‌خواهم ، خواسته‌ی خود را مطرح کرده تا به رس که خسارتی دیده، عوض بپردازد.
دعای آغاز نامه، خصوصیه‌ی نامه های دو قرن نخست هجری بوده[1]. اساس انتساب این نامه به دوران مذکور، مطابقت رسم‌الخط آن با شیوه‌های نگارش آن دوران است یعنی گافی «ده» و «د» زائده‌ای در بالا و به سمت راست دارد ، ع، آخر در کلمه‌ی تدفع (یا یدفع و یا ندفع، سطر سوم) به جای حلقه دو زائده‌ی زاویه‌دار دارد دم «ی» آخر، برگشته و به راست کشیده است گافی نویسنده برای پر کردن فضای سطور، حروف را کشیده‌تر نوشته است
پشت: شاید عنوان نامه بالای برگه نوشته شده بوده ولی اینک مفقود است[2]

۱ در تصویر آن چه از متن باقی مانده در سطر اول نه جز کلمه‌ی الله هیچ یک از کلمات با کلمات دعای ذکر شده مطابقت ندارند. (مترجم)
۲ چنین برداشتی به خصوص که در این نامه اثری از دعا نیست کاملا ذهنی حساب می شود
۳ این مخصص نامه به خوبی بازگشت به نگارش های اولیه را نشان می دهد حروف به استحکام و استقلال نویسنده اند و نگارش خوانا و ابتدایی است الفه حرف د و ر فاصل تفکیک اند الف آخر زائده زیر خط گرسی دارد حرف ب و ی در سطر ششم دو نقطه زیر هم دارد ع آخر تکامل نیافته و حلقه‌ی دنباله‌ی آن هنوز شبیه علامت ۷ است اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود تحریری است گاه حلقه‌ی حروف دار و واضح است د و ذ زاویه دارند برای مترجم دشواری روشن نشد که چرا نقطه در این متون چنین تا مستمک به کار رفته و اگر منصب نقطه در حروف بی جایگاهی معین داشته، چرا در همه جا به کار نرفته است درباره‌ی این نامه نحوه نگارش و امتداد صحیح سطور و کلمات قابل تأمل است

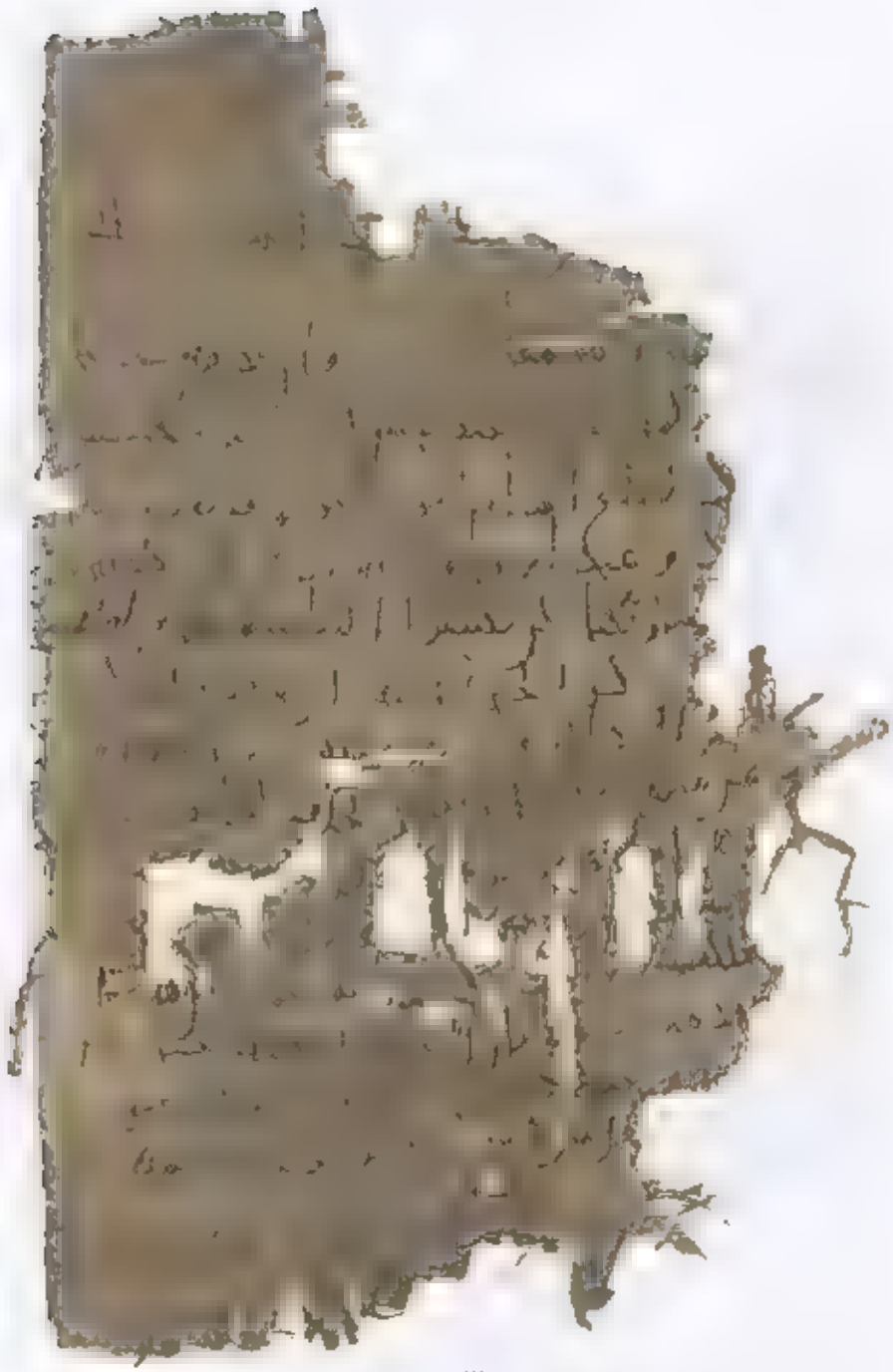

۲۶ نامه و جواب نامه
قرن اول یا دوم هجری

۲۱×۱ سانتی‌متر. ۷ سطر رو، ۱۰ سطر پشت. راست و پایین متن رو و بالا، پایین و راست متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 284

رو: عنوان نامه بعد از بسم‌الله الرحمن الرحیم، اشاره به نام گیرنده و فرستنده دارد و پس از آن دعای مأنی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو آمده که دو خصیصه‌ی نامه‌های قرون اول و دوم هجری است. نویسنده‌ی نامه پس از این دعای مرسوم، دعاهای مختلفی در حق مخاطب خود نوشته و چهار چه در سطر پنجم اشاره شده، صیادی اسحاق نام برد او فرستاده است.
در رسم‌الخط این نامه، ویژگی‌های نگارشی مربوط به قرون اولیه دیده می‌شود. گاه بالای «د» و «ذ» به راست خم می‌شود. زائده‌ی «ع» اول به راست کشیده شده و که اول، کاملاً تعمدی کشیده شده و دم «ی» آخر برگشته و حلقه‌های حروف، واضح است.
پشت: در اصل، این بخش فقط یک عنوان «به ام محمد از عبدالله» است که ارتباطی با متن رو ندارد. سپس این بخش، برای نگارش نامه دومی و به صورت سکه‌ای استفاده شده و عنوان پیشین در مقابله‌ی متن دوم و در جهت مخالف مانده است. عنوان نامه‌ی دوم «از ام محمد به [ ] سلام بر تو» است و پس از آن اصطلاح «اما بعد» از همان سطر بسم‌الله شروع شده و خلاف رسم آن دوره ابتدای نامه، بعد نیامده است (رک. توضیحات نامه‌ها در ابتدای فصل). در شیوه‌ی نگارش ام محمد به کاتب وی امنهای الف مقرر، گردشی به راست «د» زائده‌ی عمودی به بالا و «ع» وسط دو زائده‌ی زاویه‌دار دارد که به شکل ۷ درآمده است[۱].

۱. این یادداشت عاقد تاریخ است و به جز یک مورد در حرف و در سطر پنجم رو دیگر حروف نقطه ندارد. نگارش متن پشت و رو در نوع قلم و سبک متفاوت است. به نظر می‌رسد بر پشت و روی این پاپیروس دو نامه با مخطوط و محتوای متفاوت از سوی فرستندگان و گیرندگانی مختلف نگاشته‌اند. روشی که گاه در موارد عدم دسترسی به پاپیروس متداول بوده است. البته در چنین صورت از گیرنده نامه دوم عذرخواهی می‌شده که در این جا خبری از آن نیست.

۲۴ رد

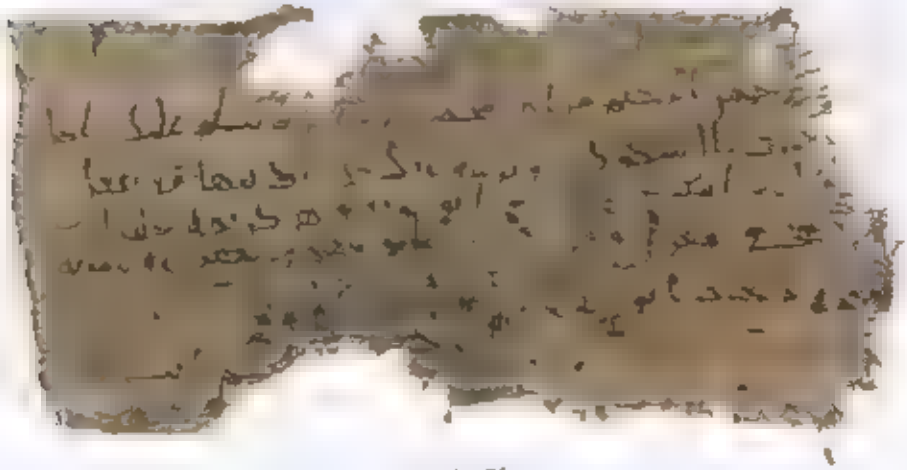

۲۵ پشت

۲۷ دو نکه نامه که بعدها برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن اول یا دوم هجری

۸×۲۲ سانتی‌متر، ۵ سطر رو (در سطر ششم مقیاسی از بالای چند حرف دیده می‌شود)، ۴ سطر پشت
شماره PPS 66

۹٫۵×۲۲ سانتی‌متر، ۶ سطر رو و ۳ سطر پشت
شماره PPS 67

رو: این دو نامه را این صفوان به ابی سلمه نوشته است. اسامی آن افراد بالای نامه‌ی اول (PPS. 66)، پس از بسم‌الله و پیش از دعای مرسوم مأنی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو ذکر شده است نامه در بخش دوم با دعا برای ابوسلمه ادامه یافته است. چون دعاهای این نامه با دعیه قرارداد پایان نامه‌ها مصادق نیست فرض می‌گیریم در میان نامه ذکر شده نداشتند
سبک‌خط نامه طوری است که گویا پیش از سال ۲۰۰ هجری نوشته شده (رک توضیحات نامه‌ها در ابتدای فصل) و رسم‌الخط آن با رسم‌الخط دو قرن نخست هجری شبیه است. انحنای الف مقرون به راست متمایل است و گاهی بالای «د» به راست کشیده شده. محور پایین «د» در کلمه‌ی «بعد» در سطر چهارم، «ص» در کلمه‌ی صفوان در سطر دوم بخش اول و ک اول در بخش دوم، در راستای افق کشیده شده. «ع» اول کشیده و «ی» آخر دم برگشته دارد و حلقه‌های حروف، توخالی و واضح است.
پشت عنوان نامه‌ی (PPS 66) «به ابوسلمه» و پس از آن بخشی از سیاهه‌ای آمده که احتمالاً به قرون اول و دوم هجری مربوط است. سه سطر باقی مانده از سیاهه، فهرستی از مبالغ کالاهای نامشخص و با ارقام یونانی است[1].
پشت (PPS 67) این قسمت هم آخر یک سیاهه اما احتمالاً سیاهه‌ای مجزا است. زیرا ابتدای این بخش بسم‌الله آمده و دست‌خط نگارنده متفاوت است. سیاهه‌ی مربوط به قمح (گندم) و سلف (معامله) و به عبارتی مربوط به پیش‌خرید کالاست. پایین الف مقرون به راست متمایل است و «ی» آخر در کلمه‌ی «فی» (سطر دوم) در راستای افق به راست کشیده شده که مربوط به دو قرن نخست هجری است[2].

۱ در متن اصلی توضیحی درباره‌ی روی سند PPS 67 نیامده و احتمالاً نامه از این صفوان به ابی سلمه مقدم بر PPS. 66 مشهود است.
۲ این یادداشت فاقد تاریخ است. حروف به در سطر چهارم متن روی پاپیروس نقطه دارد و برای حرف «ی» نیز فقط یک نقطه به کار برده شده است. نویسنده متن پشت و رو یک نفر نمی‌نماید است. عنوان نامه‌ی این عجولانه و ناخوانا نوشته شده است. در نامه‌ی PPS 67 الف آخر کلمه زیر خط کرسی دارد و در «و» به کار نرفته است. مشاد حروف معنی مثل ن، ع و ی تا سطر پایین کشیده شده. حلقه‌ی حروف باز است.
۳ متن پشت و روی PPS. 67 نیز فاقد تاریخ و نقطه است.

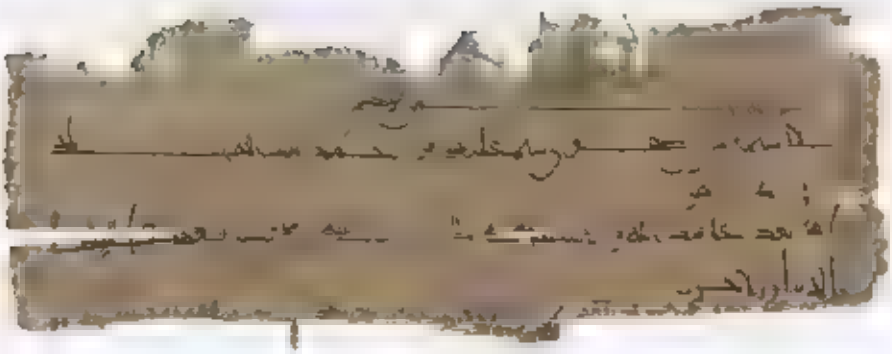

۲۷. رو (pps 66)

۲۷ پشت (pps 66)

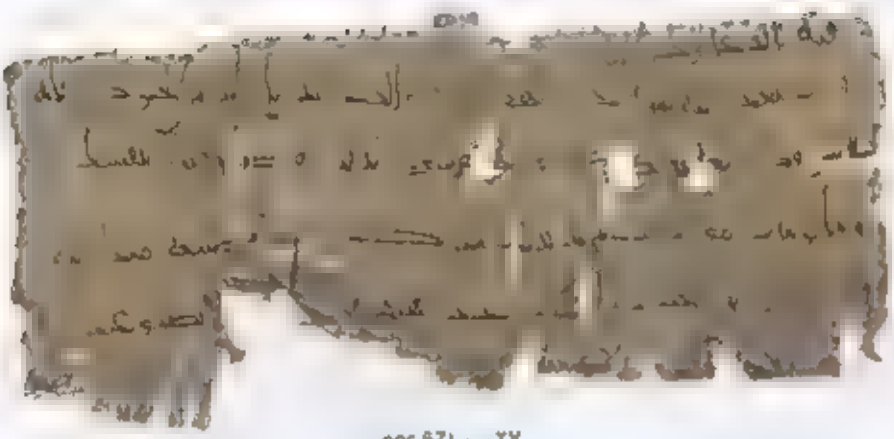

۲۷ رو (pps 67)

۲۷ پشت (pps 67)

۱ توضیحات درباره‌ی متن این پاپیروس‌ها غالبا ناقص و در مواردی به کلی غلط است. در دستگاه آقای خلیلی عرب زمانی صاحب فرهنگ و تخصص فراوان جمع شده‌اند که در تدوین این مجموعه نیز شرکت داشته‌اند. اگر حواشی درست این متون را سوی صاحبان صلاحیت در روزگار ما نیز ممکن نیست، چه گونه باید پذیرفت که با این خط کتاب برای استفاده در سرزمین‌های مختلف اسلامی می‌نوشته‌اند؟

۲۸. نامه

قرن اول یا دوم هجری

۱۳×۱۷ سانتی متر، ۱۶ سطر رو، چپ و راست برگه از بین رفته است
شماره PPS. 90

رو. این نامه را نعمان بن شعیب و شخصی دیگر به چند نفر از جمله دو زن به نام‌های ام نعیم بنت نعیم و ام عثمان و دو مرد به نام‌های حماد و یزید بن عثمان نوشته‌اند. در خلال نامه، شناسه های اول شخص و دوم شخص مفرد و جمع، متغیر است که شاید ناشی از سهل انگاری و یا تردید املایی کاتب نسبت به آن چه فرستنده یا فرستندگان به وی دیکته می کردند باشد. اسامی فرستندگان و گیرندگان نامه، ابتدای متن، پس از بسم‌الله و پیش از دعای فانی احمد «بیک الله الذی لا اله الا هو» آمده است. نویسندگان نامه در سطر هشتم از مخاطبان درخواست جواب نامه دارند. در سطر ۱۲ به شهر اسکندریه اشاره شده و دعای آغاز نامه و سبک نگارش شبیه نامه های سال های ولیه است. کاهی زائده ی بالای «د» و «ر» به راست کشیده شده. ک اول، وسط و کاهی آخر در راستای افق کشیده و دم برگشته «ی» آخر، کشیده و حلقه ی حروف واضح است.

پشت: بخشی از عنوان باقی مانده که با قلمی دست خط و رسم‌الخط نوشته شده است.

۱. در بخش باقی مانده این نامه تاریخ دیده نمی شود. بعضی حروف نقطه دارند. نگارش با عجله و بی دقت انجام شده. قلم با تسلط و اطمینان کافی در دست کاتب نگردیده است. حلقه ی حروف بسته است. د و ر قابل تفکیک اند. حلقه ی م کاملا واضح است. ک سرکش ندارد. روی نامه با «السلام علیکم و رحمه الله و برکاته» ختم شده است.

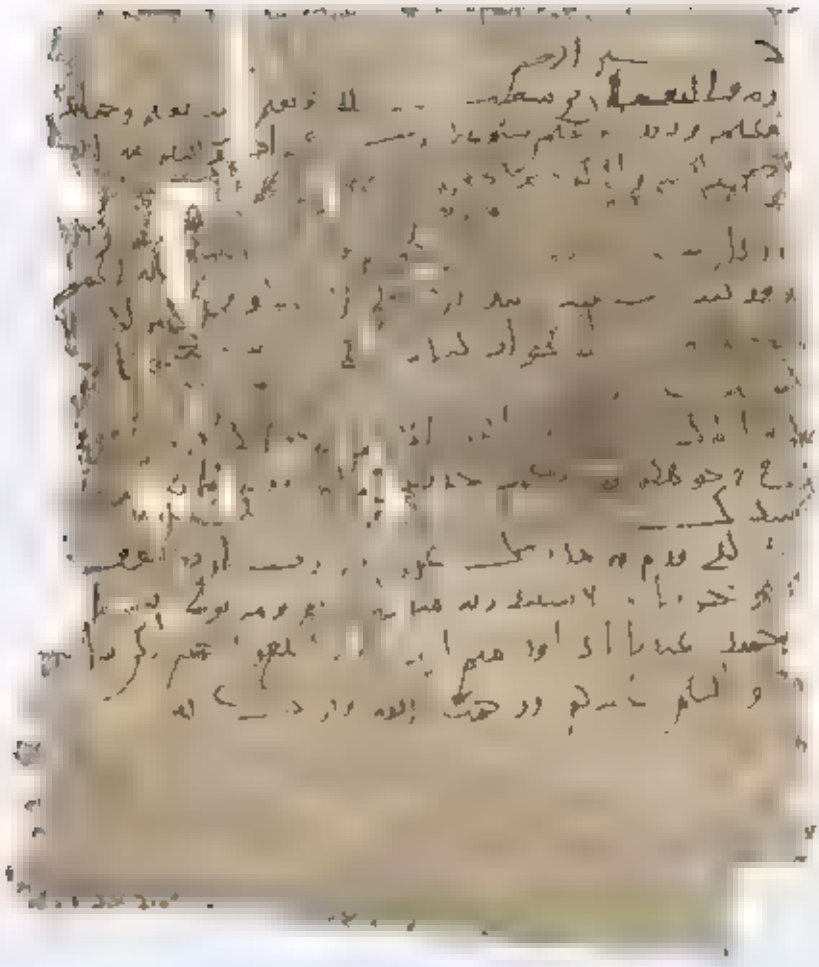

٢٨ ظ

٢٨ بيض

۲۹ نامه‌ای که بعدها برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن دوم یا سوم هجری

۵×۱۷ ۹ سانتی متر، ۶ سطر رو و ۳ سطر پشت سمت راست، چپ و پایین متن رو و چپ و راست متن پشت از دین رفته است
شماره PPS. 243

رو، متن باقی مانده، با عبارت [کتاب] علیک و اما هی عاقبه و الحمدلله علی ذلک کثیراً آغاز شده و سپس به شرح مبالغی در حسب دینار و قیراط پرداخته است (قیراط یا یک بیست و چهارم دینار یا وزن استاندارد برابر است)
بالای حرف «ص»، صاف و افقی است و زائده‌ای در زیر دارد «ک» اول و وسط کشیده و بعضی شکل است. پایه ی «ع» اول، افقی به راست کشیده شده و برخی حروف نقطه دارند. نقطه های «ی» آخر، بالای آن قرار دارد و «الف» در کلمه ی دینار الف محدوفه است
پشت. در اصل، در این محل فقط عنوان نامه ی متن رو نوشته شده بود (سطر دوم) اما مدتی بعد و احتمالاً در قرن سوم هجری، برای ثبت سیاهه به کار رفته. در این سیاهه، مقادیری با ارقام یونانی (سطر ۱ و ۳) ذکر شده است. قلم نگارش سیاهه به‌تر از قلم نگارش عنوان نامه است. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. در سطر دوم، دم برگشته «ی» آخر در راستای افق کشیده شده است

۱ پیرامون شکل دقیق تاریخ است. حرف «ی»، «ت» و «ب» نقطه دارند. هر چند اسباب نگارش مویسنده سیاهه پشت پاپیروس روان‌تر از قلم مویسنده نامه روی پاپیروس است، با توجه به نظم و پختگی و استقلال نسبی و کامل حروف و نقطه هایی که نگارنده متن رو از آن سود برده، مرجح تصور می‌کند که زمان نگارش این نامه چند قرنی از برآورد ۲ موخرتر است

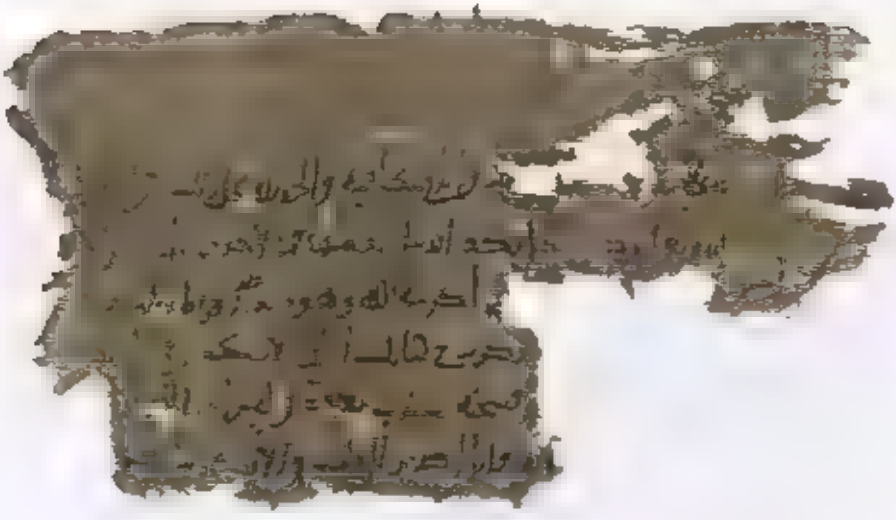

۳۹ رو

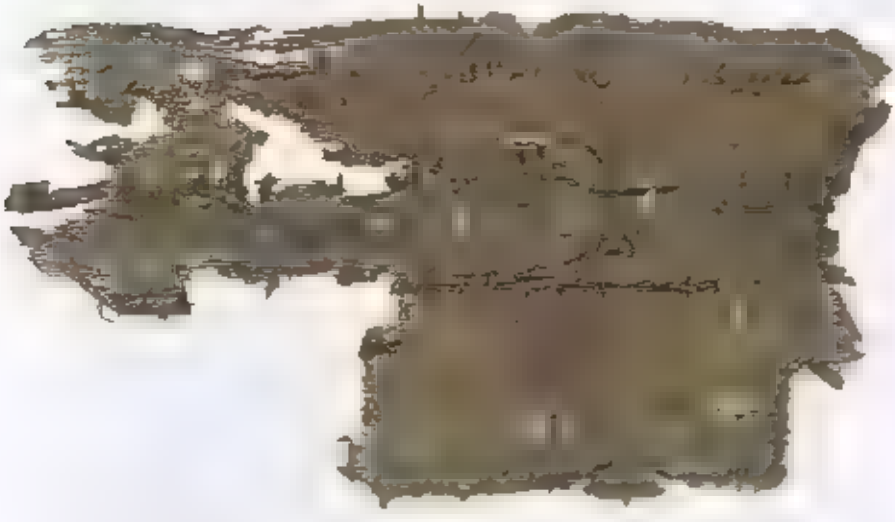

۳۹ پشت

۳۰. دو نامه
قرن دوم هجری

۱۵×۲ سانتی‌متر ۱۳ سطر رو و ۶ سطر پشت. میان متن رو ریختگی دارد و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 63
Khan 1992, no. 15

رو. نامه‌ی اول با بسم الله آغاز شده (سطر اول) و پس از آن عنوان نامه «به قاسم بن محمد از نعیم بن شجره» سلام بر تو» و دعای «فانی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو» (سطور دوم و سوم) آمده است. طبق این ترتیب احتمالا نامه در حدود سال ۲۰۰ هجری نوشته شده (رک. توصیحات نامه‌ها در ابتدای فصل). باقی متن به دو بخش مجزا و کامل تقسیم می‌شود (سطر ۱۰ ۳ و ۱۳) و سطر ۱۱ و ۱۲ ریختگی شدید دارد. متن نامه به این شرح است

«اما بعد آسوده باش که شکر خدا ما خوب و سلامت هستیم. از خدا برای تو و خودمان فضل و رحمت می‌طلبیم و امیدواریم خداوند رحمت‌اش را بر تو افزون کند و در پناه و موفق و محفوظ دارش. ما خوب و راضی هستیم. از خدا می‌خواهیم ما را در پناه تو حفظ کند و از شر بدکاران مصون بدارد. ریزه‌کاری که خدا تو را برای ما حفظ کند در امن و رضا خواهیم بود. همان طور که خواسته بودی نامه نوشتم. سلامت و سلام و رحمت بر تو»

که انتهای الف مفرد به راست گرایش دارد. الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. بالای «ه» چون زائده‌ی عمودی نوشته شده و بخش پایین آن در راستای افق و کِ اول هم افقی کشیده شده است. خصیصه‌ی دیگر نوشته‌های قرون اول پس از هجرت که در این نامه دیده می‌شود، فرم ظاهری و صفحه‌بندی متن است به طوری که برخی کلمات جدا شده و بخشی از آن در انتهای یک سطر و بخش دوم در سطر دیگر نوشته می‌شود. مثل کلمه‌ی «و علیکه» در سطور ۵ و ۶

پشت: سطر اول، عنوان متن رو است. «نامه‌ی دوم زیر عنوان و با بسم‌الله و دعای «انی احمد الیک» آغاز می‌شود. به نظر می‌رسد نامه‌ی دوم نیز از سوی نعیم بن شجره ولی به شخصی به نام علی بن مسلم نوشته شده

دست خط دو نامه متفاوت است. اگر فرستنده‌ی نامه واقعاً یک نفر باشد، متن نامه را به دو کاتب مختلف دیکته کرده است. متن نامه‌ی دوم شبیه متن نامه‌ی اول است ولی بخش اندکی از آن باقی مانده

«اما بعد شکر خدا ما خوب و سلامت هستیم. از خدا می‌خواهیم تو را حفظ کند و رحمت‌اش را بر تو بیفزاید. در پناه و لطف خدا خواهیم بود. نامه‌ات رسید، آن را خواندم و فهمیدم که ...

در رسم‌الخط دوم انتهای الف، گاه به راست تمایل دارد

۱ نامه‌ها فاقد تاریخ است. حرف «ی» بسط سه بار در نامه رو و یک بار در نامه دوم یک نقطه دارد

الف آخر رانده‌ی زیر خط کرسی دارد. «د» و «ذ» قدری عمودی و متمایل به بالاست. «ی» آخر و «ی» مفرد دمی کشیده و در راستای افق دارد. تمام شیوه های نگارش مذکور، خاص دو قرن نخست هجری است.

۱. گرچه متن هر دو نامه از بیان واحدی حکایت دارد، اما کاتبان آن‌ها بدون شک جداگانه‌اند. متن روی نامه به نظر می‌رسد که از زبان زنی و یا دیکته‌ی بیان می‌شود، و از آن که نام مخیم کاملاً خوانده نمی‌شود، این احتمال چندان هم مبهم و فاقد دلیل نیست.

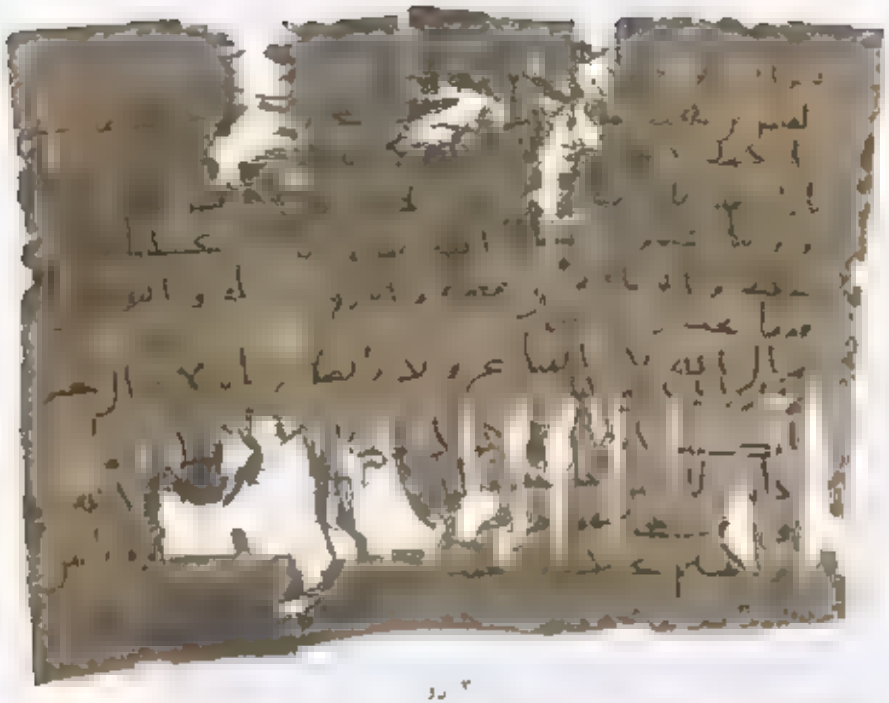

۳۱. سیاهه‌ای که برای نگارش نامه به کار رفته است
قرن دوم هجری

۱۷×۲۴ سانتیمتر، ۱۵ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. سمت چپ هر دو پشت از بین رفته است
شماره PPS. 134
Khan 1992, no 24

رو، در گوشه‌ی بالای چپ پاپیروس کلمه‌ای با دست خط سیاهه پشت نوشته شده، سادرین متن سیاهه قدیمی‌تر از متن نامه بوده و بر هر دو روی برگه نوشته شده بوده است. اگر چنین باشد هنگامی که پاپیروس را برای نوشتن نامه به کار می برده‌اند آن را دو نیم کرده‌اند که اینک در بخش رو باقی مانده است.
نامه با بسم‌الله و دعای «صحک الله بعافیته و مساک بکرامته» آغاز شده. نامه درباره‌ی یک موضوع خانوادگی است.
«بدانید که ـ هدایتان شوم ـ دختر عموی شما نامه‌ای به من نوشته و خبر داده که ابوالخیر چندی پیش درگذشته است. آن گاه که در روستا بودم خبر را شنیدم و متأثر شدم. می‌دانید جز خدا کسی را ندارم. نامه‌ای به شما نوشتم. وقتی نامه را دریافت کردید خبر دهید که آیا مرد. مرد شما بیایم یا خیر.
آیا آن‌ها می‌بایست سهمی به من بدهند؟ البته خود او این کار را نهی کرده و گفته من زیاده خرج کرده‌ام. او را به خدا نمی‌ترسید. خدا را شکر، در طول زندگی‌ام همه فکر می‌کردند من سیاه سخت هستم. منتظر بودم تا بیایید و رنج خود را با شما در میان بگذارم. از خدا می‌خواهم شما را حفظ کند. عمرتان طولانی باشد و به شما قدرت و رحمت عطا نماید.»
برخی خصایص نوشتاری این نامه متعلق به حدود پیش از سال ۲ هجری است. مثلاً حلقه «ظ» در کلمه «وانتظرتک» (سطر ۱۳) به طور افقی کشیده شده، ک آخر شبیه ک اول و وسط است و الف آخر، زائده‌ی زیر خط کرسی دارد.
پشت این بخش فهرستی از اسامی و مربوط به قرن دوم هجری است.

۱ حرف د و راء کاملاً قابل تفکیک است و حرف م و ر و ع صورت کامل و بحنه‌ای دارد. نقطه‌گذاری حروف تقریباً همه جا رعایت شده. البته ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری متصل‌اند که کاست و عهده‌ی نقطه متصل‌اند که در آن برنیامده است. نکته‌ی دیگری که از متن نامه برمی‌آید این که نامه در فاصله‌ای نزدیک نگاشته شده که رفت و برگشت چوب نامه در یک روز میسر بوده است. در این جا نیز مضمون نامه آن را دنبال کرده از جانب رئیس معرفی می‌کند. با وجود نصب این همه نقطه بر این نامه، استناد آن به قرن دوم هجری نادرست می‌نماید.

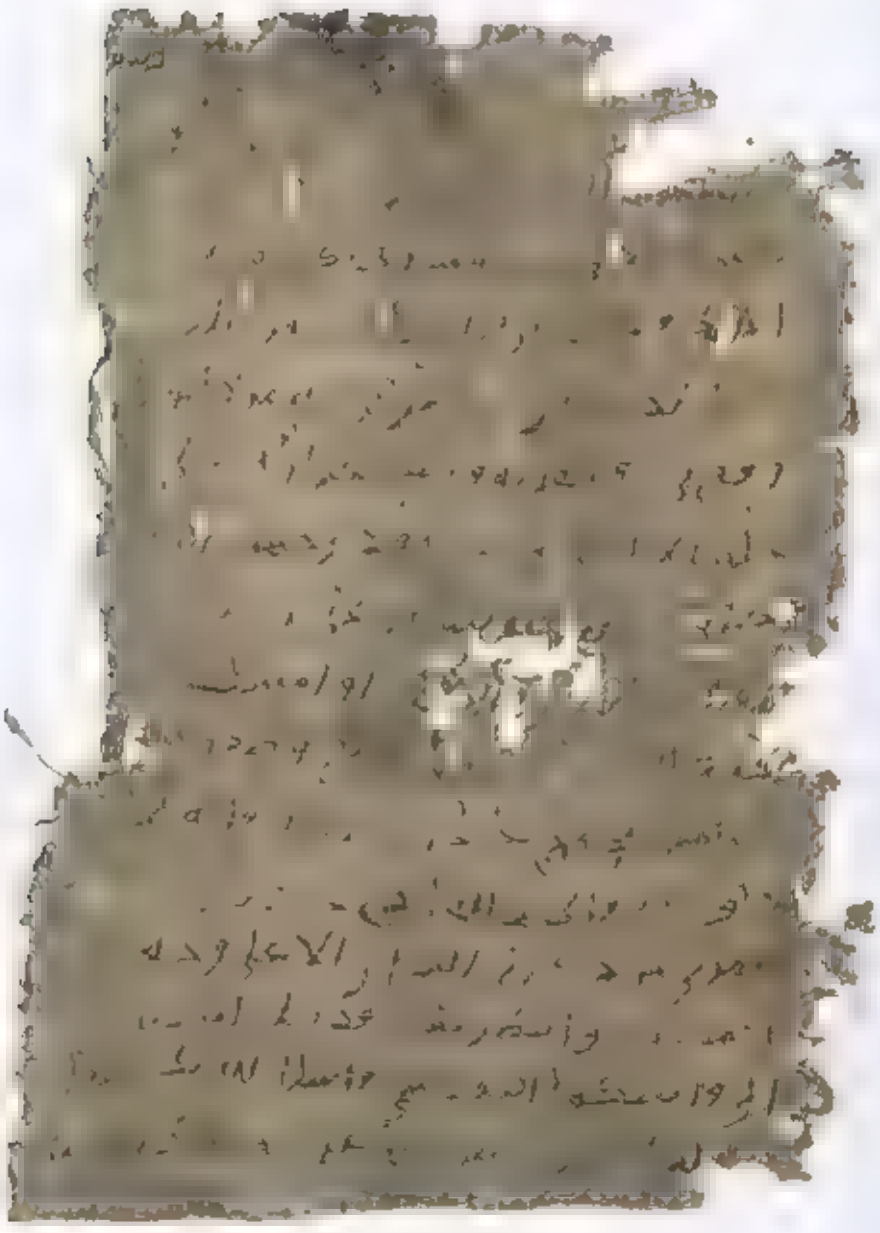

۲۱ رو

۳۱ پشت.

۳۲. عریضه
قرن سوم هجری

۲۱×۵ ۳۰ سانتی‌متر ۹ سطر راست پایین پاپیروس از بین رفته است
شماره PPS. 72
رو. عریضه با بسم الله آغاز شده و پس از آن دعای «اطال الله بقاک و اعزک و کرمک و اتمّ نعمانه علیک و زاد فی احسانه علیک و [عندک] آمده است.
پس از دعا، عرض حال نویسنده آمده ولی فقط کلماتی از ابتدای آن خوانست «اعلم اطال الله بقاک انی رجل ...» در انتهای عریضه، نویسنده درخواست خود را این طور بیان کرده «... طال الله بقاک ان تنظر فی امری ...»
الف آخر «اذه» زیر خط کرسی دارد. دسته ی «ط» قدری به راست مایل است. ک اول «علی» شکل و دم «ی» آخر برگشته، معتد و افقی است.
پشت: خالی[1].

۱. عریضه فاقد تاریخ و اگر چند مواردی فاقد نقطه است. موضوع آن قابل تشخیص نیست. اگر حروف استحکام و استقلال دارند. وسعتگی مفصلی در بالای برگه دیده می‌شود که به سبب آن بسم الله اندکی با فاصله‌ای بیش از حد معمول از بالای برگه نوشته شده است. که سرکش ندارد.

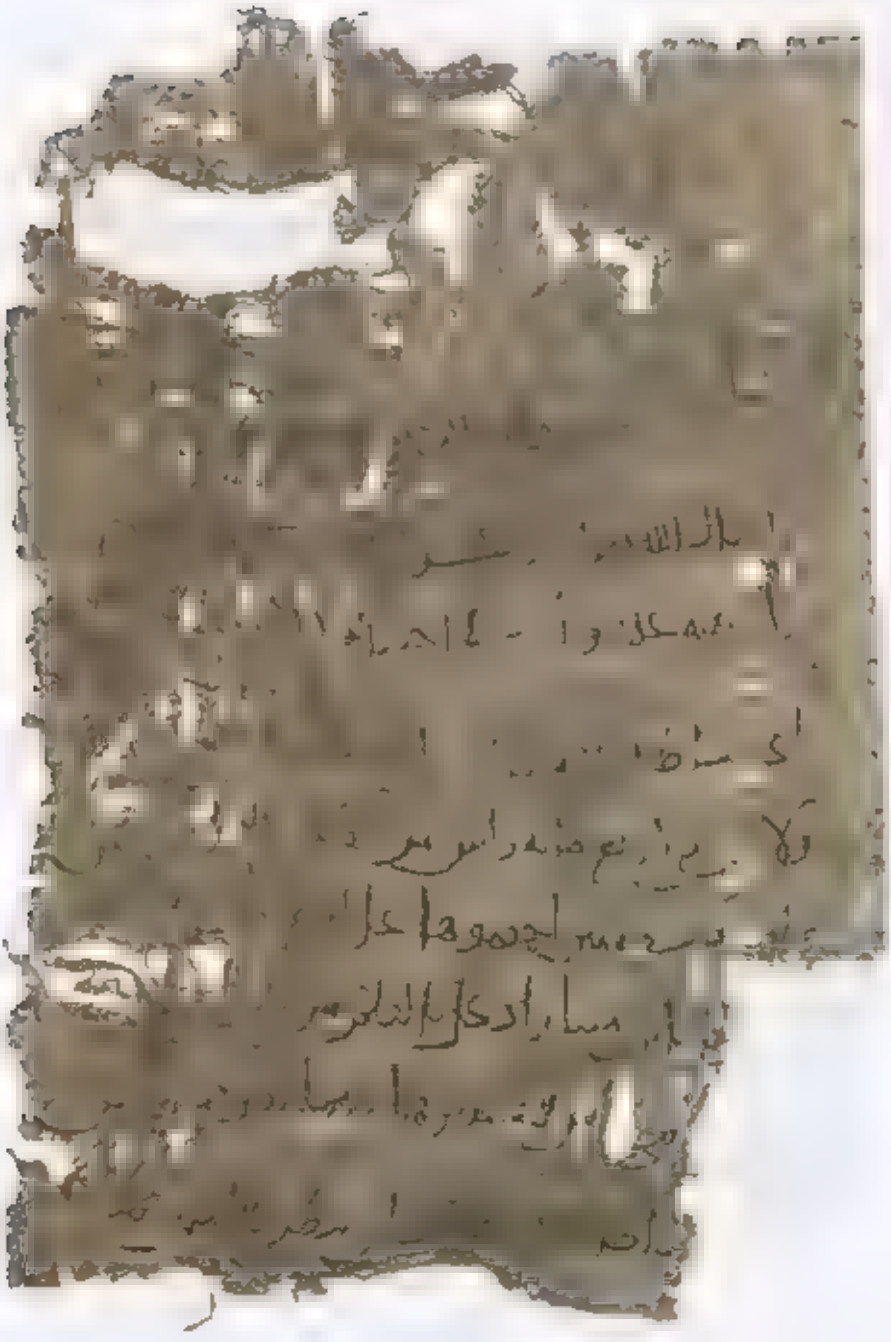

۳۳. دو پیش‌نویس نامه
قرن دوم هجری

۱۸٫۵×۲۳٫۵ سانتی‌متر، ۲۱ سطر رو، سه سطر اول درشت‌تر نوشته شده و بالا و چپ متن از بین رفته است.
شماره PPS. 397

رو: متن نامه‌ی اول در سطر ۱۲ و در عبارت قراردادی پایان نامه‌ها (و کتب) نوشته شده، تمام شده است. سپس بلافاصله نامه دوم پس از بسم‌الله دیگری آغاز شده است. از آن که این دو نامه پشت سر هم نوشته شده‌اند معلوم می‌شود جرک‌نویس یا سیاه مشق نداشته. در نامه‌ی اول نه برده‌ای به نام رشید که توسط شخصی حارث نام آزاد شده اشاره شده است (مولا).
عنوان نامه‌ی دوم را پس از بسم‌الله و پیش از دعای رایج فائق احمد الیک در دو قرن نخست هجری نوشته‌اند.
الف آخر راند زیر خط کرسی دارد. ک اول در کلمه‌ی کف (سطر ۴) یعنی شکل است. ص در کلمه‌ی صالحین (سطر ۳) در راستای افق کشیده شده است.
پشت: حالی.

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ‌اند و هیچ نشانه‌ای از پختگی و تکامل دانشگی در رسم‌الخط حروف دیده نمی‌شود. اگر به فرض موقف، متن روی این پاپیروس جرک‌نویسی بوده باشد، تقید نویسنده در شروع جرک‌نویس نامه دوم به عبارت بسم‌الله جالب است. نحوه‌ی گردش قلم در خط کاتب نشان می‌دهد که او آشنا و مهارتی در نگارش به خط عربی داشته است.

۳۴ نامه‌ای که مهر و بندی که برای بستن و مهر و موم آن به کار رفته هنوز به آن وصل است.

قرن دوم هجری

۵ ۲۹×۱۸ سانتی‌متر، ۱۶ سطر رو ۱ سطر پشت پایین و قسمت‌هایی از میان پاپیروس از بین رفته است

شماره PPS. 65

Khan 1992 no 14

رو نامه با بسم‌الله در سطر اول آغاز شده و عنوان نامه «به بوبکر» محو شده و از سلامت ندارد. در مکیس بن صنوبر (سطر ۲)، و سپس دعای «فانی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو» (سطر ۲ ۳) نوشته شده است. این دعای آغاز نامه‌های دو قرن نخست هجری است و چون شأن مخاطب نامه، برتر از نویسنده بوده نام او اول ذکر شده است. متن نامه دلالت می‌کند نامه را خادمی به محدوم‌اش نوشته است

از سطر چهارم متن اصلی نامه پس از عبارت مصطلح «اما بعد» و دعای «حمد تو را محفوظ و سالم بدارد و قصر و رحمت‌ش را به تو عطا کند» آغاز می‌شود. نویسنده به موضوعاتی مربوط به محدوم‌اش و مکاتبه پیشین اشاره کرده و پس از هر جمله نامه دعایی در حق محدوم نوشته است (سطور ۸–۵)

«بری شما نامه می‌نویسم، خداوند سلامت‌ات بدارد. الحمدلله اوضاع این جا همان طور است که می‌خواهید. نامه‌ی شما را دریافت کردم. خدا عمرت را طولانی کند. خوش‌حال شدم که شنیدم سلامت هستی. از خدا می‌خواهم لطف و رحمت‌ش را به تو عطا کند و همواره سلامت باشی و رنج و غصه‌ات را نبینیم که زندگی ما بسته به زندگی توست.»

در سطر نهم مکیس علت اهمال در وظایف‌اش را این طور شرح می‌دهد

«پرسیده بودی چرا کالاهایی که خواسته بودی ارسال نکرده‌ام نه محض این که به روستای [بوکیر] رسیدم زیاد [العزیز] احتمالا زیاد [بن عبد] العزیز ... مرد حاکم بوکیر رفت او مرا جریمه و تهدید به حبس کرد...»

ریختگی در سطر ۱۲ مانع شده پایان این سطر عم‌انگیز را بدانیم. مکیس به دست صبیح بن البنایی افتاد و به کلمه‌ی دینار اشاره شده است.

در سطرهای سطر دوازده به بعد، باقی ماجرا چنین است: «به خاطرش همه چیز خود و خانواده‌ام را فروختم. با توجه به گفته‌ی مکیس گویا برای پرداخت جریمه. اما این قضایا باعث نشد از آن چه به عهده‌ام گذارده بودی عذر شوم. لکن اینک می‌خواهم سفرم را به مشک‌های آب بزرگی که سنگین‌تر هستند بندم» نامه دهم، (سطر ۱۵ ۱۲) سطر ۱۶ آخرین سطر باقی مانده است که متن آن ریختگی‌هایی دارد

روستای بوکیر یا بوکیر که به آن اشاره شده در دلتای نیل و امروزه در محدوده‌ی اشرفیه

است. در متن این نامه، حاکم روستا را والی ذکر کرده که در مکاتبات بعدی روی پاپیروس‌های یونانی «فرمانده نظامی» گفته شده است که در استحکام دولت و مجری محصولات قانون بود[۲] شاید مکیس بن صغون، کارگر مسیحی ابویعقر رمانی به مکیر رسیده که شخصی به نام زیاد، مسئول جمع‌آوری مالیات بوده. وی از مکیس احتمالاً به علت عدم پرداخت مالیات نزد والی شکایت کرده و مکیس دستگیر شده و در ارسال کالا به تعفر تأخیر کرده است.

در شیوه‌ی رسم‌الخط نامه پیداست در قرون اولیه و با ساختار رسمی نوشته شده است. محل اتصال حروف، به خصوص در دعای آغاز نامه، کشیده است. کوتاهی و عمودی نوشته شدن بخش‌های عمودی حروف از خصیصه‌های بارز سبک کوفی است[۳]. انتهای الف مفرد در کلمات عافاه[۴] در سطر ۲ و اله در سطر ۳ به چپ گرایش دارد که در پاپیروس‌های بعدی قرون اولیه، به خصوص قرن دوم هجری، این زائده خمیده‌تر است.

سایر خصیصه‌ها در پاپیروس‌های پیشین دیده می‌شود. «د» زائده‌ای در بالا دارد و «ر» قابل تشخیص است. عناصر «ص» و «ض»های متن در راستای افق کشیدگی دارند به طوری که گویا دو خط موازی در سمت راست با یک خط منحنی به هم وصل شده و در سمت چپ حلقه، یک خط عمودی است. زائده‌ی افقی ابتدای «ع» و «غ»، ول و مفرد جلوتر از قسمت حدقوی به راست کشیده شده، حرف «ق» در کلمه‌ی بقاء در سطر ۸ یک نقطه دارد. «ی» آخر به راست کشیده شده و دمی برگشته افقی و به راست دارد. المثه «ی» در کلمه «علی» سطر ۱۰ به چپ کشیده شده است.

پشت. عنوان نامه مشابه عنوان نامه‌ی رو در سطر دو است و تقریباً بالای صفحه نوشته شده در میان پاپیروس، سوراخی هست تا بند نامه برای پیچیدن آن رد شود. بقایای مهر و بندی که برای پیچیدن و محکم کردن نامه استفاده می‌شد زیر عنوان در سمت راست دیده می‌شود[۵].

1 Ibn Mammati, p. 111; Halm 1979-82, p. 599, map 30. 2 Goitein 1967-83, II, pp. 368-9.

۳ دکتر ناصر خلیلی در کتاب «سبک عباسی» وجود شیوه‌ی نگارش نام کوفی در نوشتار عرب را متذکر شده است. (مترجم)

۴ الف در کلمه‌ی عافاه در سطر ۲، الف مفرد نیست.

۵ منظور در معرفی پاپیروس، مدعی سوراخی است که بندی برای پیچیدن نامه به وسیله‌ی آن از آن رد و نامه محکم می‌شده است. مرکه پاپیروس‌ها ریختگی‌هایی دارد که کاربرد استنباطی آن از نظر منطقی پذیرفتنی نیست به علاوه بندی که بقایش پل و بست داشته باشد نیز دیده می‌شود.

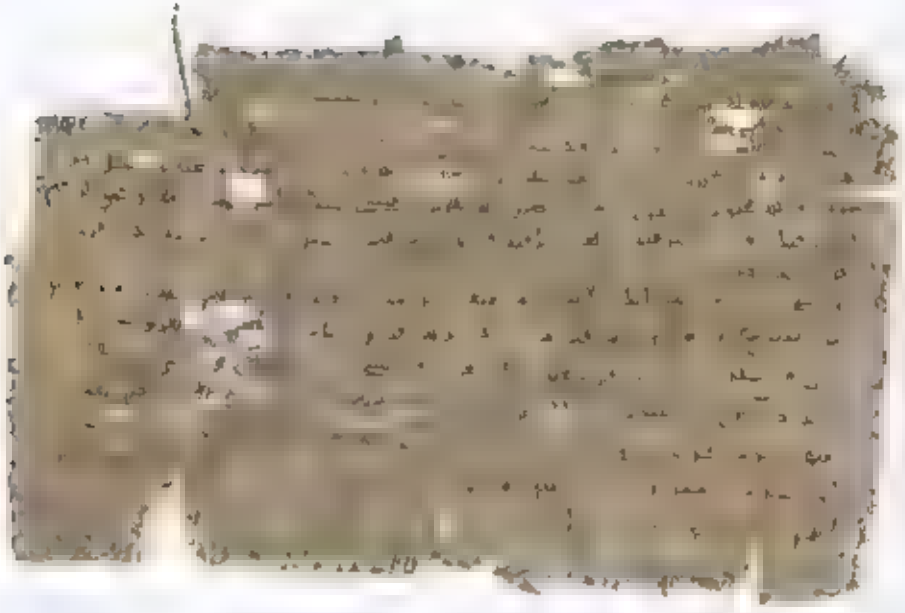

۳۴ رو

۳۴ پشت

۳۵ نامه
قرن اول یا دوم هجری

۱۰×۲۸ سانتی متر، ۶ سطر رو و ۱ سطر پشت. پایین متن از بین رفته است
شماره PPS. 267

رو: در سطر اول، بسم الله و بعد از آن عنوان نامه آمده است «به آقایم ابی العسوم ـ خداوند سلامت بش بدارد ـ از یحنس بن ابلوا سلام بر تو، سپس دعای «فانی احمد الیک الله «ذی لا اله الا هو» و اصل نامه بعد از عبارت مصطلح «اما بعد» نوشته شده است
نامه با دعای «صحبک الله و عداک و اتمّ علیک فی الامور کله» «عدر می شود یحنس به ابوالعسوم نوشته که نامه اش را دریافت کرده و از سلامتی او خشنود است قدمت نامه بر اساس شیوه ی نگارش حروف حدس می زنیم که اول و آخر به طور «فعی کشیده شده «دم «ی» آخر و گاه محل اتصال حروف، کشیده شده است
پشت: این بخش برای نگارش عنوان به کار رفته «لسعیدی ابی العسوم (؟) عافاه الله»

۱. این نامه فاقد تاریخ است در دو مورد نقطه ندارد و شتاب زدگی و عدم تسلط کاتب بر علاوه بر دست خط پریشان از دست نه ی اضافی که برای حروف «س در کلمه لسعیدی در سطر دوم قرار داده بیشتر است «حالته ی حروف نشان داده است که سرکش ندارد «د و ر فاقد تقکیک اند «ع» ول زائده ای کشیده به راست دارد «س و «ش» دندانه دارد «لف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد

۳۵ ر

۳۵ پشت

۳۶. یک نامه و یک رسید دریافت
قرن سوم هجری

۱۲×۲۵ سانتی‌متر، ۸ سطر رو و ۶ سطر پشت. پایین و بالای چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 236

رو نامه به مبالغی بر حسب دینار و قیراط اشاره شده و نویسنده دعای «اصلح الله بفلک و ادم عرک ... و زاد [فی حسابه] علیک و عندک کتابی الیک» را نوشته است
«ر...ه...د» آخر و «هـ» آخر تقریبا عمودی و شبیه به هم است. در جمله لم اری نیک، وجه امری فعل صعیف آخر به وجه «حدری» تبدیل شده است. همچون خطوط عربی کلاسیک، الف آخر به جای «الف مقصوره» به صورت «ی» ـ به شکل «الف مقصوره» به صورت «الف» نوشته شده است
ابتدای متن محو. انصار حروف کلمه «اصل» و «ک» در کلمه سلیک که در پایان جمله شرط و چند جمله فمهانه آمده و در «کتاب» که ابتدای نامه آمده کشیدگی تر ست
پشت این نوشته، سفارشی برای «انتقال» «هذه الاصبره» (این بسته ی) اسناد یا مکتوباتی به خانه ابی عثمان محمد بن بکر بن محمد البصری در ناحیه سوق بربر در فسطاط و در مجاورت مسجد ابی عقیل است. البته این مسجد هنوز ناشناس است
الف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد. «بسته ی» «ط» قدری بلند و الف در کلمه عثمان الف محذوفه است

۱ نامه و سند فاقد تاریخ‌اند. نقاوت چشم‌گیری در شیوه و اسلوب نگارش دو روی پاپیروس هست و به نظر می‌رسد در فاصله زمانی نزدیک نوشته شده‌اند. آغاز و پایان سطور روی نامه منظم‌تر از پشت آن است. حلقه‌های حروف بسته است. حرف الف زائده ی مایل به چپ و زیر خط کرسی دارد. ک بدون سرکش است و برخی حروف نقطه دارند. اگر به راستی این سند غیرقابل خواندن را صادر شده از سوی یک صاحب سواد قرن سوم بینگاریم که دستی در داد و ستد و روابط اقتصادی و اجتماعی داشته، پس حقیقت است که کتاب‌نویسی اسلامی امری بسیار جدیدتر از مدعاهای کنونی است

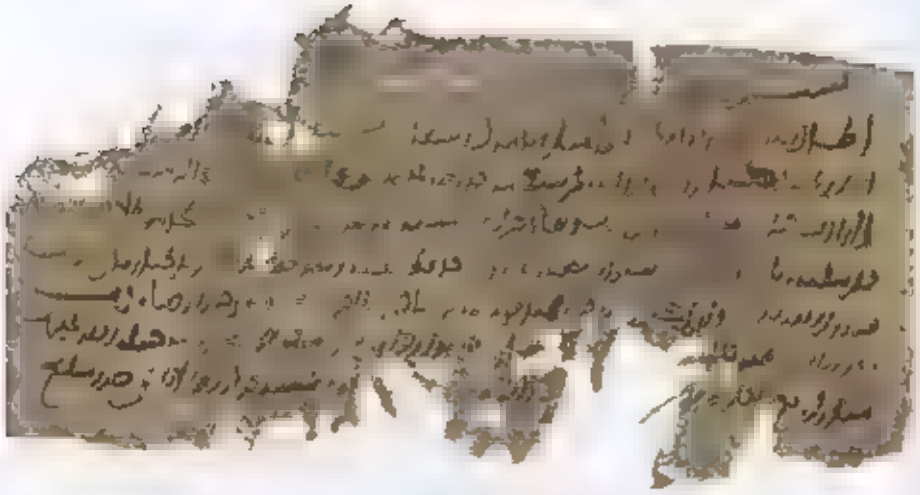

۲۴ رو

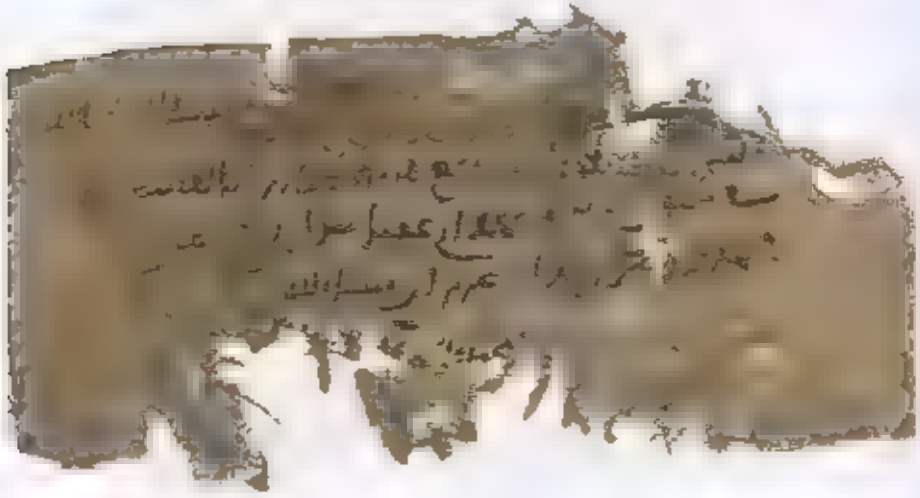

۲۴ پشت

۳۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۲۲ سانتی‌متر ۵ سطر رو و ۱۴ سطر پشت سمت چپ هر دو نامه از بین رفته است
شماره PPS 198

رو: نامه‌ی اول با دعای «ابقاک الله و حفظک» آغاز و تمام شده. نویسنده، گویا عطف به مکاتبات پیشین در سطر ۳ به رقعه و در سطر ۴ به چیزی که برای مخاطب نامه ارسال کرده بود اشاره می‌کند «و بعثتُ بک [ ]». شاید منظور او کتاب (نامه) بوده باشد.
بین سطر اول و دوم و بین سطور چهارم و پنجم فاصله است. گاه الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد و گاه ندارد.
پشت: نامه دوم با دعای «ابقاک الله» آغاز و با عبارت «کتبتُ (نوشتم) تمام شده است.
نویسنده در نامه اشاره کرده که گیرنده آن رقعه‌ای به نام سعید بشن دهد و امیدوار است رقعه‌ای از طرف کسی دریافت کند و به سعید و محمد سلام رسانده است.
عبارت «رقعه سعید بن [ ] الصحاف» در بالای چپ سند و بالای وسط نامه نوشته شده است. بنابر معمول، در عریضه‌ها در این قسمت، سرفصل (ترجمه) می‌نویسند که در آن، نه نویسنده اشاره می‌شود، اما در متن حاضر سرفصل نوشته نشده بنابراین تردید داریم این متن، عریضه باشد. اگر این نامه را رقعه فرض کنیم، احتمالاً همان رقعه‌ای است که در متن روی پاپیروس به آن اشاره شده است.
رسم‌الخط نامه به دقت رعایت شده «س»، «ش»، دندانه‌دار و «د» و «ذ»، شسته «ر»، و گاه حلقه «م» واضح است[1].

---

۱ در دوران پیش از اسلام، رقعه به معنی عریضه بود ← ک شماره ۳۳
۲ نامه‌ها فاقد تاریخ و نقطه‌اند. نگارش متن رو بی‌حوصله و عجولانه بوده. فاصله میان سطرهای آن زیاد است و کلمات نوشته و کشیده‌تر از حد متعارف نوشته شده‌اند. الف در کلمه الرحیم در سطر دوم نامه دوم سرفهم و حلقه حروف بسته است. رو و پشت هر دو نامه از قلم واحدی است که نگارنده‌ی واحدی قابل انتساب نیست و از این رو محل حیرت است که چه گونه دریافت کننده نامه‌ی پشت هجار و امین در فرشت عین روی نامه بوده است؟

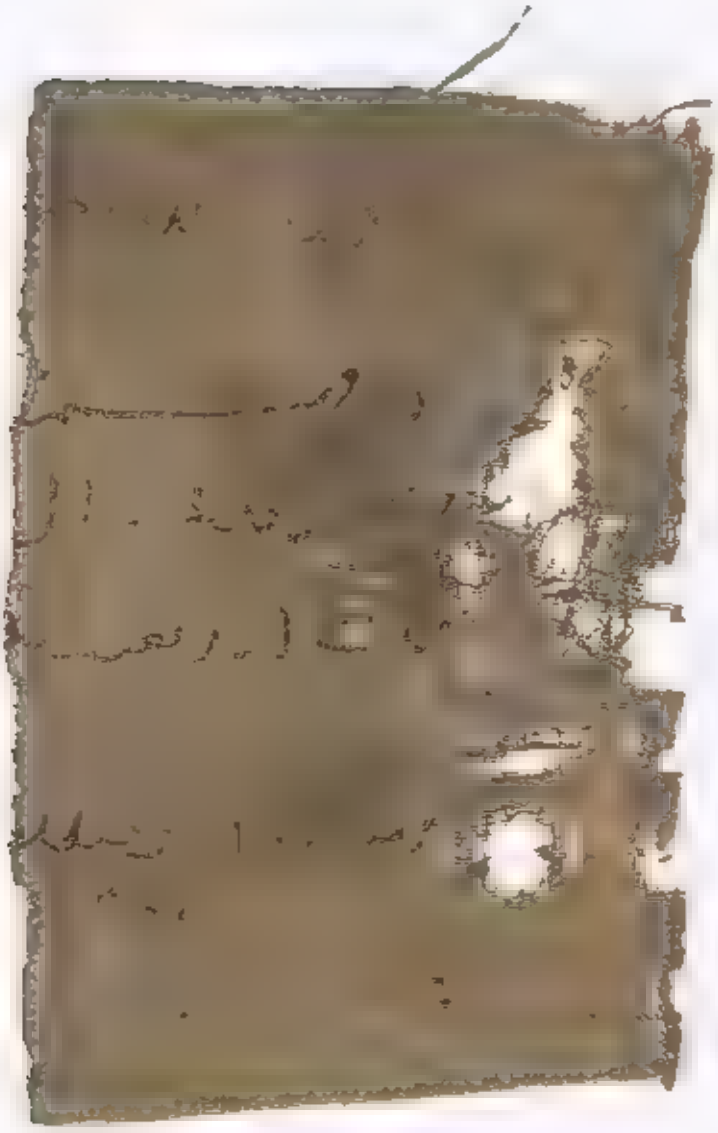

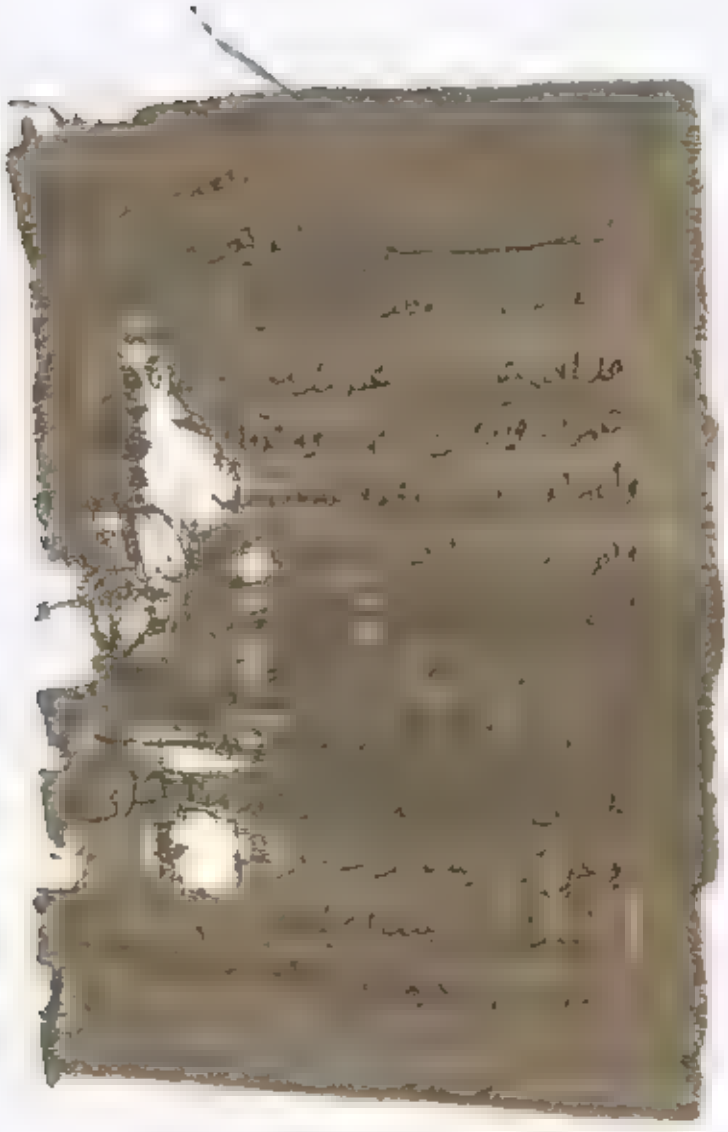

شمارهٔ ۳۷

۳۸. نامه

قرن دوم هجری

۲۰×۱۲٫۵ سانتی‌متر، ۱۰ سطر رو و ۱ سطر پشت.

شماره PPS, 288

Khan 1992, no 21

رو عنوان نامه پس از بسم‌الله آمده که خصیصه‌ی نامه‌های دو قرن نخست هجرت است نویسنده فردی به نام محمد نام و مخاطب زنی به نام امینه بنت اسد است سپس عبارت «سلام علیک و رحمة الله و اما بعد عافاک الله و اسعدک» نوشته شده «دعای فاتحی احمد الیک الله الذی لا اله الا هو که از دیگر خصیصه‌های نامه‌نگاری دو قرن نخست هجری است حذف شده

متن نامه به این شرح است

«بر بم ۳ قطعه کتان صحیم و صد ورق درهم[۲] فرستادی اگر نه خاطر حرکت کشتی دیر رسیدم از باقی مانده برایم کتان نخر بافنده‌ها دیگر قطعه‌های هشت ذراعی نمی‌بافند بل قطعات شان ۵ ۳ ذراعی است اگر می‌خواهی بگو تا آن‌ها را به تو بدهم و اگر نه تصمیم و بصرت را به من بگو خدا کمکم کرد و با اتکا نامه و دو برابر بافتم اگر پرچه‌ها همره او به دست‌ات رسید برایم بفرست به بلخم، ابوجعس و ابوفرل و خانواده‌اش سلام برسان»

«س» و «ش» بی‌دندانه و «ک» اول نعلی شکل است

پشت: عنوان نامه «از ابو محمد به امینه بنت اسد».

۱ نامه فاقد تاریخ و خبر دو مورد فاقد نقطه ست حروف استحکام و استقلال کافی ندارند شتابزدگی کاتب و بی‌حوصلگی رسم‌الخط، متنی نازیبا فراهم آورده است در واژه شصت هم و م و ن ناقص و ابتدایی نوشته شده‌اند ع و ح آخر کشیده شده و در کلمات سطر زیرین تداخل کرده‌اند سطر قطع ریحانی دارد و مشخص کلمات آن ممکن نیست اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

۲ ورق درهم، فلزی مرکب از نقره و مس است

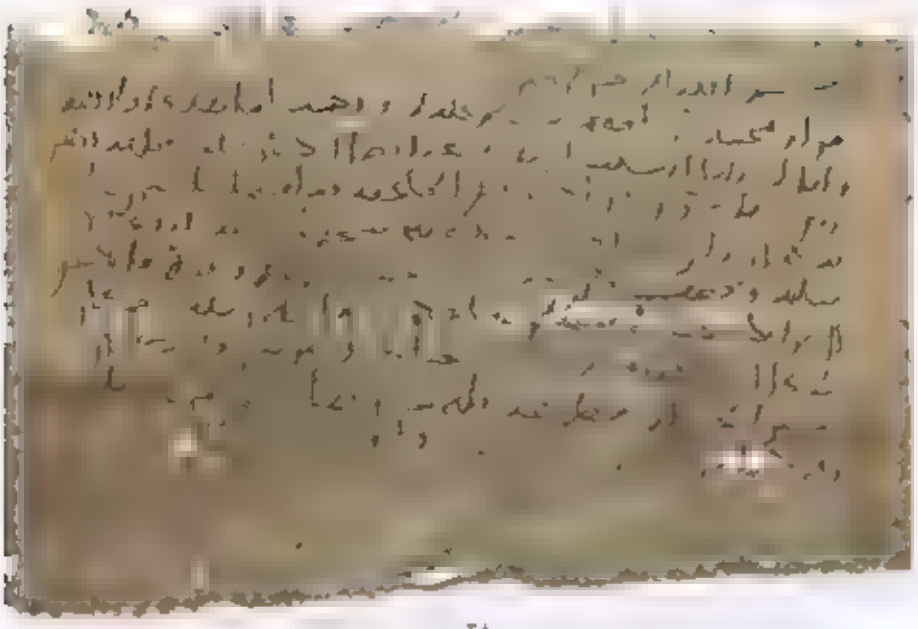

۳۸ ب

۳۸ پشت

۳۹. نامه‌ای که برای نوشتن نسخه‌ی کتابی و سیاه مشق به کار رفته قرن سوم هجری

۲۱×۵ ۲۸ سانتی‌متر ۱۷ سطر رو و ۱۹ سطر پشت افتادگی‌هایی در حلال متن دیده می‌شود
شماره PPS. 323
رو: Khan 1992. no 31

رو نامه را بسم الله و «سلامت شوم [پدرم و خداوند رحمت‌اش را نه تو عطا کند]» آغاز می‌شود «از روستا نامه می‌نویسم» و باقی اطلاعات از بین رفته. ادامه‌ی نامه از انتهای سطر سوم با ذکر صلوات بر محمد و خاندان و [پیروان‌اش] و موضوع مورد معامله در دست است
محتوای نامه که مبنی متن پشت، شخصی به نام ابی جعفر است چند دینار دریافت کرده تا طبق قرار به شخصی به نام فضل برساند. نویسنده‌ی نامه ضمن تشکر تأکید کرده در تحویل پول تأخیر نکند. آن چه از متن باقی مانده به این شرح است

«بگو جایی داری تا یک روز در فسطاط بمانی و تا زمانی که مرد تو بیاید سر قرار هستی
اگر از جانب تو چیزی دریافت نکرده نامه‌اش را سریع بفرست زیرا او ...

سپس دوباره به فسطاط و در مورد به نام‌های محمد بن منصور و عباس بن ثابت اشاره شده است و نامه این طور پایان می‌یابد

«اگر به چیزی احتیاج داشتی مرا خبر کن خوشحال می‌شوم سلام بر او ...

غالباً الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد
پشت. متن بر سمت سه بخش است[1] سه سطر برای عنوان نامه روی پاپیروس «به ابی جعفر ـ رحمت خدا بر او ـ از عبدالله بن محمد بن احمد حرانی بن شاه‌الله». یک نسخه‌ی نسبتاً کم‌رنگ عیب گیاهی در ۱۳ سطر و سه سطر سیاه مشق که در جهت عکس نسخه است[2]

۱ در سطر سوم روی نامه چنین خطاب‌هایی دیده نمی‌شود
۲ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه بعضی حروف دار است. زنجنگی پاپیروس بیش از نصفی از سطر سوم و چهارم را در بین برده. بخش آخر برگشته است که سرکش ندارد. دسته طه به راست مایل است. دو دایره‌ی عمودی به بالا دارد

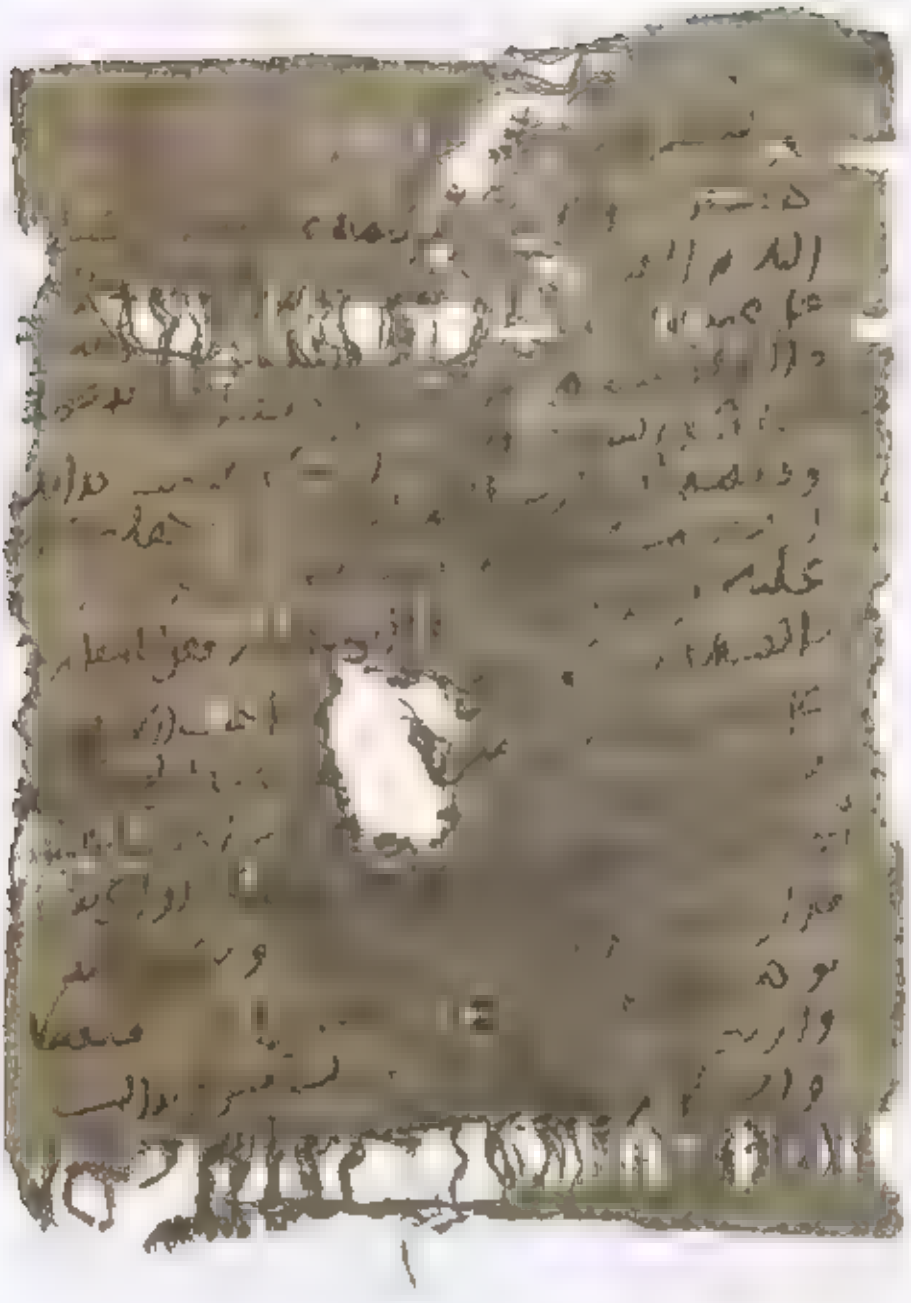

۲۹ بشه

۳۰. نامه
قرن سوم هجری

۸ / ۹×۷ / ۲۱ سانتی‌متر
شماره PPS. 381
Khan 1992, no 34

رو. متن نامه درخواست تسویه حساب است
«بسم الله الرحمن الرحیم خدا نگهدار تو باشد و تو را شفا دهد، شنیده‌ام بیماری از تو می‌خواهم خدا از تو راضی باشد. که ۲۰ دیدار به من بدهی وقتی بیامد شدم به یاد کاری (که برایت) انجام داده بودم اقدام برایت رحمت کشیده‌ام و یک از تو منتظار دارم خدا تو را شفا دهد و نگهدار تو باشد برایت از خدا خیر و رحمت می‌طلبم»
الف آخر زائده زیر خط کرسی در واژگاه «س» و «ش» بی‌دندانه نوشته شده است
پشت: خالی[1]

۱ نامه فاقد تاریخ است. حرف ص در کلمه مرصک در سطر سوم نقطه ندارد. فرستنده و گیرنده نامه معلوم نیست و محتوای آن حاکی از درمانندگی شخصی دارد که حتی از او در گرفتن محاسب است و یک چشم به عوض دو حلقه کثر حروف مسئله و کاتب بودن مرکش است. و فاقد تکنیک نیست و از صورتی ناکامل بازیافته دارد

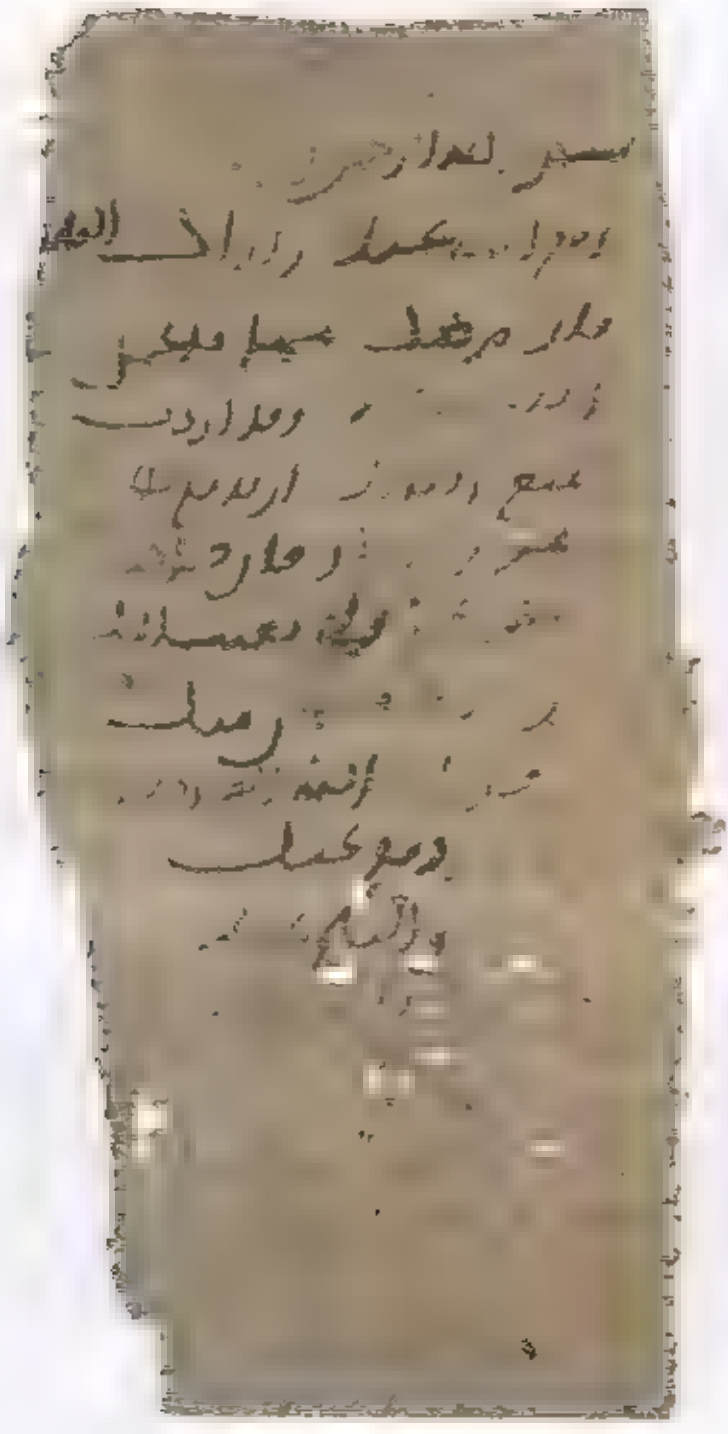

۴۱. نامه
قرن دوم هجری

۲۲×۲۷ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۲ سطر پشت حلال متن به خصوص سمت راست متن، ریختگی دارد
شماره PPS. 377

رو. عنوان نامه در همان سطری که بسم‌الله نوشته شده، «نامه و نامه دادعیه‌ای در حق مخاطب غار می‌شود در سطر هشتم نامه به یک کنیز ضعیف (جاریه طعفه) اشاره شده در نامه‌ی حاضر، کلمه‌ی ضعیف با «ط» نوشته شده در حالی که در متون عربی کلاسیک این کلمه با «ص» به صورت ضعیفه نوشته می‌شده است
الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد که اول بعلی شکل است برخی حروف نقطه‌گذاری شده و دو نقطه کنار هم، اریب نوشته می‌شود اجزای کلمه «امورک» بین سطور ۲ و ۳ جداگانه نوشته شده یعنی الف اول در آخر سطر دوم و باقی کلمه در ابتدای سطر سوم آمده است این نوع شکسته‌نویسی، خصیصه‌ی دو قرن نخست هجری است
پشت عنوان نامه روی پاپیروس است

۱ این نامه نیز فاقد تاریخ است قلم کاتب نسبتاً زوار بوده عالم حلقه‌های حروف بسته است و رء شبیه «د» و نقطه در چند مورد نقطه دیده می‌شود اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود تحریری است

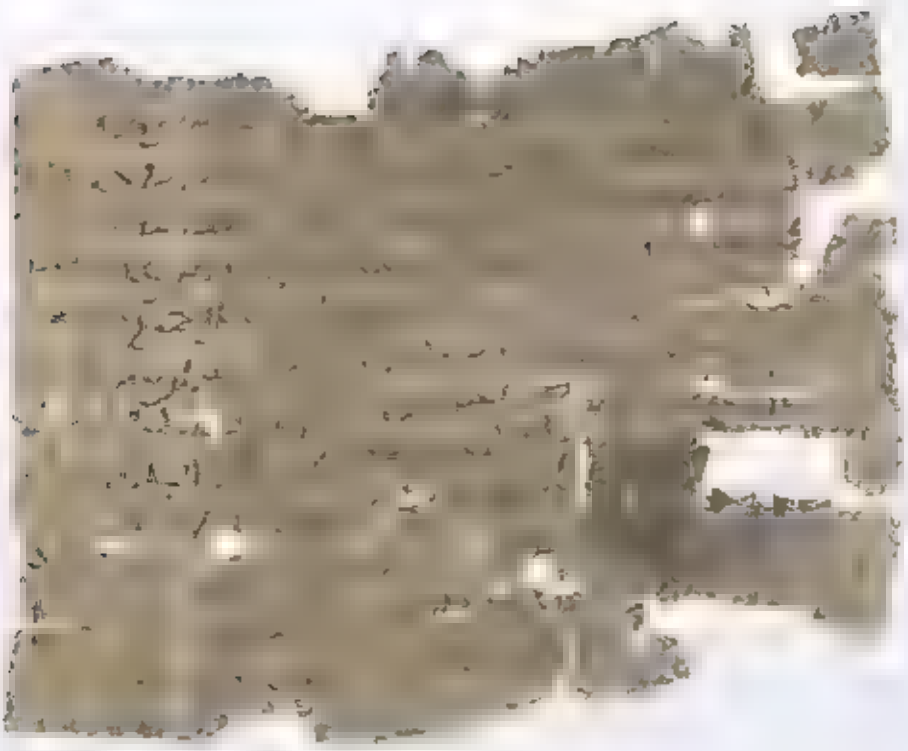

۴۱ رو

۴۱ پشت

۳۲. عریضه‌ای به یک صاحب منصب (امیر)
قرن سوم هجری

۲۲×۲۰ سانتی متر ۱۲ سطر رو میان عاشر سطور و گوشه ی چپ بالای متن از بین رفته است
شماره ۶۹
شماره Khan 1992, no. 16

رو: بقایای «ترجمه» ی (سرفصل) عارض که حاوی نام اوست در بالای چپ متن دیده می شود در متن اصلی، عارض شرح داده که به سبب حبس در زندان از کشاورزی عقب و محروم مانده و از امیر خواسته به شرایط وی توجه و او را مساعدت کند

«بسم الله الرحمن [الرحیم] خدا رحمتش را شامل حال امیر کند و عمرش طولانی باد امیر ـ خدا حفظش کند ـ از آن چه در این سال بر من گذشته آگاهند ۰ (سطور ۵ ۱) کلمات وسط سطر پنج قابل تشخیص و مازساری نیست و باقی متن از انتهای سطر پنج به جا مانده است

«... درد و رنج در این سال... ما در زندان محبوس بودیم و نتوانستیم در زمین مان کشت و زرع کنیم امیر می دانند که همین روزها می بایست سندهامان را می بردیم و محصول مان را برداشت می کردیم اما (امسال) بدرهای ما ضایع شد امیر [می دانند امسال چیزی به دست نیاورده ایم] تا از عهده ی پرداخت کامل مالیات برآییم. بل زندانی بودیم و بدرهای ما ضایع شد لطف نظر خود را در این مورد به ما اعلام کنید ـ خدا حفظات کند ـ وضع ما چنان بد است که چیزی برای خوردن نداریم [نه ما] نظر کنید تا خدا هم به شما نظر کند خدا شما را محفوظ و بهروز بدارد»

در متون عربی پاپیروس های عربی، عنوان امیر به تنها به حاکم مصر بل به تمام زیردستان حکومتی وی از جمله عامل هم اطلاق می شد بنابراین روشن نیست مخاطب اصلی این عریضه چه کسی بوده است.

الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد «س» و «ش» دندانه دار است «ی» آخر در کلمه ی علی در سطر چهارم به چپ مایل است یا در کلمه ی فی در سطر نهم به راست کشیده شده و برخی حروف، نقطه گذاری شده اند.

پشت: خالی[1]

۱ متن نامه فاقد تاریخ است ی وسط یک نقطه دارد صورت آخر کامل نیست حلقه ع وسط نسمه است در سطر هشتم کاتب کلمه ی را که به شتابزده خط زده و صورت تصحیح شده آن را در ادامه نوشته است اتصال ح و ح به حرف ماقبل خود تحریری است کاتب دقت و حوصله صرف کرده اما ضرور کلمات ناپختگی و قوام کامل غصه دارد

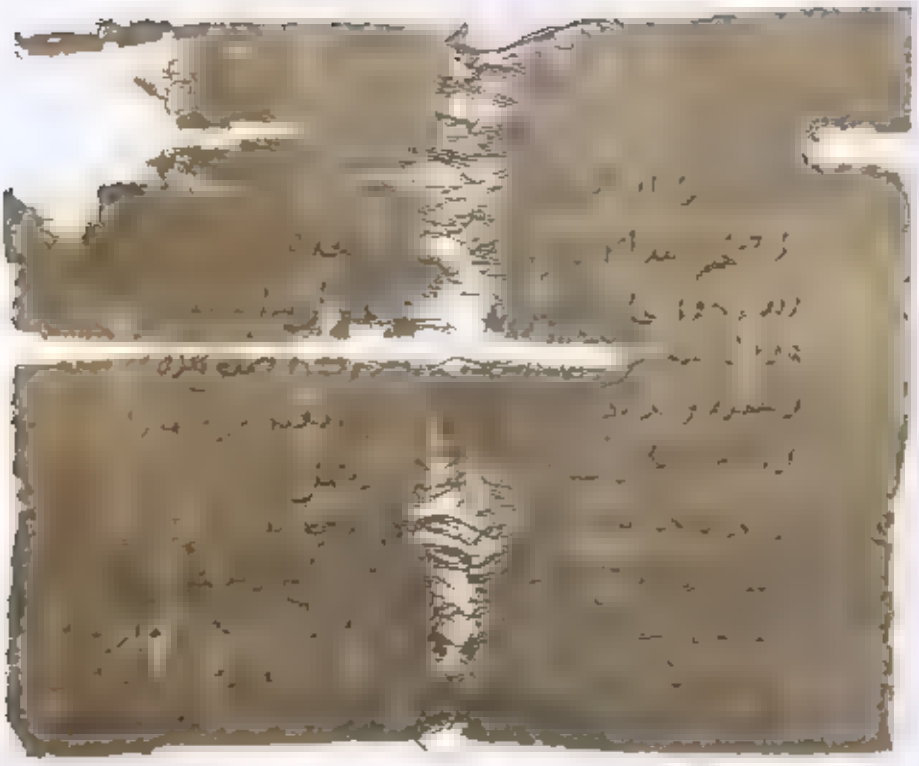

۴۲ ر

۴۳. دو نامه
قرن سوم هجری

۳۳×۴۲ سانتی متر. ۱۵ سطر رو و ۱۹ سطر پشت. بالا، چپ و راست هر دو سوی برگه و بخش هایی از میان متن ریختگی دارد.
شماره PPS. 75

رو. نامه بر آن چه از عریضه باقی مانده نویسنده از مخاطب خواسته فوری پاسخ نامه اش را بدهد (سطر ۳ ۱) لا تعطی عبا حمرک و با سلام رسانی از جانب چند نفر به مخاطب، نامه اش را تمام کرده است
الف آخر[1] زائده زیر خط کرسی ندارد.
پشت. رسم الخط نامه دوم متفاوت است. وسط نامه ماخوذ سنه به علت نسخه برداری تقریباً پاک شده است. احتمالاً مخاطب نامه یک زن بوده چون نویسنده در سطر ۴ و ۱۸ از اصطلاح یا اختی (خواهرم) استفاده کرده است. نویسنده در پایان نامه سلام افرادی را به وی رسانده و مانند نامه ی اول، از مخاطب اش خواسته فورا جواب نامه را بدهد
نامه با دعای «جعلت فداک و [طا]ل الله بقاک و ادام عزک و کرامتک و اتمّ نعمة علیک و ز[دنی احسانه علیک]» تمام شده است
از دعای آغاز نامه فقط کلمه ی کرامتک باقی مانده که شاید مشابه دعای پایان نامه بوده. بنابراین نامه در قرن سوم هجری نوشته شده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. گاه گاه اول، وسط و آخر نعلی شکل و دم «ی» آخر برگشته است[2]

۱. نویسنده در متن انگلیسی اصطلاح «الف مقصوره» را به کار برده است. «ا» حرف الف هیچ گاه به حرف مابعد خود نمی چسبد و در حالات مختلف به صورت «ـا» یا به حرف ماقبل خود می چسبد که الف آخر نامیده می شود. بنابر این جا استفاده از الف آخر را مناسب تر دیدم.
۲. نامه ها متعلق تاریخ اند. متن دنباله دار. حلقه حروف بسته است. سنه ی اول نامه دوم کم رنگ و ماخوذ سنه ی باقی مانده پررنگ تر است و غالب حروف آن نقطه ندارد. شاید این نحوه استفاده از نقطه گذاری نسخه فاصله زمانی میان نگارش متن در پشت و روی پاپیروس باشد. کلمات و سطرها فاصله بسیار کمی دارند و حاشیه خالی کمی در اطراف برگه دیده می شود. دو راه قابل تفکیک است.

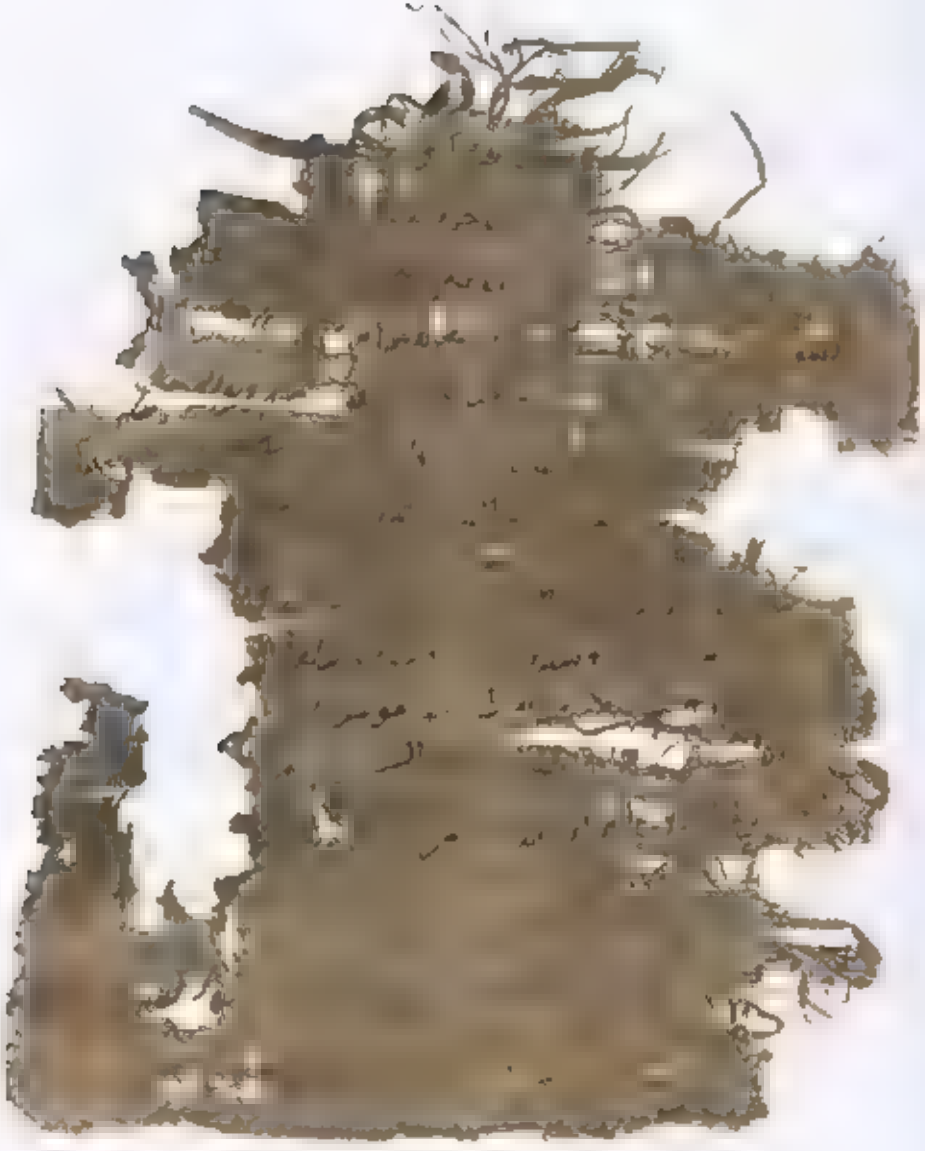

۳۲ رو

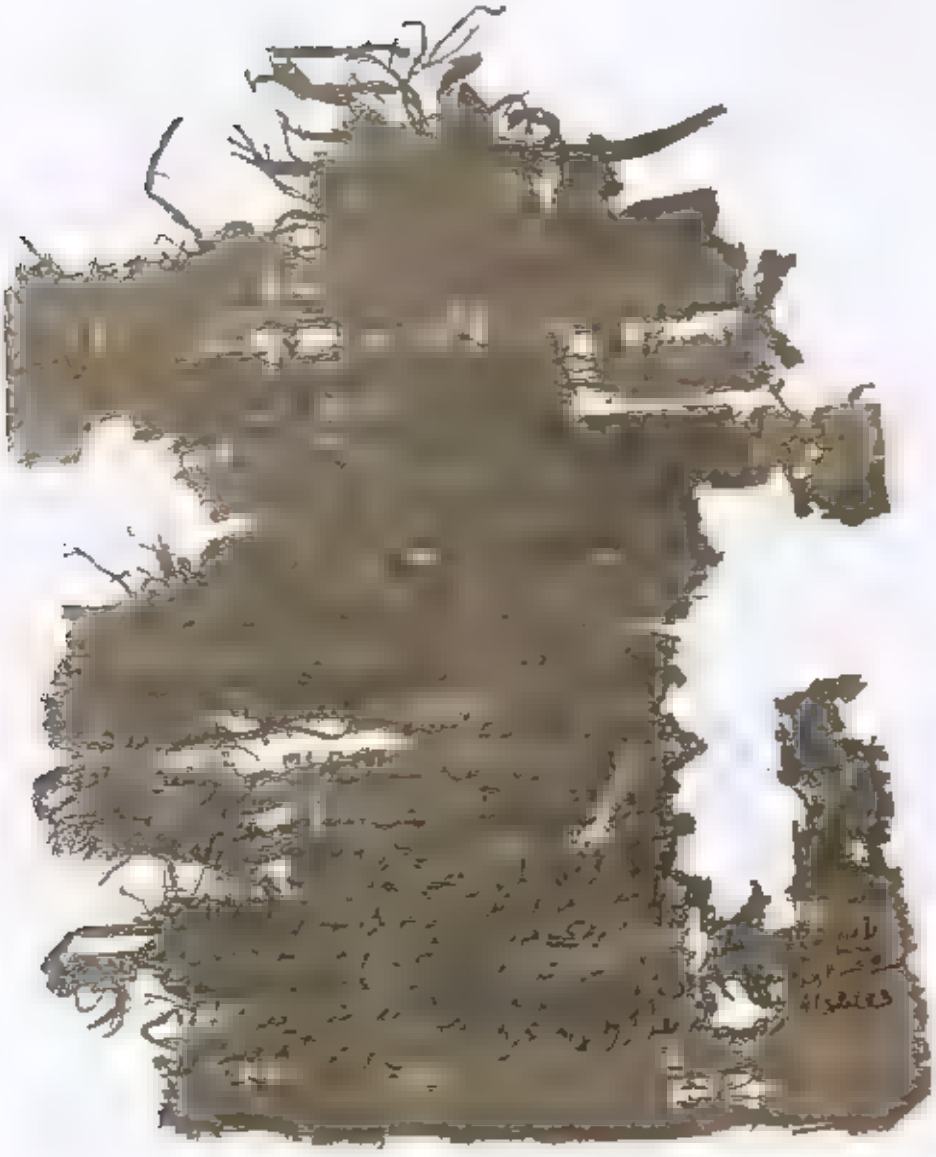

۴۲ پشت

۴۴. عریضه‌ای به یک صاحب منصب (امیر)
قرن سوم هجری

۸×۲۹ ۱۲ سانتی‌متر، ۶ سطر رو و ۲ سطر پشت پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 60

رو عریضه با بسم الله و دعا در حق امیر که با توجه به متن پشت پاپیروس، نام وی عثمان بن سعید است آغاز شده، دعای آغاز نامه خصیصه‌ی نامه‌های شخصی است «اصلح الله لک یاه لامیر و دام عزّک و کرامتک و تأییدک و اتمّ نعمه علیک و زاد فی احسانه علیک و عندک».
عارض از حوادثی که در ایام عیبت اش در جدیه‌ی او رخ داده شکایت می‌کند «ما پاپیروس پاره شده و ماجرای مورد شکایت او نامعلوم است
بالای پاپیروس در همان سطری که بسم الله نوشته شده جمله‌ای عمود بر سطور متن به عریضه اضافه شده است: «قصه یونس بن موسی» (عریضه یونس بن موسی) سند فوق از نخستین اسنادی است که پیش از دوره‌ی مملوکیان تنظیم شده و در آن کلمه‌ی قصه به معنی عریضه به کار رفته زیرا مملوکیان کلمه‌ی رقعه را به این معنی استفاده می‌کرده‌اند
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد که اول مغلی شکل است و «ی» آخر دمی برگشته دارد در کلمه‌ی «حتّی» به جای الف مقصوره، الف کامل آمده است
پشت عنوان نامه با همان رسم الخط نوشته شده «به عثمان بن سعید از یونس بن موسی»[1]

۱ متن فاقد تاریخ است قلم نگارش چندان روان نیست و حروف استحکام و استقلال کافی ندارد برخی حروف نقطه ندارند. عبارت عریضه یونس بن موسی، عمود بر متن نوشته شده که به نظر می‌رسد محل مناسبی برای آن نیست. ساختار و جمله‌بندی متن کاملاً رسمی است

2 Khan 1990b. pp. 16-18.

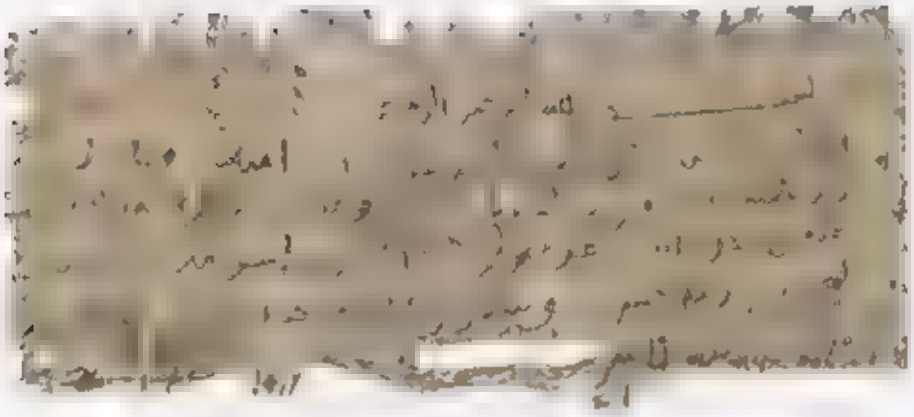

۳۳ رو

۳۳ پشت

۴۵. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۳×۵/۱۹ سانتی متر، ۱۱ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. بالا، راست و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 205

رو: نویسنده در این نامه به خانه‌ای اشاره کرده که نیمی از آن فروخته شده (و قد باعه[1] النصف من الد ر) و در مخاطب خواسته نظری راجع به موضوع رانه دهد
(ر یک اعزک الله فی الامر ب[ ]، نامه ب دعای اطال الله بقا[ک] ک و سلامتک و عافیتک و رعایتک تمام شده است.
در رترین خصیصه ی نگارش نامه این است که ح، با یک حرکت منحنی قلم نوشته شده ست چپ در سطر چهارم نامه دوم به معامله ی دیگری اشاره شده است. الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و «س» بی دندانه است[2]

۱ «قد باعوه» است و نه «قد باعه» (مترجم)

2. khan 1990 b. pp. 16-18

۳ نامه فاقد تاریخ است. حرف ف در کلمه نصف در سطر چهارم نقطه دارد. حروف مستقل و مستحکم دارد و پیوسته نوشته شده اند. بیز جمله ان شاءالله و کلمه اطال در سطر نهم نامه ی او فاصله وجود دارد. اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود در هر دو نامه محرزی است. در سطر ششم هفتم و هشتم میان بعضی کلمات فاصله هست. متن پشت به قلمی نازک تر نوشته شده اما همچنان پیوسته و نامرتب است

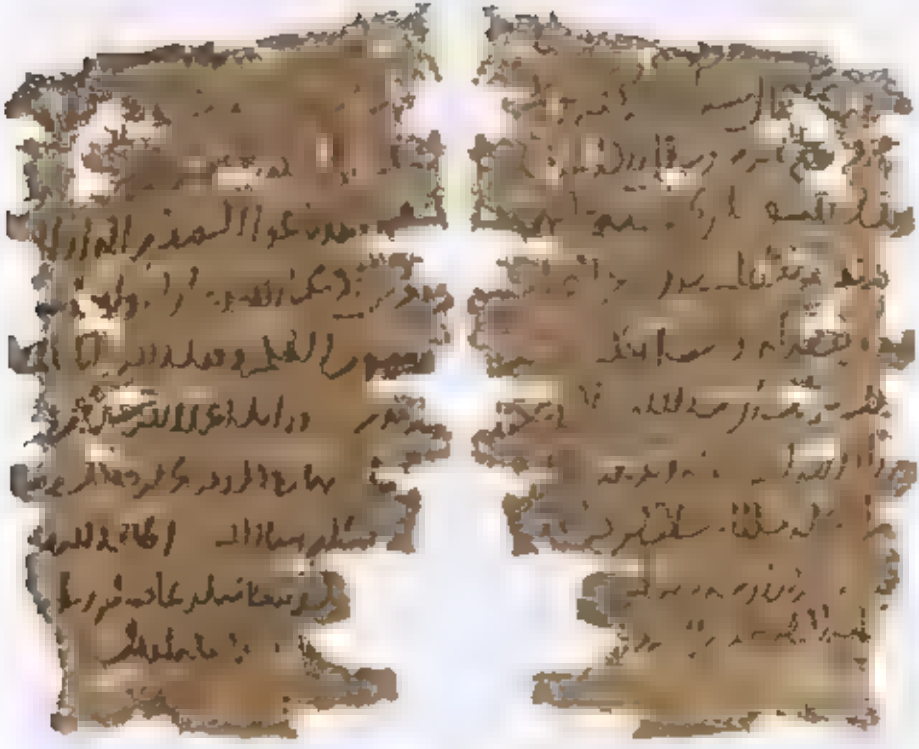

۳۵ پشت ۳۵ رو

۴۶. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۲۵ سانتی متر، ۱۳ سطر رو که ۳ سطر آن در حاشیه‌ی راست است و ۷ سطر پشت. بالای برگه در هر دو بخش رو و پشت از بین رفته است
شماره PPS. 121

رو: نامه‌ی اول درباره‌ی پرداخت مالیات چند نفر از جمله مردی به نام «اسحاق بن فرج» است. در سطر سوم به قطعه زمینی اجاره‌ای (ضیعه) اشاره شده و در پایان، نویسنده در قبال چند نفر سلام رسانده است.
«ف» آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. ک اول مطلی شکل است.
پشت: در نامه دوم به «اسحاق بن الفرج» یا «اسحاق بن فرج» اشاره شده که احتمالا همان «اسحاق بن فرج» است که در متن رو هم از او یاد شده بود. نامه با دعای «عظمت فدک و اطال الله بقاک و اعزّک و کرمک» تمام شده است.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و بالای «د» زائده‌ای تقریباً عمودی است[۱].

۱ تغییر قابل دیگری در رسم خط این نامه‌ها نیست. حلقه حروف بسته است و سطرها فاصله کمی دارند. سه سطر کم‌رنگ با همان دست خط در حاشیه راست نامه اول نوشته شده. برخی حروف نقطه دارند. متن دو سطر پایانی نامه دوم تا انتها نرسیده و این دو سطر فاصله‌ای بیش از حد رامج در نامه دارند. ک حد سطر آخر نامه دوم بسیار کشیده نوشته شده است. اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود تحریری است.

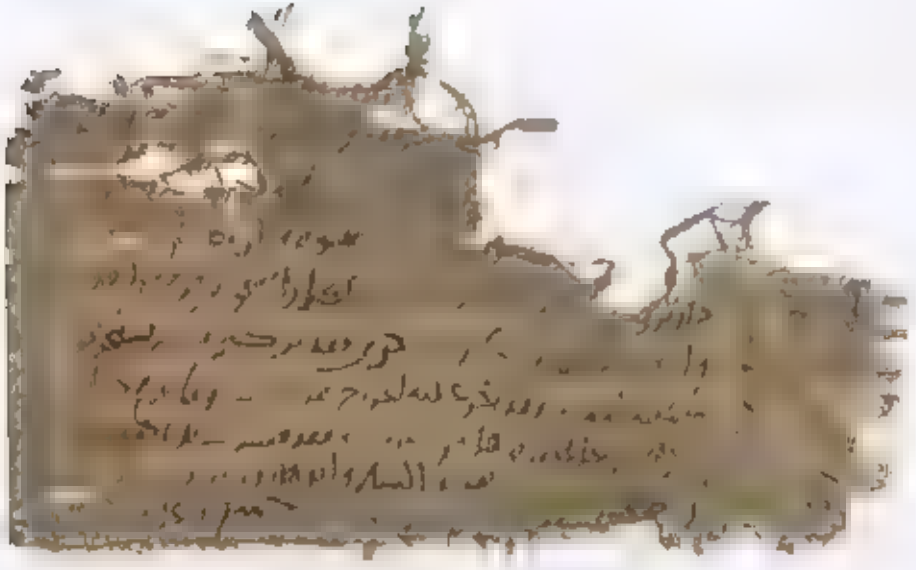

۴۴ رو

۴۴ پشت

۳۷ قسمتی از نامه که بعداً برای ثبت پرداخت اجاره بها به کار رفته است.
حدود سال ۲۵۷ هجری

۵ ۱۲×۱۴ سانتی متر. ۳ سطر رو و ۵ سطر پشت. پاپیروس نصف شده است
شماره PPS. 94

رو این قطعه بخش کوچکی از متن اصلی است. احتمالاً نویسنده‌ی متن پشت، پیش از استفاده‌ی مجدد از پاپیروس آن را نصف کرده است. چهار سطر انتهای نامه، باقی مانده که متن سطر ۳ و ۴ شامل متن ثابت پایان نامه‌ها است. لطف مطرب را درباره‌ی آن چه نوشته‌ام بگو. حد وند عمرت را طولانی کند.
بین کلمات «فان» و «اطال» ریختگی است.
گاه الف پایانی زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. گاه این گاه انحنایی به چپ دارد و گاه صاف و عمودی است اما در هیچ یک سرکش ندارد.
پشت. این نامه، سند معافیت از مالیات (خراج) و مربوط به سال ۲۵۷ هجری است. زمین مورد نظر در منطقه‌ی فیوم (حریرة الفیوم) و مالیات آن یک و نیم دینار است که این مبلغ زیر نامه و با ارقام یونانی و بر حسب دینار ثبت شده است.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. قسمت بالایی «د» و «ن» تقریبا عمودی و الف در کلمه دینار الف محذوفه است.

۱ بجز باقی مانده نامه رو فاقد تاریخ است. برخی حروف نامه، مو نقطه دارد. بین سطرف فاصله است. کلمات مردیک به هم نوشته شده و گاه پیوسته‌اند. متن پشت همه پیوسته و بدون نقطه است. کلمات استقلال و استحکام ندارند. قلم نه راحتی در دست کاتب. گزیده اما رسم خطش معلوم می‌کند کاتبان دو نامه از دو سنج فرهنگی متفاوت برخاسته‌اند. نسب این نامه به قرن سوم و نیا قرن دیگری از آن که در سند شماره ۵۱ دیگر شده. موجه نیست و حتی می‌تواند مانده‌ی از قرن اول هجری باشد. چنان که اعداد به زبان یونانی در پشت سند دیده می‌شود.

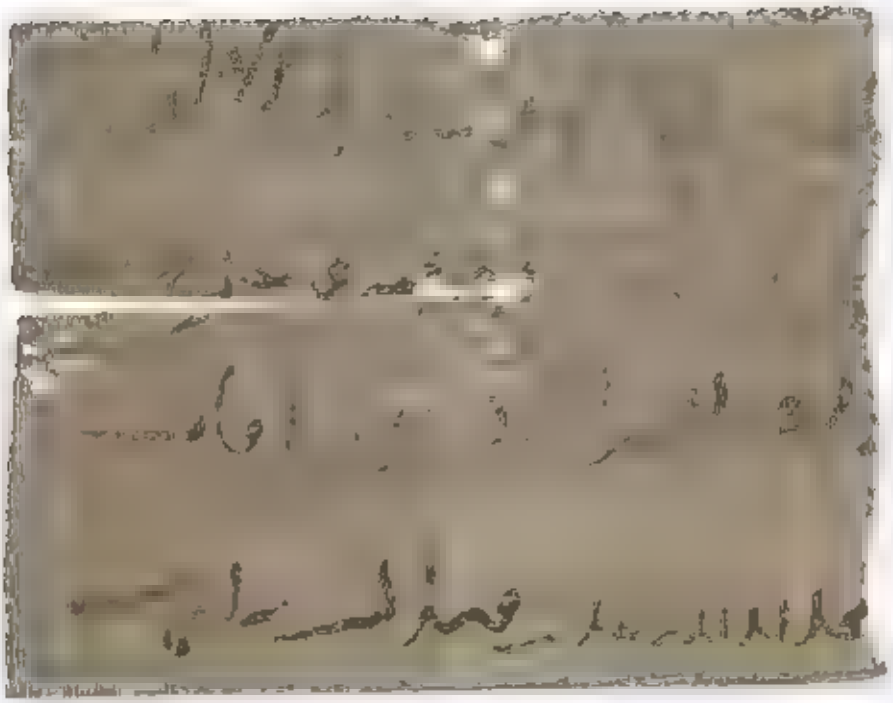

۳۷ رو

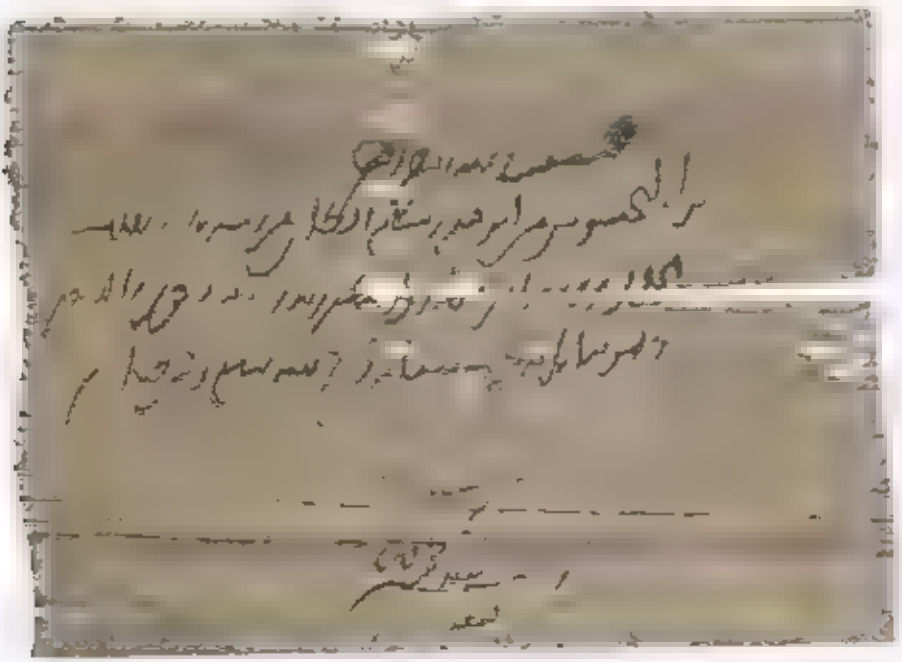

۳۷ پشت

۴۸. نامه‌ای که یک بار برای نامه‌ی دوم و بار دیگر برای ثبت سیاهه به کار رفته است
قرن سوم هجری

۱۷×۲۵ سانتی‌متر. ۶ سطر رو و ۱۱ سطر پشت که دو سطر آن در حاشیه راست و پنج سطر در حاشیه‌ی بالا نوشته شده. دالا و وسط متر روی پاپیروس زمین رفته است
شماره PPS 200

رو: موضوع نامه اول مشخص نیست اما در سطر سوم به یک مساح (قصّاب، به معنی زمین پیما) و مزدی به نام ابومحمد الحوارزمی اشاره شده است. معمولاً شاره به مساحان در پاپیروس های عربی رایج بوده زیرا مساحان حساب سالیانه زمین های زیر کشت را تنظیم می کرده‌اند که برای تعیین خراج ضرور بوده است. ر ک شماره ۱
بالای حرف «ه» زائده‌ای عمودی دارد
پشت: چهار سطر متن کم رنگ و دو سطر در حاشیه پررنگ‌تر است. پنج سطر سیاهه در جهت عکس سطور پشت پاپیروس در حاشیه‌ی بالایی نوشته شده است. این نامه با قلم ضخیمی که احتمالاً همان قلم نامه روی پاپیروس است نوشته شده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. مقادیر سیاهه با ارقام یونانی ثبت شده و رسم‌الخط آن به تر از رسم‌الخط نامه و «ک» بعلی شکل است. در پایان نخستین سطر سیاهه، علامت صورتبری دیده می شود که در برخی پاپیروس های عربی دیگر هم نظیر آن دیده می شود. ولی سبب این نشانه گذاری معلوم نیست[۲]

1 Khan 1992 p. 53

۲ متن فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. کلمات استقلال و استحکام ندارند. فاصله میان سطور نامه اول هماهنگ است و فقط سطر آخر به سطر ماقبل خود فاصله بیش تری دارد. هفته حروف بسته است. متن سوم با قلمی ظریف تر نوشته شده و دو کلمه که جوهر آن‌ها کم‌تر است در سطر اول و دوم بسیار کشیده شده‌اند. رسم‌الخط این سیاهه شبیه سیاهه‌های دیگری است که در آن‌ها ارقام یونانی ذکر شده و مترجم تصور می‌کند مربوط به یک مرکز تجاری واحد بوده‌اند

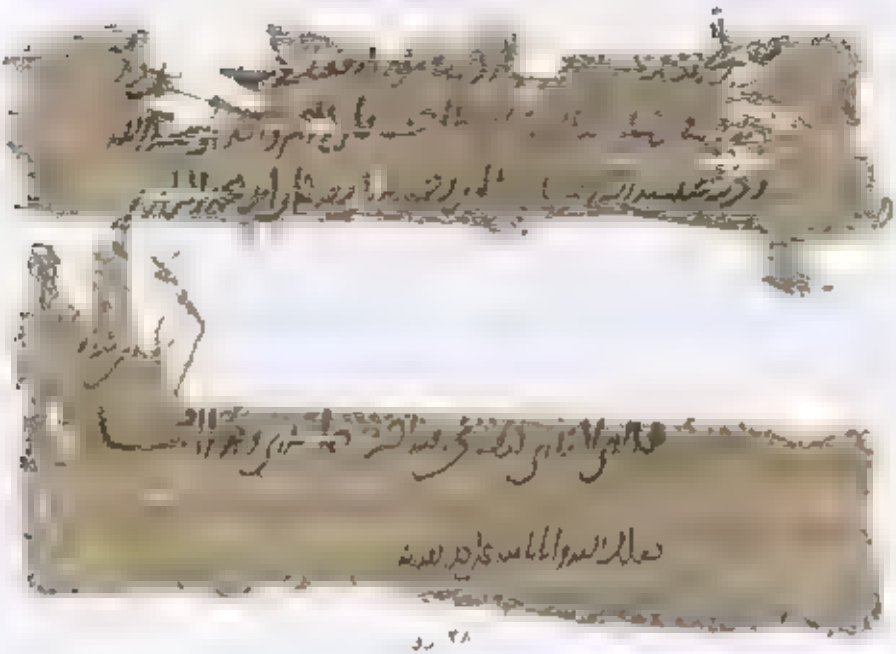

۲۸ رو

۲۸ پشت

۳۹. یک نامه و یک سند رسمی
قرن سوم هجری

۲۰×۱۱ سانتی‌متر، ۶ سطر رو و ۵ سطر پشت. بالا، پایین و چپ متن رو و چهار سوی متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 111

رو. نویسنده از مخاطب خواسته بدهی خود را بپردازد. مخاطب می‌بایست یک سوم دینار و یک قیراط و یک ششم دینار از حساب بدهی خود را به قبله و فرج تسلیم کند. در سطر ششم جمله‌ی خوشی به این شرح آغاز شده است: «ان راست جعلت فداک [ن توفقها و ...
الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد. «س» بی‌دندانه است و ما یک خط صاف مشخص شده، که دل به چپ خمیده است و سرکش ندارد.
پشت. به موجب این سند احمد بن عبدالخالق ضامن ۲ دینار از مالیات معوقه احمد بن [حسن بوده است.
«ده» آخر و «ده» رانده‌ای عمودی دارد. «ه» آخر در کلمه «له» در سطر اول، حلقه‌ای باز و واضح دارد.

۱. در سطر دوم پشت، بار دیگر سعد به عنوان کتاب خوانده شده است، که موهمات کنونی در مان کتاب نویسی‌های عهد باستان و کهن و درهم می‌ریزد. مثلی فاقد تاریخ است و به خبر چند مورد، نقطه ندارد. حلقه حروف دسته است. م و ن تکامل یافته. و راه قرائن تکنیک مبتنی. نقطه نام‌هایی که در نامه‌ها ذکر شده به دلیل عدم وجود نقطه مورد بررسی است. نحوه‌ی اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود در سعد تحریری است. این سند یکی از معدود نمونه‌هایی است که کاتب پشت و روی آن را می‌نویسد یک صاحب قلم فرض کرد. وجود نقطه و سیر تکوین خطوط مسمی نگارش در این سند مسلماً آن را چند قرنی از ادعاهای کنونی به ما نزدیک‌تر می‌کند.

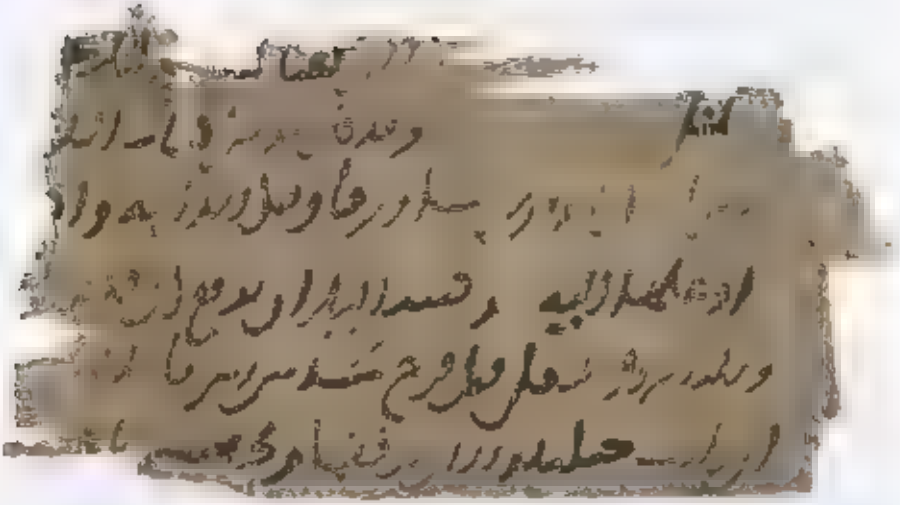

۳۸ رو

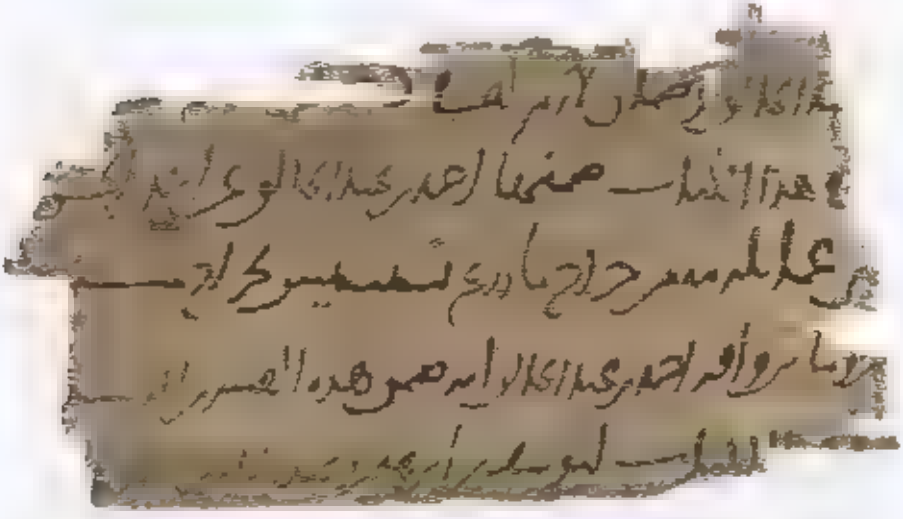

۳۸ پشت

۵۰. نامه
قرن سوم هجری

۲۸×۱۶,۵ سانتی‌متر. ۱۱ سطر رو که ۴ سطر آن در حاشیه‌ی چپ است. پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS 103

رو: نامه با این دعا آغاز می‌شود: اطال الله بقاک و جعلنی من کل سوء فداک و ادام عزّک و کرمتک و ساعدتک
بین سطر آخر دعا و سطر اول متن نامه فاصله است. «اما» اطال الله بقاک استلک حاجة علی الثقه من نفسک و عرفک و ما یوجبه الحوار. مقصود نویسنده مشخص نیست اما به موضوع خرج که در سطر پنجم ذکر شده مربوط است.
گاه الف زائده زیر خط کرسی دارد و گاه بالای دو زائده‌ای عمودی است
پشت خالی[2]

۵۰ رو

۱. اگر آن کلمه را «اما» بدانیم. در این جا معنی نمی‌دهد. (مترجم)
۲. برخی حروف پیوسته‌اند. ف در عرفک در سطر چهارم نقطه دارد و ویژگی قابل ذکری در رسم‌الخط نامه نیست. ک سرکش ندارد. اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود محرزی است. هـ حرف شمه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

۵۱. نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۴۵ سانتی‌متر، ۲۲ سطر رو، راست و چپ‌برگه از میان رفته است. تحشی در ابعاد ۱۷/۵×۷ سانتی‌متر و یک سطر جدا شده است.
شماره: PPS 85

رو- نامه با عبارت «اطال الله بقاک» آغاز شده. در سطر دهم، کلمه «درهم» (الورع) و در سطر شانزدهم عبارت «موفقاً ان شاءالله» آمده است. عبارت اخیر در پایان به صورت تصدا ذکر شده است «اگر تصمیم دارید چنین کنید ان شاءالله موفق باشید».
الف- آخر زائده ری خط کرسی ندارد. حرکت قلم «د» و «د» تقریباً عمودی است.
پشت: عنوان نامه «به ابوالعلا» که روی قسمت جدا شده نوشته شده است[1].

۱. ابعاد متن پاپیروس و تعدی ۴۵ سانتی‌متری از مقدار متوسط است و با الگو و استانداردهای پاپیروسی معمول تطبیق نمی‌کند. علت و غرض بسیاری از ابعاد پاپیروسی در این کتاب، با توضیحات فنی آغازی آن را از سکه می‌اندازد یا گمان‌های دیگری را برمی‌انگیزد تا به مفهوم خود معلوم کند که به بازنگری در معلوماتی نیازمندیم که تاکنون از مراکز مختلفی صادر شده و تا می‌شود چنان که شیوه‌ی کتاب پیروی از کتاب مثلاً نیز در سطر دوازدهم که بسیار مقرون می‌نماید موجب شگفتی بسیار است به ویژه آن که در سراسر متن نیز مشابه بسیاری ندارد. متن فاقد تاریخ است. در سطر سوم بین دو کلمه که حرامی از فعل مضارع است و در سطر شانزدهم بعد از کلمه الله تا کلمه بعد فاصله زیاد است. حفره‌های حروف سه‌گانه‌ی هجوم یافته و نمونه نوشته شده، که سرکش ندارد و تخصصی کلمات به خصوص کلمات دو سطر آخر نامه پیوسته‌اند. دسته ط به راست مایل است. ی آخر دم برگشته دارد. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. گاه‌ی وسط و ت نقطه دارد. ف آخر شبه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

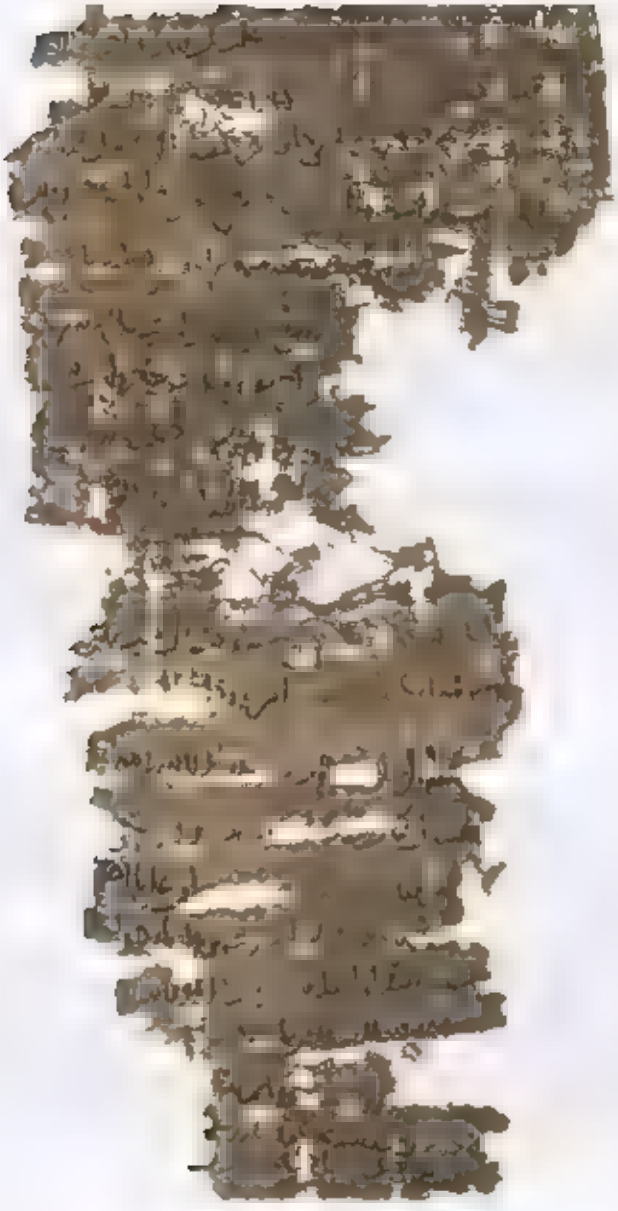

۱۱ رو

۱۱ پشت

۵۲. نامه
قرن سوم هجری

۲۳×۱۰ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو و ۵ سطر پشت. نیمه راست پاپیروس از بین رفته است
شماره PPS 248

رو: نامه با دعای «اکرمک الله یا اخی و ابقک و تمّ نعمة علیک و عندک فی الدنیا و الاخره برحمة» آغاز می‌شود و با جمله «کتاب عندک یا اخی من دمیاط و انا بحمد عافیه» ادامه می‌یابد. نویسنده به «مسطاط» و «فیّوم» اشاره کرده و با سلام و درود نامه را پایان داده است

پشت: در سطر در امتداد روی پاپیروس و سه سطر در جهت عکس عنوان نامه پی نوشت اختصاص دارد

«الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و دسته ی «ط» قدری به راست مایل است»

---

۱ برادر از دمیاط برایت نامه می‌نویسم و حالم خوب است

۲ نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. حلقه حروف بسته است. رو و قابل تفکیک نیست. سطرهای نامه فاصله کمی دارند و حروف به استقلال و استحکام کافی نرسیده‌اند. انتساب این نامه به قرن سوم هجری مانند غالب تاریخ گذاری‌ها بر اسناد دیگر، علت معینی ندارد

۵۲ رو

۵۲ پشت

۵۳ نامه‌ای که بعداً برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۲۵×۵ ، ۱ سانتی متر، ۲ سطر رو و ۲ سطر پشت متن پشت برگه موازی عرض پاپیروس نوشته شده و سطور آن بر سطور متن روی پاپیروس عمود است
شماره PPS. 71

رو: فقط دو سطر آخر پاپیروس باقی مانده است «اکرمک الله و ابقاک و ادام تمتعک و زاد فیه عبدک».
الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد که اول بدون سرکش و ما قوسی به چپ نوشته شده است
پشت: سیاهه مربوط به فهرستی در باب پرداخت مالیات است «بسم الله» آغاز شده و «بدای هر مدخل، فعل خرج (پرداخت) و مدالعی در حسب قیراط و دینار و در یکی از مداخل نوع محصول، برسیم (شبدر مصری) ذکر شده است.
الف آخر[1] رانده زیر خط کرسی دارد.[2]

۱ نویسنده در متن انگلیسی اصطلاح الف میانی را به کار برده است «اما حرف الف هیچ گاه به حرف ما بعد خود نمی چسبد و در حالات مختلف با مقرد است با به حرف ماقبل خود می چسبد و الف آخر نامیده می شود پس در این جا، استفاده از اصطلاح الف آخر را مناسب‌تر دیدم

۲ نگارش نامه با عجله و بی دقت انجام شده حرف ب ف و ن نقطه ندارد و در قاف تفکیک نمی‌شود محل اتصال ه و الف در کلمه «بها» سطر دوم نکشیدگی دارد با این که برای شبه سیاهه پشت پاپیروس فضای زیادی بوده کاتب از همان سطر «بسم الله» و «قلم زیر نگارش متن را آغاز کرده که علت آن معلوم نیست»

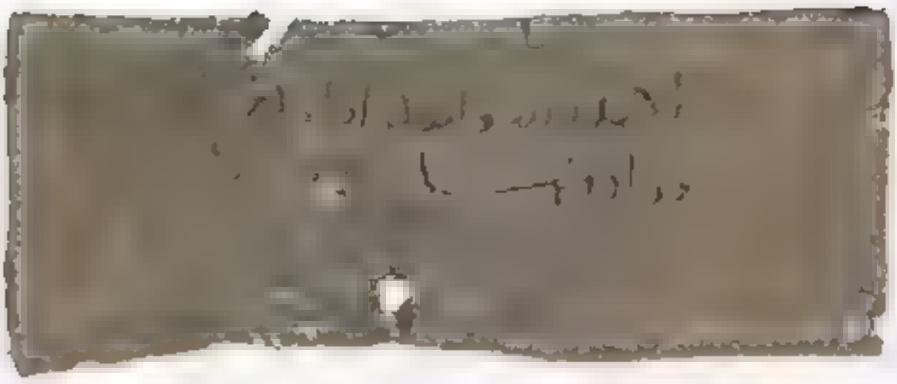

۵۳ رو

۳ـ پشت

۵۴. یک سیاهه و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۲۲ × ۴ سانتی‌متر. ۲۴ سطر رو و ۲۱ سطر پشت. بالای متن رو و بالای چپ متن پشت از بین رفته است

مجمع پشت: Khan 1992, no. 18

شماره PPS. 411

رو: سیاهه. فهرست حساب بدهکار و ارقام آن با حروف و بر حسب دینار، درهم و قیراط ثبت شده است

گاه الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و بالای «د» تقریبا عمودی است

پشت: نامه را کاتب بخشی من بشر از نیروهای رسمی زیر دست احمدبن تولون نوشته است. الکندی بخشی من بشر را در دوره‌ی ۲۶۴-۲۵۷ هجری و احمدبن تولون را حاکم طرسوس در سال ۲۶۴ یا ۲۶۵ هجری[1] گفته است

نامه با بسم الله و حدیثی از پیامبر آغاز شده اما چون یک سوم آخر سطور ۱ تا ۱۷ از بین رفته فقط بخشی از حدیث پیامبر باقی مانده است. باقی متن کمابیش کامل و قابل تشخیص است. متن نامه (توبیوگرافی) واضح و عاری از تکلف است و طبق آن نویسنده پس از مرگ بخشی قصد دارد تجارت بپردازد و مایملکی در ناحیه‌ی سوق بربر و سقیفة جوذ قسطل دارد

«هیچ یک از مقام‌های برجسته‌ی شهر را نمی‌خواهم و در هیچ مکانی اقامت نمی‌کنم مگر آن که من و هدف‌ام را بپذیرند»

من ۱۴ سال و اندی که زمان مرگ بخشی - رحمة الله علیه - منشی وی و از منشیگری خود راضی بودم. به تجارت پرداختم و به شکر خدا عاقبت یافتم. خدا را شکر. خدا را شکر. درآمد خوبی کسب می‌کنم. بخشی از این ثروت از خانه‌های نزدیک شما و برخی از خانه‌های سوق بربر و سقیفه خوار و چند دکان تأمین می‌شود. من در نزدیکی منزل معتز و خانه‌ی عبدالحکم زندگی می‌کنم به ملاک خانواده بخشی رحمة الله علیه سر زدم. رعایا و قرداران آن‌ها به وی رحمة الله علیه و وارثان‌اش وفا دارند

همسری اختیار نکرده و فرزند و قوم و خویشی ندارم. الحمدلله کثیرکی خریدم. اگر فریضه‌ی فرزند را کثیر به عهده‌ی خریدار نباشد قیمت کثیر کم نمی‌شود. خداوند نحوه‌ی معامله‌ی آن‌ها را می‌داند. هیچ گاه سختی از آن به میان نخواهم آورد.

وقتی پدر، مادر، برادر و خواهرم - رحمة الله علیهم - مردند و تنها ماندم پولی قرض کردم، بچه‌ی می‌خواستم. بچه‌ی ام کثیرک را. به خدا که این بیش‌ترین مبلغی بود که پرداخت کرده‌ام

با آن که پذیرفتم ام کثیرک که واژه‌اش در شهر پیچیده بود ارواح کلم و خیاری را که آورده بود، پذیرفتم. ترجیح دادم مدتی صبر کند تا همه بدانند شرافتمندانه عمل کرده‌ام

1 Al- Kindi, pp 215, 217, 219. 2 Stern 1960, p. 219.

این محل را برای نبیه حیر می حواهم یعنی حواهم به یکی از بندگان آزاد شده اشاره کنم که سال ها می پنداشت با دختری از حانواده ی او ازدواج حواهم کرد تا مبادا ماجرا را از کسی بشنود که من و او را می شناختند و از موضوع باحبر بودند به هر حال به تر است چیزی درباره ی آن مرد از من بپرسی

حدا را به سبب آن چه به من و تو داده شکر می کنم و از او می حواهم ما را در پناه حود بدارد از او می حواهم اگر نیکی کرده ام هر دو بفرمان را پاداش دهد که او به این کار قادر است منتظر جوابت هستم که ان شاءالله مرا از مطرت آگاه کنی».

مهم ترین حصیصه ی رسم الحط نامه تنوع سبک نگارش ک ول و وسط است گاه ک قوس کوچکی به چپ و سرکشی صعف و متمایل به راست دارد گاه مثلاً در کلمه ی «اکرمک» در سطور ۶ ۸ و ۲۱ سرکش حدف شده و در کلمه ی «الکتابه» در سطر ۹ پایین حرف تقریباً مایل و در کلمات «تکلمت» در سطر ۸ و «کتاب» در سطر ۹ کوتاه و عمودی است ک ول در کلمات کتاب (سطر ۷) و کل (سطر ۸) و کثیره (سطر ۱۸) بعنی شکل است و قوسی به بالا دارد گاهی حروف نقطه گذاری شده و بسیاری از هم بندها غیرمعمول است[۱]

۱ نامه فاقد تاریخ است برخی حروف نقطه دارند قلم نگارش ریز است س و ش دندانه ندارند الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد اتصال ح و ه به حرف ماقبل خود تحریری است متوجه به دلایل چند من پشت این سند را الحاق جدید می شمارد نخست این که روی نامه از میانه ی مطلب باقی مانده و بی پشت آن از سطر قصد آغاز دیگری دارد و از چهار سو سلامت است شارح سند معتقد است که نامه با حدیثی از پیامبر آغاز می شود که به سبب آسیب دیدگی نامه است اما به کلمات بخش آغازین حدیث را دریافته و به توضیحی در این باب می دهد که چه گونه حدیث بودن جمله ی آغازین را مشخص کرده است[۲] در عین حال هم نکر می مدعی نیست جدید در نامه و نیز آن مطالبی که در باب کثیر و برده و خصائص آن در نامه آمده، بسیار باستانواره و بی اساس است و در مجموع چنین به نظر می رسد که الحاق مخاطب پشت نامه نوعی سرقم نعدی کردن تاریخ و روابط اجتماعی در میان مسیحیان نخستین باشد

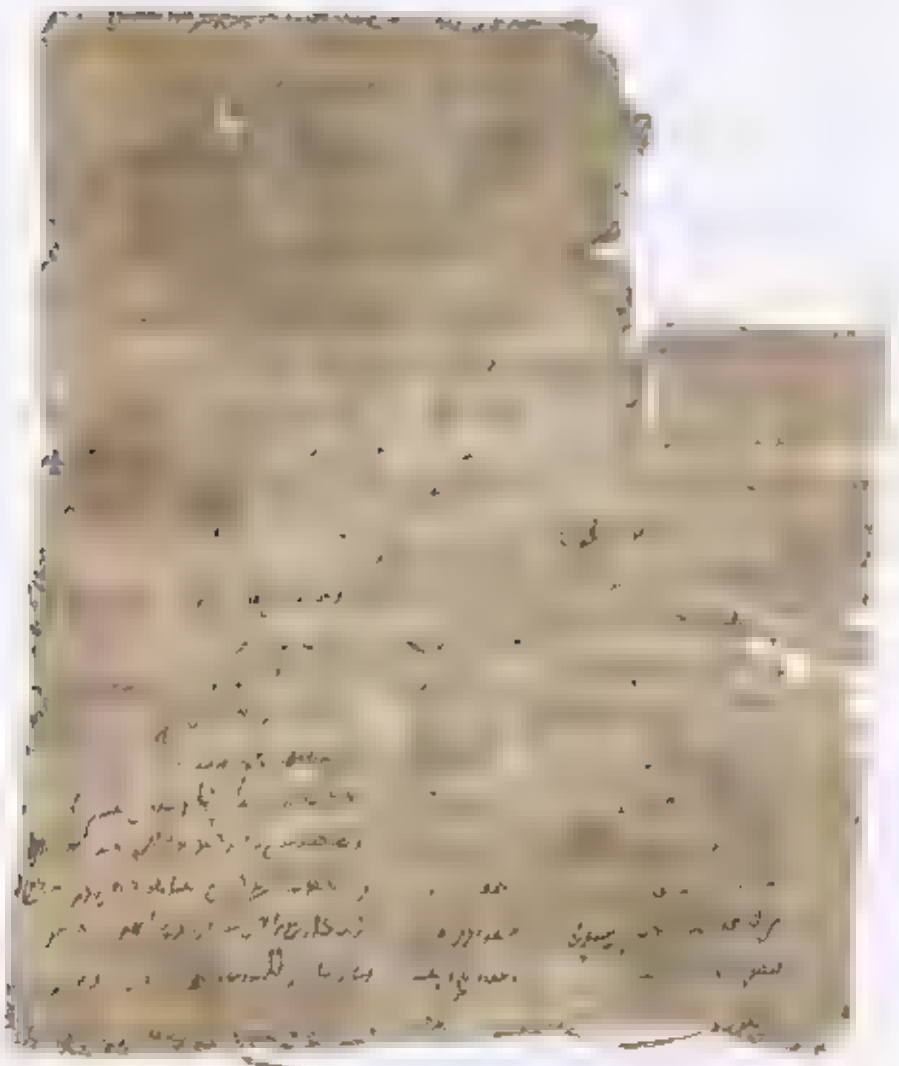

۵۴ رو

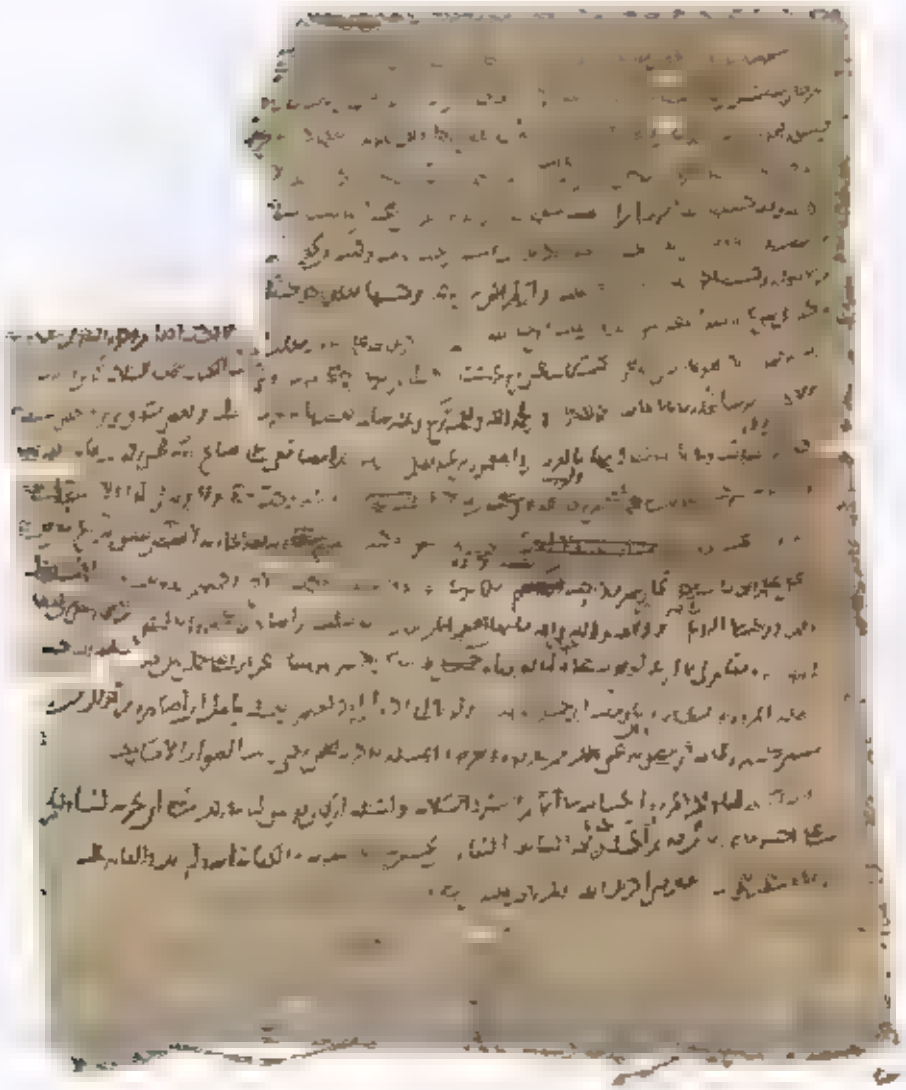

۵۲ پشت

۵۵. سه نامه
قرن سوم هجری

۸ ۱۱×۱۵,۷ سانتی متر. ۱۱ سطر رو و ۹ سطر پشت بالا و پایین هر دو رو و بالای متن پشت از بین رفته است
منبع Khan 1992 no 28
شماره PPS 269

رو «دو نامه بر این روی پاپیروس نوشته شده است. سه سطر کم‌رنگ که بیم آن از بین رفته به نامه اول مربوط و شامل مقیاس دعای «خداوند عمرتان را طولانی کند» و شادی و بهروزی شما» است. ۸ سطر تیره‌تر، مربوط به نامه سوم و پاسخ نامه پشت پاپیروس است.
سطر اول نامه‌ی سوم از بین رفته و محتوای آن قابل تشخیص نیست. اما از سطر دوم برمی‌آید که پاسخی به تقاضای معافیت از مالیات نویسنده نامه پشت است.
«اگر نمی‌توانید مرا از مالیات معاف کنید اسناد را به او برگردانید» شما ـ که خدا قوتتان دهد ـ می‌دانید فرمانده‌های هنگفتی بر عهده دارم. مشاوران ایشان اقدام مؤثری انجام نمی‌دهند و مرا مأیوس کرده‌اند» به او پاسخ دادم اگر ایشان ـ که خدا قوتش دهد ـ صبر می‌کند، به روستا بروم و از ایشان نوشته بیاورم و آن چه مطلوب شماست انجام دهم».
پشت. در نامه‌ی دوم که بعدا نوشته شده «به سال‌های سه و چهار اشاره شده. از آن که در پاپیروس‌های عربی، گاه عدد صدگان شماره‌ی سال را حذف می‌کرده‌اند و نیز بر اساس این که این پاپیروس به قرن سوم هجری مربوط است می‌توان گفت نامه در سال ۳ یا ۲۰۳ و یا ۳۰۳ یا ۳۰۴ هجری تنظیم شده است. در نامه به اسفل‌الارض یا ساحل نیل اشاره شده که معادل مصطلح آن منطقه‌ی مصر سفلی و مقابل آن مصر علیا است.
«[مرا از مالیات] ۱۸ تا بعد از سال چهار [معاف کنید] و اگر مقدور نیست، ۶ سهمش را تا پس از سال سه کم کنید» و گفت شما قول داده‌اید درآمد (سالیانه؟) را به رودی برایش می‌فرستید چون می‌دیست به عنیا برود و توشه نیاز دارد. اگر شما ـ خدا قوتتان دهد ـ مرا از مالیات معاف کنید خدا خیرتان می‌دهد و اگر مقدور نیست اسناد را به وی بازگردانید تا آن چه صلاح دانست انجام دهد. ان شاءالله خدا از شر و بلا حفظتان کند.
«کثرة الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد «د» و «ه» عمودی و «س» و «ش» بی‌دندانه است.

۱ در کتاب خان ۱۹۹۲ شماره ۲۸ نسخه‌های رو و پشت جابه‌جا چاپ شده است.
۲ این یادداشت فاقد تاریخ و نقطه است. حروف آن استقلال ندارند و عالما پیوسته‌اند. حلقه‌های حروف کاملا بسته و همه جز شبیه واژه‌ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. اتصال ح به حرف ماقبل تحریری است. در این یادداشت به سال ۳ اشاره شده و از آن جا که رقم دهگان و صدگان ندارد. اگر این عددگذاری مربوط به عددگذاری قراردادی خاصی نبوده و حتما به شمارش سال هجری مربوط باشد نیز نمی‌تواند به قطع و یقین محدوده‌ی زمانی نگارش این نامه‌ها را مشخص کند. انتساب این نامه به قرن سوم و سوی مؤلف عامه دیگر قرائن مبنای قطعی ندارد.

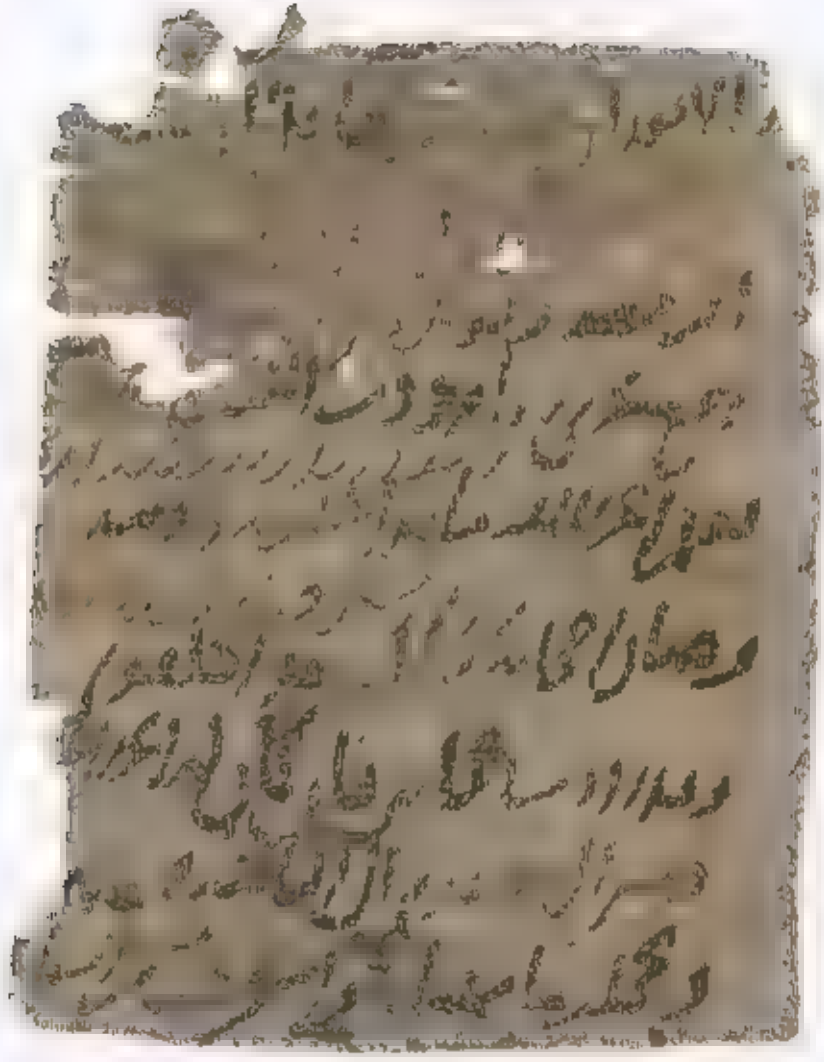

۵۵ رو

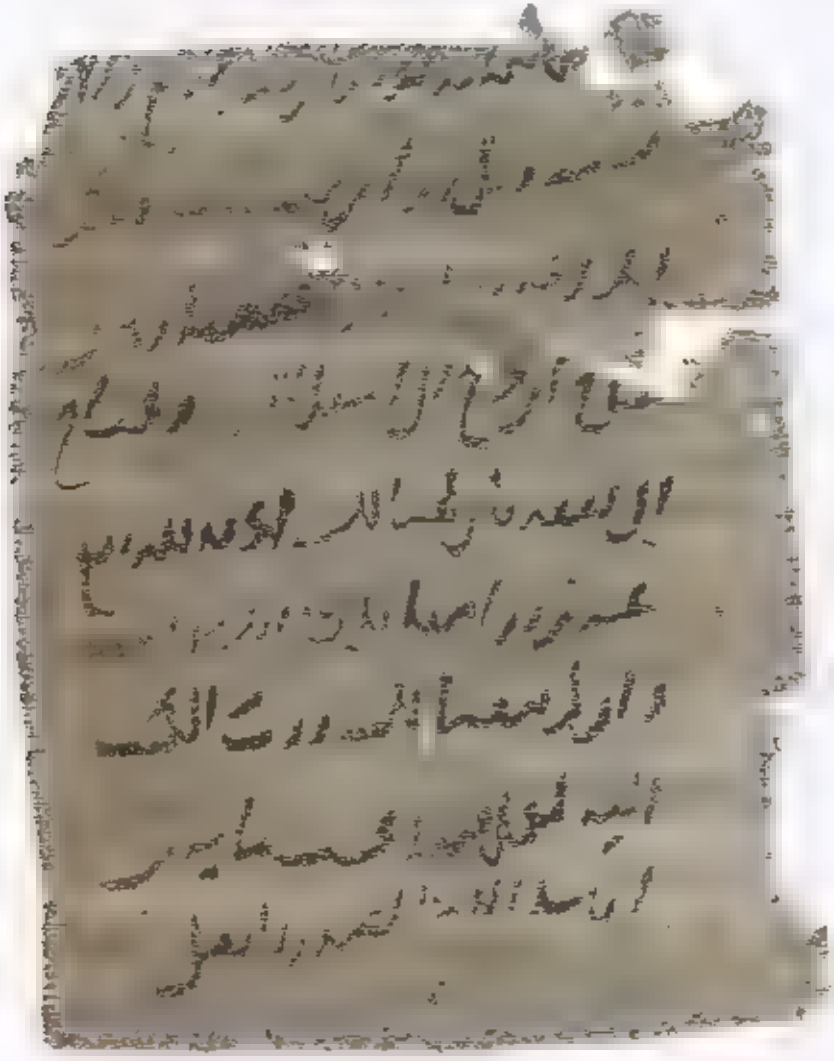

۵۶. نامه
قرن سوم هجری

۹×۲۰ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو
منبع Khan 1992, no. 25
شماره PPS 215

رو متن ب سم الله و دعای «حفظک الله و عافاک و تمم نعمه علیک» آغاز شده و سپس چنین آمده است «سه دست لباس مسجیان را بربت فرستاده‌ام صورت حساب شمار که جمع کل اش ۲۱ و یک چهارم دینار است دیرور فرستادم خدا شما را حفظ کند و سلامتی بدهد و لطف و رحمت و فضل اش شامل حال شما بشود».
متن نامه با فعل کُتب (نوشته شد) تمام شده است.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد که اول گاه نعلی شکل و گاه بدون سرکش و گاه مایل به چپ نوشته شده است
پشت: خالی[1]

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. حروف و کلمات استقلال و مستحکام ندارند. حلقه‌ی حروف بسته است. الف در کلمه‌ی دینار سطر هشتم الف محذوفه است. دم ی آخر در کلمه‌ی می سطر هشتم برگشته است. دو زائده عمودی به بالا دارد. س و ش دندانه دار است. بسته‌ی ه کوتاه و بسته ط و ظ به راست مایل است. ه آخر شبیه زائده‌ای عمودی کوتاهی به حرف ماقبل خود چسبیده است. میخی که سند برای سه دست لباس مستخدمان می آورد مسیار گزاف می نماید. مگر این که صورت حساب مورد اشاره را برای جمع یک معامله طولانی مدت بگیریم.

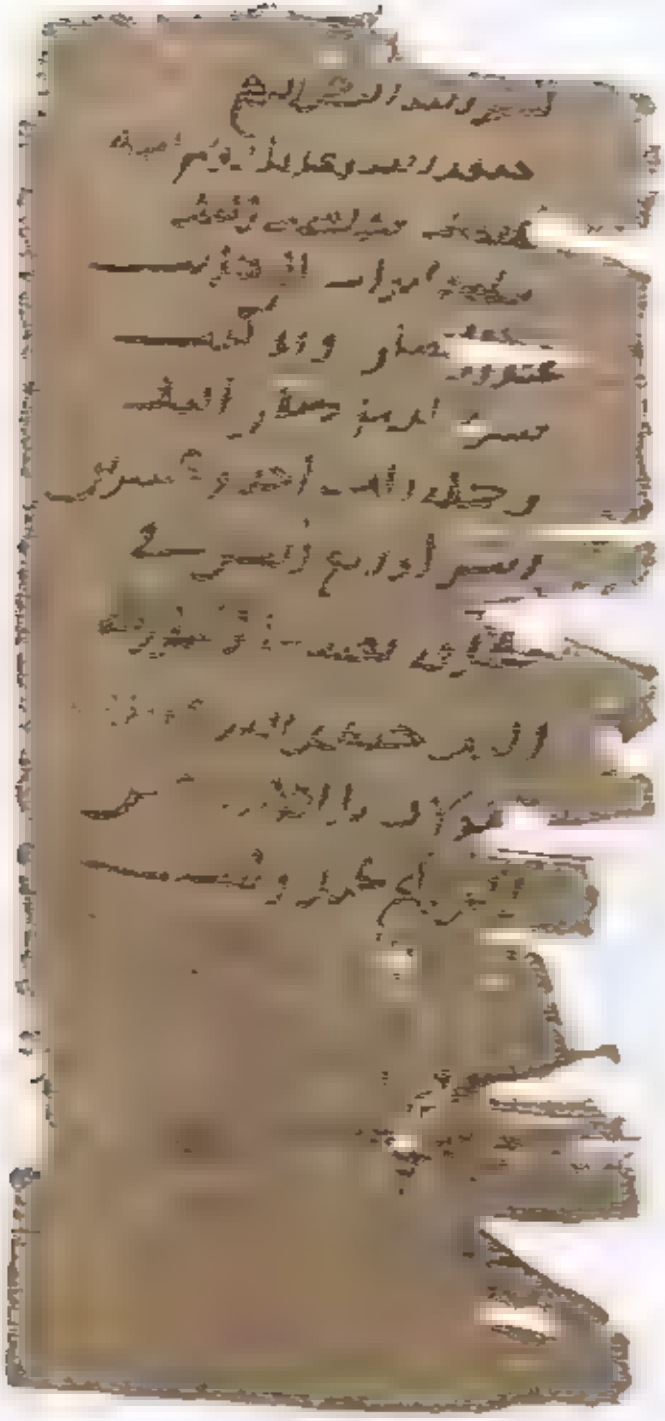

۵۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۳ سانتی متر. ۱۸ سطر رو و ۱۲ سطر پشت ۵×۲۴,۵ بالای متن روی پاپیروس از بین رفته و متن آن به علت مسحه برداری کم رنگ شده است قسمت کوچکی در متن پشت ریخته است
شماره PPS 359

رو: در این نامه اوزان، مقادیر و قیمت های مختلفی بر حسب قیراط، درهم و اردب ذکر شده است
الف آخر راشده زیر خط کرسی دارد و گاه س، ی دندانه است
پشت سطر اول، عنوان نامه روی پاپیروس است و پس از آن نامه دیگری با همان دست خط و با بسم الله آغاز شده است[1]

۱ این سند فاقد تاریخ و جز چند مورد فاقد نقطه است صورت حروف ابتدایی و نایخته است یک سطر بسیار کمرنگ موازی طول پاپیروس در حاشیه‌ی راست نوشته شده فاصله سطور کم است و مقررا انجام قسمتی پاپیروس برای نگارش سند برده‌اند فاصله سطر اول متن پشت با سطر متعدی بسیار زیاد است و سپس نامه‌ی دوم آغاز شده کاتب نگارش نامه را از همان سطر بسم الله و با فاصله های کم متن سطور انجام داده است گاه در زاویه و گاه راشده‌ای عمودی رو به بالا دارد اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تقلیدی مایحته از صورت تحریری آن است که سرکش ندارد دم ی آخر در کلمه فی در سطر حاشیه برگشته است

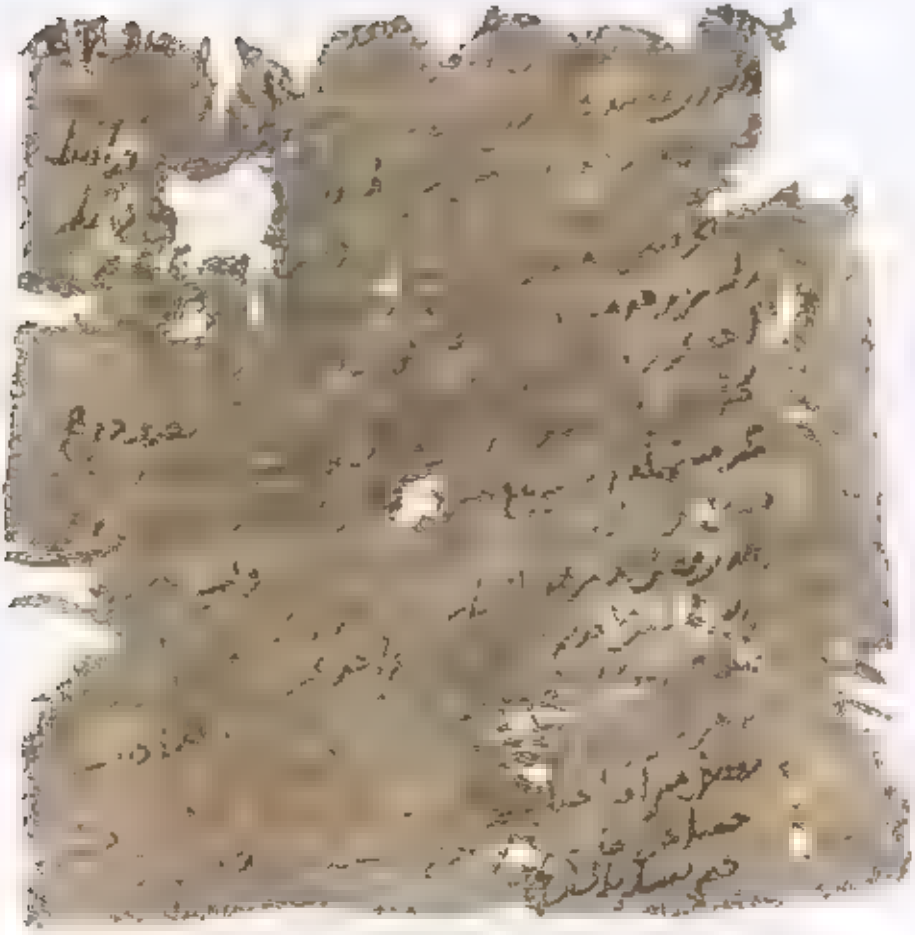

۵۷ رو

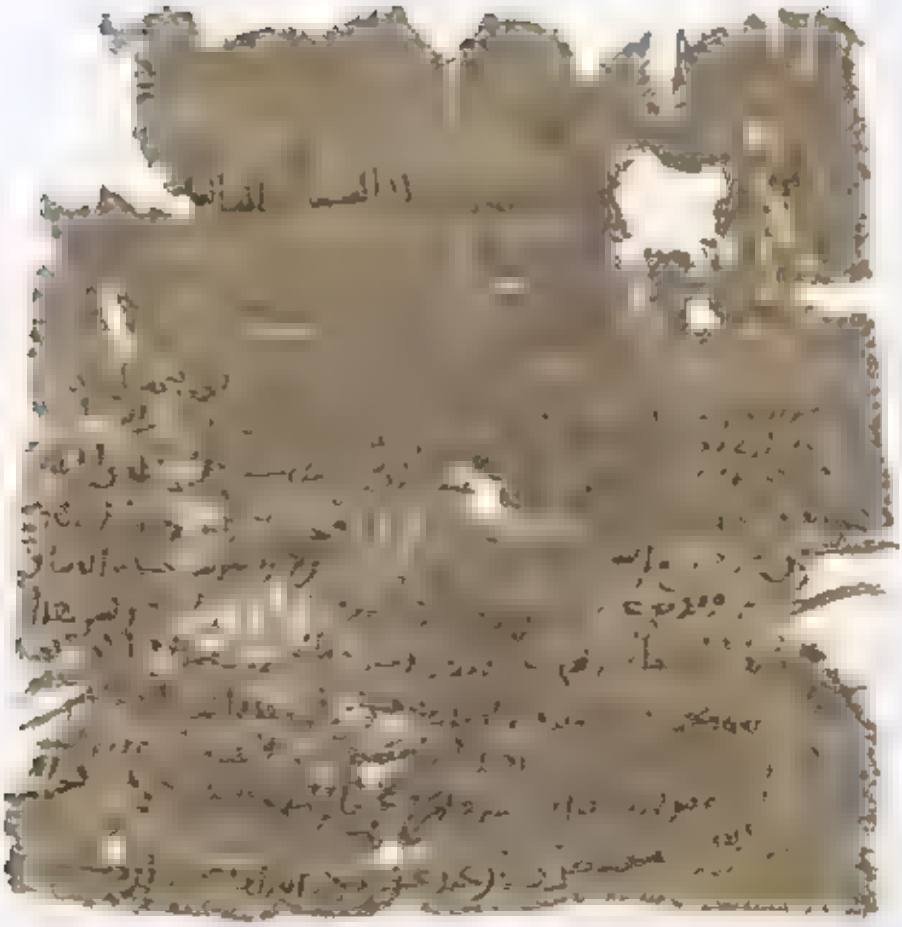

۵۷ پشت

۵۸. نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۲۱٫۵ سانتی متر، ۶ سطر رو.
منبع Khan 1992, no. 22
شماره PPS. 223

رو نامه، سفارش به یک نافنده و تحویل پارچه است. رسم بوده که هنگام سفارش پارچه به نافندگان مبلغی به عنوان پیش‌پرداخت می‌دادند. نامه با دعای «[عدت]ک الله بمالک» آغاز و با عبارت «حسب الله» که صورت مختصر دعای «حسبنا الله و نعم الوکیل» است تمام می‌شود.

«به حسن بگو پارچه‌ی مشتری را که چهار قواره و اندکی افزون بر آن است به خواست خدا به صاحب‌ش بدهد. فردا پارچه را به صاحب آن، که پول را به تو پرداخته تحویل بده.»

گاه ظاهر بعضی کلمات نامه از جمله «بسم الله» و «حسب الله» به هم پیوسته است و قابل تشخیص نیست. بسیاری از حروف به طور کامل نوشته نشده و غیر عادی‌اند. اغلب، الف آخر زائده‌ی زیر خط نگرسی ندارد. «س»، «ش»، «ی» دندانه و «ر» با خط صافی مشخص شده است.

پشت: خالی

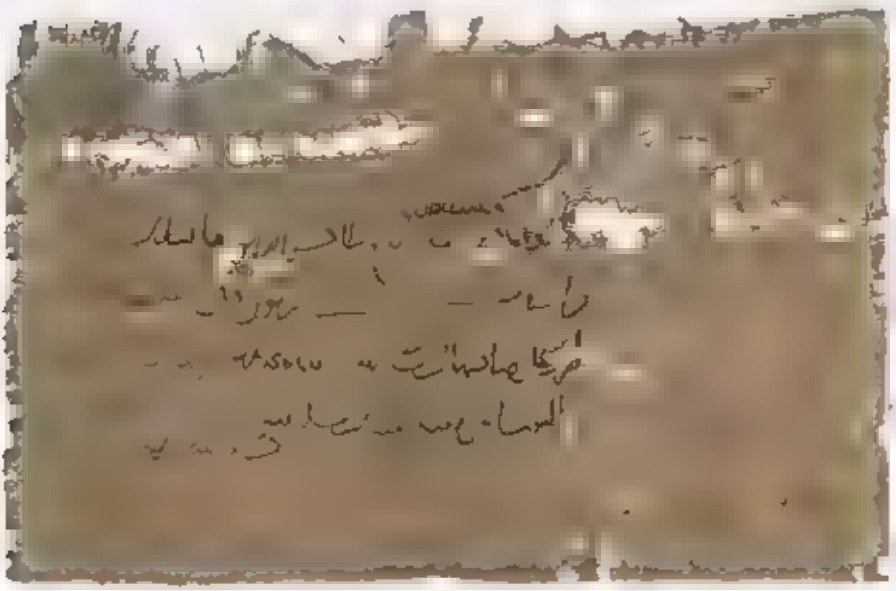

۵۸ رو

۱ نامه فاقد تاریخ است. حروف بسیار بد و پیوسته نوشته شده‌اند. کاتب هنگام نوشتن بسم الله اول نامه، قلم را در روی صفحه برنداشته است. حرف «ش» در «شاء الله» سطر چهارم نقطه دارد. چنین بی‌دقتی و سهل‌گیری آشکاری در نگاشتن بسم الله، به خصوص که قلم و نحوه‌ی نگارش دیگری دارد، قضاوت درباره‌ی این سند را دشوار می‌کند.

۵۹. نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۳۸ سانتی متر ۹ سطر رو و ۲ سطر پشت سمت چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 410

رو نامه با دعای «خداوند عمرت را طولانی کند» فرصت گرفتم، آغاز و تمام شده است. در نامه به اسمی بن احمد و اسحاق اشاره شده و در پایان نامه این جملات ذکر شده است «فریک اعزنک الله فی اعلام وصول دنک [ ] موفقا ان شاءالله» فرسودگی پاپیروس مانع است تا بدانیم مرسوله چه چیزی بوده است
گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، نم «ی» آخر برگشته و برخی حروف، نقطه گذاری شده است
پشت: در این بخش عنوان نامه ی روی پاپیروس نوشته شده است «از محمد بن منصور بشیحی برده ی آزاد شده ی ابولسری»[۱]

۱ این یادداشت میر فاقد تاریخ است. فاصله میان سطرها منظم و مرتب نیز دارد. حاشیه بالای سطر نسبتاً اندک است. سطر اول تا چهارم فاصله ی منطقی دارد و سپس میان سطرهای چهارم و پنجم و ششم و هفتم فاصله زیاد و مجدد میان سطرهای هفت و هشت و به کم می شود. واو ی مقطعه دارند. سین در بسم‌الله سطر اول و اسحاق در سطر پنجم ندارند. دعای آخر نامه، پیوسته است

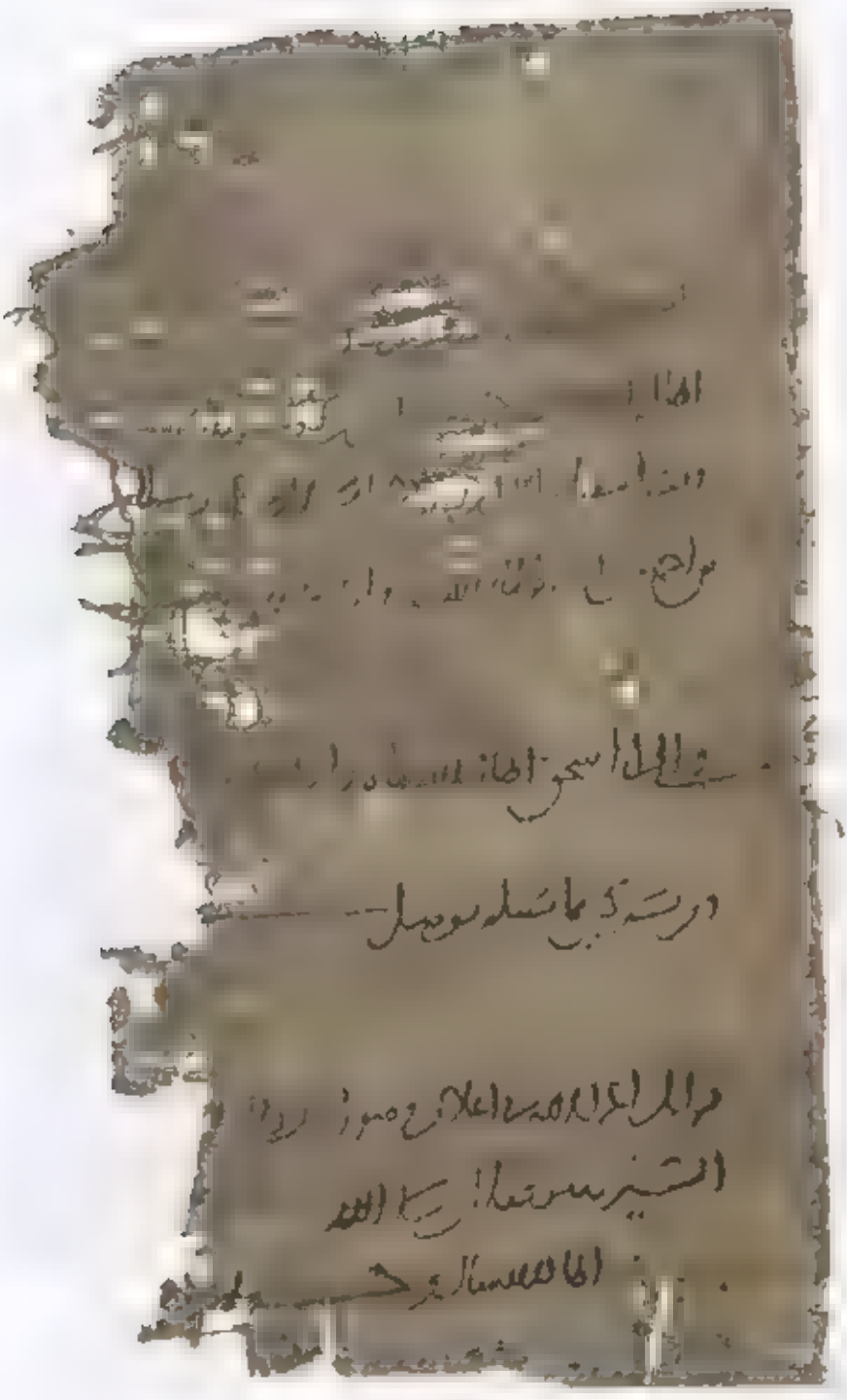

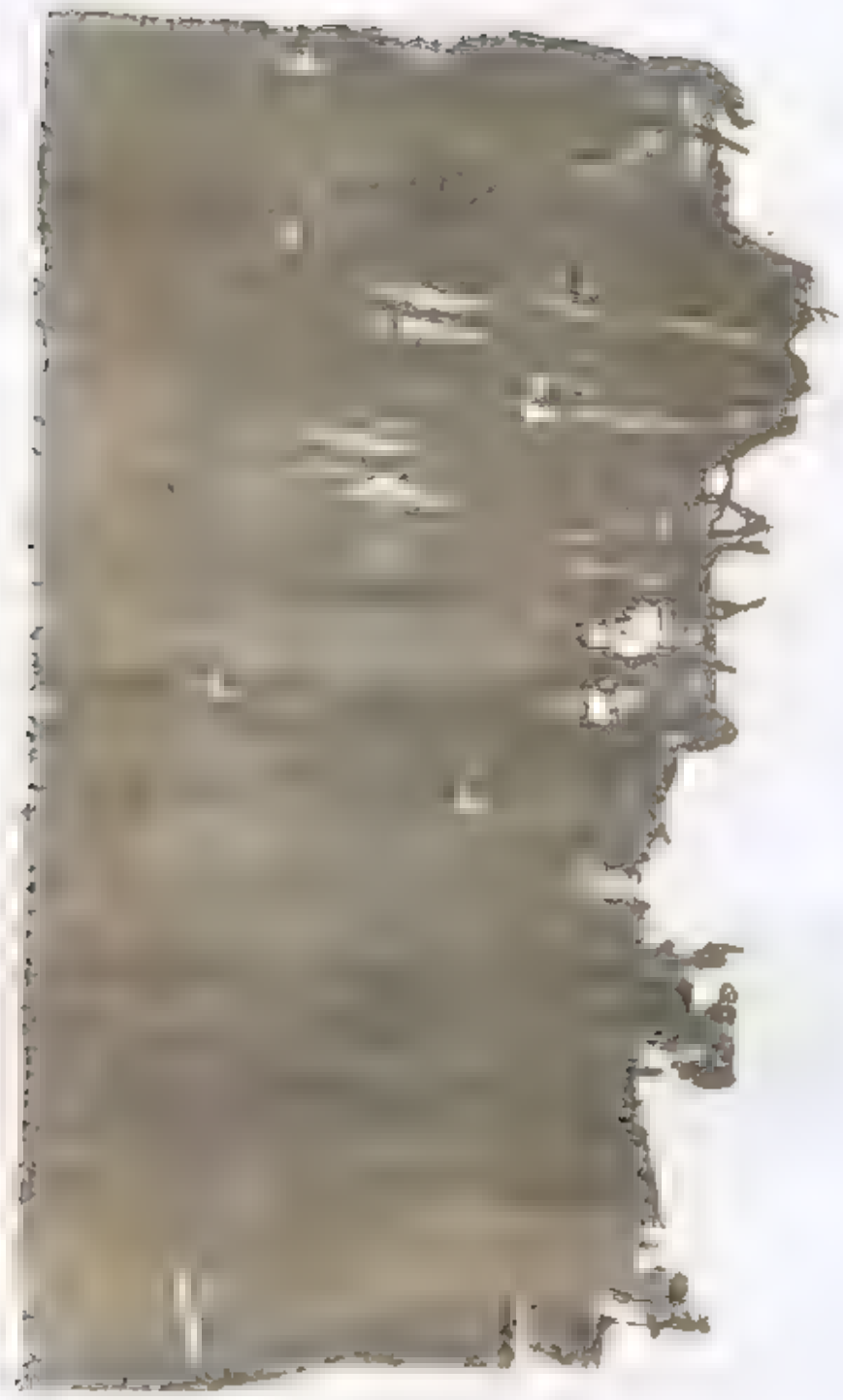

۶۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۵ ۷ سانتی‌متر ۳ سطر رو و ۱۴ سطر پشت متن رو موازی طول پاپیروس و متن پشت برگه موازی عرض آن نوشته شده و سطور آن بر سطور متن رو عمود است
شماره PPS 203

رو این قسمت تکه‌ی جدا شده‌ای از پایین پاپیروس است که چند سطر از انتهای نامه‌ی اول روی آن باقی مانده متن این بخش شامل بقیه‌ی پی‌نوشت نامه‌ی پیشین است که نویسنده‌ی آن با سلام و درود بر چند نفر آن را تمام کرده است

«جعلت فداک و اصلح الله بقا[ک صلی الله علی] محمد و علی اسرة الطاهرین و سلم تسلیما»
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد

پشت، متن دوم با دعای «ابقاک الله و امتع بک» آغاز و با دعای «ابقاک الله و حفظک» تمام می‌شود نویسنده در مخارج خود سه یک سوم درهم به او بدهد و در پی‌نوشت خواسته این مبلغ فقط یک سکه (قطعة واحدة) باشد
ی آخر در کلمه‌ی علی در سطر پنج دمی برگشته دارد الف اول (در کلمات الجمعه در سطر ۷ والله در سطر ۱۱) برای پر شدن فضای سطر با فاصله بیش‌تر نوشته شده است حلقه‌ی حروف واضح نیست[۱].

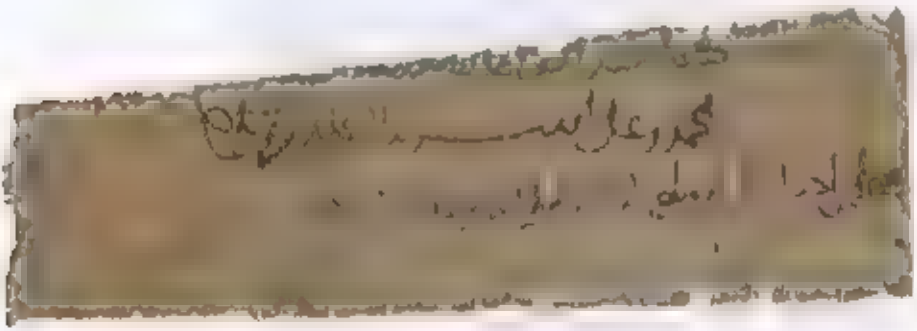

۶ رو

۱ متن‌ها فاقد تاریخ‌اند تنها سطر به جا مانده از نوشته پاپیروس معلوم می‌کند متن رو مقدم بر متن پشت نوشته شده با این حال رسم الخط متن پشت برگه عقب مانده‌تر از متن روست بالای سی تسلم‌الله متن پشت سه نقطه ناهماهنگ وجود دارد عبارتی که موجب سلم تسلیما خواسته میزان درهم و مشکوک است الف آخر این عبارت، نشانه خوردگی خرمنی دارد تقاضای وجه سه یک سوم درهم بسیار بعید است، به خصوص که باید پاپیروسی به چندین برابر وجه، مصرف درخواست آن شود.

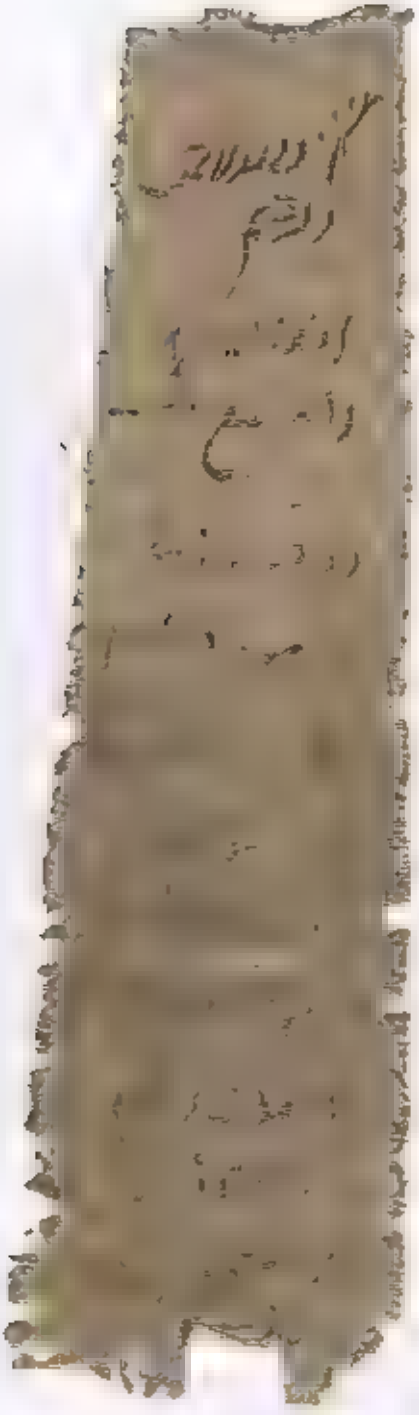

۶۱. نامه
قرن سوم هجری

شماره PPS. 268
۱۹ × ۳ سانتی‌متر ۲۱ سطر رو که چهار سطر آن بر حاشیه‌ی بالا و ۲ سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده است

رو- در نامه به معاملات بازار (سوق) و ارسال کالا (گندم) و رسیدن چند مکتوب اشاره شده است
«فدی النواتی قد اتو (هلو نان آمدند- سطر ۱۵) نامه با جمله‌ی «رایک فی [دلک] بصرت» درباره‌ی آن [یکی] تمام شده است. غالب اوقات «د» و «ذ» مقرونه واسطه‌ی زائده‌ی قوسی شکلی از «ر» قبل تشخیص و «س» می‌دهند است
پشت- نقایای نامشخص از عنوان نامه در بالای این بخش دیده می‌شود

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. چهار سطر در جهت عکس سطور رو، حاشیه بالا و دو سطر در حاشیه راست نوشته شده است. الف اخیر «اندره» زیر خط کرسی دارد. تقریبا هیچ یک از حروف راوبه ندارد. حلقه‌های حروف کاملاً بسته است

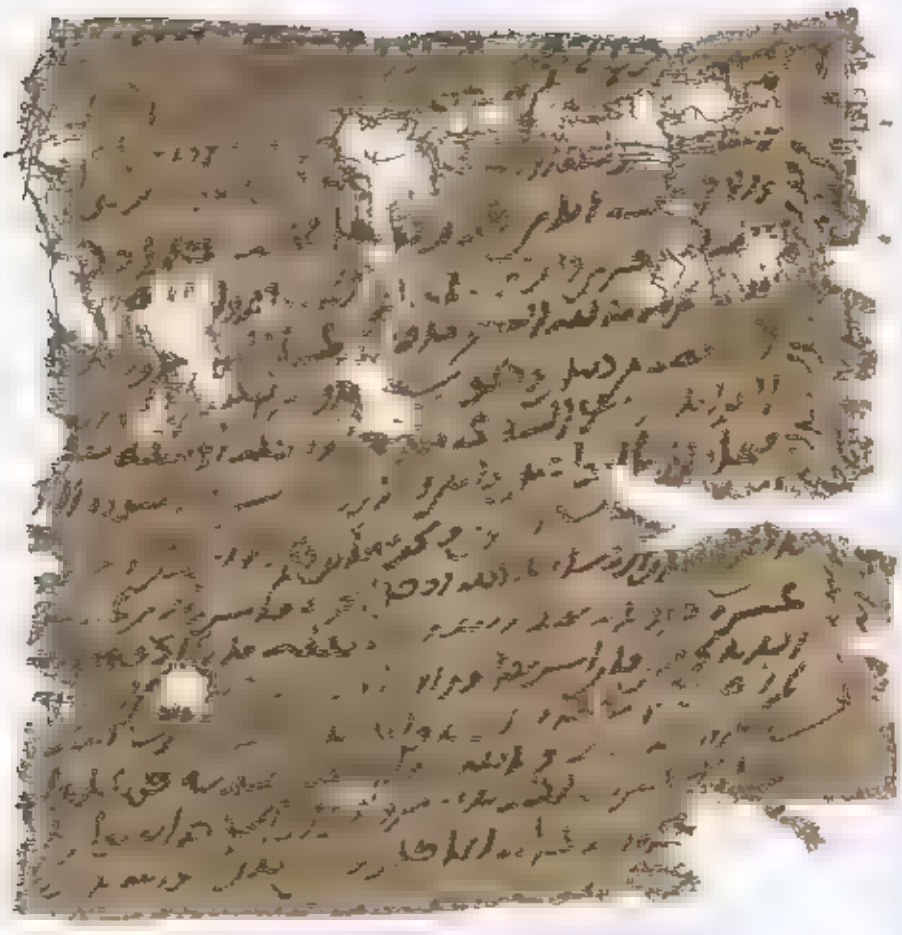

۶۱ رو

۶۲. یک نامه و پاسخ‌اش
قرن سوم هجری

۱۱×۳ ۱۷ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو و ۶ سطر پشت. در حاشیهٔ متن رو ریختگی‌هایی هست و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 233
Kham 1992 no 26

رو: نامه با بسم‌الله و دعایی آغاز شده سپس نویسنده در مخاطب خواسته مبلغی بپردازد و به پوست‌های مورد معامله اشاره شده است. «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم. خدایو را حفظ کند. بدان که من با چرم دوزان دربارهٔ قیمت پوست‌ها مذاکره کردم نتیجه‌ش شد که می‌بایست سه دینار بپردازی. حتی اگر پول خرد (قطعه) هم داشتی بفرست، چون دینار مرغوب‌تر است. منصور و (قطعه) سکه‌های خردی است که جمع چند عدد آن‌ها یک دینار یا درهم را تشکیل می‌دهد. تا آن که کارشناسان آن قطعه‌ها را فاقد ارزش می‌دانند بنابر متن این نامه، قطعه‌ها کاملاً تلا استفاده نبوده‌اند
متن پس از ریختگی در سطر ۶ و ۷ این طور ادامه می‌یابد: «می‌دانم که در قیمت گندم‌ها به آن‌ها تخفیف داده‌ای اما، امروز تمام مبلغ را بپرداز. ان شاءالله وقتی زائران وارد می‌کردند به تو عوض داده می‌شود. خداوند تو را حفظ کند»
الف: آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ک اول تعلی شکل است
پشت: جواب نامه این طور است
«بسم الله الرحمن الرحیم. خداوند تو را حفظ کند. سه دینار و مقداری شیدر خشک و باره برایت فرستادم. خداوند (حفظت کند)»[۱]

۱. رسم‌الخط متن پشت و روی برگه یکسان است. بسم‌الله الرحمن الرحیم در پشت سند پیوسته و تا اندازه‌ی نامتعارف است. پیوستگی‌های دیگری نیز در متن دیده می‌شود. کاتب از نقطه استفاده نکرده، گاه در آوردن دارد و گاه به زائده‌ی عمودی در بالا اثر و قابل تفکیک است. حلقه حروف بسته است. متن نامه حاکی از عده و بستن تجاری و تنوع موضوعات مورد معامله است

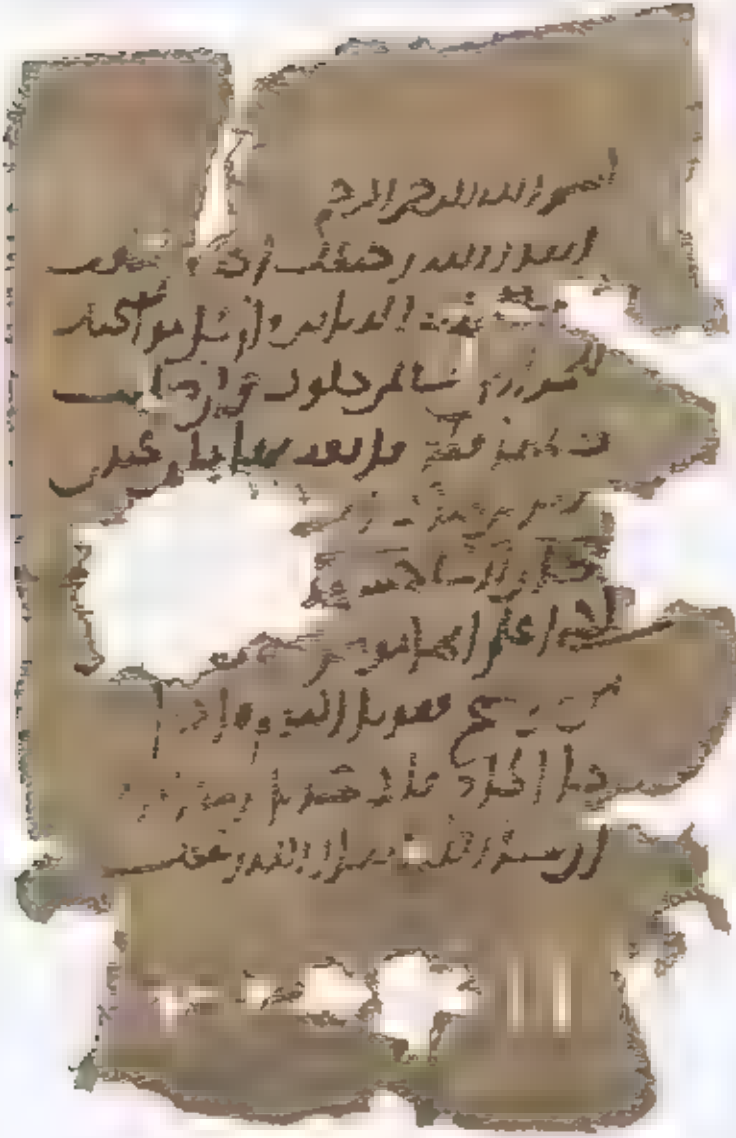

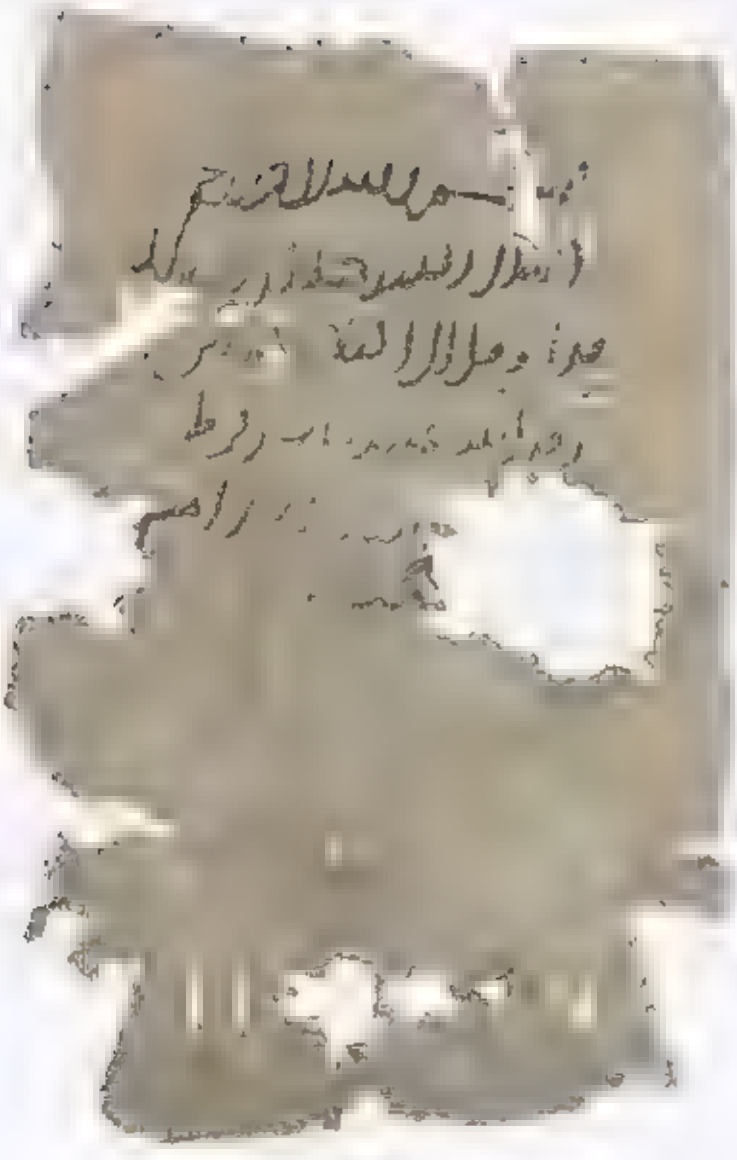

۶۳. پیش نویس نامه و سیاه مشق
قرن سوم هجری

۱۹×۲۵ سانتی متر ۹ سطر رو و چهار سطر پشت بالا و پایین متن رو ار دین رفته است.
شماره PPS 330

رو قلم در سطور ۲ و ۳ عوض شده و در سطور ۴ ۱ عبارتی تکرار شده‌اند که به نظر می رسد چرک نویس یک نامه باشد که طی آن نویسنده به مخاطب اعلام کرده که نامه ش را دریافت کرده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. حرکت قلم «د» و «د» تقریباً عمودی و ک اول بدون سرکش و مایل به چپ است
پشت: احتمالا نوشته های این پاپیروس سیاه مشق است پس از بسم الله، دعایی در جهت عکس آن نوشته شده است[1] ۰ طال لله بقاک و اعزک و اکرمک و اتمّ نعمته علیک،، ابتدای متن کلمه ی اطال دوبار نوشته شده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد ک اول بدون سرکش نوشته شده است

۱ فاقد تاریخ و نقطه است حروف استحکام کافی ندارند حلقه حروف به جز در حرف ص در سطر سوم بسته است سمت راست برگه حاشیه نسبتا زیادی دارد
۲ بسم الله در حاشیه پایین برگه نوشته شده، سطری زیر آن است که به سبب ریختگی و پوسیدگی پاپیروس قابل خواندن نیست بسم الخط و قلم این دو سطر با قسمت سیاه مشق متفاوت است

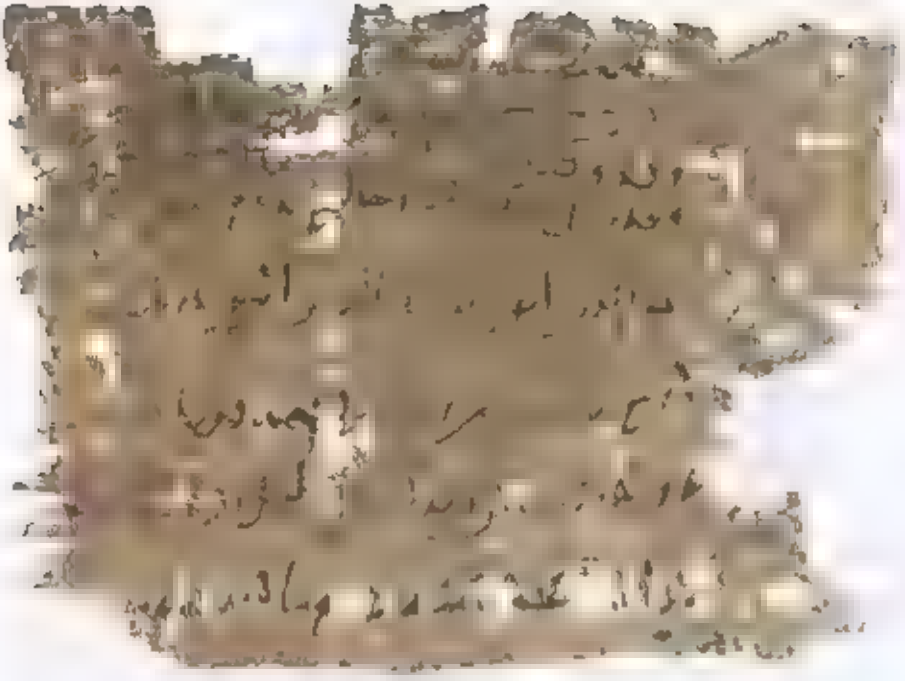

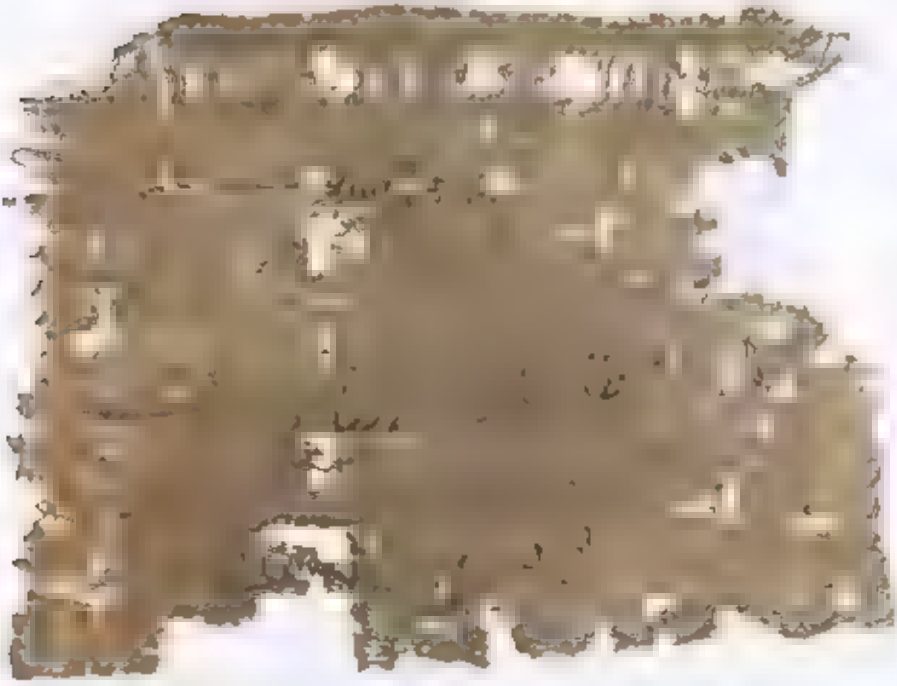

۶۴. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۳٫۵×۲۶ سانتی‌متر، ۶ سطر رو و ۸ سطر پشت بالای هر دو متن از بین رفته است
شماره PPS. 101

رو. نویسنده‌ی نامه اول از مخاطب می‌خواهد مطرش را درباره‌ی موضوعی که معلوم ما نیست اعلام کند. نامه با دعای «خطب فداک و اطال الله بقاک و ادام و تممه (صلی‌الله علی سیدنا محمد) تمام می‌کند.
پشت. نامه دوم به موضوع حراج می‌پردازد و دعای «اسئل الله ان یُبرکم ابید فی عافیه» در آن ذکر شده است. در پایان نویسنده نامه به چند نفر از جمله ابوالاحوص سلام رسانده و دعای «اطال الله بقائک و ادام عزکما و اتم نعمة علیک و زاد فی احسانه علیک» را نوشته است.
الف. آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ک اول در سطر ۶ بطنی شکل است. دو سطر نخست و سطرهای دیگر با دست خطی متفاوت در حاشیه نوشته شده است.[۱]

۱. نامه فاقد تاریخ است. متن اول نقطه ندارد. در نامه‌ی دوم ی وسط در دو مورد نقطه دارد. حنفه‌های حروف کاملاً بسته است. در نامه‌ی اول ر و د شبیه‌اند اما در نامه‌ی دوم د زاویه دارد. ع آخر ... نامه‌ی اول تکامل یافته است. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است.

۶۴ رو

۶۴ پشت

۶۵. نامه
قرن سوم هجری

۱۷/۲×۲۳/۸ سانتی متر، ۱۰ سطر رو و ۲ سطر پشت سمت چپ پاپیروس از بین رفته و در بین متن هم ریختگی است
منبع Khan 1992, no. 33
شماره PPS.. 388

رو: نامه راجع به یک موضوع خانوادگی است[1]

«بسم‌الله الرحمن الرحیم خداوند عمر طولانی و با عزت و سربلندی به تو عطا کند و در دنیا و آخرت مشمول رحمت و مغفرت و عصر او باشی چندی است نامه ای از تو دریافت نکرده‌ام و نگران شده‌ام امیدوارم با سلامتی یکدیگر را ملاقات کنیم که خدا بر همه چیز قدرت است اما بعد خداوند لطف‌اش را شامل حالت کند ـ آن قدر گرفتار بودم که نتوانستم برایت نامه بنویسم امیدوارم به سلامت بازگردم برایم نامه بنویس و مرا از حال راصه ـ خدا حفظ‌اش کند ـ و مادرت و امین و عباس ـ خدا حفظ‌شان کند ـ با خبر کن
برایت یک روسری خریده‌ام فقط یکی یافتم از خودشان خبر نداشته که ان شاءالله از شنیدن خبرهایتان خوشحال خواهم شد یک ماه دیگر تا پایان طوبه[2] نزد شما باز خواهم گشت امیدوارم با سلامتی همدیگر را ملاقات کنیم ان شاءالله بسته‌ام به دست ات می رسد سلام مرا به راصه خدا حفظ‌اش کند ـ مادرت و خواهرت و عباس برسان احوال صاحب خانه ی یهودی را هم برایم بنویس»

لف آخر زائده زیر خط کرسی دارد گاه‌نویس و دنباله ی دندانه و ک اول و وسط حلقی شکل است و سرکش دارد

پشت عنوان نامه ی روی پاپیروس در دو سطر نوشته شده این عنوان قدری طولانی بر از معمول بوده و ریختگی میان آن تشخیص آن را مشکل کرده است[3] اما عبارت «به ابوحیر از طرف عنوان نقم» باقی مانده است

۱ نامه فاقد تاریخ است قبل از بسم‌الله سه نقطه مشکی قرار دارد ی وسط در دو مورد نقطه دارد حلقه م گاه باز و گاه بسته است حروف استحکام و استقلال ندارند رسم‌الخط بسیار ابتدایی است یکنواختی و عدم تسلط کاتب بر حروف و کلمات و بی‌نظمی منظور بی نظمی را در مترجم تقویت می کند که نگارنده سطور زیر خط و زبان را از فرهنگ عراب وام گرفته و دنباله و عجیبی مبرده به خصوص که زبان نارکشف خود را پایین نامه طوبه تعیین می کند که نشان پی بندی به فرهنگ و زبان مندی دومی اوست
۲ از ماه‌های مصری
۳ پشت برگه دو سطر کم رنگ و ناخوانا نوشته شده از بخش عابی نشخیص عنوان برمی آید که نامه را به گیرنده‌ای که قرائت نام او به من میسر نشد فرستاده و از او خواسته‌اند نامه را به کسی که نام او چیزی مثل بو حور است برساند نام عنوان نقم که مولف انگلیسی به آن اشاره کرده را نمی فهمم سطر دوم ناخوانا است

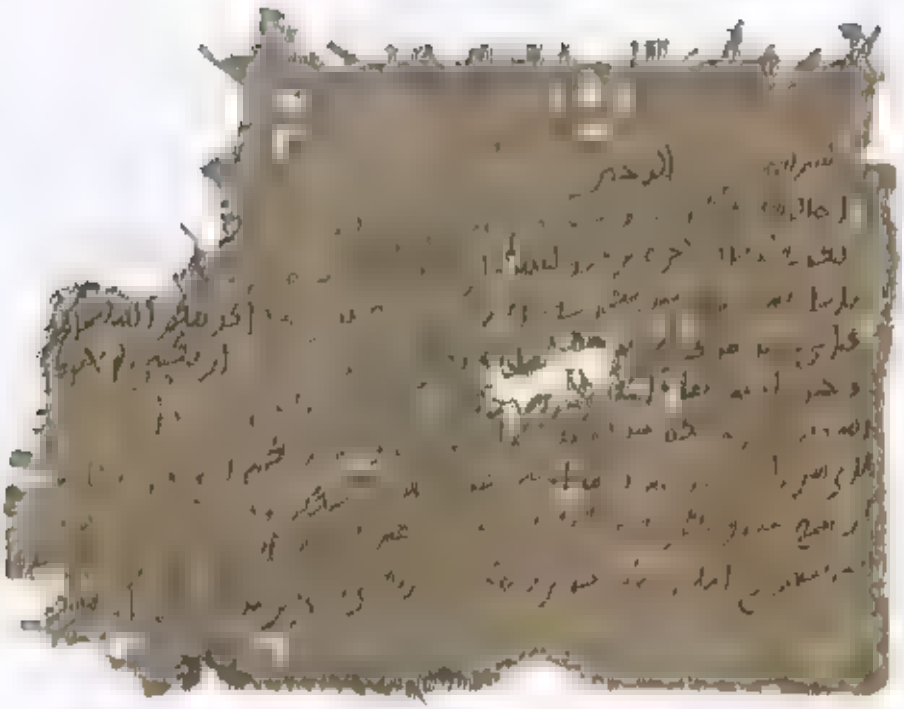

۶۵ رو

۶۵ پشت

۶۶. یک یادداشت و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۱×۱۲ سانتی متر، ۱ سطر رو که سه سطر آن در حاشیه بالا نوشته شده و ۱۳ سطر پشت که سه سطر آن در حاشیه ی بالا و یک سطر در حاشیه ی راست نوشته شده است. سمت چپ و بالا راست متن رو و پایین و بالا چپ متن پشت از بین رفته است
شماره 250 .PPS

رو: نویسنده ی یادداشت از مخاطب اش که یک زن است خواسته چند قلم جنس از جمله یک دسته (صندره) که احتمالا حاوی چند سند یا نوشته های دیگر است برایش بفرستد
الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد.
پشت: نامه با دعای «اصل الله بقائک و ادام عزک» آغاز شده. نویسنده به نامه رسان (رسول) اشاره کرده و از ورود قریب الوقوع شخصی خبر داده است
«د» عمودی و «س» بی دندانه است[۲]

۱ در متن عربی کلمه رساله دیده می شود. (مترجم)
۲ متن فاقد تاریخ است. یادداشت اول نقطه ندارد و در نامه ی دوم حرف ی وسط ت و ه هر کدام یک بار نقطه دارند. سطر چهارم و پنجم متن پشت در عبارتی کاملا مشابه هم عبارشده و هر دو روی سمت حکایت از عقب نشینی تکنیکی واضحی در اسلوب نگارش دارد

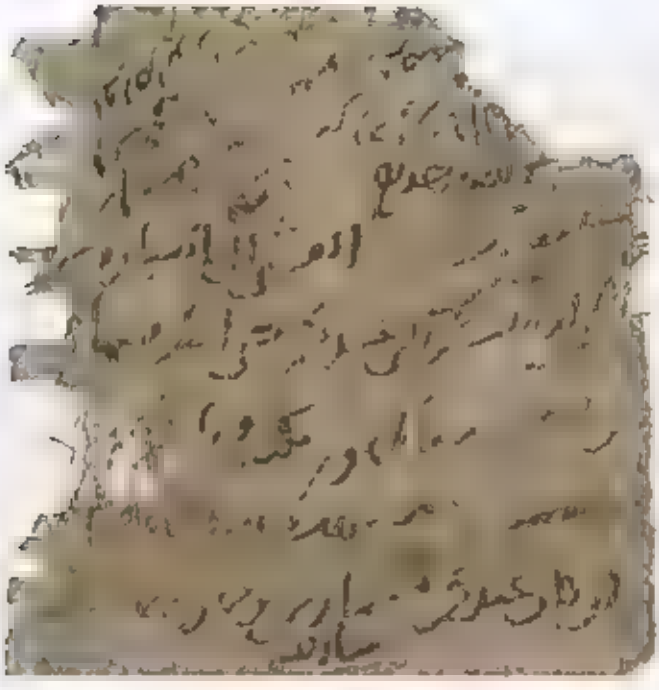

۶۶ رو

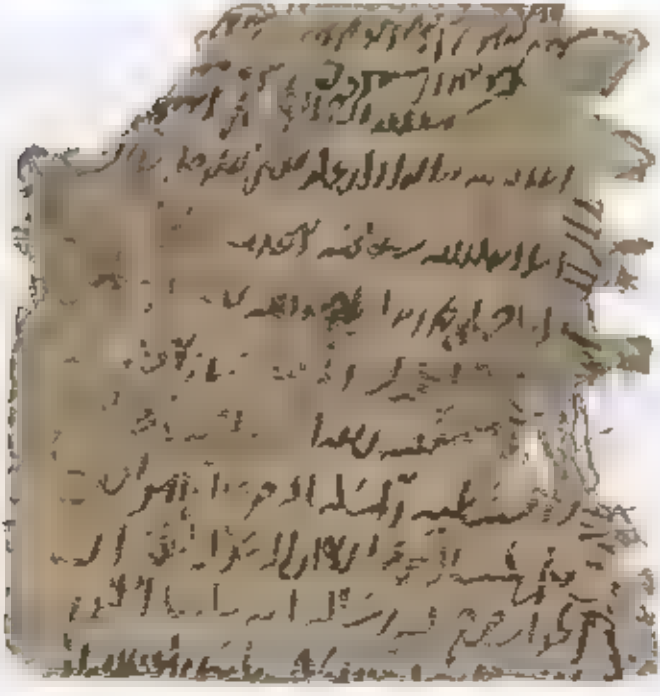

۶۶ پشت

۶۷. نامه‌ای که بعداً برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۵ ۸×۲۶ سانتی متر. ۵ سطر رو که ۱ سطر آن در حاشیه‌ی راست است و ۵ سطر در چپ. بالا و پایین متن راست و بالای متن چپ از بین رفته است.
شماره PPS. 273

رو: نویسنده نامه مخاطب اش می نویسد «تا پول آن برایم قدری پارچه و یک شک[۱] زمانه بخر». شک نوعی لباس زمانه است «... تقریبا عمودی و «س» و «ش» دندانه دارد.
پشت: متن این بخش سیاهه‌ای است که در سطر آخر آن این جمله آمده «و علیه تصحیح سبعة الدنانیر و نصف الوصل بخطه». کلمه‌ی تصحیح احتمالا مربوط به عبارت صحّ است که در اسناد دیرتر رسیدها ذکر می شده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[۲].

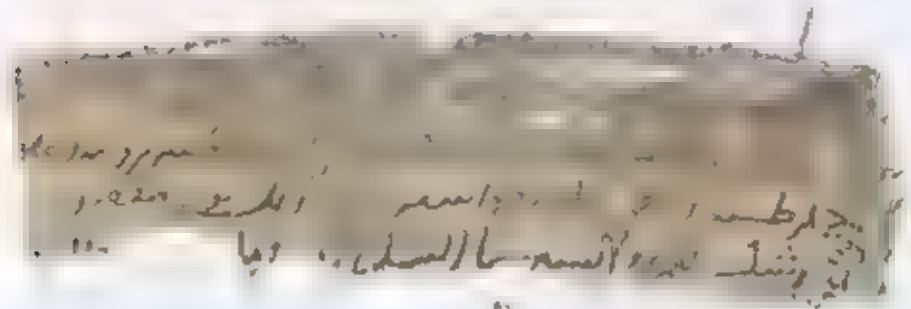

۶۷ رو

۶۷ پشت

1 Khan 1993, nos 140 - 59

۲ کاتب متن پشت و رو دو نفر متفاوت بوده‌اند. وی رسم الخط را متفاوت جلوه می دهد. کاربرد نقطه در هر دو متن حکم نمی‌کند. دارد جلوه می‌کند. سبعة است و تک سرکش ندارد. به نظر می‌رسد نگارش متن پشت و رو در فاصله زمانی نزدیک صورت گرفته باشد. اما کاتب متن پشت بیش تر به نگاشتن عادت داشته است. اتصال ح به حرف ماقبل خود مخروطی است.

۶۸. دو نامه
قرن سوم هجری

۸ × ۱۰ × ۱۷ سانتی‌متر، ۱۷ سطر رو و ۲۴ سطر پشت که دو سطر در حاشیه‌ی راست ست[۱]
سمت راست متن رو از بین رفته است
منبع چاپ Khan 1992, no. 19
شماره PPS., 252

رو نامه اول با بسم الله و دعای «[حفظک الله و] مفک و امتع بک» آغاز شده و شامل درخواست ملاقات با مخاطب است.
گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. ک وسط قوسی به چپ دارد با تقریب عمودی است
پشت: نامه دوم خطاب به ابو محمد است و با بسم‌الله و دعایی مشابه دعای نامه اول آغاز می‌شود

«وقتی ما را ترک می‌کردی قول دادی جمعه بازمی‌گردی و به ما مدیون نافع رفتیم تا کارمان را با او تمام کنیم. بوهاروون به پور کالاها نزد من آمد، می‌جوست را تو جنس بخرد. آن را مشخص خواهد کرد ـ منظور و مفهوم عبارت اخیر معلوم نیست ـ و آن را نزد من باقی می‌گذارد تا کالا به تو برسد. اگر کالا به دست‌ات نرسید پول را به بوهاروون مسترد خواهم کرد. میدونم که کالای بیش‌تری به ما نرسانی. شرایطم مناسب است زیرا حد لطف نموده و امر را بر من آسان کرده ـ امیدوارم خدا کمک کند که بهره ببرم ـ می‌خواهم ـ اگر خدا توفیق دهد ـ جمعه در خانه‌ی نافع نزد ما بیایی. میدونم خدا یاریت کند تا این کار را برایمان انجام دهی که آن بدهی را به تو خواهیم داد. تو به فکر تهیه پول باش. حد حفظت کند و در امن خود نگاهت دارد. نظرت را در این باره به ما بگو تا طبق آن عمل کنیم و به فکر احتیاجات ما هم باش. حد حفظت کند.»

الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[۲]

۱. در کتاب خان ۱۹۹۲، شماره ۱۹، متن رو و پشت به اشتباه جا به جا چاپ شده است
۲. نامه پشت را بر پیه‌ی یک پاپیروس عملاً مستفاده نموده‌اند که در سیچه نامه‌ی رو را عرفاس خوانده کرده است. چنین شیوه‌هایی غیمیت ا ...رش بیش از حد قصار. پاپیروس را روشن می‌کند و از آن که چنین رفتاری در داد و ستدهای تجارت خانه‌ها سیار اعمال می‌شده. اغلب مطلب در هم دو چندان می‌شود. نامه‌ها فاقد تاریخ و نقطه اند و در اصل تکامل نیافته. جنگه خرود عالد بسته است. در پایان سطر ششم متن رو به فسخاط اشاره شده. نامه‌ی پشت نیز با بسم‌الله آغاز می‌شود. صورت حروف خام و استحکام نایافته است. در سطور بالای بسم‌الله مقدار دکر نام گیرنده. کلمه‌ی محمد که احتمالاً مخشی از نام فرستنده است دیده می‌شود. دعای پایان نامه در حاشیه‌ی راست نوشته شده و چند مورد خط خوردگی دیده می‌شود. تصحیح و ... به احرف ماقبل خود تحریری است. به یقین هر یک از این نامه‌ها به شرط سلامت کامل و رفع ظن چنین مفتاحی برای دریافت شرایط اجتماعی و فرهنگی در قرون آغازین طلوع اسلام است

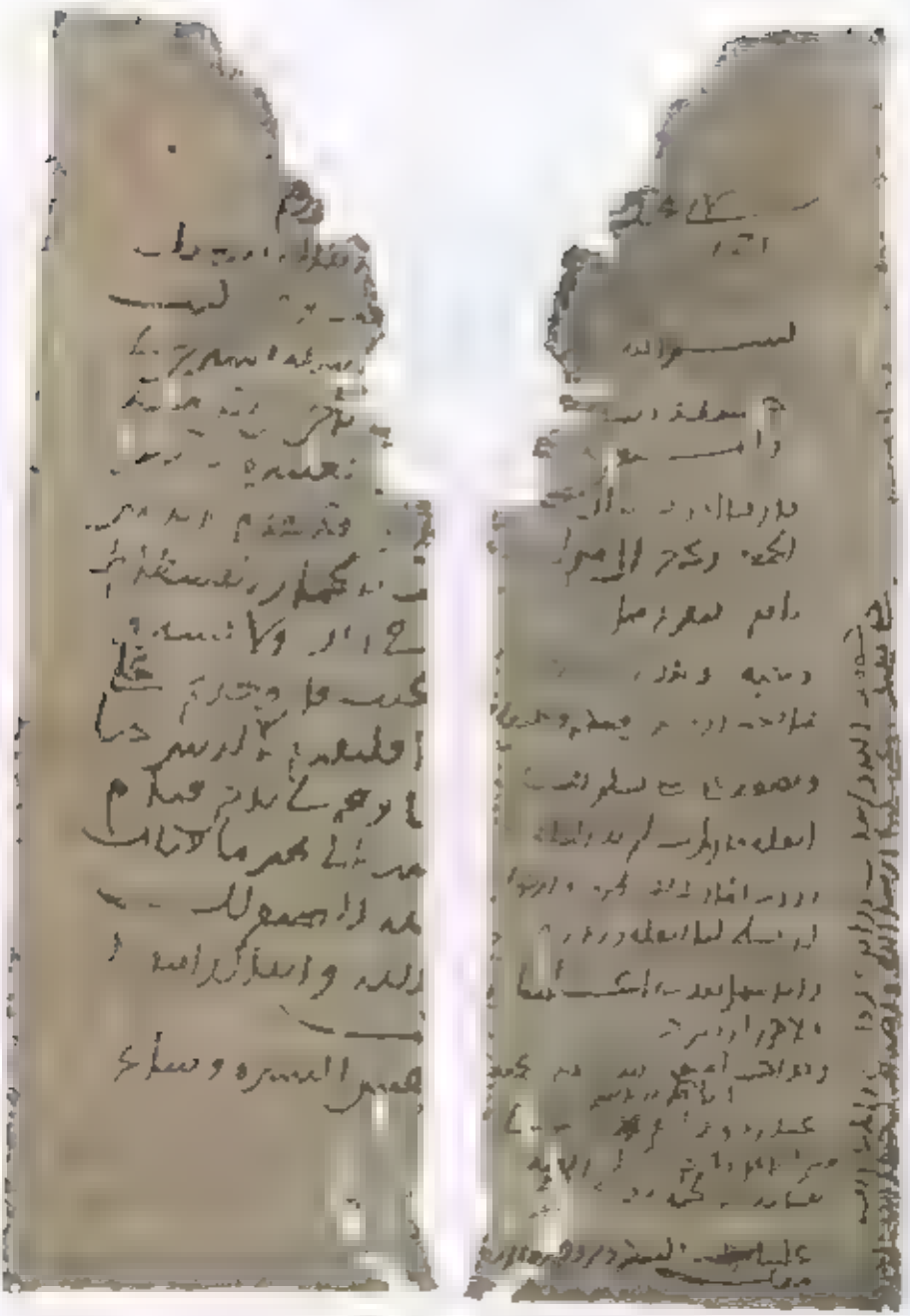

۴۸ پشت ۴۸ رو

۶۹ نامه‌ای که برای سیاهه و یک نامه دیگر استفاده شده است.
قرن سوم هجری

۲۱×۲۴ سانتی‌متر ۱۸ سطر رو که یک سطر در حاشیه است و ۱۸ سطر پشت که دو سطر در حاشیه راست و یک سطر در حاشیه‌ی چپ است بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS.. 259

رو در سطر دوم این نامه بحاری، به القطیعه (مالیات) اشاره شده و در سطر ۹ از یک امیر (صدع لامیر) نام برده شده است نویسنده مطلبی بود برای مخاطب فرستاده و از او خواسته اعلام وصول کند. (سطر ۱۵-۱۳)
دده تقریباً عمودی است
پشت سطور ۳ ۱ مربوط به سیاهه‌ای است که در آن دانه‌های خشک علات و مقادیری بر حسب وبیه و ردب[1] ذکر شده که معیار اندازه‌گیری خشکبار است بیست قیمت‌ها جدا از وبیه به دینار تعیین می‌کند در قسط ۶ و در قیوم ۹ است[2] سیاهه در روز جمعه، ۱۶ رمضان در قسط تنظیم شده است
متن دوم (سطر ۱۵-۵) نامه‌ای است که در مخاطب خواسته شده تا چند دینار بفرستد در سطر ۱ نویسنده به انتقال چیزی توسط شخصی به نام وهب اشاره کرده متن در حاشیه‌ی چپ و حاشیه‌ی راست ادامه پیدا کرده است
الف حرف افتاده زیر خط کرسی دارد دده و دد، تقریباً عمودی است ک اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است[3]

۱ واحد وزن معادل بیست و دو یا بیست و چهار مد است (مترجم)
۲ پیمانه مصری جهت حبوبات معادل ۱/۹۸ هکتولیتر (مترجم)
3. Grohman 1954, p. 156. Hinz 1995, p. 39
۴ مهر فاقد تاریخ است در دانه‌ی اول نقطه دارد ارتفاع حروف و کلمات دانه‌ی اول بیشتر و در نامه‌ی دوم کوتاه‌تر است متن دانه‌ها دارد بقای سطر حاشیه است دانه‌ی اول کلماتی در قلم بستار مرکب نوشته شده است قلم نامه دوم رحب روی سطح پاپیروس حرکت نکرده حلقه‌ی حروف بسته است و کِ سرکش ندارد اتصال چ و ج نخوردی است

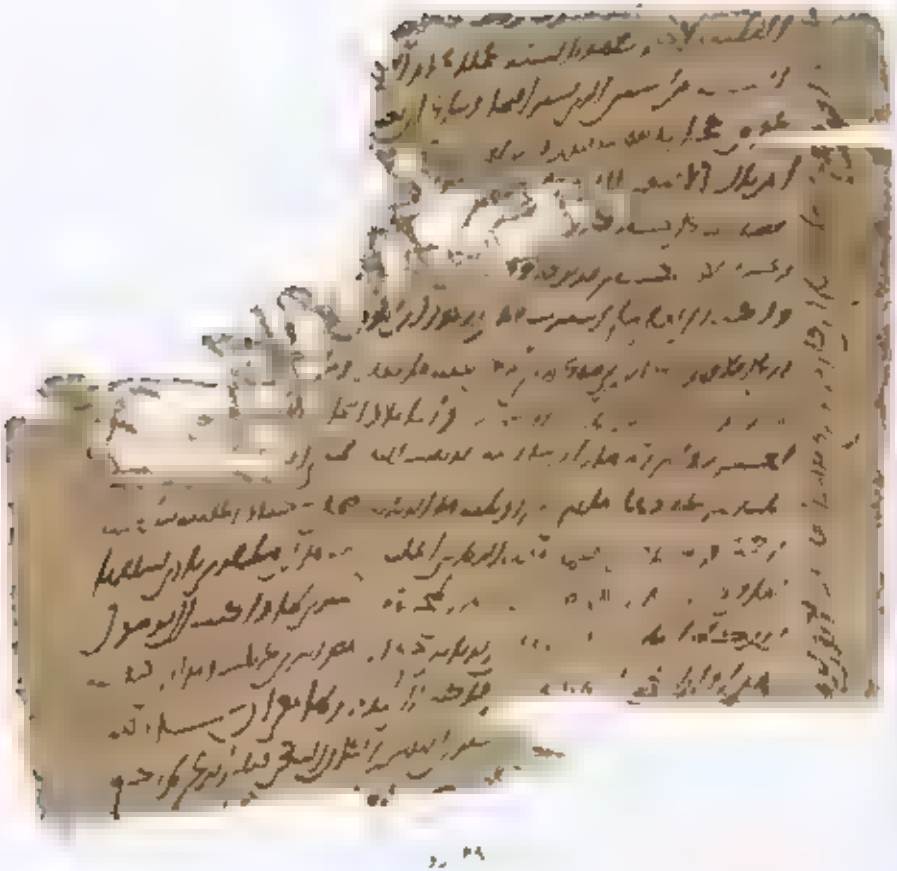

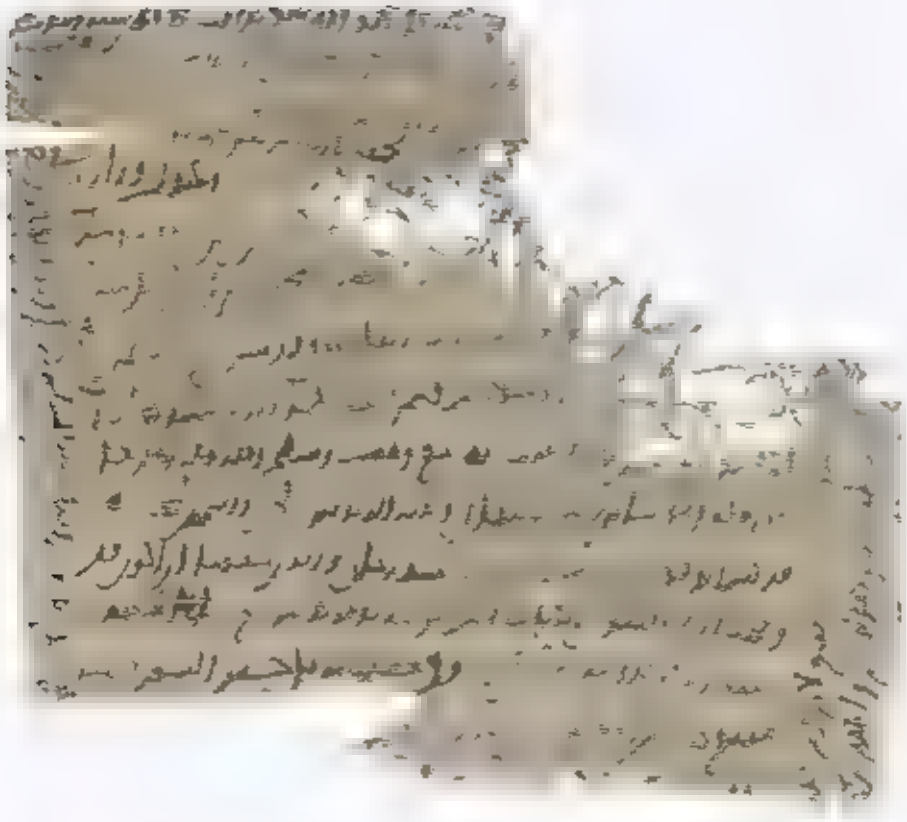

۶۹ پشت

۷۰ نامه‌ای که بعدها برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۷۸۹ ۱۷ سانتی‌متر، ۱۰ سطر رو و ۳ سطر پشت متن رو موازی عرض و متن پشت موازی طول پاپیروس نوشته شده است. قسمت بالای متن رو از متن رفته است
شماره PPS. 292

رو: نامه خطاب به یک زن نوشته شده است. «فمن کان من ریک ان تأتی الی» و هو دالمسجد فاقسی لیه» نویسنده با صلوات بر پیامبر نامه را پایان داده است
پشت: بیش از اعمار سیاهه کلمه‌ی صحّ (درست است) با حروف درشت نوشته شده که احتمالاً شخص دیگری جز آن که سیاهه را ثبت می‌کرده نوشته است. متن سیاهه دو سطر علاوه بر این کلمه است
لف آخر[1] زائده زیر خط کرسی ندارد[2]

۱ ر. ک. پاورقی نامه شماره ۵۳
۲ اندکی متن در اثر فرسودگی پاپیروس از متن رفته است. قلم معمولاً ظریف بوده. حلقه‌های حروف تقریباً بسته است که سرکش ندارد. متن سطر هفتم و هشتم فاصله بیش‌تر شده. پشت پاپیروس سیاهه‌ای مکرر و ناخوانا است. متصال ح به حرف ماقبل خود مخروطی است. گاه در و ر شبیه‌اند. از جمله در کلمه ربک در سطر دوم نامه. وی در این رسم‌الخط با بحنه اتصال ی به ر درست نشان داده نشده. از جمله کلمه‌ی الی در سطر دوم و ششم و هشتم در سطر ششم کلمه‌ی نوشته شده که به نظر می‌رسد کلمه و الحاق است که به درستی تحریر نشده است

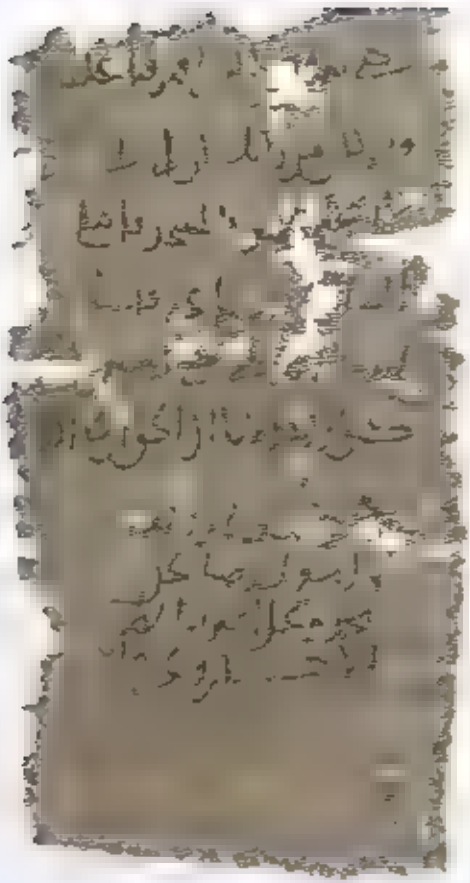

۷۱. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۴٫۵ ۱۱ سانتی‌متر ۸ سطر رو و ۲ سطر پشت در میان متن ریختگی است
شماره PPS. 301

رو نویسنده به چند نفر سلام رسانده و از مخاطب خواسته پاسخ نامه را بدهد «و تکتُب الیّ مع الاکتار بخبرک و حوائجک قبلک تشرفنی بذلک» (سطور ۷-۶) دعایی به این شرح نیز در نامه دیده می‌شود «استل الله یفرج عنا و عن جمیع امة محمد صلی الله [علیه] و سلّم» (سطور ۸-۷)
اعلب: حلقه «م» واضح است.
پشت عنوان نامه «به ابوبکر محمد بن احمد بن سلیمان بن یزد(؟) از محمد بن ابراهیم بن حسن»

۱ مترجم در دریافت نکته‌ی پایان مانده و از تأمین حوزه‌ی جغرافیایی میان این سند است. این نامه از همان دو سررسمی یا دو شهر دور از هم مبادله‌ی می‌شده و با این که مربوط به روابط اجتماعی و اقتصادی درون ولایتی است اگر حوزه‌ی این مبادل گسترده بوده است پس دورنمای چه گونه تصویر می‌گرفت؟ اگر در محدوده‌ی تجمع بومی مبادله می‌شده نه توجه به کوچکی میدان چنین عملیاتی در شهرهای بسیار مختصر قدیم چه نیازی به این گاهداری‌های پرهزینه در قالب‌های چند گوشه داشته‌اند؟ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه‌های حروف عالت‌دار حلقه‌ی آویزه دارند. هر دو کامل‌اند. نامه به بسم الله شروع شده است. کلمات سه سطر اول نامه زیرین از کلمات سایر سطور دوشاخه شده‌اند. الف در کلمه ابراهیم در متن پشت الف محذوفه است. مولف انگلیسی، کلمه بعد از ابراهیم را ابن حسن خوانده که در کلمه دوشاخه شده روی پاپیروس تفاوت دارد. کاف در ابتدای سطر آخر مانند دیگر موارد همین حلقه‌ها در پیشتر اسلاف را بدون دیگر آل و خاندان او نوشته است. گاه می‌دیده‌ایم و گاه نقطه آخر زائده زیر خط کرسی دارد.

۷۱ رو

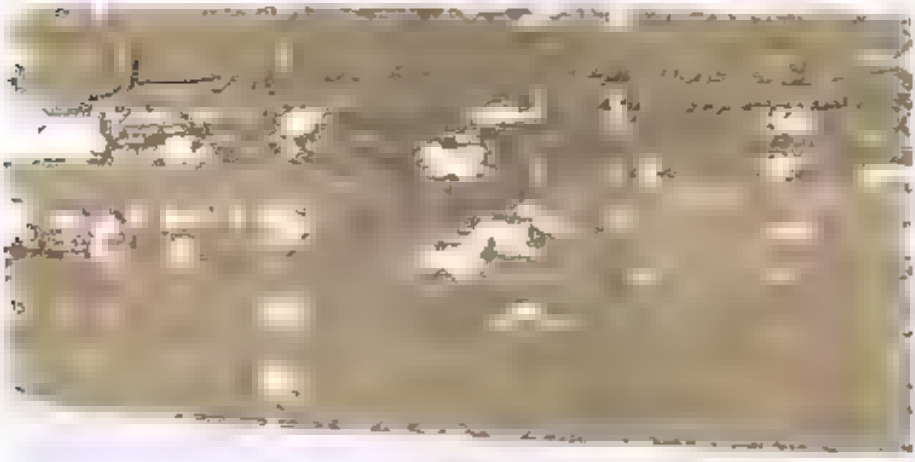

۷۱ پشت

۷۲. نامه
قرن سوم هجری

۸ × ۱۱/۵ سانتی‌متر، ۱۷ سطر رو، حواری عرض پاپیروس نوشته شده. پایین پاپیروس و قسمت‌هایی از میان متن از بین رفته است.
منبع Khan 1992, no. 29
شماره PPS. 294

رو: نامه با بسم الله و دعای «خداوند عمر طولانی به تو عطا کند و هر صبح تو را مشمول فضل و رحمت‌اش قرار دهد» آغاز شده است. در محتوای متن نمی‌توان تشخیص داد که نامه درباره‌ی چه کسی نوشته شده اما بدیهی است که جواهر نویسنده‌ی نامه گریخته و به خانه‌ی برادرش پناه برده است.
«نامه‌ای که در آن درباره‌ی ام الخیر نوشته بودی دریافت کردم. تو در برترین یاوران من هستی و می‌دانم اگر فرصت کنی می‌توانی در پیام رسان من پیشی بگیری. گفتی ام شعیب نزد آن زن گمراه رفته و بیش‌تر، این موضوع را نگفته بودی. تازه وقتی نامه‌ات را دریافت کردم، فهمیدم وی به خانه‌ی برادرم پناه برده است. او زمانی متوجه شد که برادرش حرکت کرده بود. او گفت «این جا خانه خودت است». این را گفت و تا وقتی برادرش حرکت کرد آن جا ماند. تا زمانی که نامه‌ات را دریافت نکرده بودم از هیچ یک از این قضایا خبر نداشتم.»
سطور ۱۵ - ۱۲ تقریبا کاملا از بین رفته اما در سطر ۱۶ نویسنده به بازگشت برادرش از سفر اشاره کرده است.
گاه الف آخر را اندکی زیر خط کرسی دارد و گاه ندارد. گاهی اوقات که اول بدون سرکش است و فقط قوسی به چپ دارد. گاه که اول و وسط معلق شکل است.
پشت خالی

۱. نامه فاقد تاریخ است. حروف، سوادی و تکامل یافته‌اند. حلقه‌ی حروف بسته است. م حرف دم کامل ندارد. د زائده‌ای عمودی دارد و ر و ز فاقد تقطیک است. اتصال ب و ی در کلمه صبحک در سطر دوم نامه فاقد توجه است. چند نقطه پر شده و نامنظمی در میان سطور نامه دیده می‌شود. ولی کلمه‌ی «دست» در سطر هفتم نقطه‌های کاملی دارد.

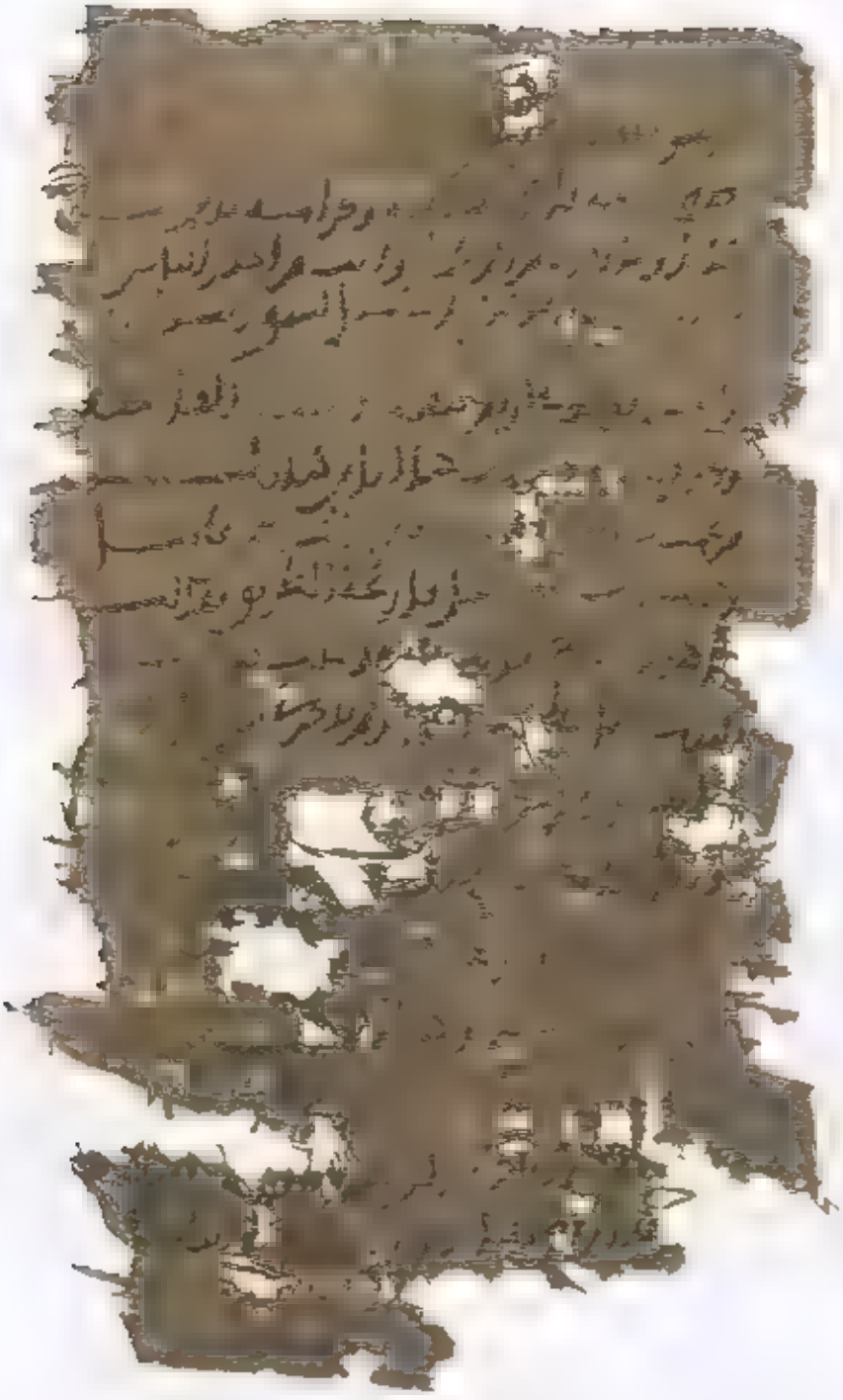

۷۳. یک نامه و پاسخ نامه
قرن سوم هجری

۶ ۲۱×۴ ۱۷ سانتی متر ۱۱ سطر رو که یک سطر آن بر حاشیه نوشته شده و ۱۲ سطر پشت
بالای هر دو متن رو و پشت از بین رفته است
منبع Khan 1992. no. 20
شماره PPS. 300

رو: ابتدای نامه ی رو ر بین رفته و باقی متن به سبک نامه هایی چون «اسب های کهر» اشاره شده (نورد المردا) است

«گفته بودی گوسفند و هیچ یک خوب نیست مسلم است وقتی صد گوسفند را یک جا نگه می داری چیزی برای خوردن پیدا نمی کنند در حالی که مردم روستا و اطراف عدایی ندارند موقع داری گوسفند ب مزه ی بروار پیدا کنی؟ حصیر فروش، ۴ بار قایق حصیر از مردم روستا خریدند به حکم من، نگذارید چیز بیش تری ببرد او ما من صحبت کرده و گفت بهای حصیرها را پرداخته اما ما که چیزی نمی دانیم

بدانید که قیمت هر ویبه گندم معادل چهل دینار است اما اگر هوا دارایی نبود، ۴۵ و هر ویبه ماش، ۳۷ دینار است

به من بگفتی کدام زمین دهی مانده تا کدام قبل کشت است و کدام قابل کشت نیست می دانم که سهل انگار نیستی

بگفتی آیا گوسفند زائید یا نه،

«مادرم سلام می رساند قصد به رفت ان شاءالله »

محتوی سطری که بر حاشیه نوشته شده چنین است

« یک و نیم قیراط نمی خواهم مأمور را در چنین امر قرار دهم برایت خوهم فرستاد»

گاه «س» و «ش» بی دندانه است

پشت: نامه ی دوم، پاسخ نامه ی اول است با دعایی آغاز شده ولی فقط آخر آن باقی مانده «رحمتش را به تو...»

«الحمدالله در حالی که کاملا سلامت هستم برایت نامه می نویسم مأمور کشتی نامه ات را به من رساند (احتمالا منظور او قسمی مأموری است که در حاشیه ی متن راست به او اشاره شده بود) خوشحالم که سلامت هستید خداوند یکی عمر طولانی و توأم با سلامت به تو عطا کند الحمدالله من هم خوبم

گره اسب ها به خواست خدا خوب بودند (شاید منظور نویسنده این است که خوب فروش رفته اند) زمین ها را به دانمال و پامه دادم که برایت بیاورند چهار زمیل مرغوب اند آن ها را بعد از جمعه فرستادم زیرا آن ها در زمین ها کار می کردند»

بعد از جمعه ی بعدی (اگر بچه ها به دنیا بیایند به تو خبر می دهم) به نظر می رسد این متن،

پاسخ نامه‌ی پیش است زیرا در نامه قبل نویسنده پرسیده بود که نامه‌ها به دست آمده‌اند یا نه

به تو ابوالحسن برادر و خواهرش ام علی ست ناصر و پسران عبدالله که خدا حفظشان کند سلام می‌رسانم امیدوارم به لطف خدای عزوجل در کشت و کار کوشا باشند

ان شاء الله به روی برد شما خواهم آمد اگر نخواهم نامه چیز را برای تو و ام علی و پسران نویسم نامه طولانی خواهد شد امیدوارم خدا رودبر ما را به هم برساند خدا از شر و بلا محفوظتان بدارد.

غالب اوقات الف آخر را نه زیر خط کرسی دارد نه بالای سه، تقریباً عمودی و س، و ش، بی دندانه است

---

۱ من فاقد تاریخ است هم نگارش نامه‌ی رو مارک است و کاغذ نامه‌ها نه و کم دقت نامه‌ها نوشته‌اند حروف سنگلاخ و نامحکام دارند حلقه‌های حروف باز است گاه‌ر و ب شبیه هم‌اند و گاه د و ذ رویه‌رو دارند من پشت یا قلمی ضخیم‌تر و دقیق‌تر نسبت به نامه‌ی رو نوشته شده است حروف‌ه در دو نقطه‌ی آخر سطر هفتم پشت دو نقطه به هم چسبیده دارد نقطه‌ی اول سطر ششم بسیار کشیده است بالای س حتی کوتاه و صاف قرار دارد قد حرف شسته رفته‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است گاه اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود نامحرری ست از جمله در نقطه‌ی نخستین در سطر هفتم نامه و ارسالی نخستین و حتی محتکانه دارد نمهای چین دندانه بسیار بیش‌تر از تصور معمول است سفارش نامه فروش همان میزان گندم به ۴۵ دینار در صورت نبودن بارش بسیار محل تأمل است

۷۴. نامه
قرن سوم هجری

۷ ۲۱×۲۳ سانتی متر ۱۴ سطر رو پایین راست متن از بین رفته است
منبع Khan 1992, no. 17
شماره PPS. 304

نامه با بسم‌الله آغاز شده[1]

«خواهرم قدیت شوم، خدا عمرت ر مولایی و مرا فدای تو کند امید که به فضل و رحمت اش هیچ گاه بدی و بلایی برایت پیش نیاید خواهرم[2] من ام سلمه و خانواده‌ام خوب هستیم الحمدالله لا شریک له صلی الله علی محمد النبی و سلم خواهرم، ابو بکاسم خبر سلامتی ت را آورد خوشحال شدم و خدا را شکر کردم سعد سیب و چهار سعد گندم به دستم رسید آن را وزن کردیم چهار اردب و سه ویبه بر حسب قفیز[3] بود

به خدا خواهرم از این که شنیدم در روستا گرفتار شدی ناراحت شدم اگر به خاطر گندم ها در مضیقه هستی آن را در خانه نگدار و به سوی ما بفرست زیرا برایت فرستاده‌ایم نه خاطر گرفتاری ات در روستا برایت ۵ سبد و دانه های عناب که میان پاپیروس پیچیده‌ایم می فرستیم نامه را به غلام ندادیم که بیاورد چون رید ـ که خدا شاهد است خوبی از او ندیدیم ـ فرار کرده و باز نگشته است

ام‌السها به تو سلام می رساند و می گوید «خانم مشتاق دیدارتان هستم، از خدا می خواهم دخترتان پیش ر مرگ می دانم که وقتی دور هستند نمی خوهند زودتر نزد من بیایید و بیش از این تأخیر نکنید» به ام احمد و ام سلمه و صفره، دنیاب و عزان و پسران سلام برسان خانم به شما سلام می رساند صلی الله محمد النبی و سلم»

اعتماد الف زائده زیر خط کرسی دارد «س» و «ش» دندانه دارند ولی گاه «س» بی دندانه نوشته می‌شود دسته‌ی «ه» به راست گرایش دارد ک اول و وسط نعلی شکل است و سرکش کوچکی دارد

پشت عنوان نامه «از رجحان بنده‌ی آزاد شده‌ی ابومرا هم به صدن انجامم»[4]

بسته محافظ نامه یک رن است (خواهرم، خانم)

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است سرصفحه و تکلیف منظم و دقیق تنظیم شده‌اند غالبا جلفه های حروف بسته است و در قاف بعکس‌اند ک سرکش ندارد کلمه ای که مولف انگلیسی در سطر سوم الحمدالله خوانده در واقع اصطلاح نه محمود است عنوان هایی که در این متن ذک شده فقط مخصص پدعمر سعد و به آل و خاندان او اشاره ندارد (سطر ۴ و ۱۳)

۲ چون مقدار اردب متغیر است نوشته کوشیده ارز ... ار حسب قفیز نوشته و مشخص‌تر کند

3. Ayalon 1985

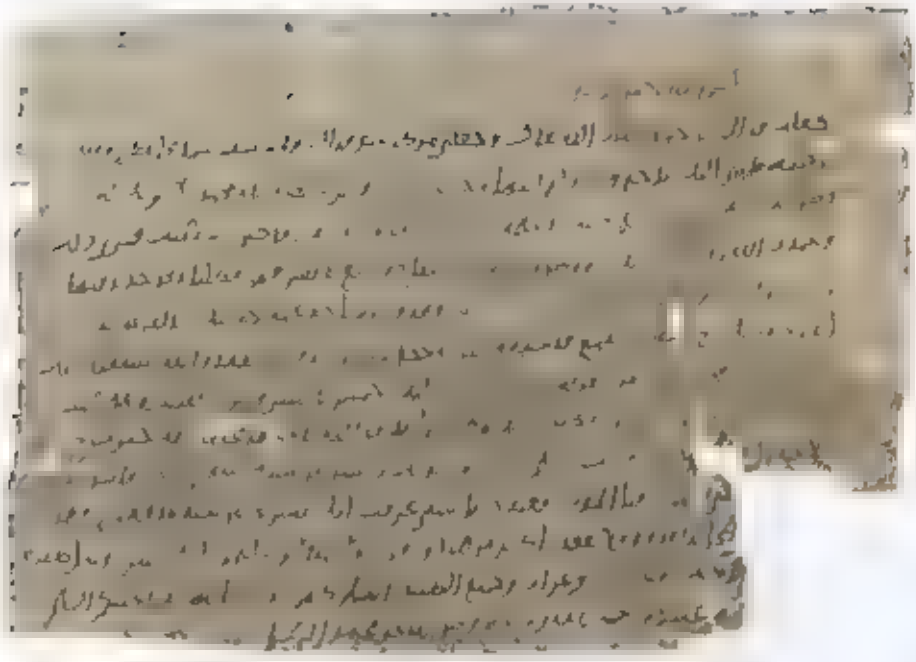

۷۲ ر

۷۳ پشت

۷۵. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۳×۴۸ سانتی‌متر؛ ۳۲ سطر رو که پرده سطر کوتاه‌تر در حاشیه‌ی راست است و ۱۴ سطر پشت. بالای پاپیروس هر دو متن و چپ متن رو و راست متن پشت و مقداری از میان متن‌ها از بین رفته است
شماره 409

رو. در سطر چهارم نوشته «نامه‌ات به دستم رسید» (و قد وصل الیّ کتابک) و در سطر ۷ و ۸ به ۱۵ نسخه رسیدی (خمسه عشر جملاً) از چیزی که مردم این منطقه می‌فروشند اشاره آمده است (اهل الصنعه یحتاج الی البیع) در سطور ۱۰ و ۱۱ درخواست خود را این طور مطرح کرده «ریک [فی] موفقاً مسدداً ان شاءالله». در پایان دعای معمول «طال الله بقاک و ادام عزّک» ذکر شده است

بین سطور ۲ و ۳ و بین سطور ۳ و ۴ ارقام یونانی دیده می‌شود
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد «س» و «ش» بی‌دندانه است
پشت. در نامه‌ی دوم دعای معمول «و أن رأیت ان تصیر الینا [ ] فعلت ان شاء الله» آمده و نیز دعای «طال الله بقاک و اعزک و اتمّ نعمه و احسانه علیک و جعلنی فداک» نامه را ختم کرده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «س» و «ش» بی‌دندانه است[1]

۱. رسم‌الخط روی پاپیروس پخته‌تر و قلم نگارش آن ضخیم‌تر از نامه‌ی پشت است. س و ش دندانه ندارد. حلقه‌ی حروف عالد نسبته و به طور پر کشیده نقطه دارند. ص حاشیه با قلمی تیز نوشته شده. ش در کلمه ان شاء الله در سطر هشتم پشت نقطه دارد و سه نقطه‌اش به صورت خطی صاف نوشته شده است. در این متن نیز برخی حروف از جمله د و ی پسطور و نقطه دارند. تقریبا تمام کلمات سطر آخر پیوسته‌اند. انفصال ح و م به حرف ماقبل خود تحریری است. بدون شک تاریخ‌گذاری بر این نامه‌ها که گویی تخصیص مشخصات ظاهری و فنی بیشتری در تعیین آن نداشته، چون رفته تکلیف نیست. پس که موضوع کتاب و ویراستاران آن تنها متن برخی نامه‌ها در ترجمه داده‌اند، بسیار مشکوک می‌نماید. کوشش بر ی درک مفاهیم نامه‌های بدون ترجمه در این کتاب ممکن است موجب وصول به نتیجه‌ای عظیم و غیرمنتظره شود

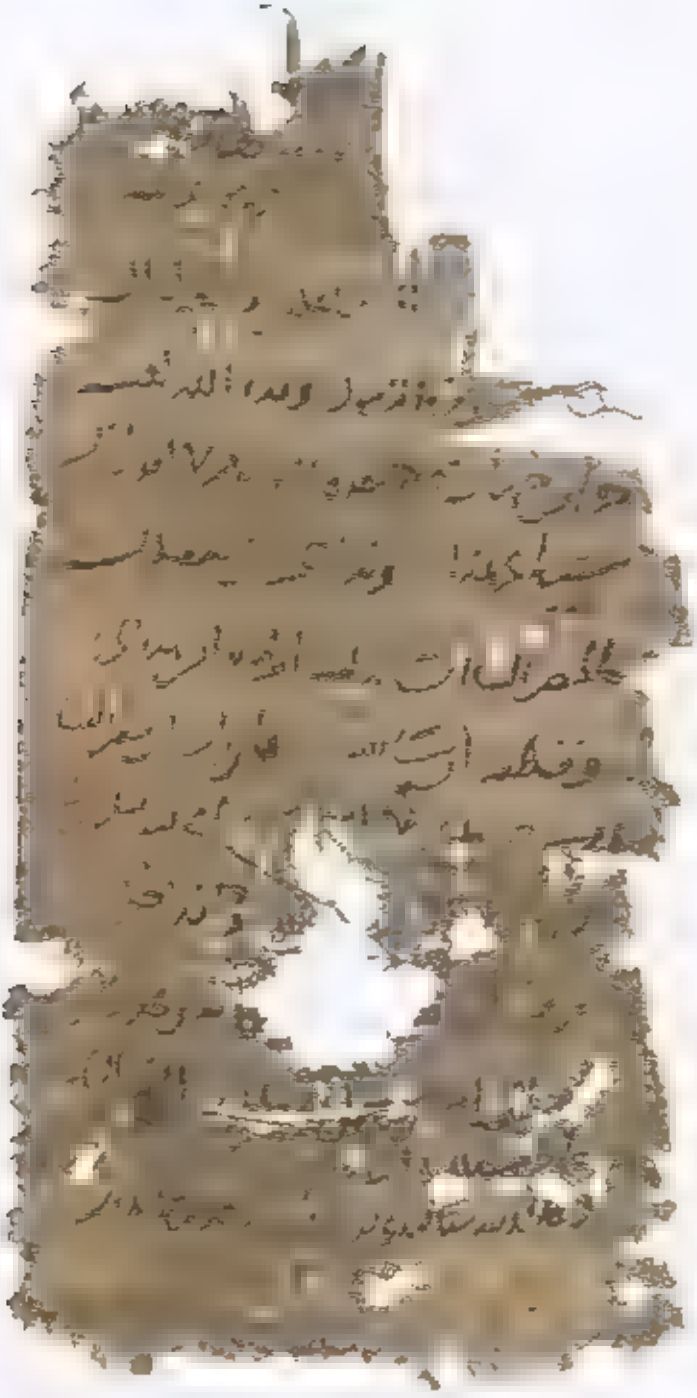

۷۶. یک سند رسمی که بعدها روی آن نامه نوشته‌اند
حدود سال ۲۶۸ هجری

۵ ۲×۵ ۱۲ سانتی‌متر ۵ سطر رو و ۸ سطر پشت بالا و راست نامه رو و بالا و چپ نامه پشت از بین رفته است
لت پشت Khan 1992, no. 30
شماره PPS 315

رو: باقی مانده متن شامل گواهی شهود در پایان یک سند رسمی است که در ماه شوال ۲۶۸ هجری تنظیم شده. تاریخ در سطر دوم با اعداد یونانی و در سطر پنجم با حروف عربی نوشته شده است.
کاه: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد.
پشت: نامه با عنوان آغاز شده ولی فقط نسبت مقر اول «پسر یاسر» خوانده است. در سطر دوم بسم‌الله و در سطر سوم دعایی نوشته شده است «تو را به خدا می‌سپارم و از او می‌خواهم تو را در پناه خود بگیرد».
باقی متن که احتمالاً نویسنده طی آن خبر سلامتی خود را به مخاطب داده، از بین رفته اما از سطر چهارم دوباره ادامه می‌یابد:
«نامه‌ات را دریافت کردم. خوشحالم که سلامت هستی. از خدا می‌خواهم تو را توفیق دهد. پیام گندمی که داشتم برایت فرستادم. خدا را شکر که این توفیق را داد. امیدوارم دو سه روز پس از این نامه به شما بپیوندم. تو را به خدا می‌سپارم. اللهم صلی علی محمد و آل محمد».
کاه: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «س» غالباً بی‌دندانه است. گاه کشول، بدون سرکش است و قوسی به چپ دارد.[1]

۱. رسم‌الخط سند انشایی است. حلقه‌ی حروف بسته و دو شیبه‌اند. کاتب هنوز به نقطه‌گذاری آخر در کلمه می‌رسد. آخر به راست کشیده شده. الف در کلمه «نامه» در سطر آخر الف محذوفه است. حرف ی در حرف شرط ان در سطر سیم نقطه دارد. مونف امگلیسی در قرائت و انتقل صدوات بر پیامبر، جاندار، او را نیز آورده که با توجه به نگارش قلم بدار آن مشکوک می‌نماید. زیرا در سطر پایانی که بپوسته نوشته شده پس از محمد، کلمه‌ای آمده که مشکل بدوان آن را دو آله خواند. متصال ج و ی به حرف ماقبل خود تحریری است. اگر این نامه کاملا و البته به حرف‌نویسی بدوی عرب در قرن سوم نگاشته شده، تاریخ قرن سوم نگاشته شده. تاریخ قرن سوم دارد. مسلم این که می‌توان دیگر نامه‌های صاحب اسلوب نثر را نیز از همان قرن دانست.

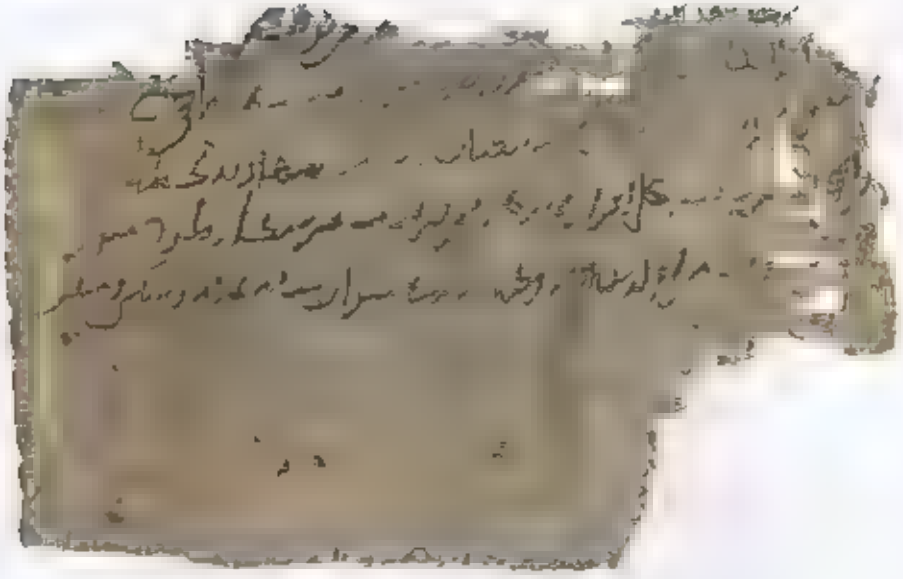

۱۰، ۱۰

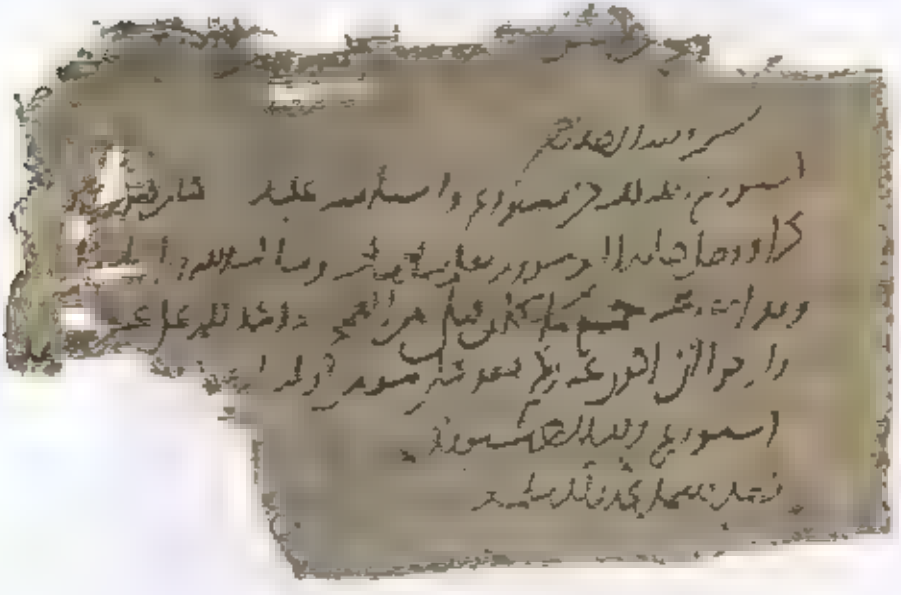

۲۶ پشت

۷۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۷×۵ ۲ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۱۱ سطر پشت پایین هر دو متن و قسمت‌هایی از میان آن‌ها از بین رفته است.
شماره PPS 386

رو نویسنده‌ی نامه اول نوشته است «امیدوارم خداوند به روی فرجی در کار ما خاص کند و ابوعبدالله از ... خلاص شود.» (سطر ۷).
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. ک اول بعلی شکل است و «ص» در کلمه‌ی «یخلص» سطر ۷ در راستای افق کشیدگی دارد.
پشت سطور ۱۱ ۲ بخشی از نامه دوم است ولی مشخص نیست یا دو سطر اول متن، عنوان نامه روی پاپیروس بوده است یا خیر. سطر دوم در جهت عکس سطور نامه نوشته شده است.
گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «ص» بی‌دندانه است[۱].

۱. نامه با بسم‌الله آغاز شده و فاقد تاریخ است. حلقه‌ی دو «خلص» سطر هفتم باز است. در سایر موارد حلقه حروف بسته است. ۲. زائده دارد یا گاه زائده‌ای عمودی بالای آن هست که از و قابل تشخیص می‌شود. متن پشت پاپیروس ندارد. با نگاهی نگارشی قابل ملاحظه‌ای نسبت به رسم‌الخط نامه اول ندارد و به نظر می‌رسد در فاصله‌ی زمانی و سطح فرهنگی نزدیک نوشته شده‌اند.

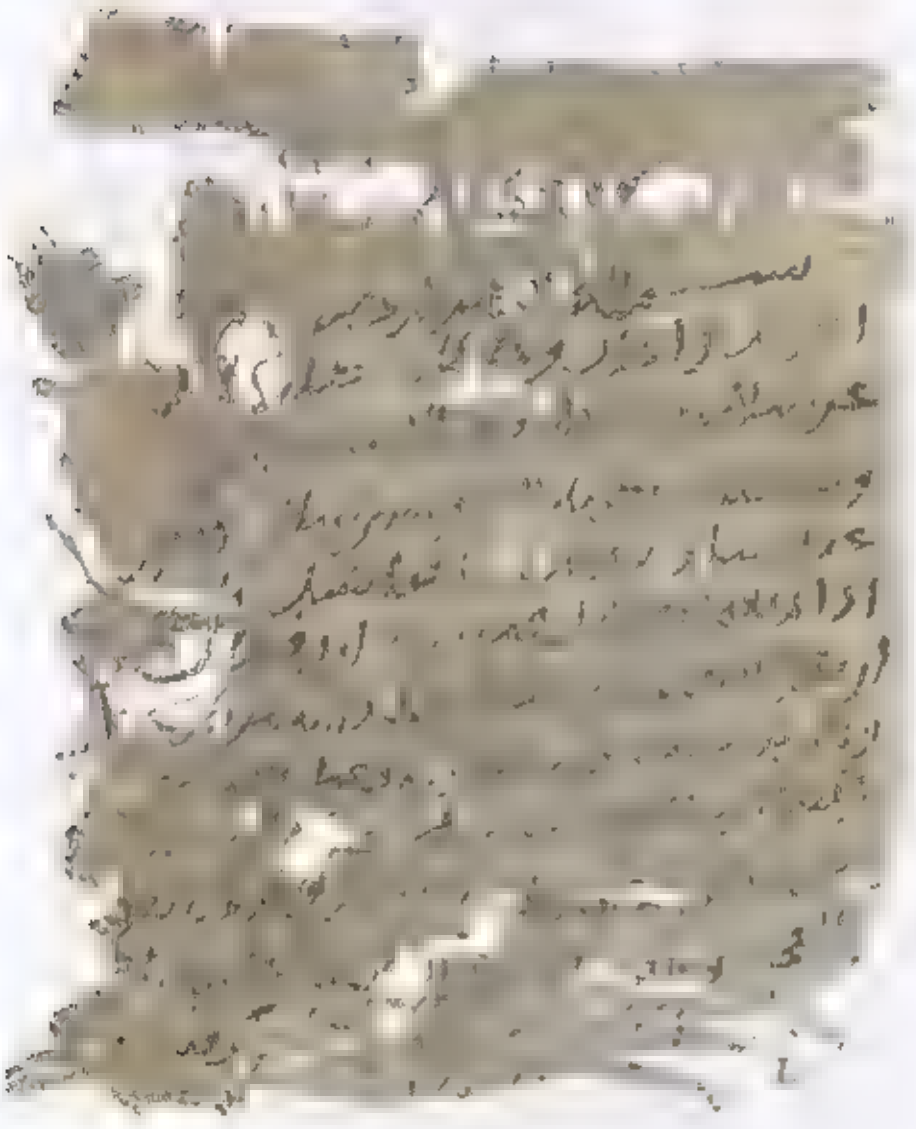

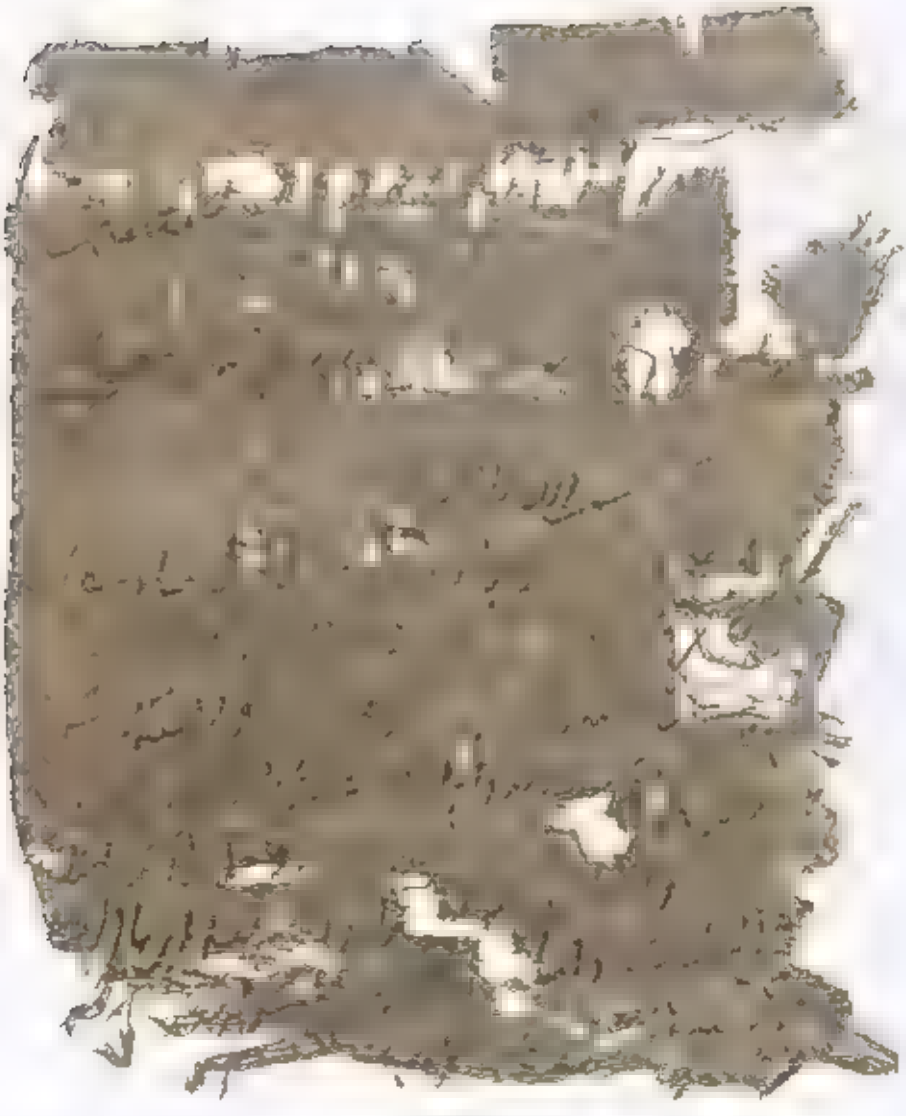

۷۷ بشت

۷۸. نامه‌ای که بعدها برای ثبت سیاهه به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۱۲×۲۷ سانتی متر. ۲۸ سطر رو و ۱۲ سطر پشت. پایین و بالای متن رو و سه طرف متن پشت به جز قسمت بالای راست آن از بین رفته است
شماره PPS. 332

رو: نویسنده نامه را به عبارت حفظت فداک (فدایت شوم) آغاز و سپس به رسمش شب نو (خیری) سفشه (اسفیدج) و موم (الشمع الابیض) (سطر ۱۱) و در سطر ۱۲ به شخصی ارتباط هر دو و چند قاصد دیگر اشاره کرده است
گاه ک اول بعلی شکل است
پشت: دو سطر، عنوان نامه روی پاپیروس است و سپس ۱۱ سطر سیاهه به دنبال آن ثبت شده است. بنابر عنوان نامه، مخاطب آن شخصی به نام ابوالفضل بوده. سیاهه هم مربوط به محصول جو (شعیر) و مزد ماهانه‌ی کشاورزان (الحراث) و ابعاد قطعه زمینی زراعی بر حسب فدان است

۱. میز. فاقد تاریخ و نقطه است. ارتفاع حروف نامنظم بوده و عالمه حلقه‌های حروف نسخه است. کلمه مسئل در عبارت امسئل نامه سطر نهم روی نامه مک شده که خود به تکرار رسم الخط پشت نامه مغایرت است. پیشم نامه در پشت نامه با تسلط و مهارت بیش‌تری نوشته شده. ی وسط در کلمه شعیر سطر هشتم پشت نقطه دارد. میم سطر نهم و دهم سمت پشت فاصله‌ی زیادی نسبت به سایر کلمات دارد که نشانگر احتمال حذف عمدی نوشته قبلی است. عملی که نشخیص جدید و قدیم بودن آن دشوار است. س و ش متفاوت دارد

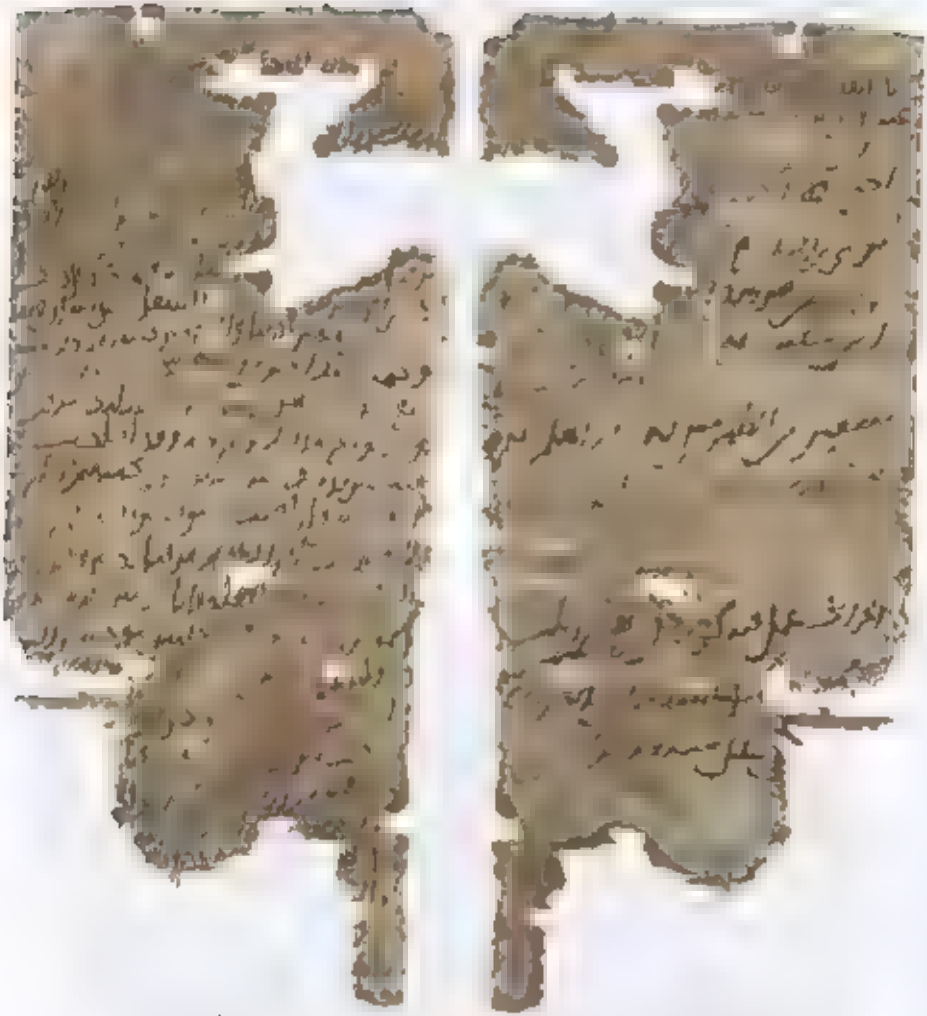

۷۸ پشت

۷۸ رو

۷۹. نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۱۷×۹٫۵ سانتی متر. ۹ سطر رو و ۵ سطر پشت. بالا و پایین متن رو و سمت چپ متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS 336

رو. نویسنده در این نامه به مخاطب اش اخبار نگرانی کرده و از او خواسته نامه‌ای برایش بنویسد (ظاهراً لازم نعم جمعی بری کتانک) (سطر ۵) و در پایان سلام رسانده است.
بالای «د» و «ن» تقریباً عمودی است. ک دول بعلی شکل و در راستای افق کشیده است. ک آخر و دم برگشته ی «ی» آخر در انتهای سطور، به طور افقی کشیده شده است.
گاه حروف نقطه دارند و الف مقصوره در کلمه بری به جای «ی» با حرف الف نوشته شده است.
پشت. متن این بخش در چهار ستون تنظیم شده. قیمت ها بر حسب درهم و مابق که ارزش آن معادل یک ششم درهم است نوشته شده. نویسنده از ارقام یونانی سود برده و گاه کلمات را حذف کرده است.

۱ حلقه حروف بسته است. کلمه نعم در سطر ششم نقطه دارد. د و ر قابل تفکیک اند. رسم الخط به مرحله ی نگارش نزدیک می شود. سیاهه پشت پاپیروس با قلم نازک نی نوشته شده. قلم خوردگی هایی در متن دیده می شود. نویسنده نامه و سیاهه از دو فرهنگ متفاوت نگارش سود برده اند. اختصار ح به حرف ماقبل خود تحریری است. الف آخر واژه زیر خط کرسی و گاه می دنباله دارد. ک سرکش ندارد. نقطه ف در کلمه فی در سطر پنجم نامه رو زیر ی قرار دارد.

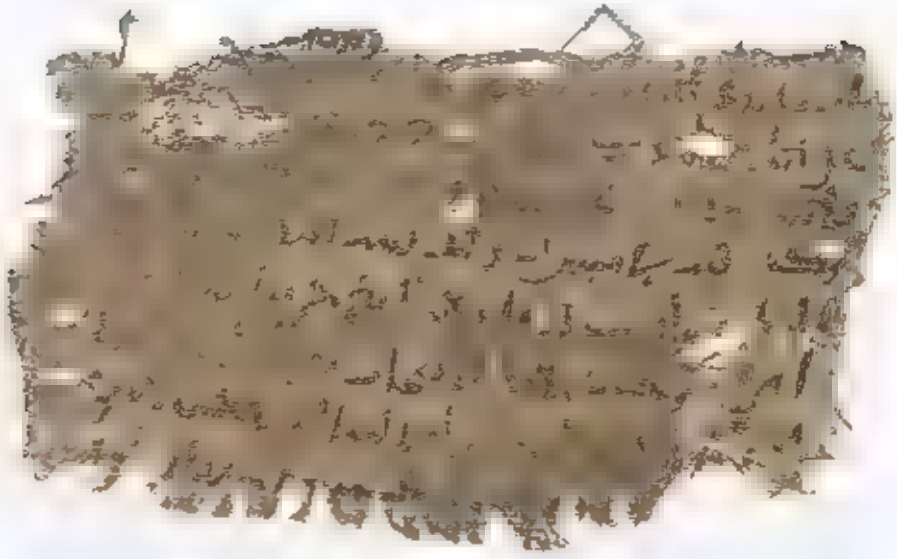

۷۹ رو

۷۹ پشت

۸۰. یک نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۵×۷ ۱۳ سانتی متر، ۱ سطر رو و ۹ سطر پشت. بالا و چپ متن رو و پایین و راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 342

رو. در نامه نه صافی (سعوک، سطر ۶) و سپرات کردن شترفا (سطر ۷) اشاره شده است لف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، ک، ول بدون سرکش است و قوسی به چپ دارد.
پشت. این بخش، باقی مانده ی چند کلمه است که به نظر می رسد فهرست صورت حساب باشد برای مثال در سطر دو، سطر با «لانی (برای ابو)»، آغاز شده است
سطور هفتم و هشتم با قلمی صحیم در نوشته شده و به نظر می رسد پی نوشت متن روی پاپیروس باشد

۱ متن فاقد نقطه است. حلقه ی حروف سمنه و حروف تقریبا پیوسته اند. ع آخر پخته تر شده و دو ر قائن تفکیک است. سیاهه با قلمی تیرک در نوشته شده و مطلب حاصی ز در مستقاد می شود. به نظر می رسد باقی مانده دو سطر آخر به نامه روی پاپیروس مربوط باشد. کلمات آخر در حاشیه سمت راست پشت پاپیروس به نوشته اند بی شباهت نیست. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. ف آخر شده زائده ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است

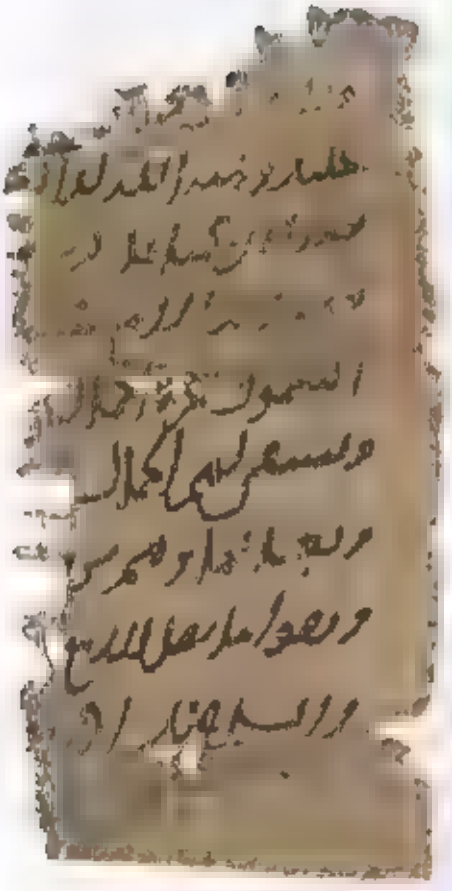

۸ ر

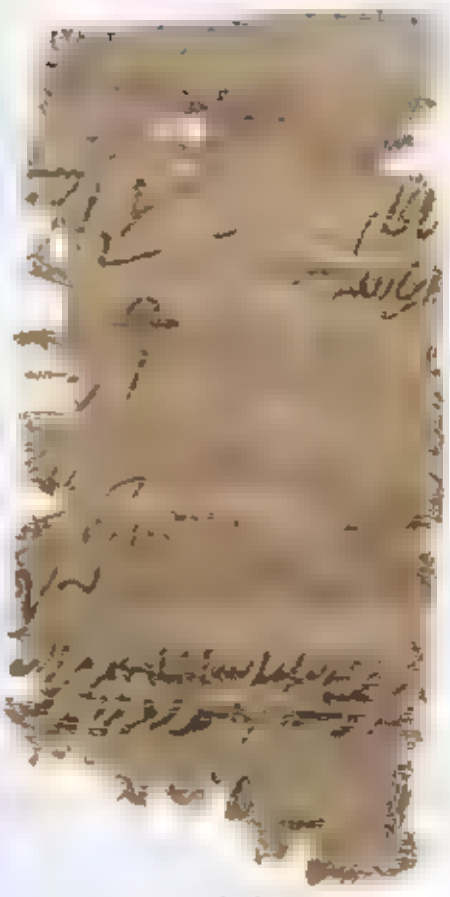

۸ پشت

۸۱. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۴×۹ سانتی‌متر، ۵ سطر رو و ۲ سطر پشت. پایین و چپ متن رو به پایین رفته است
شماره PPS. 348

رو: نامه با دعای «ابقاکما الله و حفظکم و اتم نعمة علیکم» آغاز شده است. فرستنده به مخاطب خبر داده که نامه‌اش را دریافت کرده است «و وصل کتابکم الیّ و قرأتُه و فهمت ما ذکرتم فیه من سلامة». پسوندهای ضمیری کما، کم و تم برای اشاره به مخاطب سه‌وا به صورت تثنیه و جمع به کار برده شده است.
الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد که اول به راست مایل است و بالای «ده» و «د» تقریبا عمودی است
پشت: عنوان نامه روی پاپیروس است[1]

۱. یادداشت عقد دارد و نقطه ندارد. پس از «بسم الله» کلمه‌ای پیوسته نوشته شده که شاید با زحمت بسیار بتوان آن را «الرحمن» خواند به شرط آنکه الف کامل و بی‌زائده باشد، حال آنکه حلقه‌ی حروف نیمه است و در نتیجه سندگی قابل تفکیک نیست

۸۱ رو

۸۱ پشت

۸۲. بخشی از نامه که برای ثبت سند رسمی به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۱۲×۱۷ سانتی‌متر ۳ سطر رو و ۷ سطر پشت پایین و چپ هر دو قسمت از بین رفته است
شماره PPS 343

رو نامه که فقط قسمت راست آن باقی مانده با این دعا آغاز شده است
«اطال الله بقاء الامیر [و ادام عزّه ...] و عافیته و اتمّ نعمة علیه».
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد
پشت: متن اصلی در این روی پاپیروس در سطور ۱، ۲، ۵ و ۶ نوشته شده و فهرستی از بخش‌های مختلف املاکی از جمله مرز (حدود)، سقف‌ها (سطوح)، رواق (الاسطوان) و باغستان کرام) است. متن طبق اسناد رهای اسناد رسمی تنظیم شده است
سطور ۳، ۴ و ۷ که به دست خط متفاوتی نوشته شده، عنوان نامه روی پاپیروس و نام مخاطب آن ابوعلی است[۱]

۱. نامه فاقد بسم الله است و در آن به جای نقطه سود برده نشده. کاتب بسط کامل در قلم نداشته و دست خطی مستحکم نداشته دارد. کلمات الرحمان و الرحیم پس از بسم الله در متن پشت پاپیروس به صورتی معاشی نوشته شده است قلم نگارش سند، نازک‌تر و روان‌تر است و نقطه و تاریخ ندارد

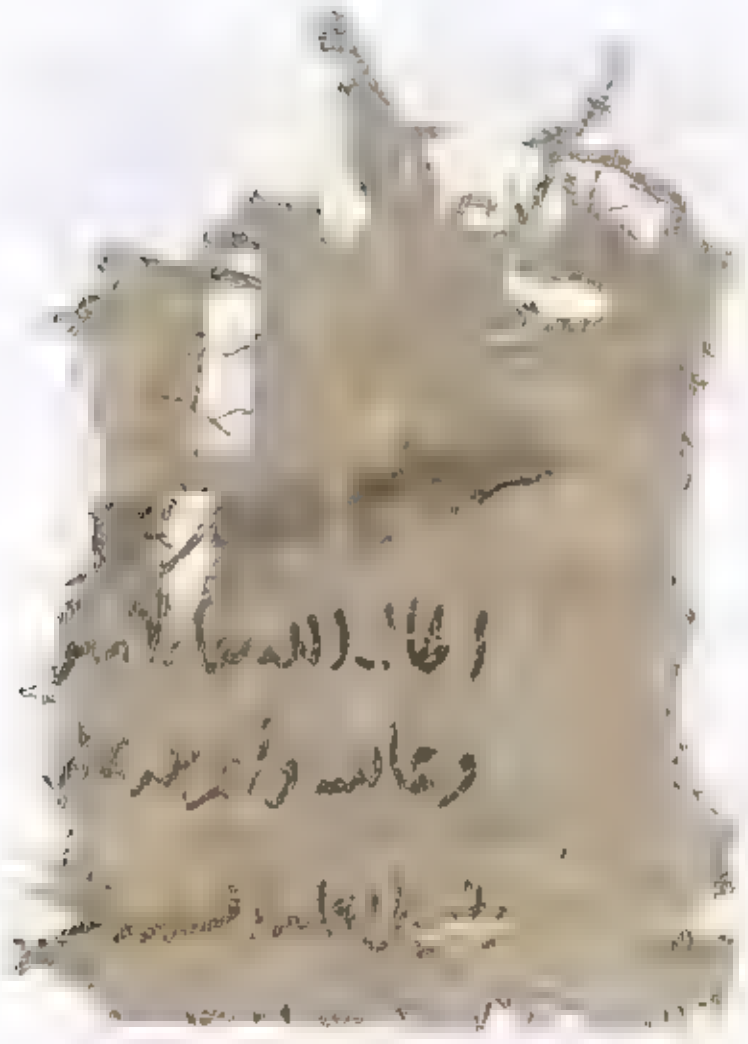

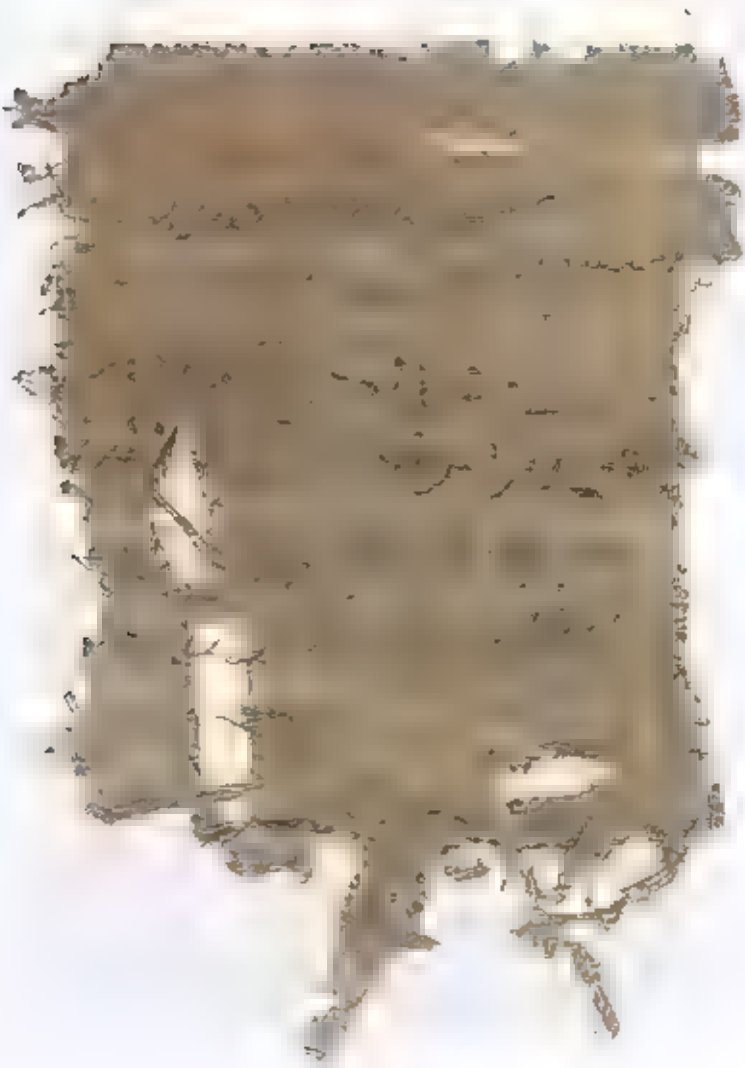

۸۲ پشمه

۸۳. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۲۱٫۵ سانتی‌متر ۶ سطر رو و ۹ سطر پشت بالا، پایین و چپ متن رو و بالا، پایین و راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 354

رو در نامه‌ی اول به مقدیر مختلف (حمل ح اجمال) کالا از جمله ۵ در از خراسان (سطر ۲) اشاره شده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت در نامه دوم به یک معاره (الدکّان) در سطر ۴ و جرم قوص (انحلد من القوص) در سطر ۷ اشاره شده است
ف آخر زائده زیر خط کرسی دارد ک اول قوسی شکل و م ، ی، آخر برگشته و ت زیر حرف ماقبل خود کشیده شده است[۱].

۱. سم‌الخط هر دو متن می‌دقت و مانیاست. سر در متن رو بدون تدداده و در متن پشت تدداده‌در است. حلقه‌ی حروف در متن رو بسته و در متن پشت گاه باز است. اتصال ـ به حرف ماقبل خود تحریری است. ها آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل چسبیده است. در بررسی در پاپیروس‌ها در مجموع چنین برداشت می‌شود که عالب مردیک به تمامی کاتبان اصراری بر شعبه از شیوه‌ی مرسوم و معین در کتاب نداشته‌اند. چنین امری دلیل واضحی است بر این مطلب که شیوه‌ی مرسوم و معین و متداول وجود نداشته و یا حاکم نبوده است.

۸۳ رو

۸۳ پشت

۸۴. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۱۶ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۲ سطر پشت. سمت راست پاپیروس و حاشیه‌ای از میان متن از بین رفته است.
شماره PPS. 349

رو. نامه با دعایی طولانی آغاز شده است از جمله «و انعم نعمه علیک و زاد فی احسانه علیک و عندک» و اسئل الله ان یجمع بینی و بینک قبل الموت». سپس نویسنده به چیز کوچکی که برای مخاطب فرستاده اشاره و با دعایی شبیه دعای آغاز نامه‌اش، نامه را تمام کرده است: «ثم نعمه علیک و زاد فی احسانه علیک و عندک».
گاه «ف» آخر واژه زیر خط کرسی دارد. بالای «ه» و «د» تقریباً عمودی است. گ و ل گاه سرکش دارند (کلمه کاتب سطر ۷). حرف «ت» در کلمه وجهت (سطر ۶) نقطه ندارد.
پشت. عنوان نامه روی پاپیروس است.

۱ یادداشت فاقد تاریخ و نقطه است و بسم‌الله آغاز آن را نمی‌بینیم. رسم‌الخط بسیار ابتدایی و فاقد استحکام است. در برگه شبیه به همان حلقه حروف بسته است. پشت برگه کلماتی نوشته شده که مبهم و ناخواناست و به نظر نمی‌رسد با متن ما مرتبط باشد. ن را معلوم کرد. حدس مؤلف انگلیسی درباره‌ی عنوان پشت جز شمیت از روال پاپیروس‌های پیشین، پایگاه محکم دیگری ندارد.

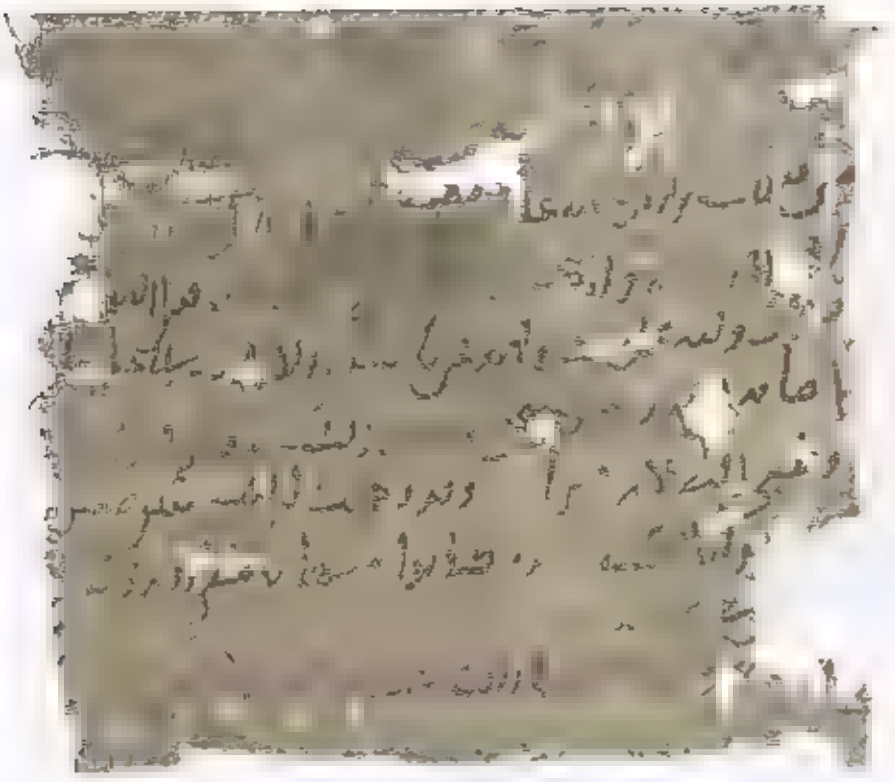

٨٢ ب

٨٢ ب

۸۵. نامه
قرن سوم هجری

۱۶٫۵×۷ سانتی متر، ۵ سطر رو و ۱ سطر پشت، پایین و چپ متن از بین رفته است
شماره PPS 347

رو: نویسنده، نامه‌ای را مخاطب اش ابو احمد دریافت داشته (سطور ۲ ـ ۳) و نامه را با دعای «شما را به خدا می سپارم» (استودعکم الله) آغاز کرده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. ک اول بدون سرکش و انتهای آن مایل به چپ است. حرف «ت» در یک کلمه، نقطه دارد
پشت: عنوان نامه «از العباس بن عبد الله به اسمعیل بن العباس»

۱. نامه فاقد تاریخ است. ت در سطر چهارم نقطه دارد. حروف به استقلال و مستحکم کاتبی مرسیده و حلقه‌ی حروف بسته است. د و ر شبیه اند و کاتب، تسلط و انضباط کافی در نگارش خط عرب ندارد. الف در کلمه‌ی اسماعیل در پشت پاپیروس الف محذوفه است

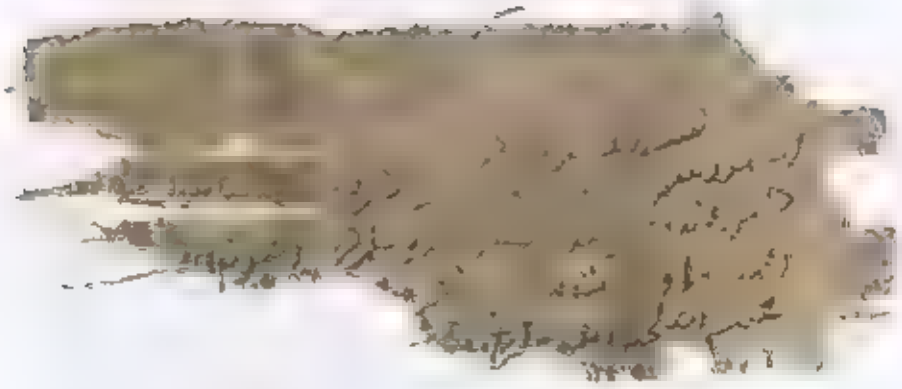

ر. ۸۵

پشت ۸۵

۸۶. نامه

قرن سوم هجری

۵ ۸×۲۷ سانتی متر ۱۷ سطر رو پایین چپ مقداری از متن رفته است

منبع Khan 1992, no. 23

شماره PPS. 305

رو: نامه با بسم‌الله و دعای «انعم الله صباحک» آغاز شده

«خدا فضل و رحمت‌اش را شامل حال تو کند ـ از آن چه پیش آمده و خبرش را به ما دادند پریشان شده‌ایم خدا تو را رحمت کند. نامه‌ای بنویس و به علامی بده تا بیاورد و از آن‌ها بخواهد این حد را ترک کنند. فعلاً کسی را پیدا می‌کنیم که نوشتش مانند تو رسمی که کاتبی جیره نداشتم بدهم آن مأمور ولید الحمی است و هشت اویس دارد نام دیگری جدا الحمی است و ۴ اویس دارد دو نسخه برای هر کدام بنویس که ان شاءالله نامه‌ها به دست‌شان برسد خدا فضل و رحمتش را شامل حال تو کند»

بالای «د» در کلمه «هذا» و «الذی» در سطر ۴ عمودی است کاف «مسک» و «ش» «دندانه است کاف «ک» اول بطلی شکل است و در کلمه «اکرمک» در سطور سوم و پنجم سرکش و به سمت چپ مایل است

پشت: حالی[1]

۱ اگر سطر اول را بسم الله فرض کنیم بسیار پیوسته و عجیب نوشته شده است پیوستگی و عدم استقلال حروف در سایر کلمات نامه نیز دیده می‌شود ف هر راننده زیر جمع کرسی دارد اتصال ح به حروف ماقبل خود تحریری است. متن فاقد تاریخ است فرستنده‌ی نامه هم به تحریر کی کند این نامه اشاره کرده که بستگی به خدا و مطابق واقع است بعضی کلمات در سطر ۱۲ و ۱۰ و ۸ و ۲ نقطه دارد

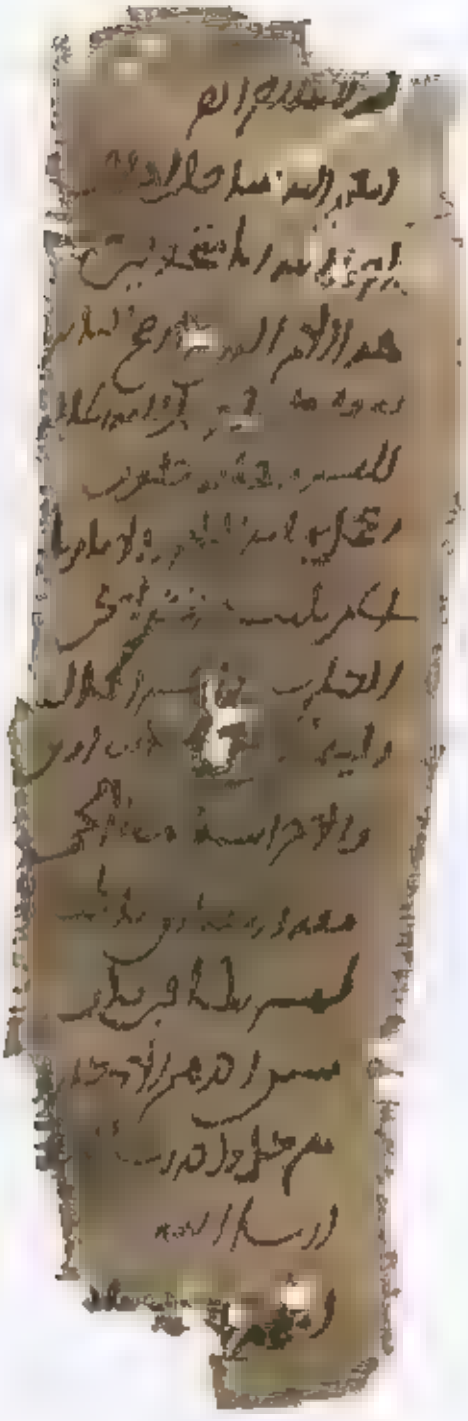

۸۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ / ۵×۸ / ۱۱ سانتی‌متر، ۸ سطر رو و ۱۰ سطر پشت، بالا و چپ متن از بین رفته است
منبع Khan 1992. no. 35
شماره PPS. 384

رو در این روی پاپیروس سطور اولیه‌ی نامه دعای «اطال الله بقاک» نوشته و به شهر فسطاط اشاره شده است
بقیه آخر زانده زیر خط کرسی دارد و بالای «د» تقریبا عمودی است
پشت نویسنده نامه در مخاطب گله دارد که چرا درباره‌ی موضوعی به او خبر نداده است
«بسم الله الرحمن الرحیم فدایت شوم خداوند عمر طولانی به تو بدهد [حوانک] ـ که خدا خیرش بدهد و حفظش کند ـ به من خبر داد که من خبر ندادی قصد داشتم نزد تو بیایم که گروهی رسیدند و گرفتار شدم امیدوارم که تو ـ خدا عمرت را طولانی کند ـ مرا بی‌خبر نگذاری و به من بگویی حال و چه طور است. چهار تن از دوستانم به سوی تو حرکت کردند. نامه را می‌دهم که کنیرت بیت لمطیس بیاورد. ان شاء الله کنیز آن را برایت می‌خواند. خدا عمرت را طولانی کند و قوت‌ات دهد فدایت شوم»
متن این روی پاپیروس در جهت عکس متن روی دیگر پاپیروس نوشته شده است. بقیه الف آخر زانده زیر خط کرسی دارد و «س» و «ش» پی‌دندانه است[۱].

۱. یادداشت فعلا نداریم. دسته‌ی «ه» به راست خمیده است و در به سادگی قابل تفکیک نیست. اطلاعات قابل دیگری در این قسمت از نامه نیست جز این که خواهش نامه به کنیز خاص آن صحور شده که نکته‌ی جالب و تازه‌ی است و از آن جالب‌تر این که موقف کلمه بیت در عربی را که نقطه‌های آن در این متن کامل است کنیز معنا کرده و برداشت‌ش از متن عربی به گلی نادرست است. بسم الله نامه‌ی پشت هم پیوستگی دارد و این پیوسته نویسی در پیکره‌ی متن نمی‌تواند دارای نکته‌ی شک در سطر هشتم پشت نقطه دارد. بسمله‌ی ظ. این متن نیز به راست خمیده است و به کا آخر کلمه بقاک در دعای سطر آخر نامه چسبیده است. کلمه بیت در سطر هفتم پشت نقطه دارد

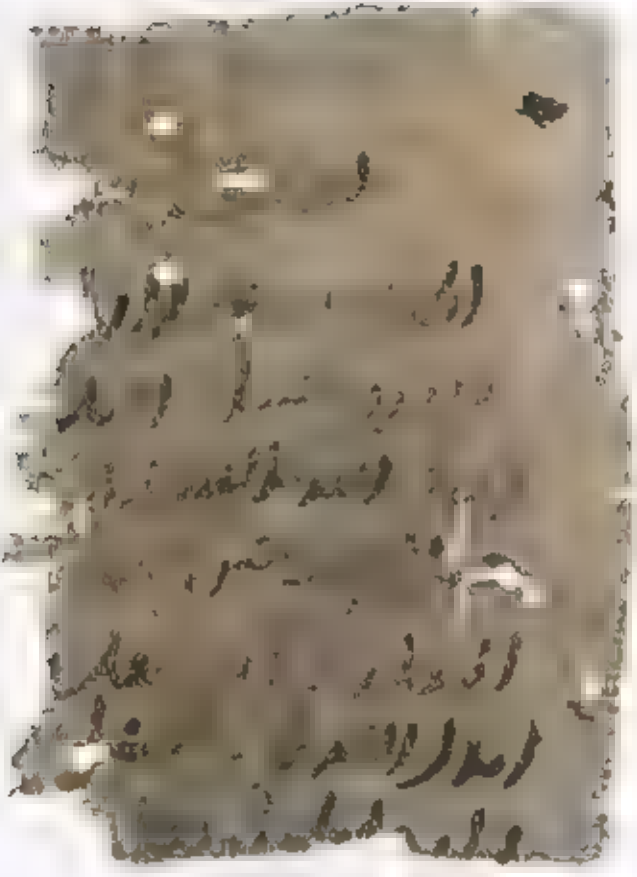

۸۱ و

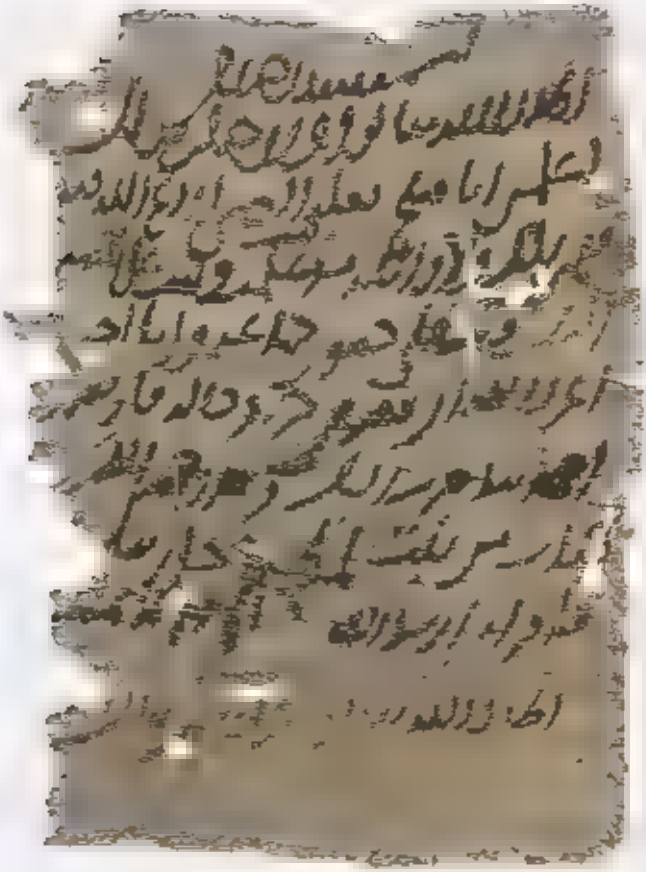

۸۷ پنس

۸۸. نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۱۶٫۸ × ۷ ۱۲ سانتی‌متر. ۷ سطر رو و ۴ سطر پشت. بالا و راست متن رو و بالای متن پشت در بین رفته است
شماره PPS. 395

رو: فقط سطرهای پایانی نامه باقی مانده است. بین نوشتی با خطی ریزتر به طرف پایین چپ نامه اضافه شده که مضمون آن چنین است
«ال اصحجنه و بقی لک شبی اعرفنی به». (اگر درست بود و چیزی باقی مانده به من خبر بده)
گاه الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. «س» و «ش» بی دندانه‌اند
پشت: این سیاهه، فهرست منابع پرداختنی به سواره نظام (عربستان) است و ارقام با اعداد یونانی ثبت شده است
الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد[1]

۱. متن نامه با عجله و بی دقت نوشته شده و شیوه‌های نگارشی درهمی دارد. برخی کلمات مانند «به» سایرین درشت‌تر است. «ت» بی حال حرکت قلم حاکی از بسط کاتب در نگارش است. کلمه «عبید» در سطر دوم، ح «حمد» در سطر چهارم و نحوه‌ی اتصال ص به ح در کلمه «اصحجه» در سطر ششم رو و عبارت «شاهد این دعا است» متن پشت برگه پریشان‌تر و قرائت کلمات آن دشوارتر است

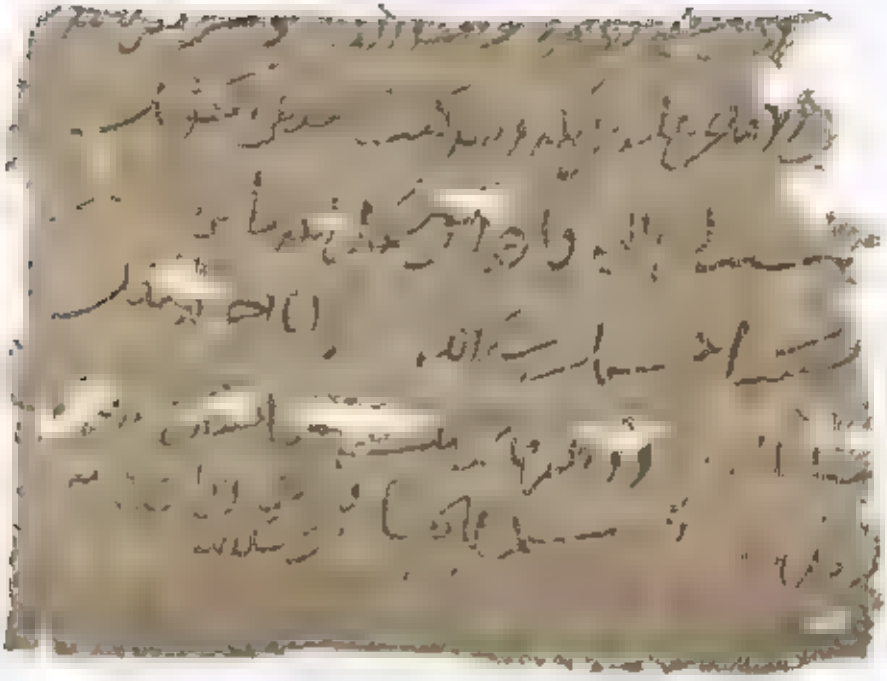

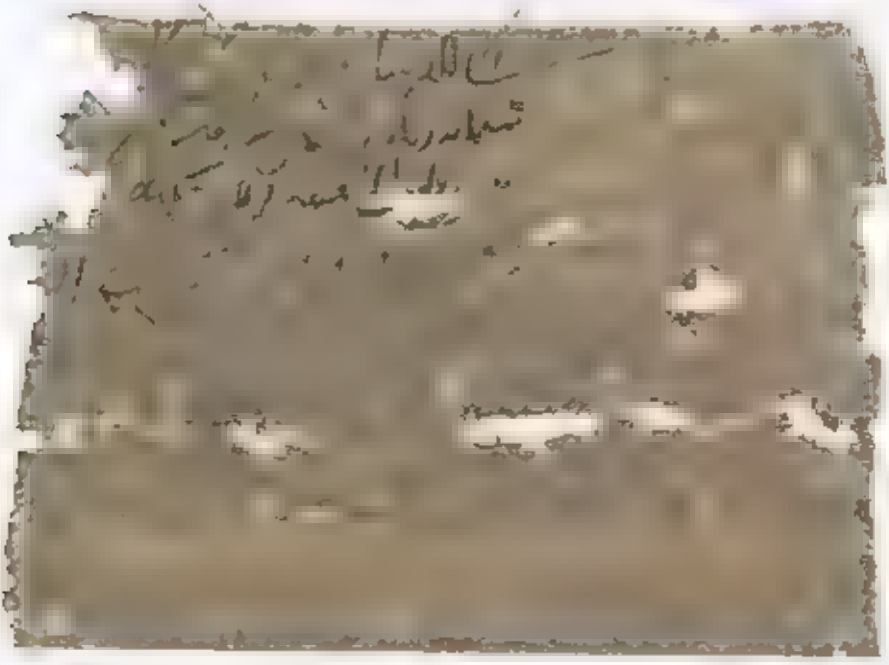

۸۹. نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۵ ۲۲ سانتی متر ۱۷ سطر رو و ۸ سطر پشت پایین متن رو و بخش هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 401

رو پس از «بسم الله» دعای «اطالکم الله و حفظکم و اتم نعمة علیکم و زاد فی احسانه علیکم و علیکم برحمة» آمده و سپس به محصول گندم اشاره شده است
از آن که شناسه ی تمام افعال صرف شده دوم شخص مخاطب مفرد مؤنث است مخاطب نامه یک زن بوده «فاطری ساعه تقرئی کتابی هذا ان شاءالله» (در سطور ۸-۷) پسوند ضمیری ابتدای نامه (کم)، ارجاع به جمع ندارد[1].
گاه الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد بالای «ه» و «ه» تقریباً عمودی است
پشت دو سطر بالای متن، عنوان نامه روی پاپیروس و ۶ سطر پایین که در جهت عکس عنوان نوشته شده «نامه نامه است و نویسنده طی آن به چند نفر سلام رسانده است»[2]

۱ مری که ممکن است از کم سوادی مخرو باشد شود چنان که در نامه های عوام مشاهده می شود
۲ یادداشت فاقد تاریخ است ... ی وسط و و ب در موارد معدودی نقطه دارد. قسم سه نفرت پیوسته است. ع و ح آخر ناکامل بافته. کلمه «حمد» در اصطلاح مناجر الله تحمید در سطر چهارم کاملاً بی نقص است. در سطور پایانی «نامه» کشیدگی نگارش «ت» کرده اما «نامه» ی «نامه» در پشت برگه «نامه» نیست

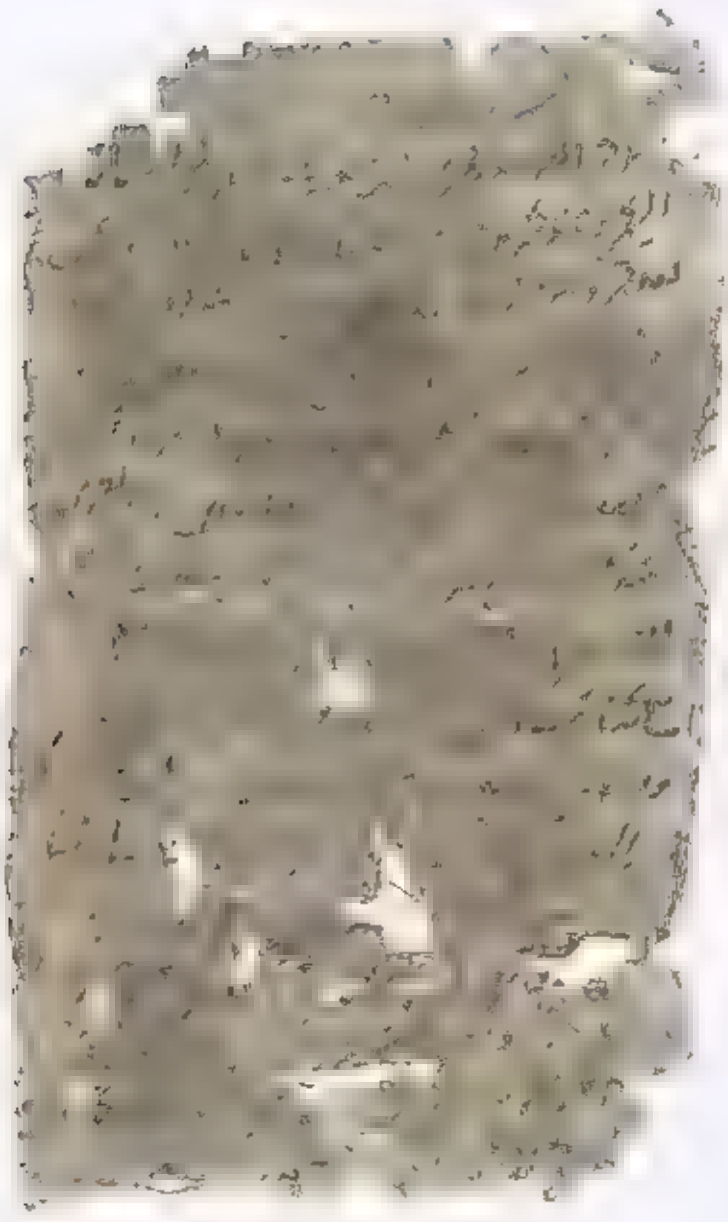

۹۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۳×۲۴ سانتی متر ۱۱ سطر رو و ۲ سطر پشت که یک سطر آن بر حاشیه ی بالایی و در جهت عکس و یک سطر در حاشیه ی راست نوشته شده پایین و چپ متن رو و پایین متن پشت پ بین رفته است[۱].
شماره PPS 406

رو این نامه به دعای «اشدک الله و حفظک و اتم نعمة [علیک]» آغاز شده و سپس به بررسی کردن املاک مخاطب اشاره کرده (مساحه ضیعتک) (سطر ۳) که مربوط به مالیات است (ر ک عکس ۱، بالا)
لف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد و ک اول بعلی شکل است
پشت در این جا به «س اسلطان» شاره شده در این پاپیروس و در منابع دیگر کلمه ی سلطان **به حاکمان ولایتی اطلاق می شود**[۲].
الف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد کاه «س» دندانه دار و گاه بی دندانه است

۱ اسلوب نگارش و حرکت قلم کاتب نامه ، و منظور از نمونه هایی است که تا کنون بررسی کرده ایم قلم بسیار راحت و روان روی برگه لغزیده کلمات مستقلان کامل ندارند اما در عین پیوستگی بخته اند قلم حریف مو و براکز آن با دقت زیادی انجام شده است نگارش متن پشت برگه عقب مانده تر از متن رو و قلم ن صحیح تر است حلقه های حروف بسته اند نقطه ای در اندیشه می شود در آونه د ر و ر قائم مستحیص است اتصال ح به حرف ماقبل خود در هر دو نامه تحریری است

2 Silvestre de sacy 1821 p. 48. Becker 1902-3, II P. 90; Grohman 1934-74 , pp. 37-8 Karabacek 1894, p. 912; Dietrich 1955, pp. 61-2.

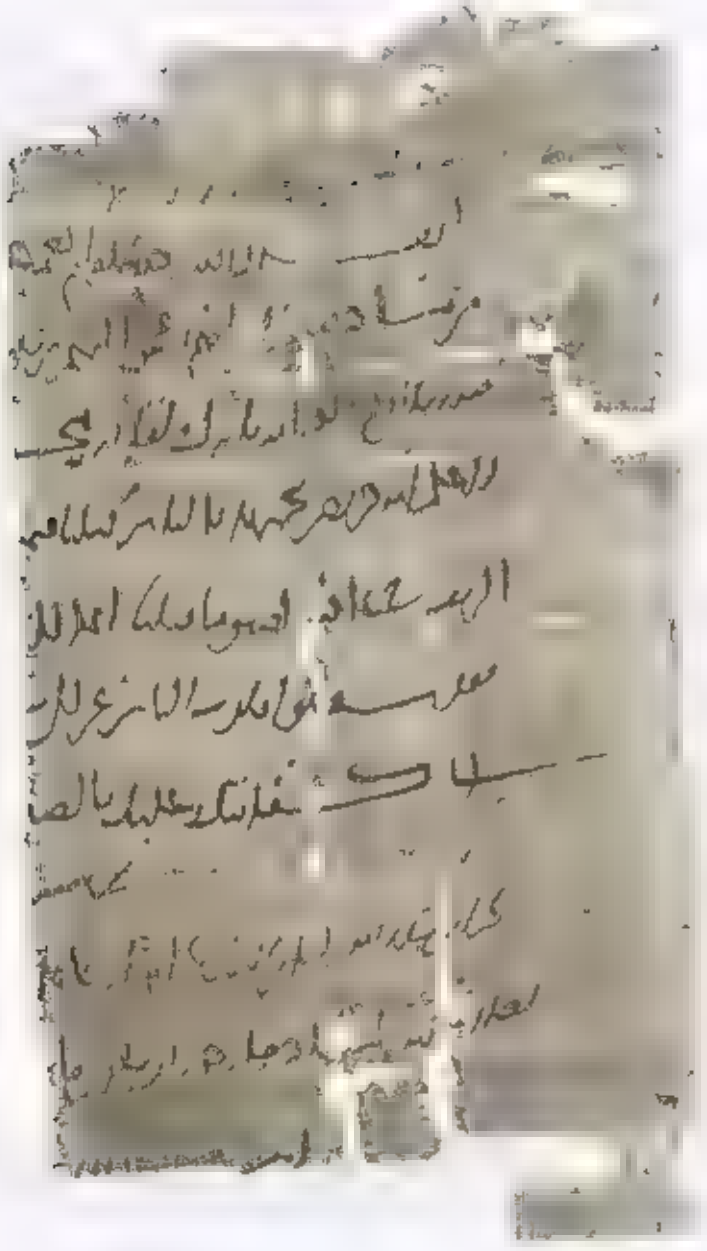

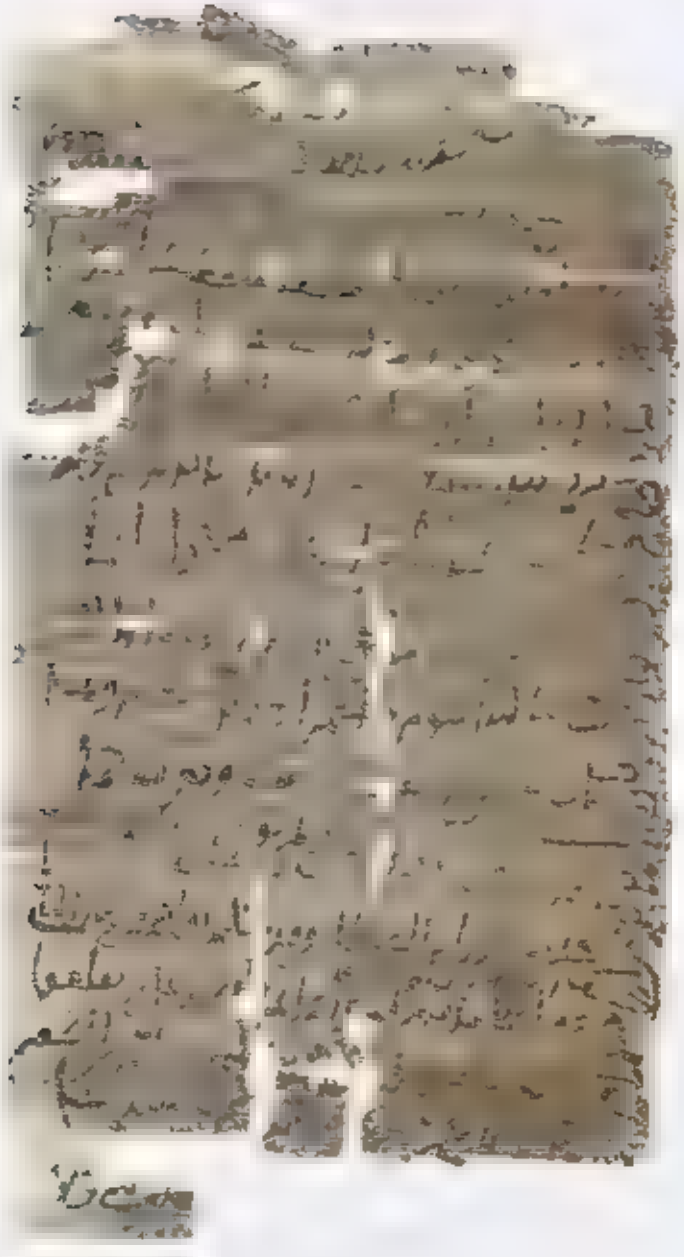

۹۱ نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۱۲ سانتی متر. ۶ سطر رو و ۱ سطر پشت. پایین و راست پاپیروس از بین رفته است. دو سطر نوشته بر قطعه پاپیروس اضافه‌ای به ابعاد ۲ × ۳٫۸ سانتی متر وجود دارد که احتمالاً بخش پایین همین پاپیروس بوده است[۱].
شماره PPS. 394

رو. دعای معمّ له فی. مرکب دوبار در نامه تکرار شده و نویسنده نقدو نامعلومی را در دو یا سه رو، مختلف ذکر کرده است. ...ابی. بومین ثلاثه ابی ان بقصی الله ان شاء الله. (سطر ۴)
الف آخر رنده زیر خط کرسی دارد. ک اول معلق شکل است و ی آخر در کلمات فی (سطر ۱ و ۳) و ابی (سطر ۴، دومین بار) دم برگشته دارد. در پایان سطر سوم رو حرف ربط و، مستقل نوشته شده است. مشخصه‌های خوب از خصایص رسم الخط دو قرن نخست پس از هجرت است. اما این نامه بیش‌تر شبیه نامه‌های قرن سوم است.
پشت. آثار عنوان نامه باقی مانده است: ...به ابوجعفر ...

۱. ...چنین احتمالی نیز که نوع نگارش هر قطعه شبیه هیچ سمت در پاپیروس نیست. مستحکم ندارد.
۲. نامه فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه‌های حروف بسته‌اند و نکته‌ی قابل دیگری که موقف دیگنسی به آن اشاره نکرده باشد در نامه نیست. جز این که غیر از الف و ر و ح هر سر کلمه، عمرک و مع فریمه‌ی آغاز رند.

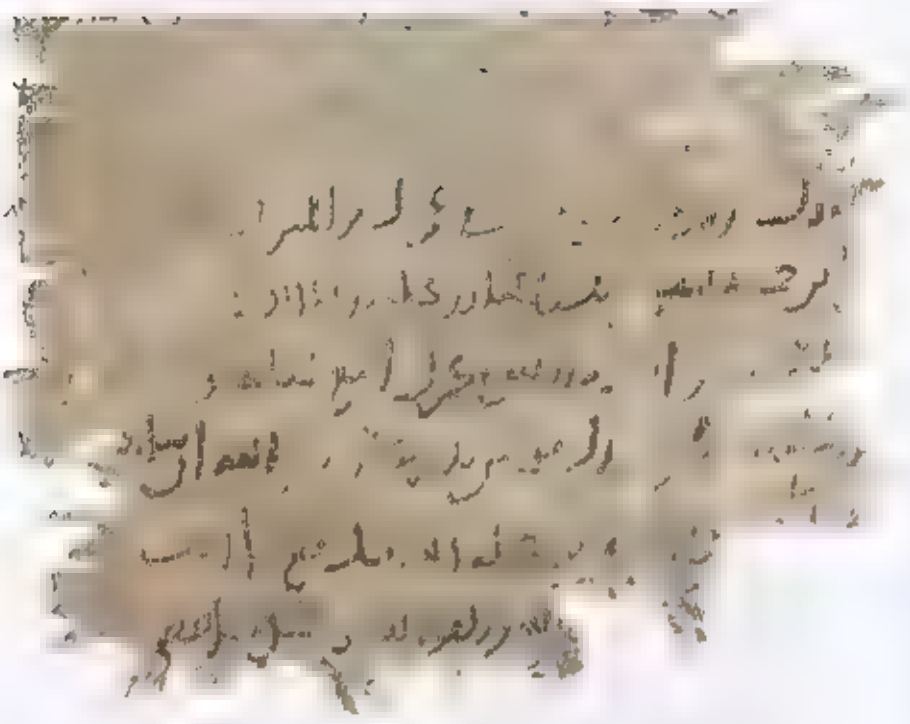

۹۱ ر

۹۱ پشت (تکه‌ای)

۹۱ پشت

۹۲. نامه‌ای که بعدها روی آن مطلبی یادداشت شده است.
قرن سوم هجری

۲۲×۱۶/۵ سانتی‌متر، ۲۰ سطر رو و ۳ سطر پشت. بالا و راست متن رو و قسمت‌هایی از سطر اول متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 375

رو. نویسنده در سطر هفتم به محاطب توصیح داده که مشغول زراعت بوده است. (اشغلنی الزرع)
الف آخر زنده زیر خط کرسی دارد. که اول بدون سرکش و قدری به چپ مایل است. برخی حروف نقطه‌گذاری شده و زیر حرف ف در فاسک در سطر ۱۹ و «عافاک» در سطر ۲۰ نقطه گذارده‌اند. الف در کلمه «السلم» در سطر ۲۰ الف معدوفه است.
پشت. در متن کوتاه «عبارت «عدربی علی القرطاس» دیده می‌شود که معمولاً در متنی که روی پاپیروس مستعمل نوشته می‌شده، قید می‌کردند.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد.[۱]

۱. نامه فاقد تاریخ است. کلمات آخر سطر سوم، چهارم، ششم، دهم، دوازدهم، پانزدهم و دو زدهم برای پر شدن سطر کشیده نوشته شده است. کاف در «نامه» در حلقه‌ی حروف غالب بسته است. د و ذ زاویه دارد و دم‌ی آخر برگشته است. اتصال ح و ی به حرف ماقبل خود تحریری است. این که مؤلف کتاب تمام این نامه‌های در اسلوب کاملاً مغایر را به قرن واحدی نسبت داده، نشان از کم‌کاری در تألیف دارد.

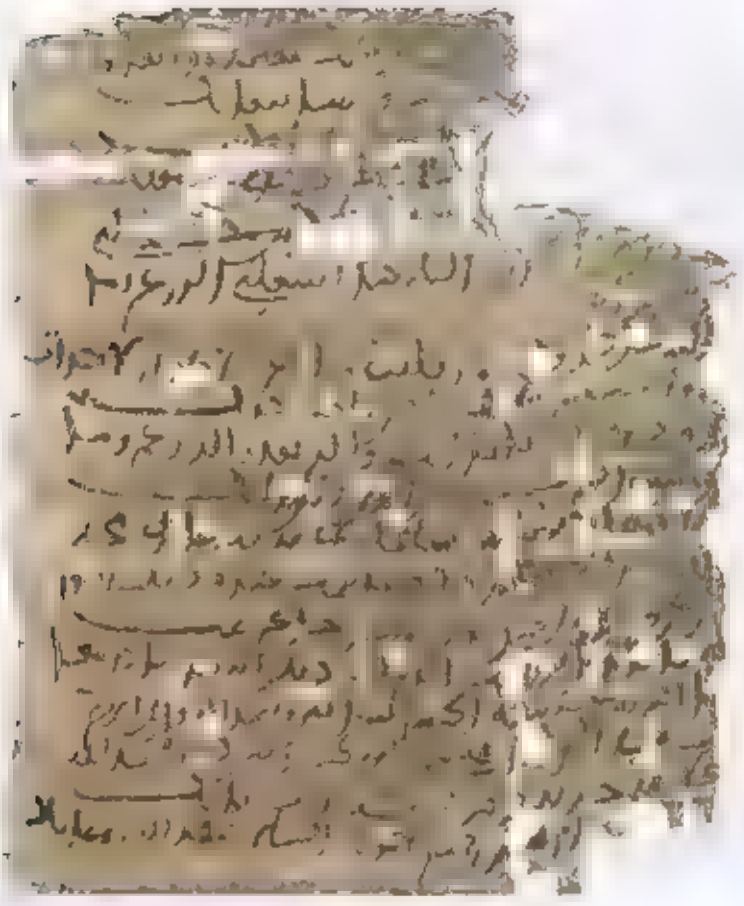

۹۳. نامه
قرن سوم هجری

۷ ۱۷×۱۹ سانتی‌متر ۱۷ سطر رو و ۴ سطر پشت ریختگی هدیی در متن دیده می‌شود
منبع Khan 1992, no. 36
شماره PPS. 385

رو: نویسنده از مخاطب گله دارد که چرا جواب نامه‌اش را نداده است. مضمون نه سطر اول از این قرار است

«بسم‌الله الرحمن الرحیم. خداوند به تو عمر طولانی، قدرت و عزت بخشد و حامی تو باشد. حد فضل و رحمت‌اش را در دنیا و آخرت شامل حال تو کند. صلی الله علی محمد نبی و سلم. خدا به تو لطف کند. چندمین بار است که نامه می‌نویسم و درباره‌ی مشکل محمد، پسرم و تعدی ناگواری که برای من اتفاق افتاد با تو درد دل می‌کنم. نه نامه‌ای از تو دریافت کردم و نه خبری شنیدم. نگران تو شدم. نمی‌دانم آیا نامه و نمایندگانم به تو می‌رسد یا خیر. خدا را شکر که سلامتی بر سر تو و عزیزان‌م سایه‌افکنده است. نمی‌دانم که ـ خدا قوت‌اش دهد ـ نگران تو هستم. اگر به رودی جواب نامه‌ام را نویسی خشنود خواهم شد. امیدوارم به واسطه‌ی آن به زحمت نیفتی. از خدا می‌خواهم هرگز شر و بلا نبینی».

سطور ۱۳ ـ ۱۰ ریختگی دارد و ناخواناست اما چهار سطر پایانی قابل تشخیص است

«[ ] به من خبر بده] و احوالت را بگو و پاسخ نامه را بفرست [که] خوشحال خواهم شد. سلام بر تو و اهل تو. خدا عمر طولانی و عزت و شرف و آبرو به تو بدهد و تو را در پناه خود حفظ کند. صلی الله علی محمد النبی. حسبنا الله و نعم الوکیل».

غالب اوقات انتهای آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «س» می‌دهنده و ک اول و وسط بعضی شکل است

پشت: چهار سطر از جمله عنوان نامه روی پاپیروس

«به ابوعثمان ـ خدا قوت و شرافت‌اش دهد ـ از احمد بن الاسود». باقی متن پی‌نوشت نامه است

۱ نامه فاقد تاریخ است. نگارش کلمات با دقت و حوصله انجام شده. حلقه‌ی حروف بسته است. برخی کلمات به صورت درپیاپی درهم و گاه پیوسته نوشته شده‌اند و قلم به کندی روی پاپیروس حرکت کرده است. همان طور که از متن مفصل نامه برداشت می‌شود نویسنده چندین نامه با موضوع مشابه فرستاده و در این مسئله‌ای حائز دگی درد دل کرده است. در حالی که مؤلف نگارشی معتبک بوده پاپیروس در دسترس عموم قرار داشته و فقط به صورت ر ن استفاده می‌کرده‌اند اما در این مجموعه نمونه‌های نامه و یادداشت‌های شخصی و خصوصی زیادی دیده می‌شود. انفصال ح و ج به حرف متصل خود نقطه داشته‌اند که از صورت تحویری آن هاست

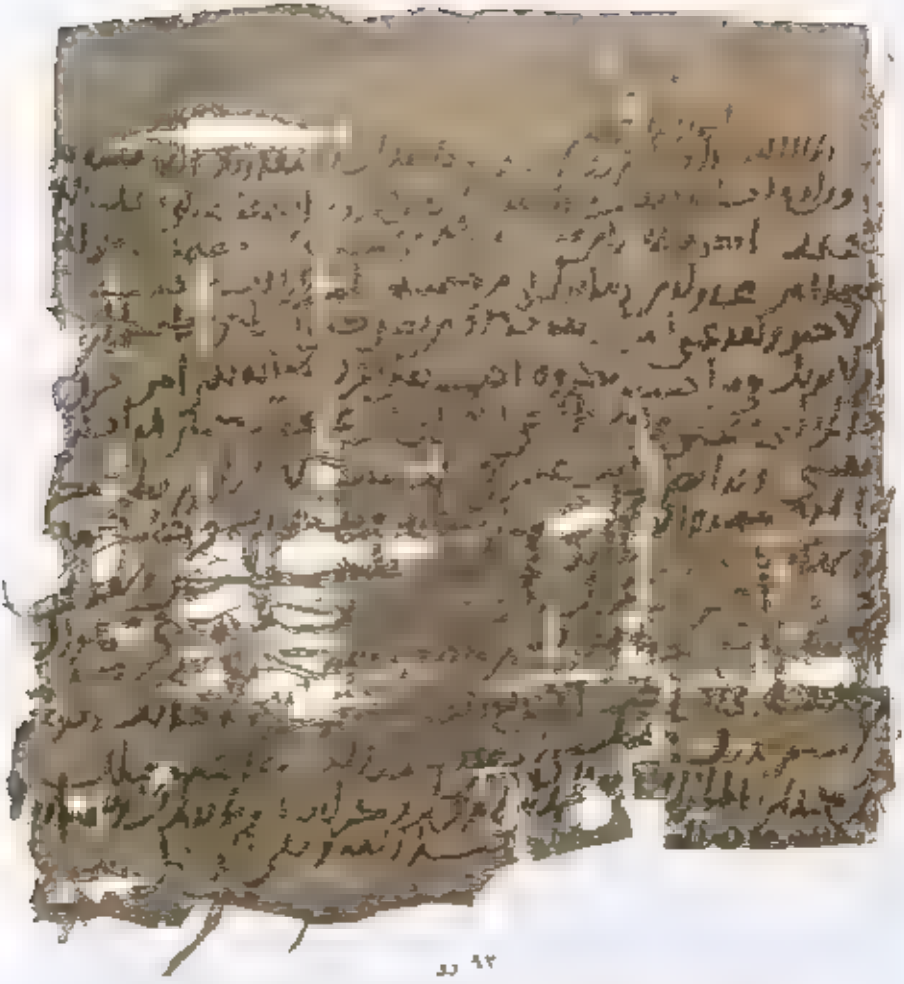

۹۲ رو

۹۲ پشت

۹۳ نامه
قرن سوم هجری

۱۶/۶×۱۹/۲ سانتی‌متر، ۱۹ سطر رو و ۱۱ سطر پشت
منبع Khan 1992, no. 27
شماره PPS. 237

رو ریختگی‌های مکرر، مانع از تشخیص متن نامه است اما معرض است که نویسنده اشتباهات محتلفی داشته است. متن باقی مانده این طور است «خدا ... تو را حفظ و رحمت و فضل بی‌کران اش را شامل حال تو کند و تو را جزای [خیر بدهد]» (سطر اول) نویسنده خبر سلامتی اش را می‌دهد و به نامه‌های پیشین خود با مخاطب اشاره می‌کند (سطور ۲ ـ ۳).
سپس فهرست مفصلی از مبالغ قابل پرداخت و ظرف‌های معامله که نویسنده مخاطب و پنج نفر دیگر به نام‌های نصر، عبدالملک، ابوایوب مربار و شُعیر هستند، تنظیم شده است. به برخی اقلام مورد معامله اشاره شده از جمله املون گندمی با صمغ معطر که به عنوان سوخت استفاده می‌شده و هم به عنوان ملین و مسکن کاربرد طبی داشته و کتان (سطور ۱۱ و ۱۳ ـ ۱۲).
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. بالای «د» در سطور ۵، ۹ و ۱۷ تقریباً عمودی و «س» و «ش» اکثراً بی‌دندانه و گاه که اول تعلی شکل است.
پشت: متن این بخش، ادامه‌ی متن نامه تجاری روی پاپیروس است. نویسنده به حساب محصول گندم (سطر ۴)، تحویل بذر و شلتوک و قرط (سطر ۵) رسیده است[۳]. سپس به پدر و دیگر شخص یا اشخاص دیگری سلام رسانده و از مخاطب خواسته برایش «قطعه پاپیروسی که قابل نوشتن باشد» بفرستد (سطر ۹ـ۸).
دو سطر باقی مانده در جهت عکس متن نامه نوشته شده و عنوان نامه است. نویسنده در سطر اول در حق مخاطب دعا نوشته است «خدا فضل و رحمت اش را شامل حال او کند» و در سطر دوم، نام «محمد بن یحیی» آمده که احتمالاً نام فرستنده است[۴].

1 Dozy 1927 II, p. 208; Khan 1992, p. 208.
2 Muller-Wodarg 1955-7, pp. 41-2; Khan 1992, p. 73.
۳ نامه فاقد تاریخ است. ی وسط دو بار در کلمه علیک در سطر اول و قطعه رو دقیقه دارد. اشاره کلمات نسبت به هم مناسب ندارند. گاه حلقه حروف دارای سه سرکش ندارند. نحوه اتصال ک و ن در کلمه کلمتک در سطر چهاردهم و کلهم در سطر شانزدهم رو غریب و نامأنوس است. اتصال ح به حرف ماقبل خود در نامه پشت، تحریری است.

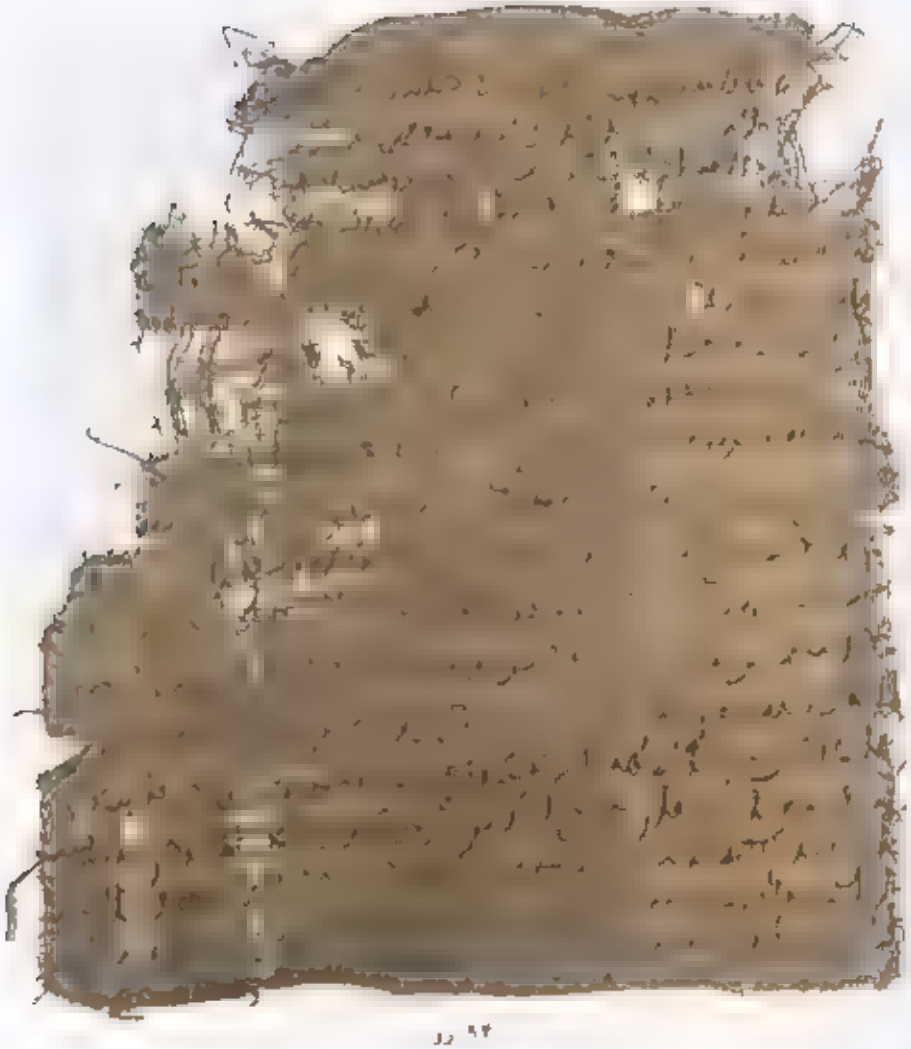

۶۴ پشت

۹۵. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۷/۷×۱۴/۵ سانتی‌متر، ۱۳ سطر رو و ۲۰ سطر پشت. راست متن رو و چپ متن پشت از بین رفته است.
منبع Khan 1992, no. 32
شماره PPS 357

رو. نامه‌ی رو بسیار مخدوش است. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی ندارد و «س» و «ش» بی‌دندانه است.
پشت. نامه‌ی پشت مربوط به تحویل در و سایر مسائل تجاری است. نامه با بسم‌الله آغاز شده است.

«بسم الله الرحمن الرحیم. خدا تو را عمر طولانی و قوت و صبر دهد. نامه‌ات را ـ خدا قوت‌ات دهد ـ که درباره‌ی حمل و نقل محصول با کالا بود دریافت کردم. محصولات را که دوازده بار بود در بیت فرستادم. پنج بار را مهدی الفهری و هفت بار را حامد بن عبدالله بن کامل برایت می‌آورند.
ملکی که عطار به تو تذکر داد به‌ترین ملکی است که بر پیش باقی مانده است. من به او گفتم این کار را نکند و مدجرا مربوط به بعد از بهار عصر است که نزد من آمده بود.»

باقی متن پس از یک بخش ریختگی به این شرح است:

«خدا قوت‌ات دهد. آن موقع نمی‌توانستم نامه بنویسم از و خواستم خبر آن مایملک باقی مانده را به تو بدهد. ارثیه‌ای کوچک و شامل هشتاد بار است.»

باقی متن (سطور ۱۷ ـ ۱۰) بسیار گنگ و نامفهوم است. «گروه عظیم بیابان گردانی که تو را مشغول کرده‌اند» (سطر ۱۶) و «چون آن فامردی را گرسنه نگه داشتند که دشوار است» (سطر ۱۷) سپس می‌نویسد:

«خدا به تو مرحمت و تو را یاری کند و خودداری‌ات را از این ... خدا نپذیرد و آخرین عبادت تو نباشد که او قادر متعال است. سلام من و رحمت و فیض خدا بر تو و خانم.»

الف آخر عجب اوقات زائده زیر خط کرسی ندارد. گاهی «د» و «ر» تقریباً عمودی و «س» و «ش» بی‌دندانه است. گاه گاه اول و وسط بدون سرکش و مایل به چپ است.

۱. رسم‌الخط نامه رو بسیار عقب مانده‌تر از متن پشت است و تاریخ و نقطه ندارد. قلم قدری صحیح بوده و خوش تراش نیست. قلم متن دوم هریف است و تراش دقیق دارد. کشیدگی کاملاً بجا و زیباست. اسپه‌ای حرف را قدری کژ شده و ژ و ق قابل تشخیص است. متن از همان سطر بسم‌الله آغاز شده. گاه س و ش دندانه ندارد. بعضی حروف نقطه دارند.

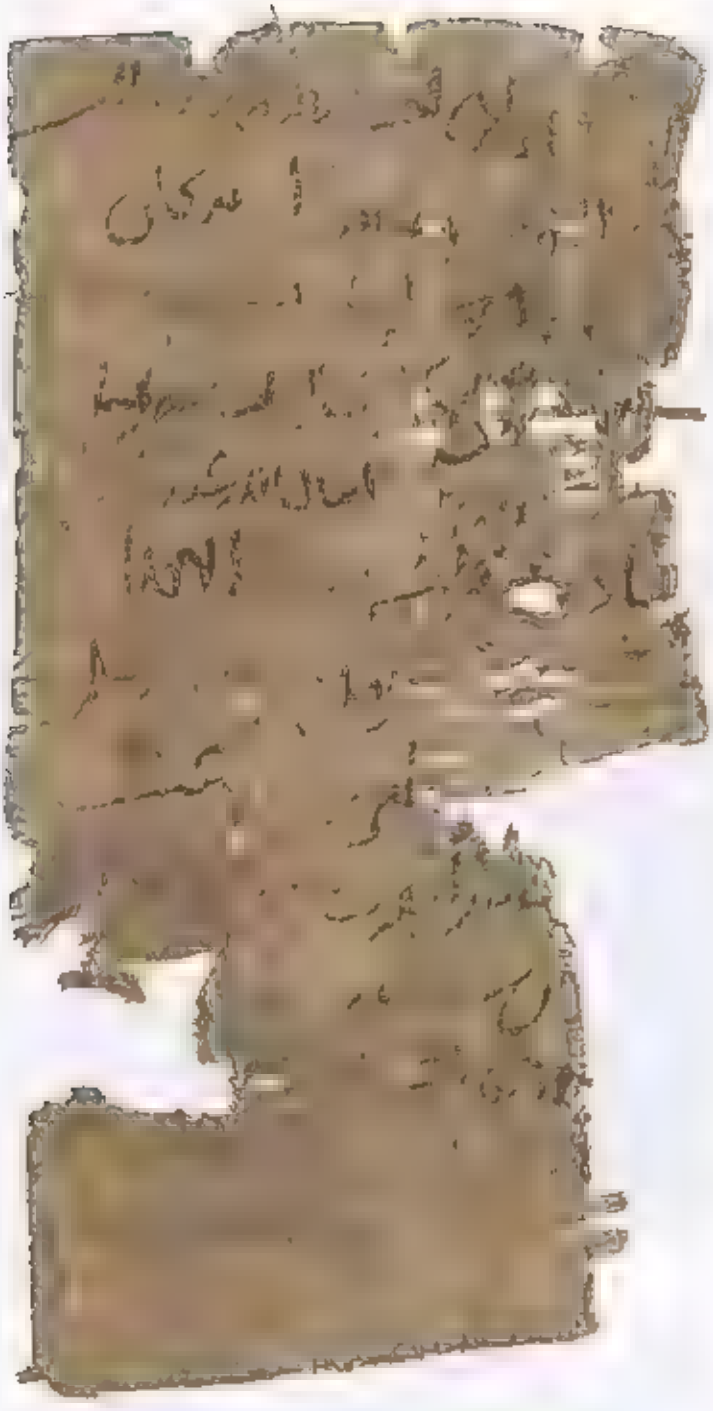

٩٥ رو

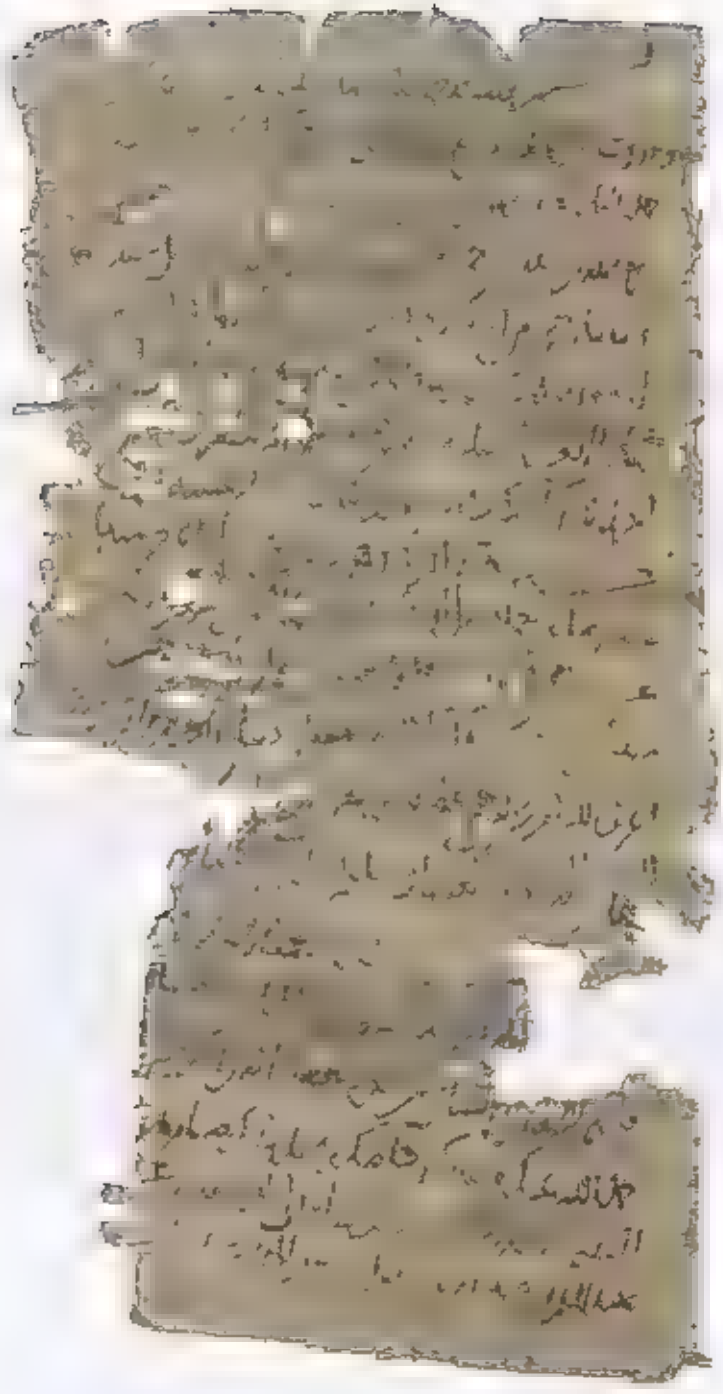

۹۶. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۵×۲۶ سانتی‌متر. ۱۸ سطر رو و ۱۲ سطر پشت که یک سطر در حاشیه‌ی راست و یک سطر در پایین و در جهت عکس نامه نوشته شده. بالای متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 391

رو: نویسنده به خرید و فروش پارچه (بیع ثوب) اشاره و دعایی دکر کرده است. «طال الله بقاک و ادام عزک و کرامتک» در پایان نامه بی نوشتی افزوده شده است. «ن وحدت قطعه ثوب مقصور صانع فاشتریها» اگر قطعه پارچه مرغوبی دیدی بخر
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «ب» و «د» تقریبا عمودی. «س» و «ش» بی دندانه و دسته‌ی «ط» و «ظ» قدری به راست مایل است. ک اول بدون سرکش و مایل به چپ و گاه نعلی شکل است
پشت: پس از «بسم الله» تصبیه آمده است و متن اصلی با عبارت «اسعدک الله» آغاز می‌شود. نویسنده از شخصی به نام تحشی که شاید کارمند تحشی بن بلبرد تولونی باشد که در نمونه‌ی ۵ به او اشاره شده یاد کرده است. دست خط هر دو متن یکسان است
گاه الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد[۱]

۱ یادداشت: فاقد تاریخ است. رسم الخط دو روی برگه تقریبا شبیه است. و خط از راست و عرضی بودن یک دو کاتب می‌دهد. بلکه در متن رو نقطه‌هایی دیده می‌شود که در متن پشت به مدرت از بین رفته‌اند. اتصال ح و ح به حرف ماقبل خود تحریری است.

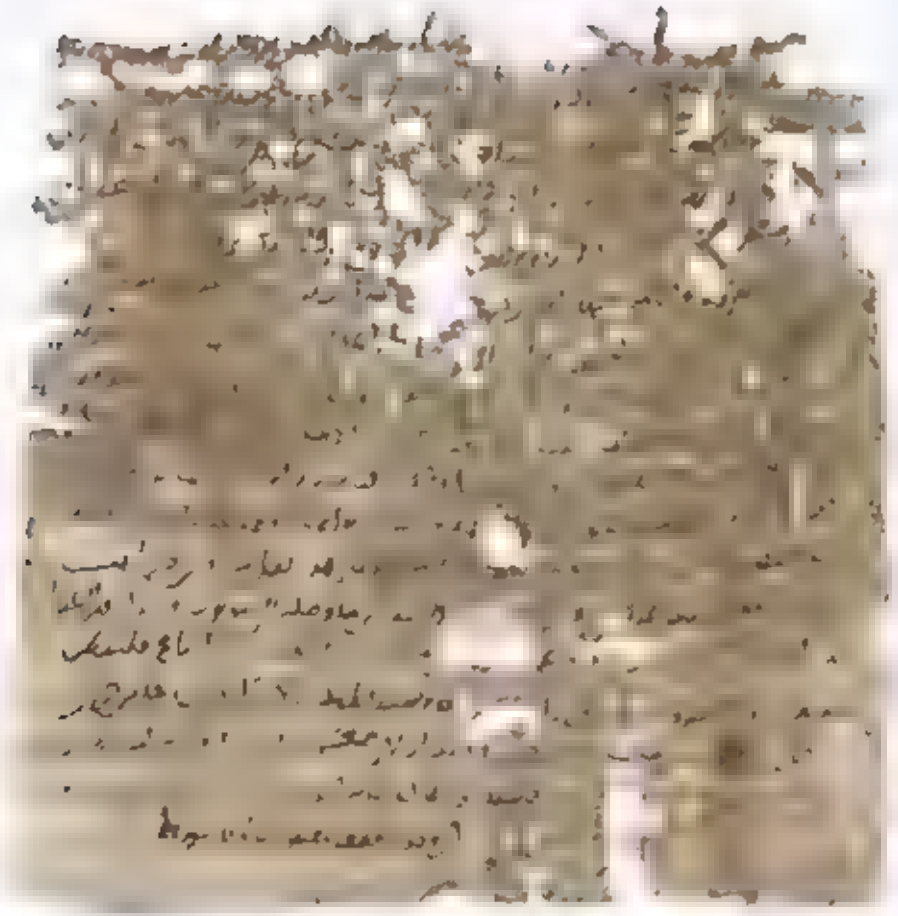

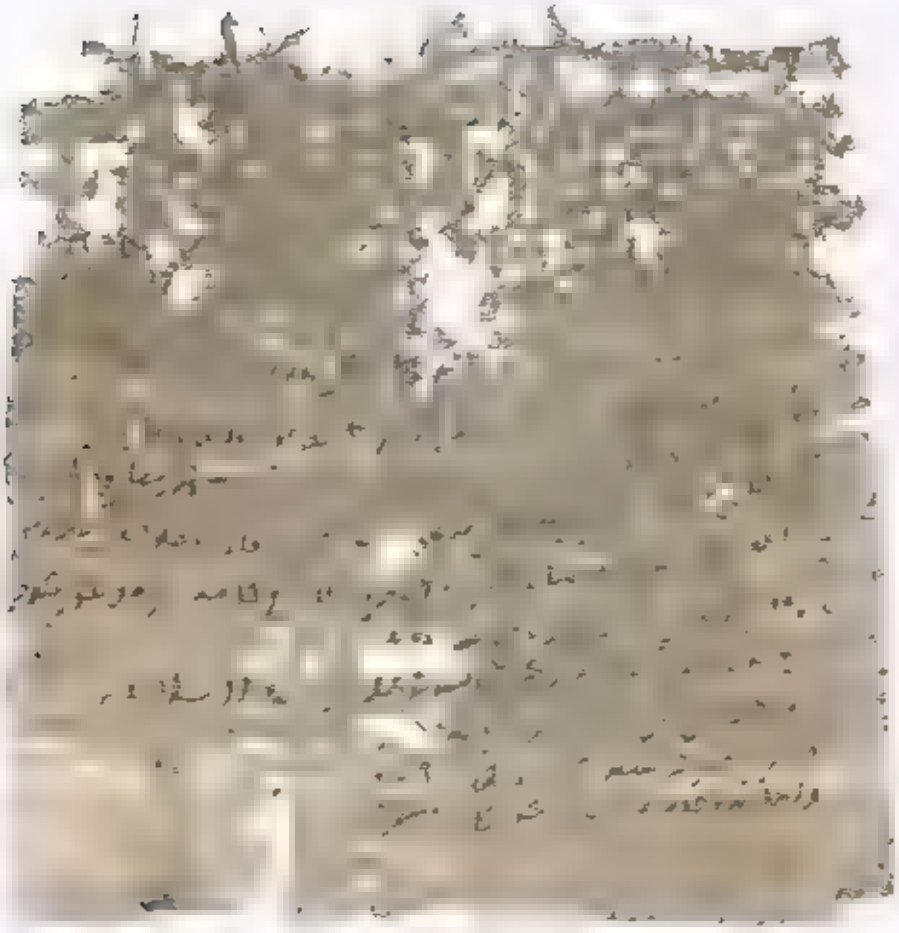

اسناد رسمی

اسناد رسمی متعددی مربوط به اوایل قرن دوم هجری در مجموعه ی خلیلی گردآوری شده اند. این اسناد شامل اسناد ترک دعوی (عکس های پشت، ۹۷،۹۸،۱۸۳) اسناد معاملات (نمونه های ۴۰۱۹۲ ۱) اجاره نامه (پشت، ۱۰۱،۱۵۵) وثیقه (۴۹، پشت) رسید دریافت پول (۱۰۵) و قباله ی ازدواج (نمونه ۱۴۷) است. طبق قوانین اولیه اسلامی صرفا تنظیم سند مکتوب، به منزله ی انجام معامله نبوده بل می بایست شاهدی مقبول مثل شاهد شفاهی، اقرار نامه ی رسمی، صحت سند و وقوع معامله را تصدیق کند. ثبت اسناد مکتوب رسمی از اوایل دوران اسلامی مرسوم بوده و می بایست دست کم دو نفر ذی صلاح، شاهد تنظیم مفاد سند یا قرارداد می بودند تا قباله ی مدیون در ارجاعات بعدی قابل استناد محسوب شود. از آن جا که صلاحیت شهود در درجه ی بالای اهمیت قرار داشت و معکس بود در اعتبار سند تأثیر گذارد، هیئت های تخصصی شهود یا عدول «عدون» (مفرد آن عدل است) تشکیل شد. یک نفر قاضی، صلاحیت اعضاء این هیئت را تأیید می کرد و شهادت آن ها ارزش قانونی داشت. این شیوه را شخصی به نام قاضی ابن عودله در سال ۱۷۴ هجری در مصر پایه گذارد و تا اوایل قرن پنجم هجری حدود ۱۵۰۰ شاهد رسمی، فقط در قاهره مشغول فعالیت بودند[2]. دامنه ی وظایف عدول تا آن جا پیش رفت که طرفین قرارداد ابتدا در تنظیم پیش نویس و سپس در تنظیم صحیح اصل قرارداد نیز از خدمات

۱ ای کسانی که ایمان آورده اید هر گاه دینی تا زمانی معین به گردن داشتید آن را بنویسید و نویسنده ی عادل آن را بنویسد و دو شاهد مرد یا یک مرد و دو زن ناظر باشند و شهادت دهند تا اگر یک نفر آن عهد را فراموش کرد دیگری آن را به یاد آرد (آیه ۲۸۲، سوره بقره) مترجم

2. Al-Kindi, pp.386, 512

عدول بهره می بردند.

رسم بود شاهدان هر قرارداد، پایین قرارداد را با دست خط خود امضاء و اعلام حضور کنند. اما شاهدانی که توانایی نوشتن نداشتند کسی را اجیر می کردند تا از طرف آن ها امضاء کند. «شهد علی بن السماک بجمیع مافیه و کتب عنه نامره و محضره فی تاریخه شهد بو الطیّب ابن عمر بجمیع ما فیه و کتب عنه سلیمان بن ادریس بامره و محضره فی تاریخه» در صورتی که در ارجاعات بعدی صحت قرارداد مورد تردید قرار می گرفت، شاهدان می بایست در دادگاه شهادت شفاهی می دادند. برخی قصات مسالک مختلف، صحت شهادت شاهدان را صرفاً منوط به ثبت کتبی و امضاء و دست خط خود آن ها نمی دانستند مالکی مسلک، در صورتی صحت دست خط و امضاء را می پذیرفتند که شاهد دومی صحت آن امضاء و دست خط را تأیید کند اما این گروه معدود کمی در مصر داشتند. در اکثر قباله های مصر قرون وسطی، شاهدان پس از امضاء، جمله ای می نوشتند که قباله با خط یا با دست خودشان امضاء شده است. «خطّه» یا «بیده».

شیوه ی امضاء و شهادت نامه ی دست نویس شاهدان میان آرامیان و دموتیک های پیش از اسلام مرسوم بوده است. گویا اقرارنامه ی شهود در اسناد عربی، که در قوانین اسلامی فاقد ارزش بود، نشانه ی مستقیم همان شیوه بوده است. البته پیشینه ی اقرارنامه های دست نویس اسناد رسمی عربی در مصر به پیش تر از ربع آخر قرن دوم هجری نمی رسد و پس از سال ۱۷۴ هجری که ابن عودله طرح هیئت شاهدان متخصص را بنیان گذاری کرد رواج یافت. در اسناد دوران امویان، مانند نمونه ۹۷، سند ترک دعوایی به تاریخ سال ۱۰۴ هجری و اسناد ترک دعوای دیگری مربوط به سال های ۸۸ هجری و ۱۲۳ هجری در سایر مجموعه ها[1] آمده[2] که نام شاهدان بدون اشاره به این که خود قباله را امضاء کرده اند، در زیر قباله نوشته شده است. قدیم ترین مرجعی که می شناسم اجاره نامه ی مربوط به سال ۱۸۰ هجری است که در کتاب خانه ی دانشگاه کمبریج نگهداری می شود و در پایان آن، یکی از دو شاهد با دست خط خود آن را امضاء کرده است «و کتب شهده بیده»[3]. پاپیروس فرسوده ای مربوط به سال ۱۹۵ هجری را نیز چند شاهد «امضاء کرده اند»[4]. در اسناد مربوط به قرن سوم هجری مانند نمونه های ۹۹ (به تاریخ ۲۱۰ هجری) ۱۲۷، ۱۲۸

1 Grohmann 1934-74 no. 60; see also no. 63 2 Cambridge University Library Michaelides Papyri no. B744 David-Weill and others 1978 no. 24 3 Michaelide Papyri no. B59
4 Grohmann 1934-74 no. 51

اقرارنامه‌های دست‌نویس دیده می‌شود[1].

ساختار اسناد رسمی عربی به مرور زمان دگرگون شده است. اسناد مربوط به سه قرن نخست پس از هجرت به میزان کافی در دسترس نیست که بتوان بر اساس آن‌ها سیر تکاملی ساختارها را در خلال یک روند سیستماتیک پی‌گیری کرد. اسناد رسمی متعددی مربوط به دوره‌ی فاطمیان و اواخر قرن چهارم هجری و پس از آن باقی مانده است. بنابراین اسناد را به دو گروه پیش از فاطمیان و فاطمیان تقسیم و راحت‌تر آن‌ها را بررسی می‌کنیم. اسناد دوره‌ی پیش از فاطمیان را به سه طبقه‌ی اسناد ترک دعوی، اسناد معاملات و اجاره‌نامه دسته‌بندی می‌کنیم.

برخی اسناد ترک دعوای پیش از فاطمیان با عبارت «برائة لفلان بن فلان من کذا و کذا» آغاز می‌شود. در این متن، منظور از برائة، خود قباله است و نه عمل ترک دعوی، و تنظیم سند به معنی آن است که ترک دعوی صورت گرفته است. یعنی این سند، یک سند تکمیلی است. در باقی متن به تاریخ و اقرار شهود اشاره می‌شود. در دوران فاطمیان، صحت ترک دعوی بدهی در سندی رسمی به نام «اقرار» می‌نوشتند و به آن معنی بود که مبلغ بدهی تسویه شده و حکم اقرار رسمی داشت. بستانکار در حضور شهود، اقرار می‌نوشت که مبلغ را دریافت کرده است. این سند به معنای ترک دعوای رسمی نیست و فقط قباله‌ای اظهاری محسوب می‌شود و اثبات می‌کند اقرار رسمی بستانکار ثبت شده و دقیق‌تر و مطمئن‌تر از یک اقرار ساده است. «اقرار» با عبارت «اقرّ فلان بن فلان ... آغاز و سپس گفته می‌شود که مقر (کسی که اقرار می‌کند)، طلب خود را از بدهکار (المقر له) دریافت و نسبت به او ترک دعوی کرده است. متن مصطلح اقرارنامه به این شرح است:

«به قبض و تسلّم و استوفی من فلان بن فلان کذا و کذا و ابرئه من جمیعه و من بعده و ورثته و من الیمین علیه او علی شیئ منه برائتا صحیحا برائة قبض و استوفی» (همانا او چه و چه را از فلان پسر فلانی دریافت کرد و از او و ورثه و نسل او ابراء در آن یا بخشی در آن ترک دعوی کرد. ترک دعوایی صحیح و کامل) در بیش‌تر موارد برای اطمینان بیش‌تر، به حق قانونی مقر و پذیرش اقرارنامه توسط مقرله اشاره می‌شد. اقرارنامه‌ها در قرن سوم هجری منظم می‌شد[2]. اما در دوران فاطمیان صورت ساده‌ی اسناد ترک دعوی منسوخ و محتوای مفصل و دقیق‌تری در آن نوشته می‌شد.

1. Other documents from the 3rd century AH with autograph signatures of witnesses include Grohmann 1934-74 nos 39 41 52 56 89 93 100 114 121 124, 126-30, 142 143.
2. Cf cat. 105 and Grohmann 1934-74, no. 114.

اسناد معاملات مصری متعددی از دوران فاطمیان منتشر شده است. این اسناد از نواحی مختلف مصر علیا یعنی فیوم، الاو شموئین و اسمیت و فسطاط[1] کشف شده که بیش‌تر آن‌ها اسناد معامله‌ی املاک و اراضی است. متن اسناد مربوط به قرون سوم و چهارم هجری نسبت به اسناد دوران فاطمیان، مختصر و موجزتر است. در دوران فاطمیان عبارت مفصل‌تر ذکر می‌شد تا از لحاظ قانونی قابل استنادتر و احتمال شبهه و تحریف آن‌ها کم‌تر باشد.

در دوران فاطمیان، معاملات به سادگی و در مدتی کوتاه و طی یک عقدنامه انجام می‌شد. «صفقة واحدة و عقدا واحدا». ملک مورد معامله، همان ملکی بود که فروشنده ادعا می‌کرد صاحب آن است. به عبارت دیگر، ادعای تملک فروشنده نسبت به ملک، محتاج اثبات قانونی نبود، بل صرف ادعای شفاهی او پذیرفته می‌شد. بنابراین اگر خریدار سند مالکیت رسمی (اقرار) فروشنده را طلب می‌کرد، آن سند از حیث قانونی مکافی قلمداد می‌شد و می‌بایست نفر سومی حق قانونی وی نسبت به کالا را تصدیق می‌کرد[2]. عبارت رایج در قباله‌های معاملات ملکی به این شرح است: «جمیع الدار التی ذکر هذا البایع انه له فی ملکه». تمام خانه‌ای که این خریدار اعلام کرده در تملک اوست. در توصیف ملک، حدود قطعی آن از چهار طرف مشخص می‌شد. «ینتهی الی» و عبارت قیدی «شرنا صحیحا» صحت معامله را تضمین می‌کرد.

در اسناد قدیم‌تر عبارات قیدی «صفقتا واحدتا و عقدا واحدا» و «شراءاً صحیحا» حذف و ملک به عنوان مایملک فروشنده ذکر می‌شد و حدود ملک را با جملات همپایه‌ی بدون فعلی به این مضمون مشخص می‌کردند: «حدّهُ القبل منزل سواد بن مقدس. حدّهُ الغربی منزل بلاتوس الطبیب»[3].

در بیش‌تر اجاره‌نامه‌های مکتوب بر پاپیروس‌ها که در قرن سوم هجری در مصر تنظیم شده عمل اجاره با ریشه‌ی فعل «کری» ذکر شده است. جمله‌ی «هذا ما اکتری فلان بن فلان من فلان بن فلان» در آغاز اکثر اجاره‌نامه‌ها نوشته می‌شد[4]. ولی در اجاره‌نامه‌های دوران فاطمیان ریشه‌ی فعل «اجر» را به کار می‌بردند: «هذا ما استأجر فلان بن فلان من

1 Most of these appear in Grohmann 1934-74, Abel 1896-1900, and Abd al-Rahman 1971-3.
2 Khan 1993.
3. Cf. Wakin 1972, SS, 2.16-2.21.
4 Grohmann 1934-74, no 56 (Edfu, AH 239). See also Khan 1993, pp. 9-46. 5 Examples and cat., 55 verso; Grohmann 1934-74, nos 89-91, 93; and Ragab 1990, p. 121.

فلان بن فلان»[1]. باقی عبارات، مشابه اسناد خرید و فروش املاک بود. بعدها به اجاره‌نامه‌ها حملاتی مشابه آن چه در اسناد معاملات ملکی دیده می‌شود اضافه شد تا ضریب اطمینان قانونی آن افزوده شود.

وابن دوران اسلامی شاخه‌ای از علم حقوق که به امور رسمی مربوط بود (علم الشروط) پدید آمد که در اواخر قرن سوم هجری در آثار التهوی (وفات ۳۲۱ هجری) به اوج شکوفایی رسید. التهوی که مطالعات قوانین رسمی او از نخستین آثار به جا مانده در این زمینه است سال‌ها در سوریه و فلسطین به مطالعه‌ی قانون حنفی پرداخت و سپس به مصر بازگشت و تا پایان عمر آن جا اقامت کرد. در اسناد پس از قرن سوم هجری و در نتیجه‌ی تحقیق و پژوهش بر «شروط»، عبارات و اقرارهای رسمی متعددی برای افزایش ضریب اطمینان اسناد به آن‌ها اضافه شد. اسناد معاملات ملکی قسطاط در دوران فاطمیان نمونه‌ی بارز تأثیر پذیری اسناد از قوانینی است که التهوی وضع کرده بود. در اجاره‌نامه‌های آن دوران نیز ریشه‌ی فعل «اجر» به جای ریشه‌ی فعلی «کری» به کار برده شده که التهوی بر اساس کاربرد آن‌ها در قرآن و حدیث پیشنهاد کرده بود[2]. گویا تحت تأثیر «شروط»، در اجاره‌نامه‌های مصری دوران فاطمیان، حملاتی که در آن‌ها از ریشه فعل «اجر» استفاده شده، جدید و حملات با ریشه‌ی فعل «کری» به کار برده می‌شده است.

1. In Arabic contracts from Spain the root kry continued to appear as late as the 15th century AD see Gonzalez Palencia 1926-30, vol. preliminar no. 383; III, no.190; Gonzalez Palencia 1940, no. 10
2. Al- Tahawi, p. 417

۹۷. دو سند ترک دعوی
سال ۱۰۴ هجری

۱۷×۵ ۲۱ سانتی‌متر، (PPS. 170) و ۱۸×۸/ ۱ سانتی‌متر (PPS. 185) ۱۲ سطر قسمت راست

منبع Khan 1992. no. 9

شماره PPS. 170, PPS. 183

رو: این دو سند مربوط به یک نفر به نام عبدالله بن حنان[1] است. سند اول دربرده‌ی وصول ۱۲ میش شیرده است.

«بسم الله الرحمن الرحیم. سند ترک دعوای عبدالله بن حنان بابت ۱۲ میش شیرده سلیمان بن کلب. دعوی میش‌های شیرده‌ای که حریز بن تمیر برای سلیمان بن عطیه آورده است. نصیر بن مسلم بن ابو ایلا و عبدالرحمن بن ابو اعلا دو عامل و شاهد بودند در تاریخ شنبه سلخ ۱۰۴ هجری نوشته شد.»

دومی، رسید دریافت یک هشتم دینار است. گوید عبدالله بن حنان منبع بیم دینار از شخصی که اسمش گوب کرده قرض گرفته و یکی از وارثان به نام سلیمان بن احوص الصدرمی مدعی سهم خود شده و گوید وارث دیگر به نام حریث بن سریج الصدرمی هم مرده و وارثی باقی نگذاشته و عبدالله و باقی مانده بدهی بری الذمه شده است.

«بسم الله الرحمن الرحیم. این سند براءت عبدالله [بن حنان] از بیم دیناری است که به عهده‌ی او بوده است. سلیمان بن احوص الصدرمی سهم خود را دریافت کرد و از عبدالله یک هشتم دینار بری الذمه است. حریث بن سریج الصدرمی وارثی ندارد و دیگر دینی به گردن عبدالله نیست. عبدالله بن سلیمان و سلیمان بن احوص و عبدالملک بن ایوب شاهد بودند و این سند در شنبه سه روز (مانده از؟) شوال سال ۱۰۴ هجری نوشته شد.»

پس از کلمات «ثلاثة ایام» (سه روز) کلمه‌ای حذف شده و معلوم نیست منظور نویسنده سه روز اول تا آخر ماه شوال بوده است. پس تاریخ ثبت سند احتمالاً یا سوم ماه است و ششم ماه شوال سال ۱۰۴ هجری است.[2]

بالای حرف «ف»، به راست مایل است. کاف پایه‌ی آن به راست برگشته است و هر گاه به حرف ماقبل خود چسبیده، زائده‌ای زیر خط کرسی دارد. «س» و «ش» بی‌دندانه‌اند و «ص» در کلمه‌ی «نصف» (سطر ۷) کشیده شده اما «ص» در کلمه‌ی «الصدرمی» (سطر ۸ و ۹) قدری کوتاه است. گاه «ع» اول به راست کشیده شده. عامل کلمه‌ی عبد در سطر ۱۰ و «ع» اول و وسط در است و از دو خط صرفه‌ی سوم پیوستگی تشکیل شده. عامل کلمه‌ی لعبد (سطر ۷ و اربع (سطر ۱۱) «ک» اول

۱ سند مشابهی مربوط به سال ۱۲۲ هجری در David Weill 1978. no. 24 منتشر شده است.

۲ احتمال باقی محض است. محتمل این که یعنی پس از «ثلاثة ایام» در اصل نمونه حذف شده و اگر سند مربوط به سال ۱۰۴ هجری بپذیریم که نسخه‌ای شاذ در تطبیق روز شنبه مستلزم این که سه روز پس از غره ماه شوال است وگرنه حکم دیگری دارد.

معلی شکل است: دو نقطه حرف «ی» و «ت» بالای یکدیگر قرار دارند مانند کلمه «للتلاب» (سطر ۱۲) صورت قدیمی «للثلاث»، سه نقطه حرف «ش» در کلمه «شهد» (سطر ۹) کنار هم نوشته شده است پشت: حالی[۱]

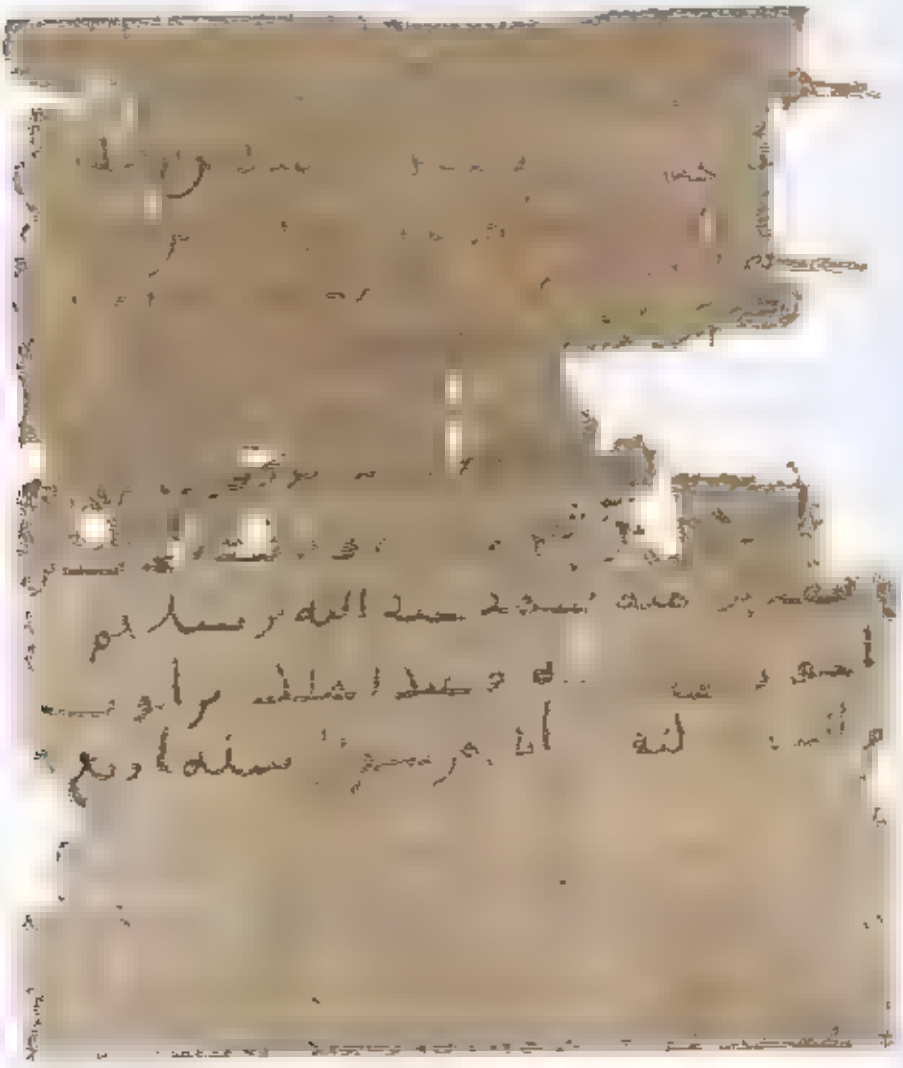

۹۷ رو (pps170)

۱. شارح می‌نویسد که متن مربوط به رایل قرن دوم هجری است. «فی یسم الحط» در خروف‌نویسی کامل است در سطر آخر «فقد سه روز از شوال سال ۴» دیده می‌شود و مسند معاهده است. برخی حروف نقطه دارند. نقطه‌های حروف دو نقطه‌ای مثل «ی» در وسط بالای قلم قرار گرفته‌اند. حلقه برخی حروف تار است. س و ش دندانه دارند. و و ر زاویه‌دار و ا و ر قابل تفکیک است.

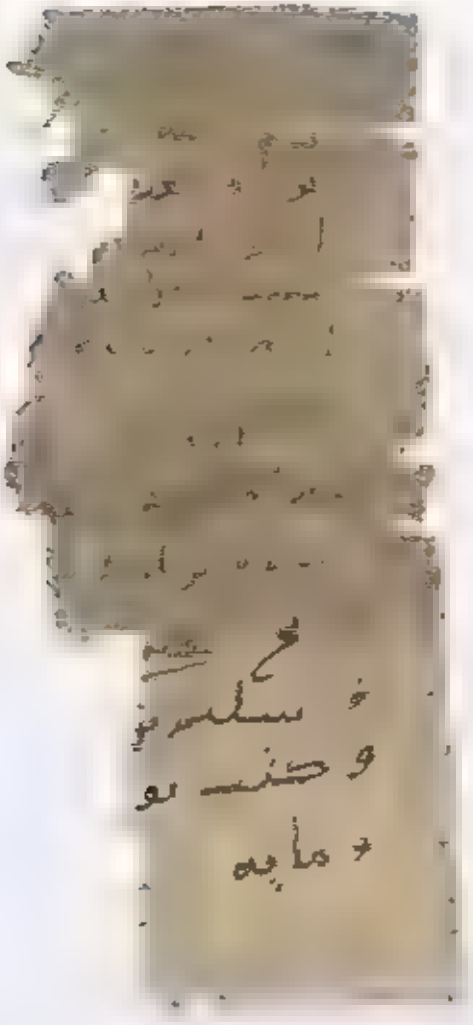

۹۷ رو (pps185)[1]

۱ اغروده‌ف در سطرهای بیو سند و صحیح‌تر ا دمار که موضوع است و احتمالا شکردی است برای مالا مردن دهانی سند در حراجی‌ها، چنان که تاریخ ۱۰۲ مورد ادعای شارح در این جا دیده نمی‌شود

۹۸. سند ترک دعوی
سال ۱۹۳ هجری

۹×۵ ۱۷ سانتی‌متر، ۱۰ سطر رو، حدود یک سانتی‌متر از پاپیروس پاره شده است
منبع Khan 1992, no. 10
شماره PPS. 92

رو: این سند ترک دعوی مربوط به پرداخت خراج است

«بسم‌الله الرحمن الرحیم» سند مرات زیده بن برند از بیست و یک و نیم دینار و یک هشتم و یک دوازدهم مثقال ست. هنگامی که به قسطاط آمد این مبلغ را پرداخت و بری الذمه است. این مبلغ مربوط به خراج سال [۲]۱۹ اوست. در رمضان سال ۱۹۳ هجری نوشته شد.
رمضان سال ۱۹۳ هجری مصادف با ۸ ژوئن تا ۵ جولای سال ۸۱۰ میلادی ست. پایین سند، ارقام به یونانی نوشته شده است.
«الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد.
پشت: خالی[۲]

۱. در متن اصلی نویسنده به ارقام، نه صورت نحصف یک ششم مثقال دکر کرده است. (مترجم)
۲. سند مربوط به اواخر قرن دوم هجری است. مسئول بکایش در برابر شاکی و قوام مدافعه سند گاه در زاویه راست و گاه زنده‌ای عمودی دلالی آن دیده می‌شود. حفه‌ی حروف بسمله است و نقطه در کلمات سمه و تسعین نقطه به کار برده شده. ح و ع آخر تکامل نیافته‌اند. تاریخ بدهیم سند با قسمی مارک در و نسند. خطی متعاوب در پایین برگه ثبت شده است.

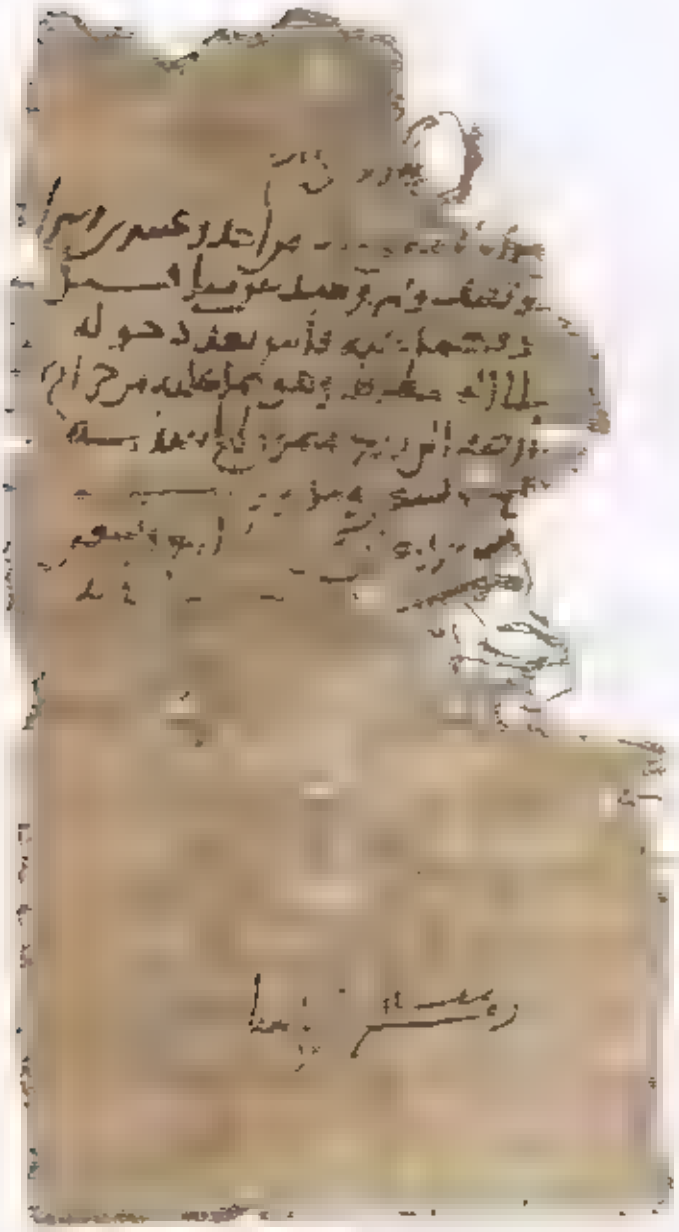

۹۸ رو

۹ در این سند دو قلم و خط و مرکب تاریخ افزوده است و حاکی از سه‌بار تجدید نقصه‌ها. نیز در کلمات تاریخ ،
ب- تجزیه سند. اثر چند سیاه قسمت قدیم سند محفوظ و فاقد نقصه است.

۹۹. قسمتی از یک سند رسمی
سال ۲۱۰ هجری

۵ ۲۱×۵ ۲۳ سانتی متر ۱۷ سطر راست بالای برگه و بیه ی راست از بین رفته است
شماره PPS. 187

رو این متن شامل اسامی شهود و شهادت نامه هر شاهد با خط خودش است (خط) این سند در دوازده شب مانده از ذی القعده سال ۲۱۰ هجری یعنی ۱۸ ذی القعده مصادف با ۲ مارس ۸۲۶ میلادی تنظیم شده است البته به آن معنا نیست که تمام سند در همان روز نوشته شده زیرا گاهی چند روز طول می کشید تا شاهدان مختلف، شهادت نامه بنویسند
متن با دست خط‌های مختلف نوشته شده «س» و «ش» دندانه دار و حلقه ی «و» بار است
پشت: خالی[1]

۱ سند در اوایل قرن سوم هجری تنظیم شده هر چند اندازه مختلفی شهادتنامه نوشته اند شکل سطور نگارش آن‌ها شبیه است کاغذ هیچ یک از شهادتنامه‌ها[1] لفه سود برده‌اند ع از هر قدری به راست کشیده شده و رابنده‌ای عمودی دارد، گ بطی شکل است و س و ش دندانه دارد

۹۹ ـ ر

۱۰۰. ثبت یک شهادت‌نامه
سال ۲۳۰ هجری

۵ ۱×۵ ۲۲ سانتی‌متر، ۹ سطر رو که در راستای تار پاپیروس نوشته شده. در محل الحاق دو برگه‌ی پاپیروس در یک رول پاپیروس شکافی عمودی ایجاد شده است.
منبع: Khan 1992, no. 12
شماره: PPS. 186

رو: متن قباله به این شرح است
«بسم الله الرحمن الرحیم. شاهد بودم که میار یعقوب بن اسحاق بن اسماعین البغدادی و هارون بنده‌ی آزاد شده اسحاق بن اسماعین البغدادی قراری بود و آن بنده، ۹ دینار به یعقوب بدهکار است. در ذی‌القعده سال ۲۳۰ هجری از من شهادت خواستند.
الف. حرِ رانده زیر خط کرسی دارد. گاه «د»، عمودی و کاون یعنی شکل است.
پشت: حالی[۱].

۱. سند مربوط به نیمه‌ی نخست قرن سوم هجری است. اسامی دیگر سند، سند را بهودی معرفی می‌کند. در بقیه سندهایی که در این سند عده، صحبت قدیمی را مورد تردید قرار می‌دهد. با توجه به نکته‌های حبر استاد بروبیار را پیدا کرد و معرفی شهر بغداد بیش از دویست سال پیش می‌گردد. در حالی که سند تاریخ ذی‌القعده سال ۲۳۰ هجری را به خود دارد. همین موضوع کافی است که پدیدآورِ صحت سند را مشکل موجه شود. رنگ تمام پاپیروس‌هایی که تاکنون بررسی کرده‌ایم قهوه‌ای است در حالی که سند موجود رنگی متفاوت دارد که در همه‌ی تمام صحت سند حبر سیاهه شده و در پاپیروسی است که در خرمان ماده‌ی تاری برای سندهای محدث تغییر رنگ داده است.

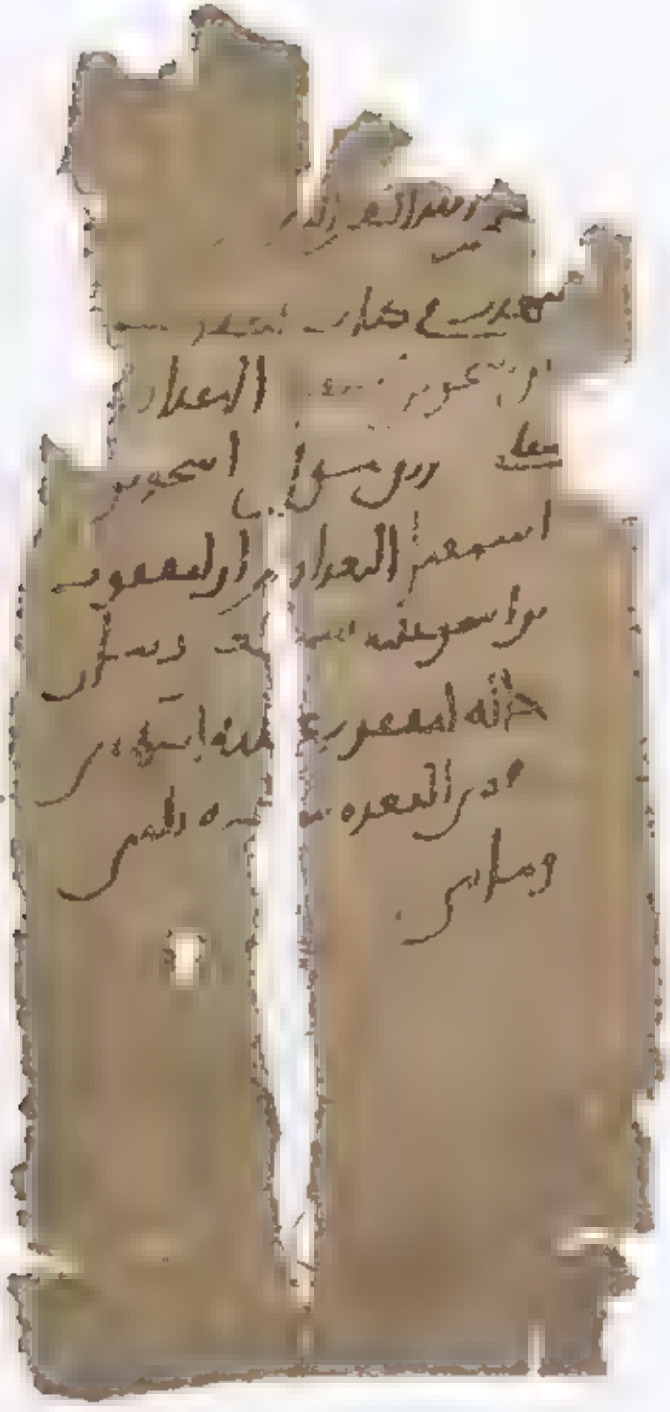

۱۰۱. اجاره‌ی دکان
سال ۹–۲۸۰ هجری

پوست ۱۶×۲۲ سانتی متر ۱۵ سطر پایین و چپ برگه از بین رفته است
منبع Khan 1992, no. 13
شماره PPS. 176

رو اسناد رسمی از این دست را روی پوست می نوشتند تا دوام بیش تری داشته باشند متن این سند چنین است «بسم الله الرحمن الرحیم عمر بن هارون انمونس این را از ریم نسه‌ی آزاد شده‌ی ابومحمد اجارد کرده است ، این مغاره که عمر آن را اجاره کرده در ناحیه‌ی قافق در قسطاط است ، در مجاورت زندان حوی بن حوی» (سطر ۲)

شهر محدوده‌ی شمال جنوب ، شرق و غرب مغاره تشریح شده که مسلمانان مصری دموتیک یونانی و قبطی در قباله های خود این حدود را ذکر می کردند از آن جا که قبله‌ی مسلمین به سمت جنوب است این عمل ضروری تلقی می شد[1].

در سطر یازده مبلغ اجاره سالیانه یک سوم دینار و یکی از روزهای دهه‌ی ۲۸ هجری اشاره شده است

الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد

پشت: خالی[2].

1 Hoenerbach 1961 p. 36

۲ این سند از جنس پاپیروس نیست مرجع حروف نقطه دارند حروف و کلمات مستحکم و استقلا کامل دارند که اگر مرجع آن را صحیح ندانیم نوشته مانند رسم الخط سند های معاصر و متاخر آن بسیار بالا می رود که در مقدم مقایسه ، عملا این نوشته مردود نمی شود قلم نه راحتی روی پوست لغزنده ارتفاع حروف نسبتا است حلقه‌ی حروف واضح است ر و د کامل تفکیک و ح بحمه ، کاملا است التصال ج و خ به حرف ماقبل خود تحریری ست ه مفرد شبیه د بوده که چک نوجایی نوشته شده است تکنیک کامل بحمه ، خبر رسمی معاشی مسلم نه بسم الرحمن الرحیم و نوع قلم نگارش ، صحت کلی این سند را زیر سئوال می برد

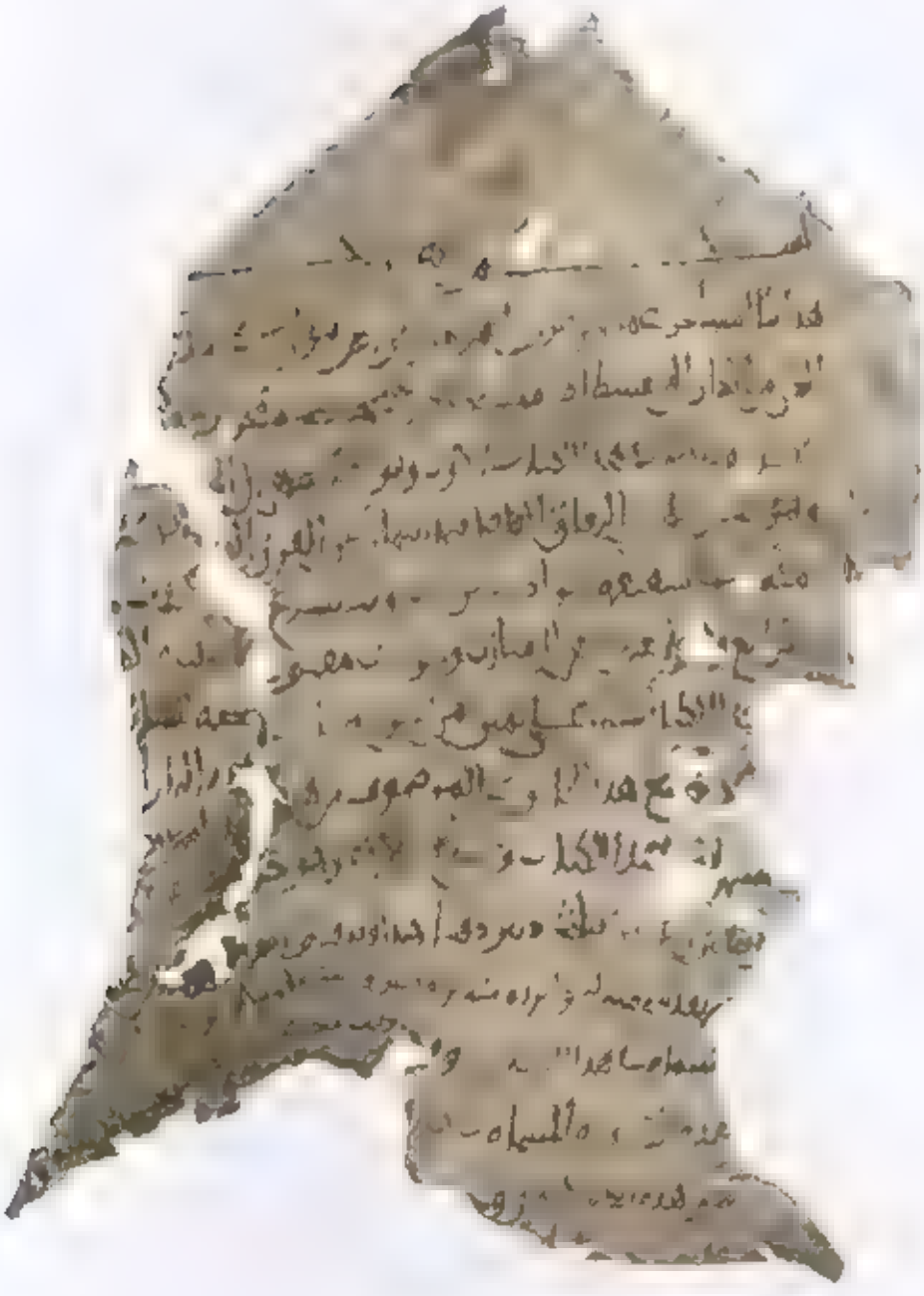

۱۰۲. سیاهه‌ای که برای صدور رسید استفاده شده.
سال ۲۸۵ هجری

۱۲×۵ ۲۴ سانتی‌متر. ۳ سطر رو و ۷ سطر پشت. متن رو موازی طول پاپیروس و در نتیجه عمود بر سطور متن پشت پاپیروس نوشته شده است
منبع Khan 1992, no. 11
شماره PPS. 136

رو: باقی مانده‌ی متن، بخش‌هایی از ابتدای یک رسید است که با عبارت «ابتدی قبض یوم الاربعاء» که در روز چهارشنبه دریافت شد...» آغاز می‌شود
الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد و «ی» مفرد به طور افقی به راست کشیده شده است
پشت: متن دوم، رسید دریافت مبلغ ۵ و پنج ششم دینار است
«بسم‌الله الرحمن الرحیم از بوالحزیل حصیر فروش، ۵ دینار، یک ششم کم‌تر، دریافت کردم بن منیع را بوالرفیع و ابراهیم بن محمد العلائی در جمادی الاخر سال ۲۸۵ به من رساندند. این رسید را محمد بن عبدالجبار با دست خود نوشت
در پایان متن، علامتی شبیه گل کشیده شده که احتمالاً نشان اتمام مطلب بوده است تا مطلب دیگری به آن اضافه نشود
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ک اول، بعلی شکل است

۱. متن رو تاریخ ندارد. صفحه‌ای که در بسم الله پشت پاپیروس آورده شده شناقی به رحمن و رحیم ندارد. اگر فرض شود رو بن سند با سند شماره ۱۰۱ (جدیدترین رسم‌الخط‌ها) سند بسیار عقب مانده‌تر رسمند پیشین است خطوط درهم به شکل گل درآمده در انتهای پشت سند را می‌توان نوعی امضا دانست که کاتبان گرد که محتویات نامه‌ها محسوب می‌شود

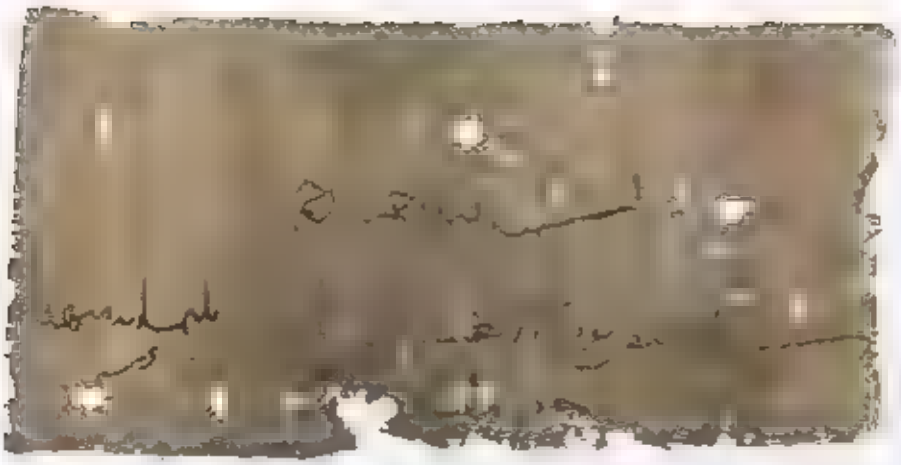

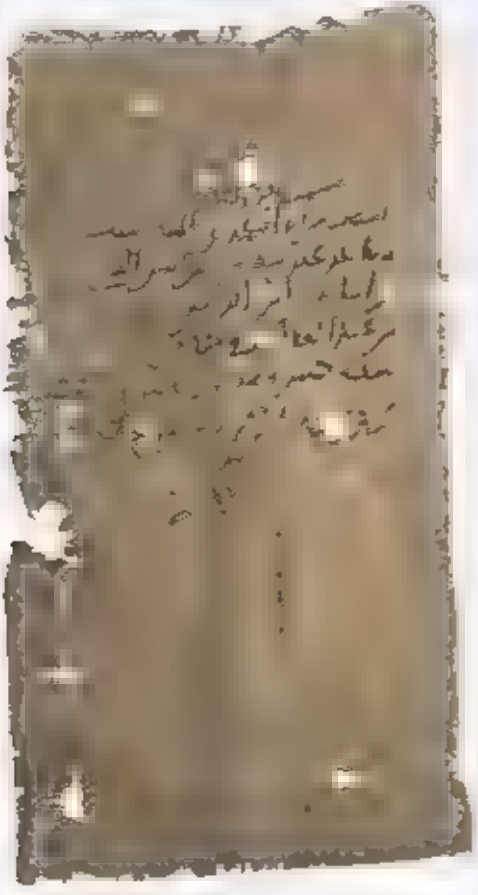

۱۰۳. یک سند و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۷×۱۶ سانتی‌متر ۶ سطر رو و ۱۰ سطر پشت راست متن رو و چپ متن پشت و بخشی از میانه‌ی متن از بین رفته است.
شماره PPS. 367

رو سند کوتاه حاضر مربوط به پرداخت وجهی است که اتمام متن آن با نشانی شعبه گل مشخص شده است. در برخی اسناد از جمله شماره ۱۰۲ و ۱۰۶ علامت مشابهی دیده می‌شود.
عنوان نامه‌ی پشت سند در روی پاپیروس نوشته شده است (سطور ۱-۲) در سطور ۶-۳ بیف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. ده تقریباً عمودی است.
پشت نامه درباره‌ی مقداری گندم (قمح) است و با عبارت «کرمکما الله» و اتم نعمة علیکما و علدکما» آغاز شده. نویسنده مخاطب (هایش) را با ضمایر مثنی و جمع مورد خطاب قرار داده است.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[1].

یادداشت: فاقد تاریخ است. ی وسط دو سطر چهارم نقطه دارد. دو سطر بالاتر از «بسم الله» نیز نوشته دارد. رسم خط هر دو متن بی‌دقت و با عجله انجام شده. حروف استحکام و استقلال و کاندها بسط کافی نداشته‌اند. قسمان نقش شده گل با وضوح بیش‌تر در این سند نیز دیده می‌شود.

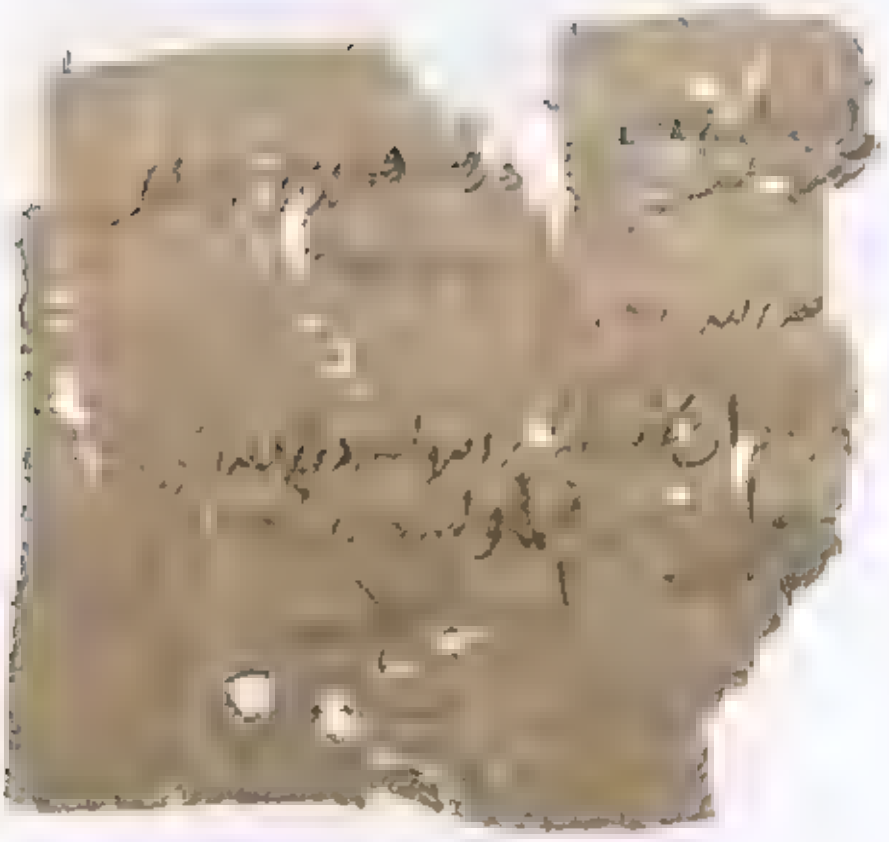

۱۰۲ ر

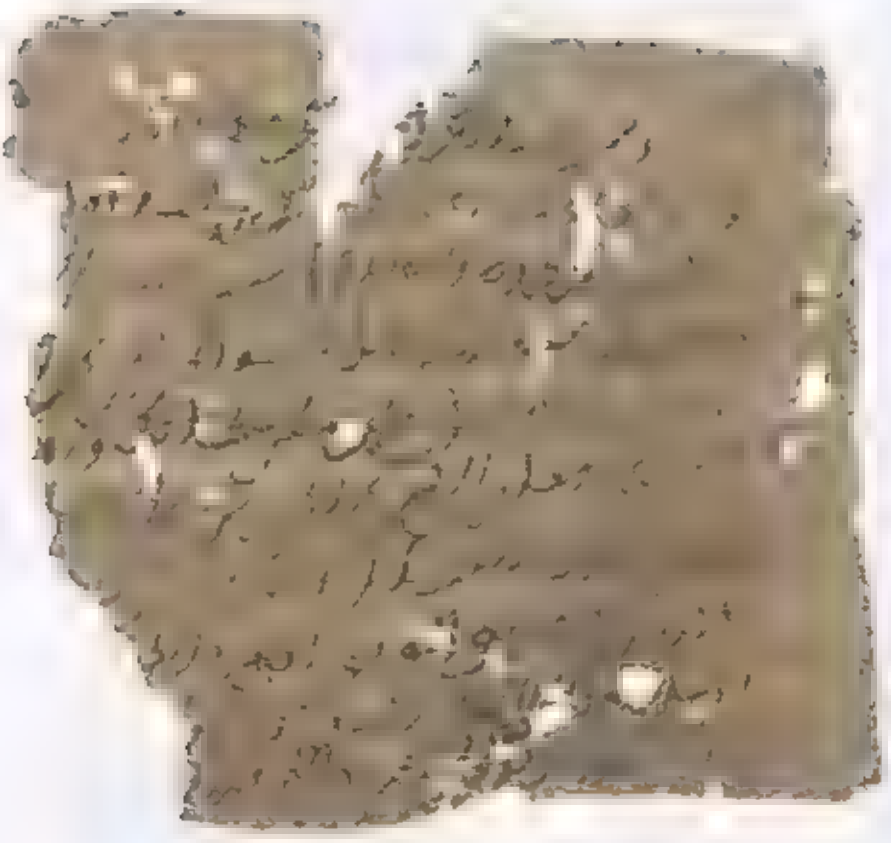

۱۰۲ بشت

۱۰۳ سند معامله که برای سیاه مشق به کار رفته است
قرن سوم هجری

۱۴ × ۱۶ سانتی‌متر ۸ سطر راست و ۳ سطر پشت متن رو موازی عرض پاپیروس و عمود بر متن پشت پاپیروس نوشته شده، سمت چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 262

رو: این سند با عبارت، «هذا ما اشتری علی بن جعفر ...» (آن چه علی بن جعفر خریده ...) آغاز و به معامله‌ی مانده لاغ اشاره کرده است (حمزه) در سند شماره ۱۹۲ که با همین رسم‌الخط نوشته شده نیز همین علی بن جعفر، یک الاغ معامله کرده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «ده» عمودی است
پشت عبارت «بسم الله و ... جعلت فداک» دوبار سیاه مشق شده است
«د» تقریبا عمودی و «س» بی‌دندانه است[1]

۱ سند فاقد تاریخ و نقطه است. کلمات استحکام و استقلال ندارد و بسیار بی‌دقت نوشته شده است. نگارش سطر آخر همان سطر بسم‌الله آغاز شده. بسم‌الله پشت سند واقعا قلم انداز نوشته شده و نوع نگارش در مجموعه سند بسیار اتفاقی است

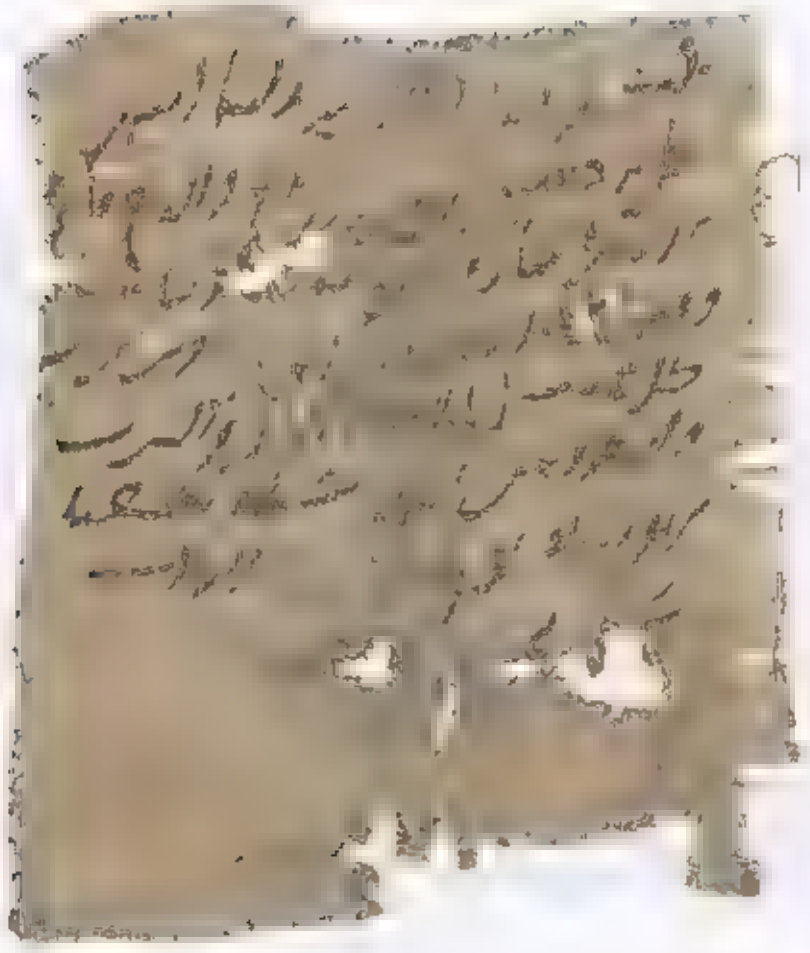

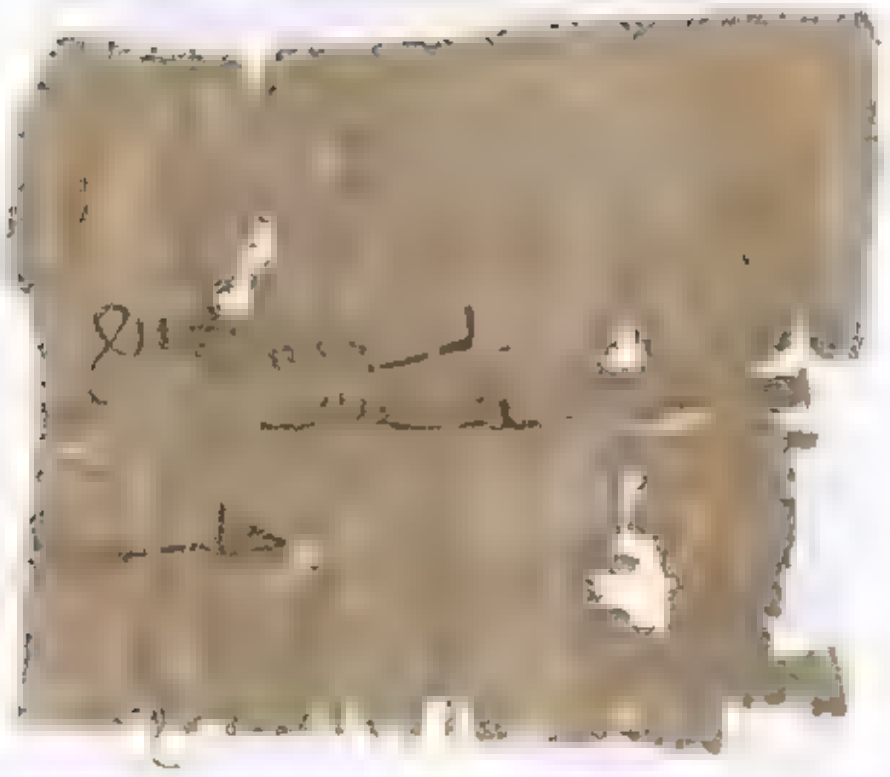

پ ۱۲

۱۰۵. اقرارنامه رسمی
قرن سوم هجری

۵ ۲۱×۵ ۸ سانتی‌متر ۴ سطر رو سمت چپ مقداری از متن رفته است
شماره PPS. 142

رو: متن این پاپیروس اقرارنامه‌ی رسمی‌ای است که مبلغی را از مردی دریافت کرده است. اما به جای نام اصلی مرد، کلمه‌ی رایج «فلان» ذکر شده است.

«قرّت فلانه امة فلاني انّ فلان بن فلان دفع اليه...»

«ده ... و ...» شبیه هم نوشته شده‌اند[1].

پشت: خالی

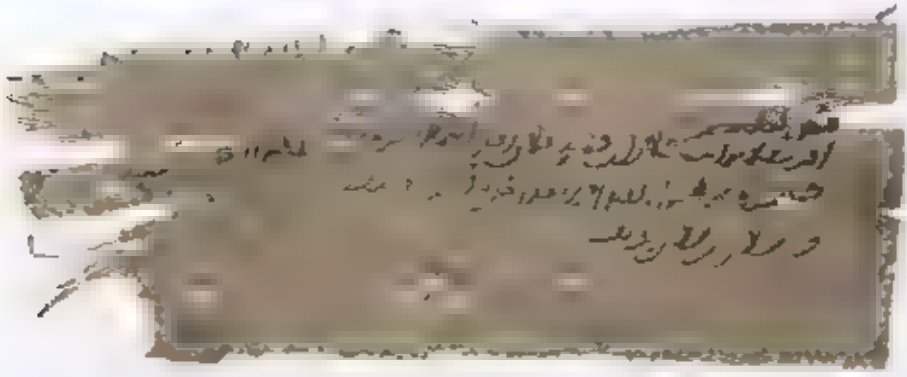

۱ رو

۱ به رحمت می‌توان نیم سطر اول اقرارنامه را بسم‌الله دانست. نگارش این حرف نیز می‌خوصه و بی‌دقت نوشته شده است. حلقه‌ی حروف بسته است ده. شبیه‌اند که سرکشتر ندارد. بی‌وش بی‌دندانه است. کاربرد و قدمت اسقاط سندی که طرفین آن مجهولند و فقط دو کلمه اشاره نامعلوم فلانی ذکر شده، مورد تردید است و به تاریخچه می‌ماند

۱۰۶. یادداشتی راجع به جیره‌ی گندم
قرن سوم هجری

۵ ۵×۱۷ ۶ سانتی‌متر ۴ سطر رو متن ریختگی دارد
شماره PPS. 199

رو این سند مربوط است به پرداخت مازاد گندم از انبار غله‌ی دولتی. سند به عبارت «طبق ر... آغاز و با علامتی شبیه گل، تمام می‌شود. در پایان عکس‌های ۲ ۱ و ۳ ۱ رو و چند سند در مجموعه‌های دیگر علامت مشابهی دیده می‌شود. شاید به این دلیل که می‌توسته‌اند مطلبی به متن اضافه و از اعتبار ساقط نشود.
در این متن، «س» بی‌دندانه است
پشت: خالی[1].

۱۰۶ رو

۱ پاندد شب فاقد تاریخ و نقطه است. پیش از دسانه غیر عددی به ابتدای بسم‌الله زائده‌ای تقریباً عمودی مبدد که گوب نقصه ب دوده است. س و ش بی‌دندانه و بالای سر. خط ضعیف گوناهی است. حروف و کلمات استقلال و مستحکم ندارند. تشخیص کلمات به جهت پیوستگی آن‌ها قدری دشوار است.

۱۰۷. سفارش تحویل کالا
قرن سوم هجری

۱۰×۹/۵ سانتی‌متر. ۷ سطر رو. آخر سطر دوم خط‌زده شده است
شماره PPS. 257

رو فرستنده به مخاطب سفارش کرده تا کالا را که شامل یک دانق عسل (اری) و سه حبه پیر سیدوی (جُبن سیدوی) است به ارباب نویسنده تحویل دهد. نامه با عبارت «دفع اکرمک الله لی مولای» آغاز شده و نامه در جمعه دهم ماه رجب نوشته شده ولی سال آن مشخص نیست. نامه با حسب الله (حسبنا الله و نعم الوکیل) تمام شده است.
الف خوانده زیر خط کرسی دارد. «ه» تقریبا عمودی و حلقه‌ی حروف بسته است.
پشت: خالی[1]

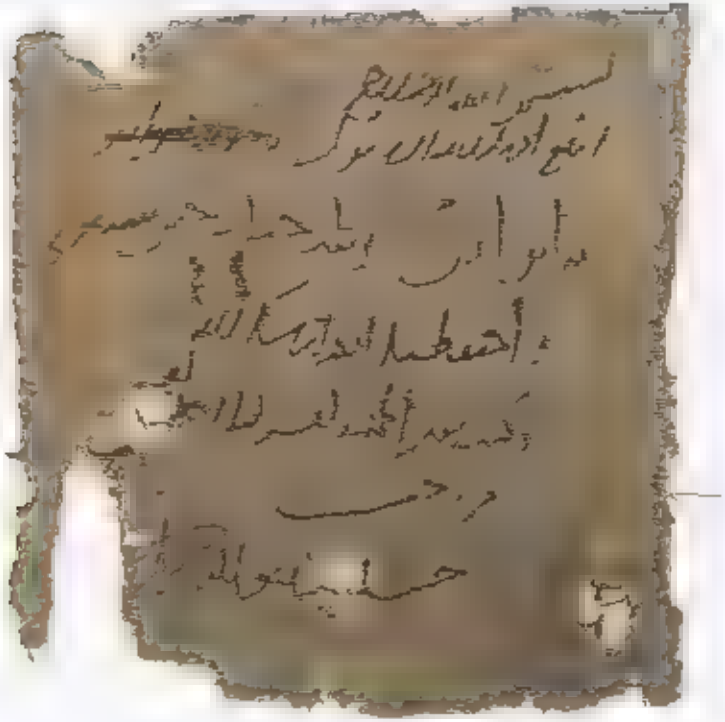

۱۰۷ رو

۱ عدد فاقد تاریخ و نقطه است. قلم کاتب ظریف و بدون ارتفاع الف بلند است. «رجی کثیرا» پیوسته نوشته شده است. سطر دوم طولانی‌تر از باقی سطور است. کلمات آخر سطر دوم خط‌زده شده است. اختصار «ه» به حروف ماقبل خود تحریری است.

۱۰۸. رسید دریافت وجه
قرن سوم هجری

۵ ۱۸×۶ سانتی متر ۱۶ سطر موازی عرض پاپیروس بالا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 190

رو این سند رسمی مربوط به دریافت ۵ دینار توسط رشد بنده آزاد شده احمد بن محمد از زکریا بن یحیی است. مبلغ مورد نظر در سطر چهارم این گونه ذکر شده است: «خمسه دنانیر حیّد بالغه وزنه». این سند در عده حمدی لاولی سال ۲۰۳ (شماره دهکان از بین رفته) تنظیم شده است. «ولین شهادتنامه به این شرح است: «شهد محمد بن مرا[قدم] لمعر بین علی اقرار رشد موسی» بگرش متن نسخه با دقت صورت گرفته الف. حر راسه زیر خط کرسی ندارد ... ار ... قابل تشخیص و «س» و «ش» در برخی کلمات، دندانه دار است

پشت. خالی

۱ تاریخ سند کامل نیست ولی به قرن سوم مربوط است. کلمات مستقل و قابل تشخیص اند. قلم کاتب صحیح است و قدری کند روی برگه گذارده شده. حلقه ی حروف بسته است. کاربرد نقطه در آن دیده نمی‌شود. اتصال ح و ع به حرف ماقبل خود تحریری است

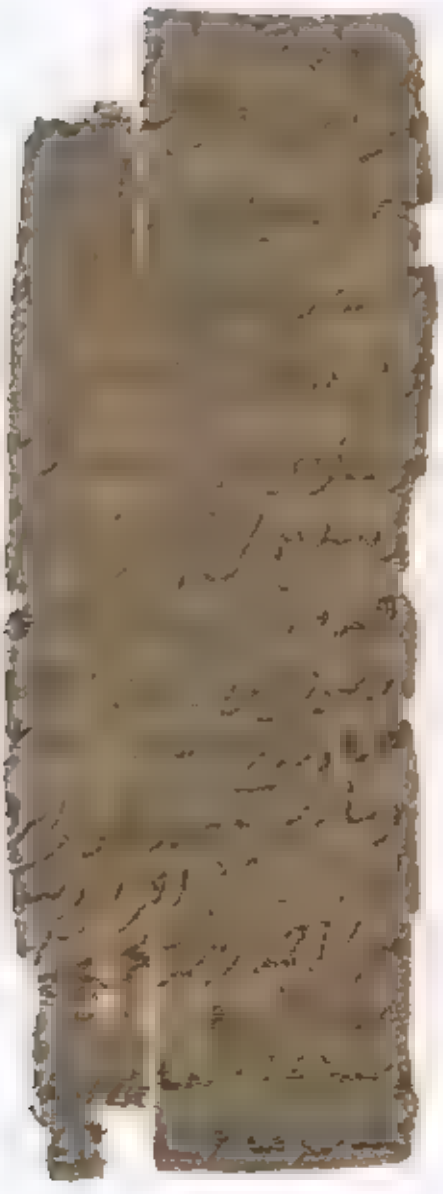

۱۰۸ دو

۱۰۹. نامه
قرن اول یا دوم هجری

۱۱×۱۵ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۲ سطر پشت چهار سوی برگه از میر رفته است
شماره PPS 286

رو: بالای «ده» و «ذ» زائده‌ای عمودی به بالا دارد و تا حدودی شبیه «ک» اول و وسط است گاه «س» بی‌دندانه و «ی» آخر به پشت و به صورت افقی راست کشیده شده است برخی حروف نقطه‌گذاری شده و نقطه‌ها گاه هم با گاه در راستای افق نوشته شده است
پشت احتمالاً متن بسیار کم‌رنگ آن، عنوان متن روی پاپیروس است

رسم‌الخط نامه به خطوط پیش از اسلام شبیه است سطر بندی و نگارش با دقت و تسلط انجام شده غالب حروف نقطه دارند و نقطه‌های حروف دو نقطه‌ای مثل ی و ب بالای هم قرار گرفته‌اند متن پشت پاپیروس قابل خواندن نیست

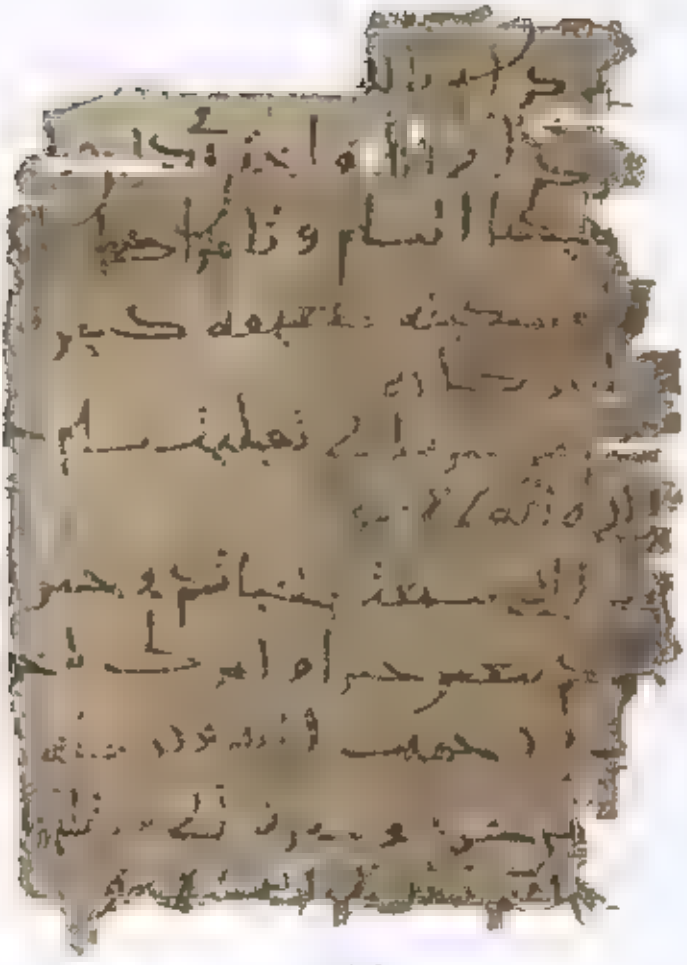

۱۰۹ بشت

۱۱۰. نامه
قرن دوم هجری

۲۹×۵ ۱۶/ سانتی متر، ۹ سطر رو بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 296

رو فقط بخشی از نامه باقی مانده است که اول کشیده، «س» و «ش» دندانه دار و برخی حروف نقطه گذاری شده است
پشت جدلی[1]

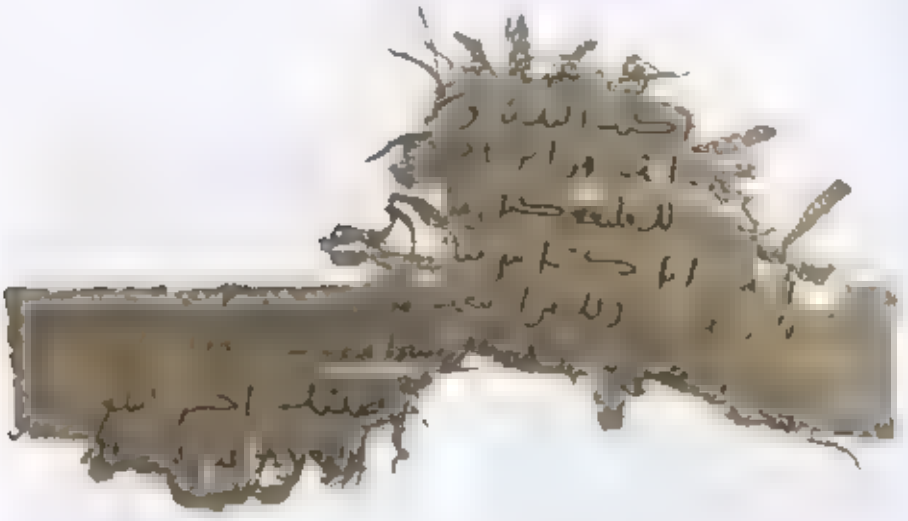

۱۱۰ رو

۱ سبک نگارش این نامه شبیه نگارش نامه ۹۰ است که ما بسط و مهارت کم تری بوشمه شده الف آخر راشه ی ربر خط کرسی دارد سرکش کاف دم ماری است و حلقه ی م بسته است

۱۱۱. دو نامه
قرن دوم هجری

۵ ۱۱×۱۳ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو و ۱۲ سطر پشت پاپیروس و در جهت عمود بر متن، رو نوشته شده است
شماره PPS. 291

رو در نامه‌ی اول، لف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، «د» به بالا کشیده شده و «ع» اول به راست مایل است
پشت: نامه‌ی دوم با خطه «مانی احمد علیک الله الذی لا اله الا هو» آغاز شده، الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، دنباله‌ی «د» در الذی (سطر اول) برگشته و به راست مایل است «ی» آخر، به صورت افقی به راست کشیده شده است[1].

۱۱۱ پشت.

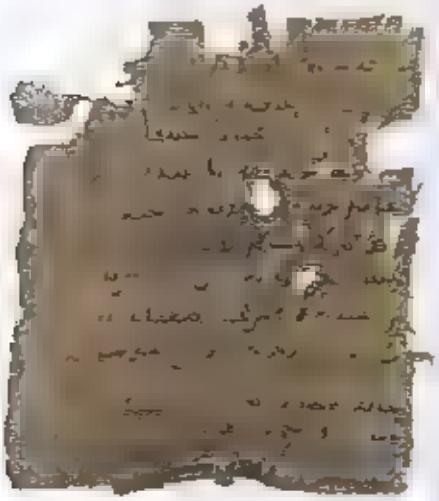

۱۱۱ رو

۱ نامه فاقد تاریخ است. ی وسط در کلمه‌ی علیها سطر سوم نقطه دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. نگارش نه دقت و مرتب صورت گرفته. رسم الخط هر دو نامه شبیه و نشان قرابت زمانی و فرهنگی کاتبان است. س و ش دندانه دارد و ک بدون سرکش است

۱۱۲. نامه
قرن دوم هجری

۵ ۶×۴، ۱۲ سانتی متر، ۷ سطر رو بالا و چپ متن از دین رفته است
شماره PPS. 249

رو: در این نامه مطلبی بر حسب دینار ذکر شده است. بالای «ده» زائده‌ای به راست دارد. گاه پایین ع اول، به راست کشیده شده و ک اول نیز کشیدگی دارد. برخی حروف نقطه دارند و دو نقطه کلمه ی علیه در سطر اول کنار هم نوشته شده است
پشت خالی[۱]

۱ فاصله سطور منظم است و به جز ی وسط کلمه علیه در سطر اول هیچ حرفی نقطه ندارد. س دندانه دارد و ک بدون سرکش است. حلقه ی ه آخر در کلمه الیه در سطر ششم کاملا باز است. د و ر قاس تفکیک اند

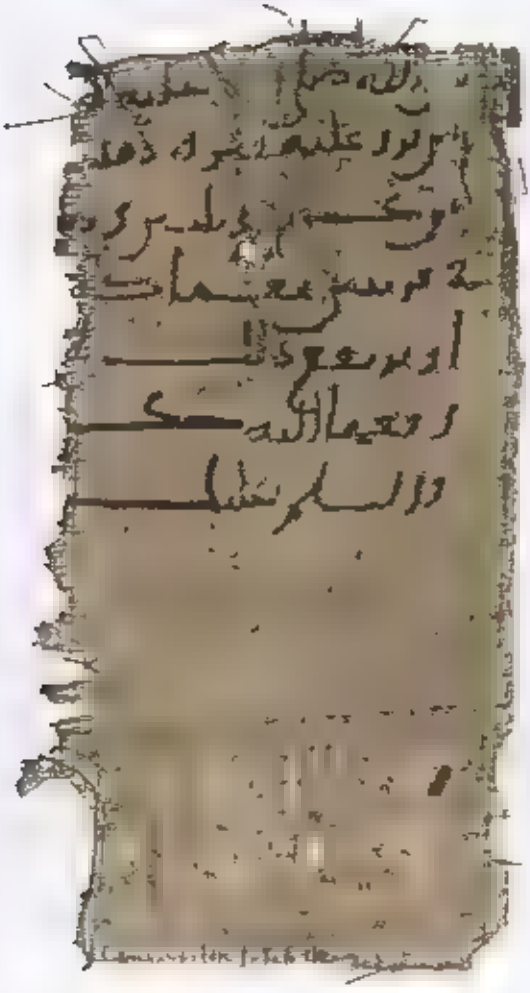

۱۱۲ رو

۱۱۳. نامه
قرن دوم یا سوم هجری

۵ ۱۱×۱۲ سانتی متر، ۷ سطر رو و ۳ سطر پشت. راست متن رو و قسمتی از میان متن از بین رفته است.
شماره PPS. 46

رو: نامه با این عبارات آغاز شده است: « الدنیا و الاخرة برحمته [ ] عبادہ من قبل علی عافیه و سلامه و ربی محمود» نویسنده در قالب عبارات رایج «نکتب الیّ مخبرک و حالک» از مخاطب خواسته که او را از حال و احوال خود آگاه کند. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. که اول و وسط نعلی شکل است.
پشت: در این بخش برگه بقایای عنوان نامه دیده می‌شود. طرح عجیب کم رنگی در همان رنگ جوهر در پایان متن دیده می‌شود[۱].

۱۱۳ پشت

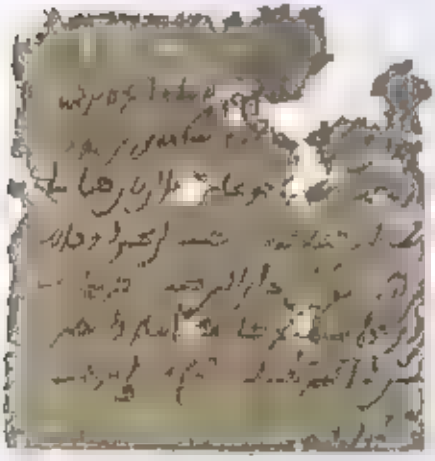

۱۱۳ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. رسم الخط آن با سایر متن‌های همعصر که تا کنون بررسی کرده‌ایم تفاوت دارد. تعداد حروف و کلمات، تبدیل یکپارچه‌ای به راست و افتادن ها گرداش به چپ دارد. حلقه‌ی حروف بسته است و در قابل تفکیک‌اند. اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود تحریری است.

۱۱۴. نامه
قرن دوم هجری

۱۹×۵٫۱۶ سانتی‌متر. ۱۴ سطر رو. در میان متن ریختگی بزرگی دیده می‌شود
شماره PPS. 289

رو. در این نامه که به شخصی به نام داود اشاره شده، گاه بالای «د»، زائده‌ی کوچکی به راست دارد و پایین الف مفرد قدری به راست مایل است. کلمه‌ی حتی در سطر پنج و شش به جای الف مقصوره با الف کامل نوشته شده است

پشت: خالی[1]

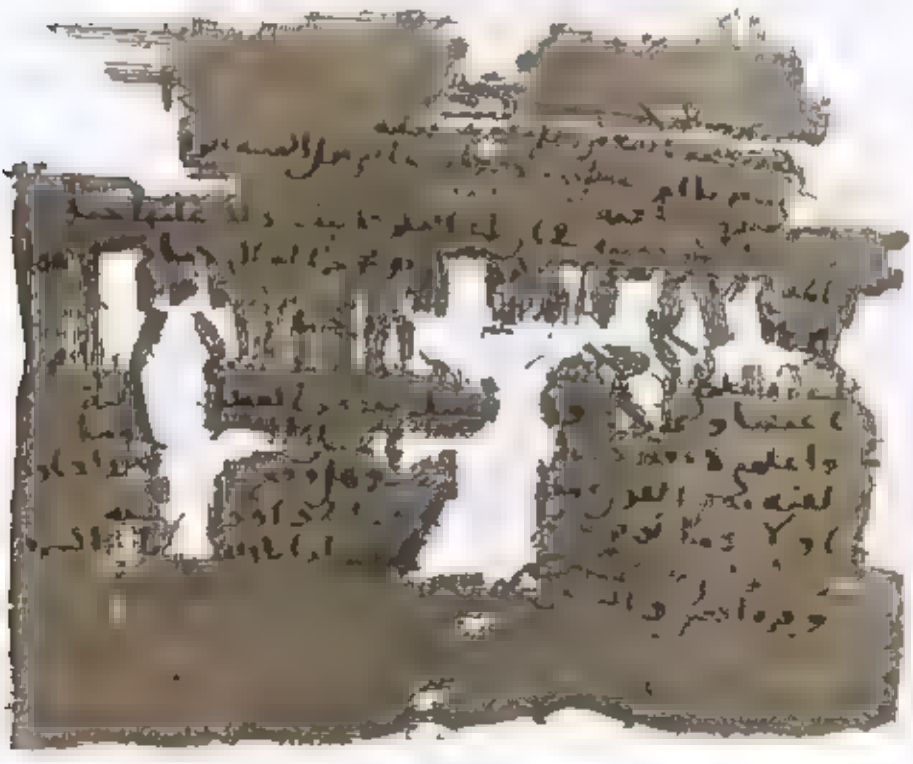

۱۱۴ رو

۱. نامه عاقد تاریخ است. برخی حروف مقعر دارند. ارتفاع حروف کوتاه است. سطربندی و فاصله‌ی میان سطور منظم و مرتب دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. کُ سرکش ندارد. حروف و کلمات در عین بدو بودن، روی خط کرسی استحکام دارند.

۱۱۵. نامه
قرن دوم هجری

۱۵×۱۴٫۵ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو و ۱ سطر پشت. سمت راست و چپ متن از بین رفته است
شماره PPS. 285

رو نامه از شخصی به نام اسحاق بن مسلم الخصرم به ابوحفصه نوشته و به اهل المجلس (آن‌ها که گرد هم آمده‌اند، سطر ۳) اشاره کرده است. نویسنده عنوان نامه را پس از بسم الله ذکر کرده که بدین آن احتمالاً نامه پیش از سال ۲ هجری نوشته شده است. رسم‌الخط نامه هم مربوط به همان دوران است. حلقه‌ی حروف واضح است. بالای «ه» و «ه» زائده‌ی کوچکی به راست دارد. «س» بی‌دندانه است و دم «ی» آخر برگشته و به راست کشیده شده است.
پشت: فقط آخر عنوان باقی مانده است: به ابوحفصه

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. رسم‌الخط این نامه نیز به خطوط پیش از اسلام می‌ماند. ارتفاع الف و دم آخر بلند است. حلقه‌ی حروف حی در چند مورد بسته است. دقت در چند یادداشت اخیر به جز نامه شماره ۱۱۳ این تصور را در مترجم به وجود می‌آورد که کاتبان از «ها عربی» بی‌اطلاع بوده‌اند که به مصر مهاجرت کرده‌اند. به نظر می‌آید این رسم‌الخط مربوط به مصری‌های مسلمان و یا فرهنگ عرب آشنا شده باشد.

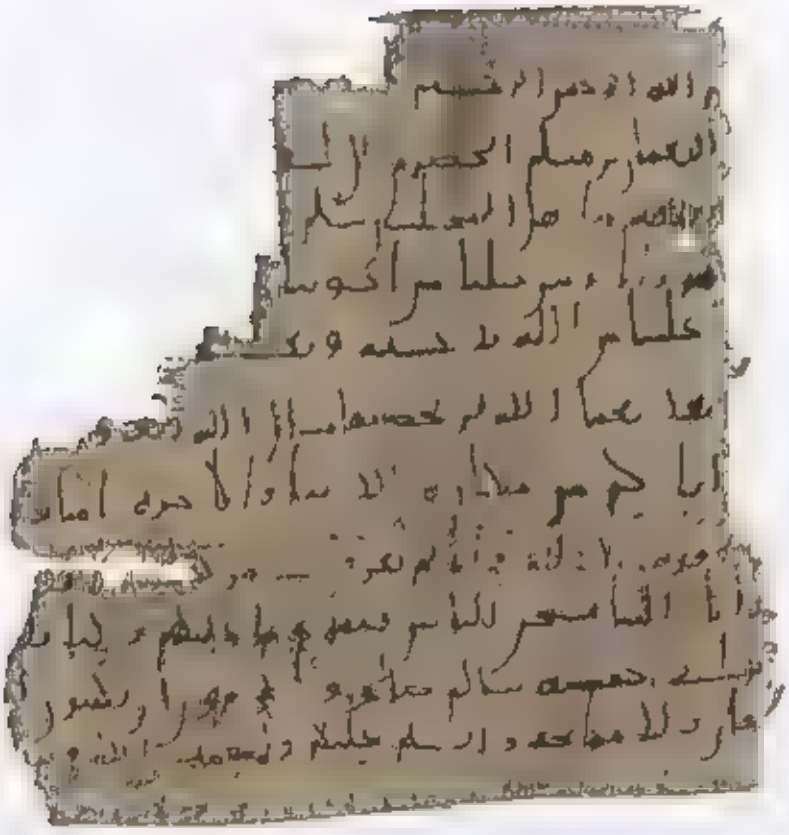

۱۱۵ رو

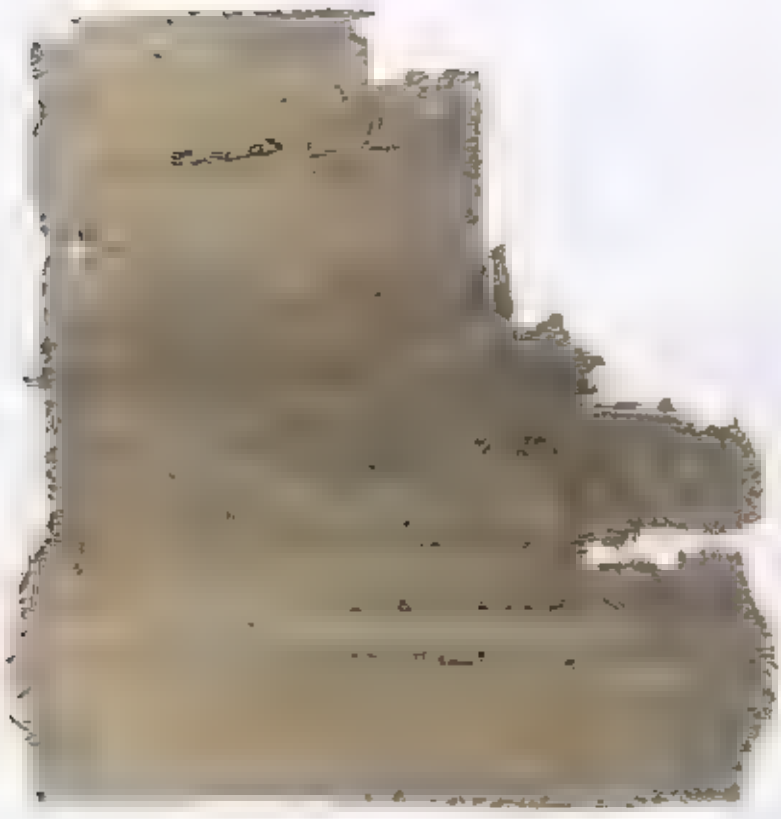

۱۱۵ پشت

۱۱۶. نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۱۹ سانتی متر. ۱۴ سطر رو و ۵ سطر پشت. بالا، پایین و راست متن رو و چپ متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 44

رو در این نامه از مخاطب خواسته شده که چیزی را به ابی بکر در الرمله برساند (تعجب خصه ابی الرمله ابی ابی بکر سطر ۳) نویسنده به شخصی به نام جعفر بن احمد ابی بکر (سطر ۵) و الروم (سطر ۹) اشاره کرده است. الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و ... تقریبا عمودی است.
پشت متن این روی پاپیروس بسیار کم رنگ و ماحو است.

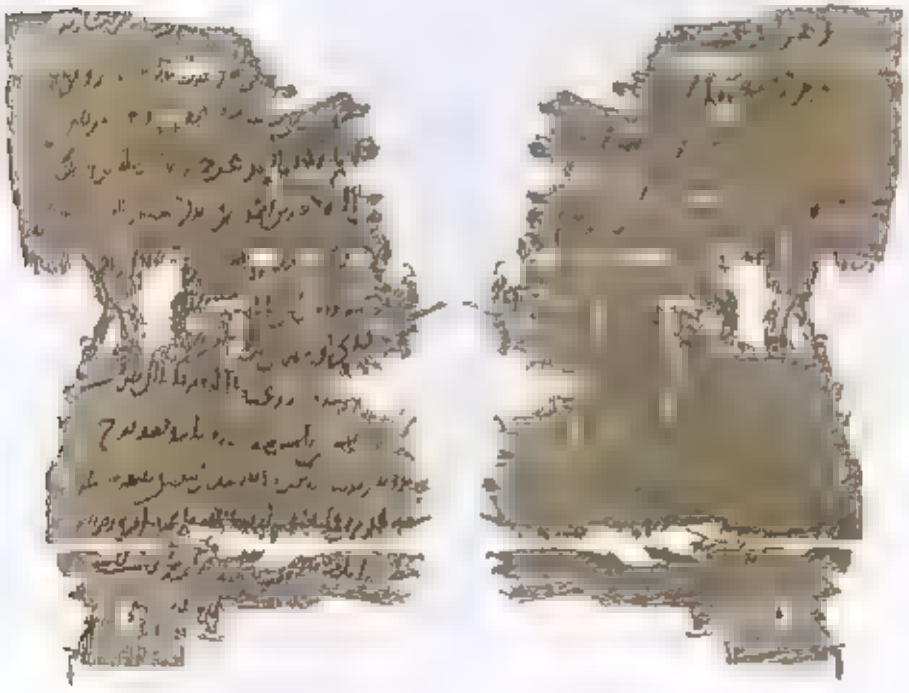

۱۱۶ رو

۱۱۶ پشت.

۱ یادداشت: فاقد تاریخ است. تراش قلم این نامه با دقت و ظرافت انجام شده. حلقه‌ی حروف بسته است. ر و ز با تقاوتی اندک در هم قابل تفکیک‌اند. کاف کشش دارد. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است.

۱۱۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۲۷ سانتی متر. ۷ سطر رو و ۱۰ سطر پشت. چهار سوی متن رو و چپ متن پشت از میان رفته است.
شماره PPS. 70

رو: در نامه نخست به فسطاط و شخصی به نام ابوالحسن یوسف اشاره شده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. گاه «س» در کلمه یوسف (سطر ۳) بی دندانه است. دم «ی» آخر در کلمه ی «فی» در سطر ششم برگشته و کشیدگی ریادی به راست دارد.
پشت: نامه دوم به عبارت «تقدنک نفسی و حفلنی الله فد [اک]» آغاز و با مصلحه تمام شده است. «الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «س» بی دندانه است[۱]

۱. متن فاقد تاریخ است. حرف ب در سطر اول و ی وسط در سطر پنجم نقطه دارد. ی آخر در کلمه فی در سطر ششم، ی وسط در کلمه الملک در سطر پنجم روی نامه دو نقطه دارد. برخی حروف در پشت نامه نیز نقطه دارند. کلمات نامه رو درشت‌تر از نامه پشت و دست خط آن‌ها متفاوت است. حلقه ی حروف عالیه نسبتاً کشیده است. ک سرکش ندارد. م آخر و الف ابتدای الله در بسم‌الله پشت نامه به هم چسبیده و سرهم است. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است.

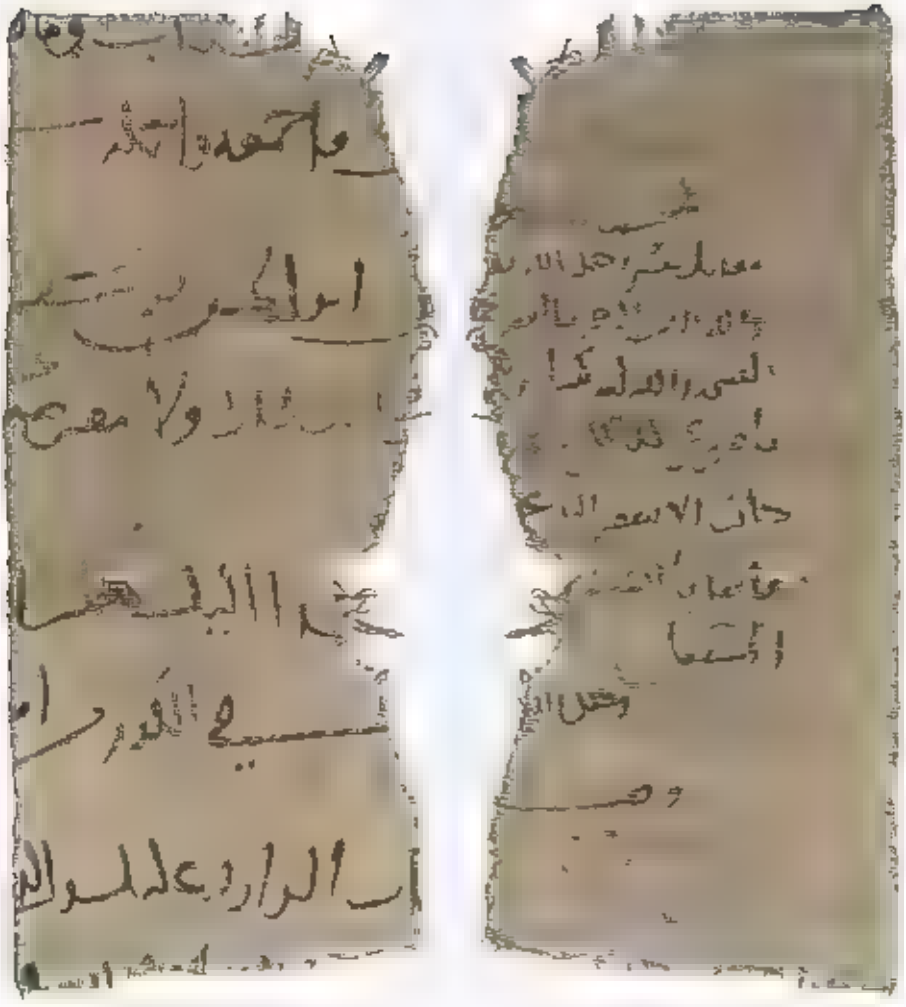

۱۱۶ پشت ۱۱۷ رو

۱۱۸. یک سند و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۳×۲۲ سانتی‌متر. ۱ سطر رو و ۱۴ سطر پشت که یک سطر آن در حاشیه‌ی راست نوشته شده، بالا، پایین و چپ هر دو متن از بین رفته است
شماره PPS. 74

رو: در سند رسمی به حسابداران یا عاملان (عمّال) ابوالحسن اشاره شده است (سطر چهارم). الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، د، و ه، تقریبا عمودی و س، گاه دندانه‌دار است و گاهی که بی‌دندانه نوشته شده سه نقطه کنار هم در بالای آن آمده است. در سطر آخر، عیسی به دست خط به ترنوشته شده

چپ: در این نامه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ه، تقریباً عمودی است[1]

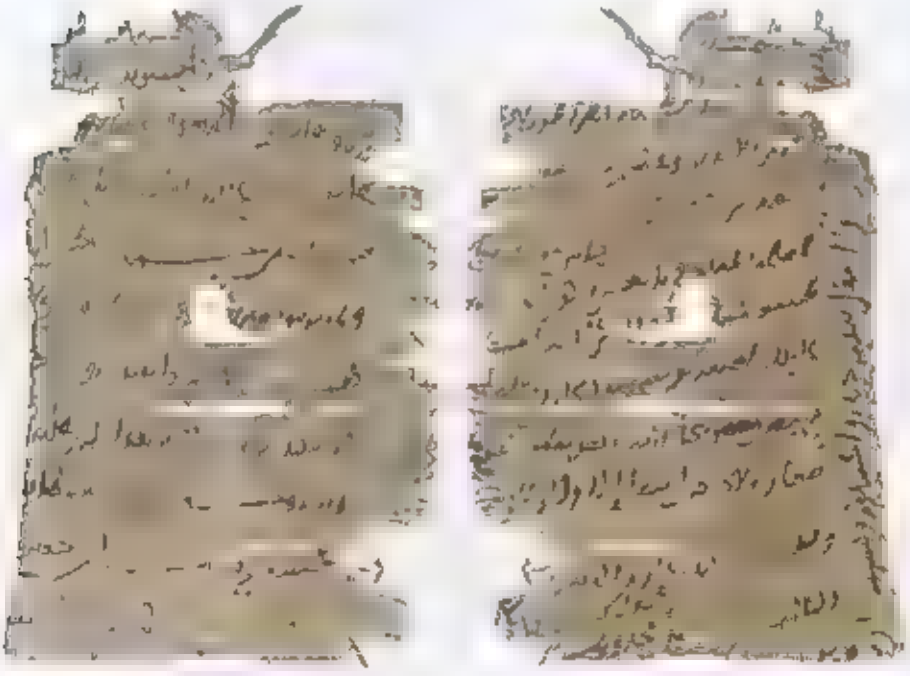

۱۱۸ رو

۱۱۸ پشت

۱ سند فاقد تاریخ است. خلقه‌ی م و ع و سطح سنه است. کلمه عمال در سطر چهارم بسیار درشت‌تر از سایر کلمات است. در سطر آخر مطلبی با قلم و دست خطی متفاوت اضافه شده که جز دو سه آن در می‌یابد نمی‌شود و بعید می‌دانم عربی باشد. رسم‌الخط نامه پشت نامرتب‌تر و عقد فاصله‌ها بین واژه‌ها قدیمی‌تر است. قلم نه سنجی روی مرکّب نقرسده. حروف ستحکام کافی ندارند. اما وجود کاردرد نقطه در آن مسبب نه دیگر نامه‌ها فراهم است. اتصال ح و ع به حرف ماقبل خود تحریری است. ف آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

۱۱۹. نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۲۳ سانتی‌متر ۱۰ سطر رو بالا و چپ برگه و قسمتی از میان متن از بین رفته است. شماره PPS. 77

رو: در این نامه نه پیام رسانان اشاره شده و در پایان، تصلیه آمده است. تف آخر رانده زیر خط کرسی دارد. «س» و «ش» می‌دندانه است و بالای «س» بی‌دندانه سه نقطه کنار هم آمده است (رسونک و رسوله، سطر ۲) بالای حرف «ش» در کلمه‌ی شعلتی (سطر ۹) هم خط راستی آمده است

پشت: خالی[۱]

۱ نامه فاقد تاریخ و جز در مواردی که شارح انگلیسی اشاره کرده فاقد نقطه است. نگارش بی‌دقت و باعجله انجام شده. پیشرفت کندی در رسم‌الخط این نامه دیده می‌شود که سرنخی به دست نمی‌دهد. حلقه‌ی حروف نسبتاً بزرگ است و تقریباً همواره است. تصلیه انتهای نامه مشابه صورت امروزی آن است. دگر آل محمد در تصلیه امری جدید است و مترجم را بسیار به تصرف در متن مشکوک می‌کند. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. نمونه‌هایی چون این که در بالای حرف سین در کلمه‌ای به معنای صریح مانند رسول، سه نقطه آمده است. عالی‌ترین دلیل است که تواریخ و حدسیات موجود درباره‌ی نقطه‌گذاری قاعدتاً مجعول. زیرا مسلم این که لااقل در زمان تحریر این نمونه قصور مفهوم نبوده است که برای معایش شیعی مانند سه نقطه بر فراز سین گذارد!!!

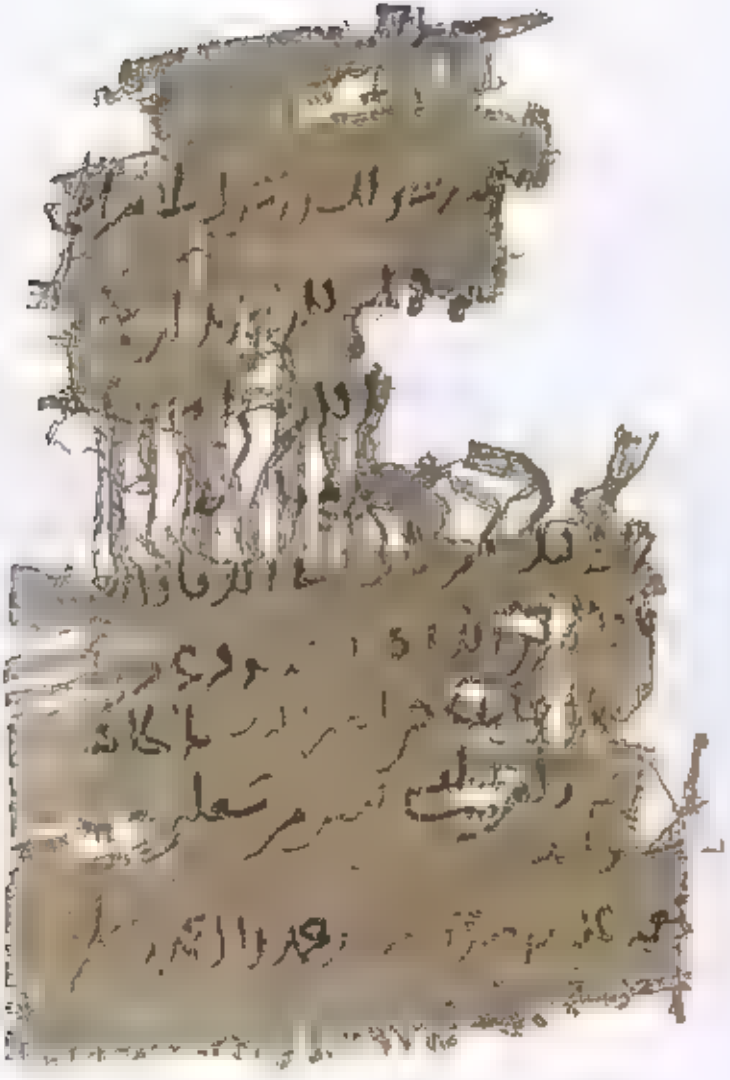

۱۱۹ ر

۱۲۰. نامه
قرن سوم هجری

۱۱×۲۸ سانتی‌متر، ۵ سطر رو پاپیر ترکه و بخشی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 102

رو: نامه این گونه آغاز می‌شود
«[هـ] ذا [کـ] تاب لعبدالله احمد الامام (این نامه برای عبدالله احمد امام است)» و به موضوعی درباره‌ی مالیات بر اراضی می‌پردازد
«از عبدالله بن محمد حسابدار (عامل) احمد بن محمد درباره‌ی مالیات اراضی ناحیه ما و بوصیر و سمنود پرسیدم»
الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و «س» بی‌دندانه است
پشت: خالی[۱]

۱۲ رو

۱ نامه فاقد تاریخ است. چند نقطه ماشینی از جمله بالای هـ در سطر چهارم دیده می‌شود که خود بر شرح نقطه‌ها در نامه عین ناکید می‌گذارد. نگارش با دقت انجام شده. در سطر بالای سمت الله سمت چپ چند کلمه با قلمی ریزتر نوشته شده. حلقه‌ی حروف نسبتا ساده‌ک سرکش ندارد. د و ر تقابل تفکیک است. کلمات روی خط کرسی استحکام دارند. اتصال ح به حرف ماقبل خود در کلمه محمد (سطر سوم) تحریری است.

۱۲۱. نامه
قرن سوم هجری

۱۸×۱۴ سانتی‌متر، ۲ سطر رو، بالا و راست برگه از بین رفته است
شماره PPS. 79

رو. دنبالهٔ مانده‌ی متن در قسمت پایین چپ. نامه حاوی دعای نویسنده در حق مخاطب، حمدلله و تصلیه است. ...انعم بنعمته علیک و زاد فی احسانه الیک الحمدلله رب العالمین و صلی الله علی محمد نبیه و آله و سلم [تسلیما] الف آخر زائدهٔ زیر خط کرسی ندارد. دم برگشته‌ی «ی» آخر در کلمات فی (سطر ۲) و علی (سطر ۳) به راست کشیده شده است.
پشت. خالی[1]

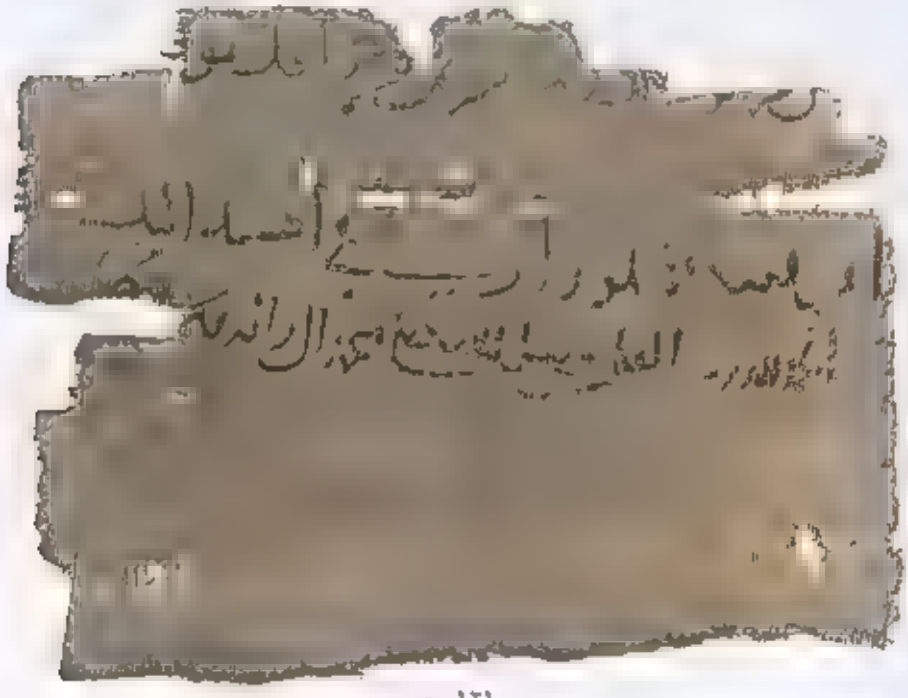

۱۲۱ رو

۱. دو نقطه زیر ی آخر و یک نقطه زیر ف در کلمه فی در سطر دوم دیده می‌شود که نادرست و نامفهوم بودن تکلیف نقطه گذاری در مباحث قبل ذکر شده است. کتابت کلمات بی‌دقت، مهم شده و اشتباهات دیکته‌ای در آن هست. کلمه ی که بعد از رب در سطر سوم آمده و موقف انگلیسی در رب العالمین خوانده با آن مطابقت نمی‌کند. ه آخر الله به ع اول علی در همان سطر چسبیده و کلمه‌ای که مولف محقق اسف النبی نوشته تقلید ناآگاهانه از این کلمه است. کلمات بعد از آله تا سلم مسلما مورد اشاره مؤلف یکسان نیست و سطر آخر در مجموع الحاقی به نظر می‌رسد. اتصال ه به حرف ماقبل خود تحریری است و در سطر دوم نادرست. نقطه ف در حروف فی در زیر آن آمده است.

۱۲۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۶×۱۵ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۴ سطر پشت. چپ متن رو و راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 73

رو: نامه نخست این طور آغاز می‌شود
« الله و اکرمک و اتـ[ـم] نعمة علیک [...]»
الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «س» و «ش» عالباً بی‌دندانه است و «ش» نقطه دارد.
پشت: متن دوم آغاز یک نامه است
[ ] دام سلامتک و عافیتک و تتم نعمة علیک [ ] عبدک و جعلنی من افسوه فداک [ ] نویسنده به مخاطب اطلاع داده که نامه را توسط یک غلام برایش می‌فرستد. الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «س» بی‌دندانه است و با سه نقطه کنار هم علامت گذاری شده. ک اول قوسی به چپ دارد و گاه با سرکش و گاه بی‌سرکش نوشته شده است[۱].

۱. نامه فاقد تاریخ است. مرکبی حروف نقطه‌دار شبیه حواشی حروف نقطه‌دار در سطر چهارم رو به درست است، زیرا که نمونه‌های کافی در نقطه‌دار بودن سین هم موجود است. همان که سین سلامتک در سطر اول نامه پشت سه نقطه دارد. نامه در مجموع الفبه نامه‌ی روی با مصغی غیر از رخص و رحیم معرفی می‌شود. حروف مستحکم و استقلال ندارند. رسم‌الخط هر دو نامه شبیه است و حاکی از فراغت زمانی و فرهنگی یکسان دارد. اجزاء و حروف کلمات در پایان آخر نامه پشت کامل نیست. برای مثال کلمه‌ی اول که مولف آن را دام خوانده شباهتی به دیگر کلمه‌ی دریست این کلمه ندارد و ی و ت در کلمه‌ی عافیتک نوشته شده که می‌تواند عافاک با الف مقصوره باشد

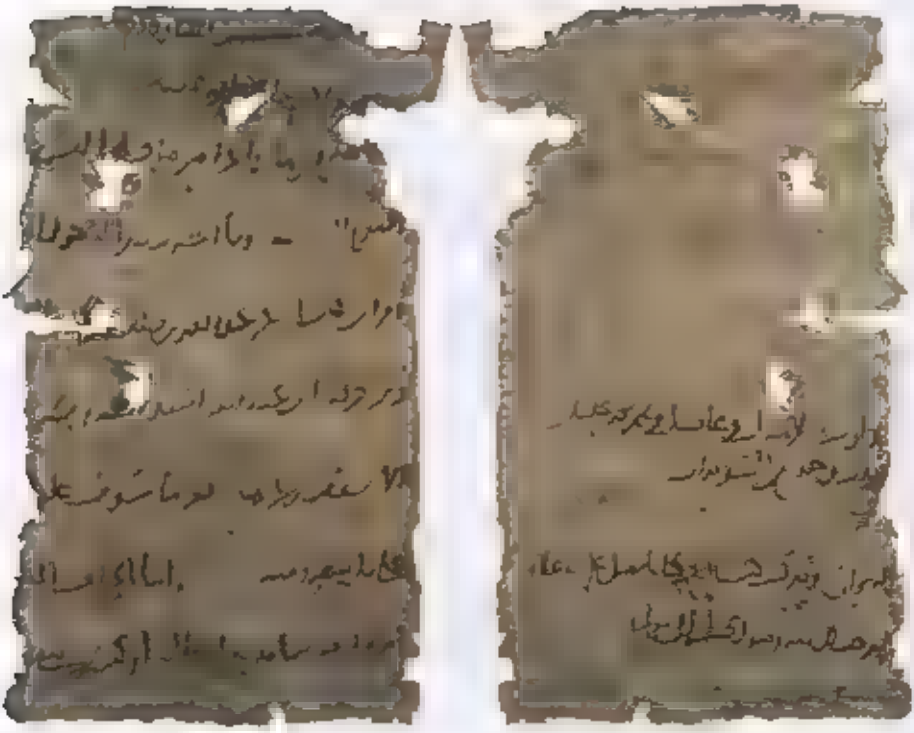

۱۲۲ پشت ۱۲۳ رو

۱۲۳. نامه
قرن سوم هجری

۲۱×۵ ۲۲ سانتی‌متر، ۷ سطر رو سمت راست متن در دین رفته است
شماره PPS 188

رو نامه به دعای «مدّالله لک فی العمر» آغاز و در آن به شاهدان رسمی (شهود) اشاره شده است رسم‌الخط نامه با دقت انجام شده است «س» و «ش» دندانه‌دار است «ه» شبیه «ر» نیست و حلقه‌ی «ف»، «م»، «و»، «ع» وسط واضح است
پشت: حالی[1]

۱ نامه فاقد تاریخ است ی وسط در سطر ششم نقطه دارد ه وسط در سطر هفتم ابتدایی و بدون تسلط کاتب نوشته شده است مطلب قابل ذکری وجود ندارد جز آن که دعای بقای عمر برای مخاطب از صورت مجمل و مرسوم «مدّالله بقاک» به «مدّالله لک فی العمر» تغییر یافته که شاید به دلیل اعمال سلیقه‌ی شخصی کاتب بوده است نظم و وصوحی که در کلمات «والشهود الذین مشهدون علیه» و به خصوص در کشیدگی «و» و چشم در سطر پایانی سند دیده می‌شود، تمام سطر را افزوده‌ای جداگانه معرفی می‌کند

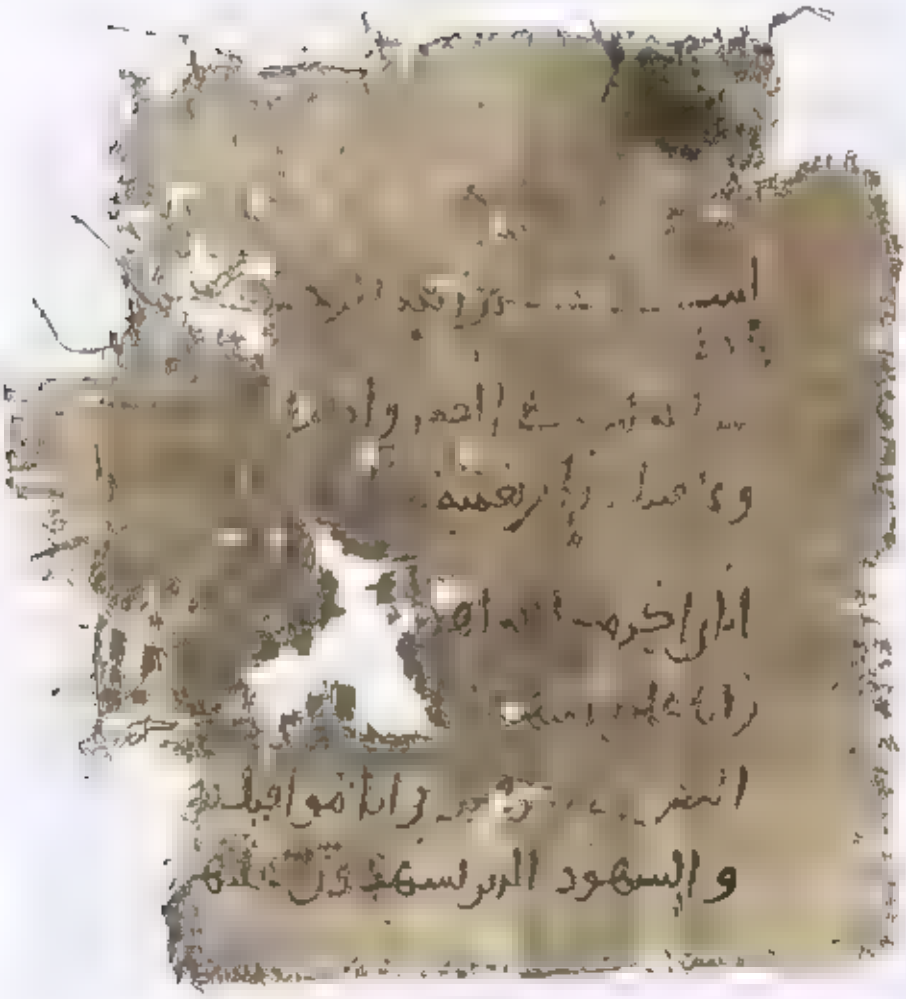

۱۲۲ ر

۱۲۴. سیاهه
سال ۲۸۴ هجری

۱۳/۵×۲۵ سانتی‌متر، ۳ سطر رو و ۱ سطر پشت. بالا و پایین متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 76

رو: این متن باقی‌مانده‌ی سیاهه‌ای است که طبق آن **اجاره‌ی ماه محرم سال ۲۸۴ هجری** به مصریین اسحاق پرداخت شده است. «دفع الی مصریین اسحاق ارزاقه الجاریه له للمحرم سنة اربع و ثمانین و مأتین» قصیده‌ی زیادی بین این سطر و سطر بعدی دیده می‌شود.
الف آخر زائده زیر خط‌کرسی دارد و «س» بی‌دندانه است. حروف آخر سطور کشیده نوشته شده تا فضای سطر پر شود.
پشت: متن باقی‌مانده دعوانامه است.

۱ سند مربوط به اواخر قرن سوم و پرداخت اجاره بهای مصریین اسحاق است که پس از قصیده‌ای بلند احتمالاً بخش نخست دریافت بعدی نیز ذکر شده است. «وقصر» بعد دلک + حروف نقطه ندارند. قلم، ضریف و کاتب، مسلط بوده است. حلقه‌ی حروف بسته است. دلک در سطر آخر بسیار کشیده نوشته شده است. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. ه آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

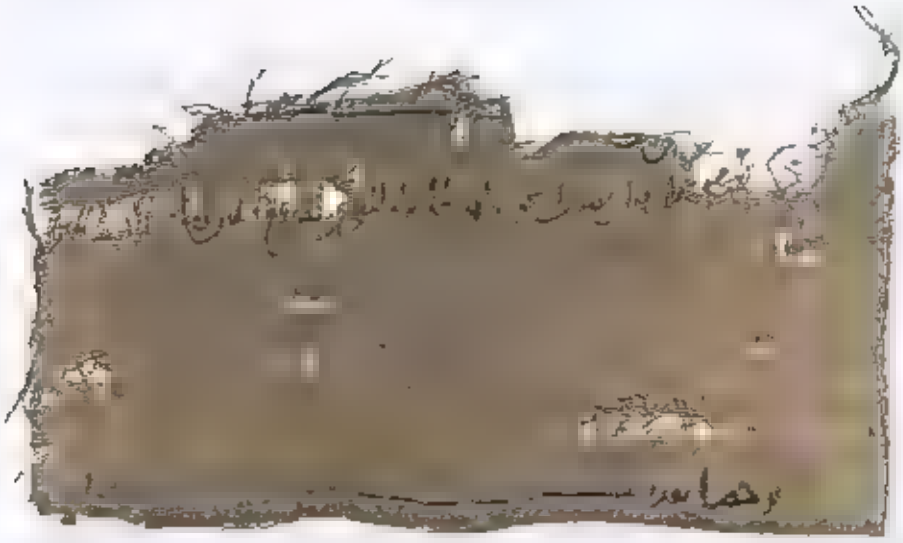

۱۲۳ رو

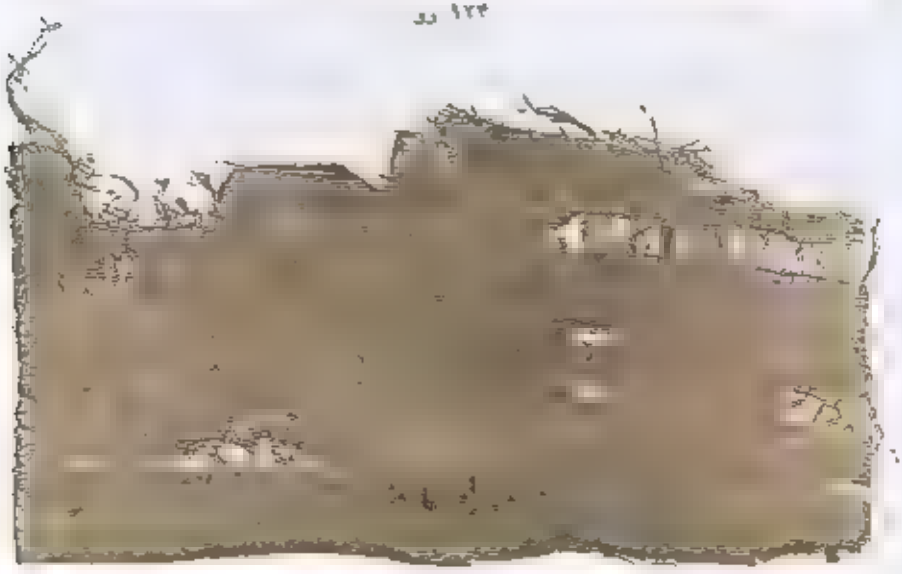

۱۲۳ پشت

۱۲۵. نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۲۲,۵ سانتی‌متر، ۶ سطر رو پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 86

رو. فقط ابتدای نامه باقی مانده ...اطال الله بقاک یا سیدی و ادام عزک... الف آخر مانده زیر خط کرسی ندارد... دده تقریباً عمودی است
پشت. خالی

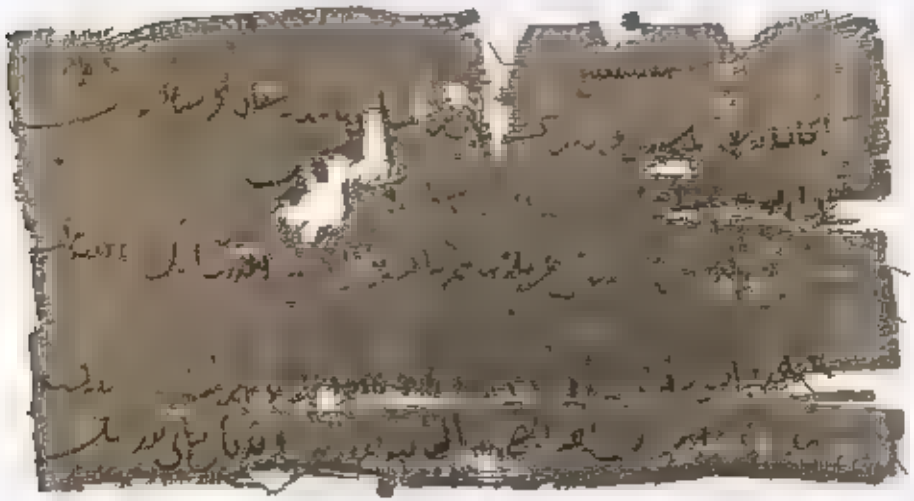

۱۲۵ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه و کلمه‌ی سطر رو چندان پیوسته است که حواشی آن بر عنوجم میسر نشد. نگارش کلمات بی دقت و با عجله انجام شده. فاصله‌ی میان سطر چهارم و پنجم زیاد است. بین سطر پنجم و ششم رو نقطه کنار هم دیده می‌شود که معلوم نیست به کدام حرف تعلق دارد. نوع قلم و رسم الخط این نامه شبیه رسم الخط نامه ۱۲۴ است که البته با دقت کم‌تری نوشته شده است.

۱۲۶. پاپیروسی که بعدها نامه بر آن نوشته شده است.
قرن سوم هجری

۵ ۱۴×۵ ۷ سانتی متر، ۲ سطر رو و ۶ سطر پشت بالا و پایین متن رو و بالا و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 63

رو: متن باقی مانده به حد کافی بیست تا بدانیم موضوع آن چه بوده است. برخی حروف، نقطه دارند
پشت: این بخش پایان یک نامه است و در آن به یک علام اشاره شده و دعای «الفاک الله و حفظک» آمده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «ش» در کلمه ی شکرا (سطر ۳) دندانه ندارد و کلمه «حتّی» به جای الف مقصوره به شیوه ی عربی کلاسیک با الف کامل نوشته شده است

۱ یادداشت ها فاقد تاریخ و حر چند مورد فاقد نقطه است. حلقه ی حروف بر روی یادداشت باز و در پشت آن بسته است. کاتب رو با حوصله و دقت بیش تری نسبت به کاتب پشت قلم گردانده است. گاه ک سرکش دارد. د تقریبا عمودی و از ر قابل تفکیک است

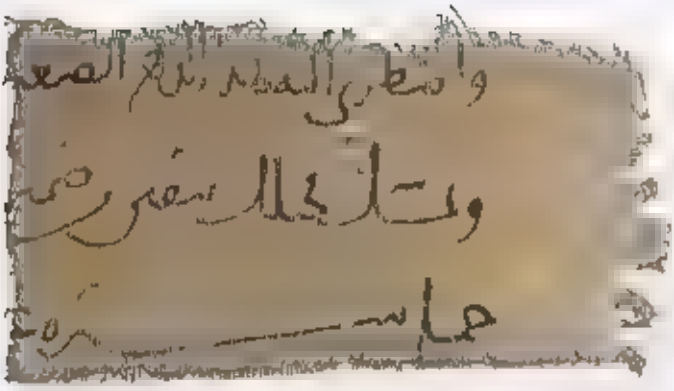

۱۲۶ رو

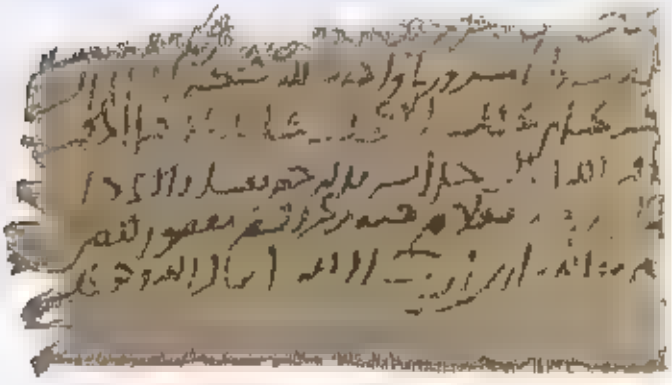

۱۲۶ پشت

۱۲۷ بخشی از پروتکل که بعدها روی آن نامه نوشته اند.
قرن سوم هجری

۱۷×۲۱ سانتی متر، ۱۰ سطر رو چهار سوی برگه از هم رفته است
شماره PPS. 84

رو نویسنده در سطر ۹ به فرستاده اش (رسولی) اشاره کرده است الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد
پشت: برای نوشتن بخشی از پروتکل این روی پاپیروس از قلم ضخیم تری استفاده شده است

۱ نامه فاقد تاریخ است برخی حروف نقطه دارند قلم مسمار مدرک و کاتب کم دقت و بی حوصله نوشته است حلقه ی حروف غالبا باز است کـ سرکشی ندارد س و ش گاه دندانه دارند م آخر ماهجنه و امتدادی نوشته شده است متن پشت برگه خواند و قابل تشخیص نیست اتصال ح به حرف ماقبل خود، تقلید ماشینانه صورت تحریری آن است

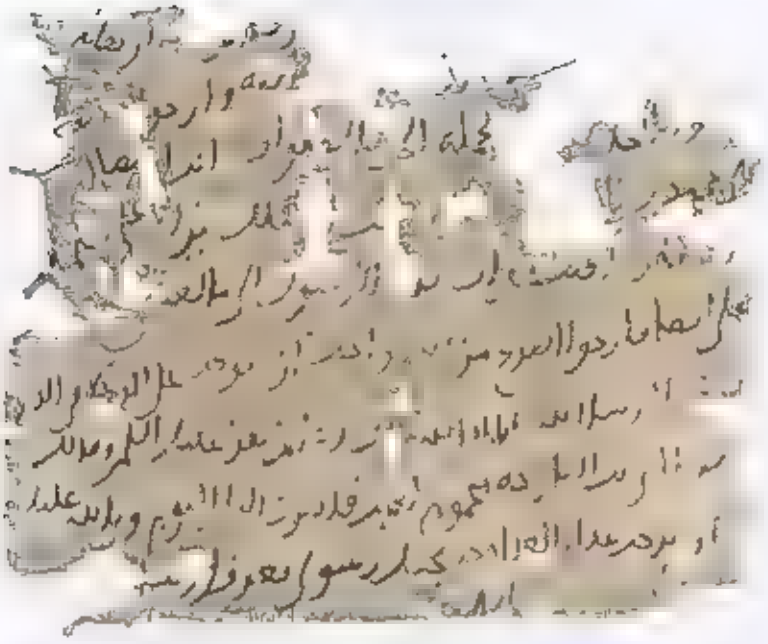

١٢٧ رو

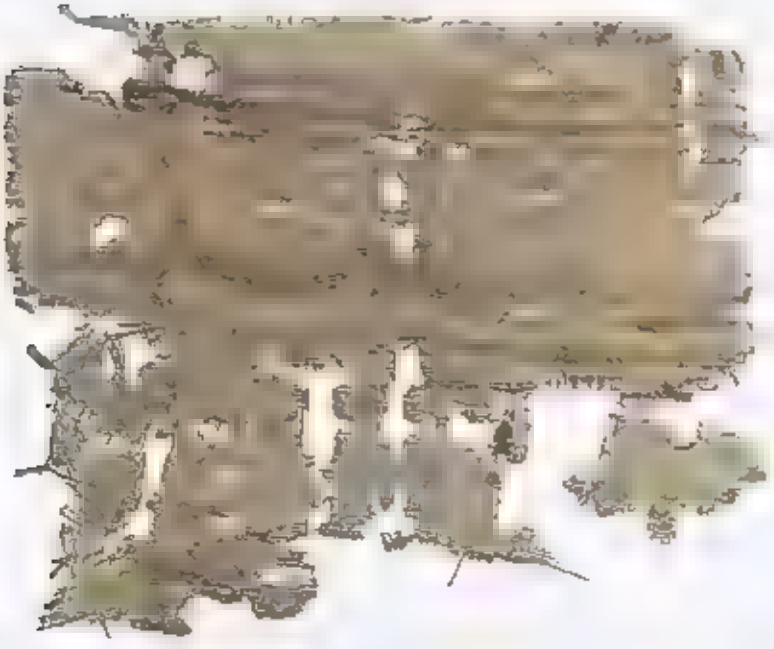

١٢٧ پشت

۱۲۸. سیاهه
قرن سوم هجری

۱۳×۲۱٫۵ سانتی‌متر، ۱۰ سطر رو پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 139

رو- ارقام یونانی ستون‌های این روی پاپیروس، میزان مالیات جمع‌آوری شده مانند نی شکر است (قصب سکر)
پشت: خالی

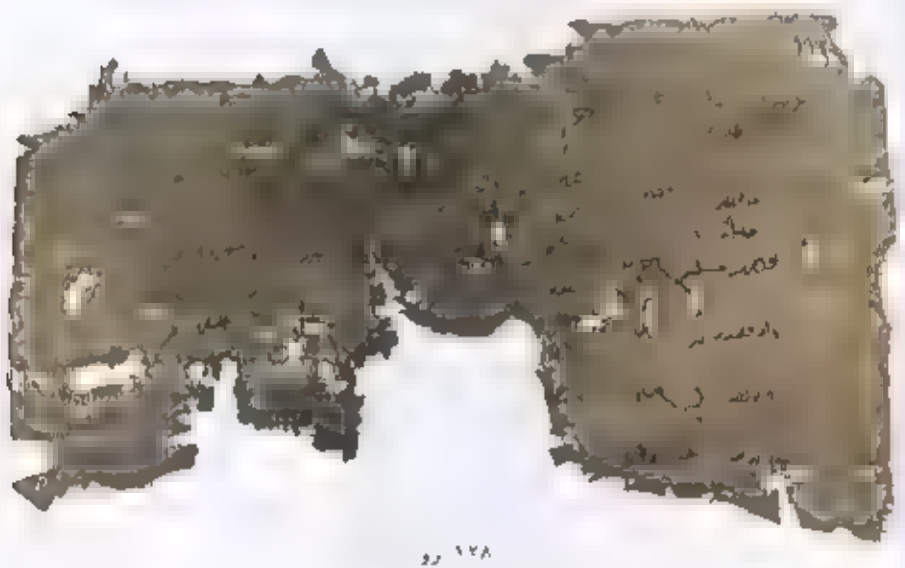

۱۲۸ رو

۱ این سیاهه فاقد تاریخ و نقطه است. قلم و رسم‌الخط آن مشابه سایر سیاهه‌هایی است که قبلا و در آینده نیز مورد بررسی قرار گرفته و در آن ارقام یونانی به کار برده شده است. گویا تمام آن‌ها متعلق به یک مرکز تجاری بوده که شیوه‌ی نگارش و حتی قلم یکسانی به کار برده‌اند

۱۲۹. سیاهه
قرن سوم هجری

۲۸x۱۲ سانتی‌متر. ۱۵ سطر رو ... سمت برگه متن از بین رفته است
شماره PPS. 138

رو: این سیاهه فهرستی از انواع مبالغ پرداخت شده از جمله معامله‌ی لولای درب و آهن مورد نیاز و همچنین دستمزد کارگران است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و دنده تقریباً عمودی است
پشت: خالی[۱].

۱ سیاهه فاقد تاریخ است. برخی حروف مقطع دارند. قلم قدری به کندی روی برگه لغزیده است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف مسدود است. ک سرکش ندارد. امتداد ح جر در سطر ششم [ونه دارد و به راست کشیده شده است. ه جر در کلمه‌ی آخره در سطر هشتم و الآخره در سطر یازدهم به صورت دایره‌ی کوچک و توپر است. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است. کاتب در نگارش خود دقت کرده اما فاقد مهارت کامل معاصر است.

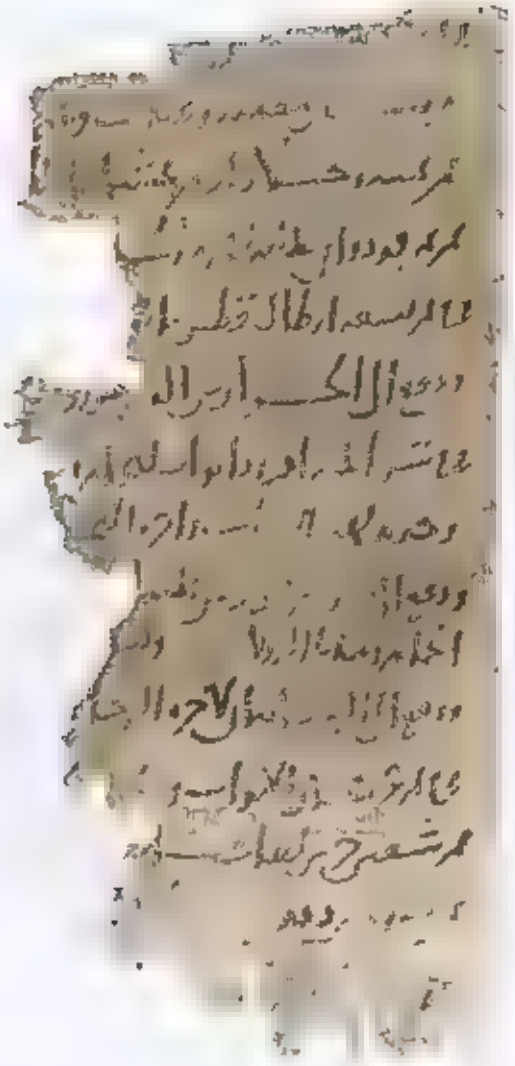

۱۳۰. فهرست نام‌ها
قرن سوم هجری

۱۲٫۵×۱۳٫۵ سانتی‌متر، ۷ سطر رو.
شماره PPS. 144

رو: در این فهرست اسامی صاحبان اصناف مختلف در محله مزار (پارچه‌فروش)، نحّاس (مسگر)، صاغ (زرگر) و عطّار (در رو فروش) ثبت شده است. بالای «د» تقریباً عمودی است.
پشت: خالی[1].

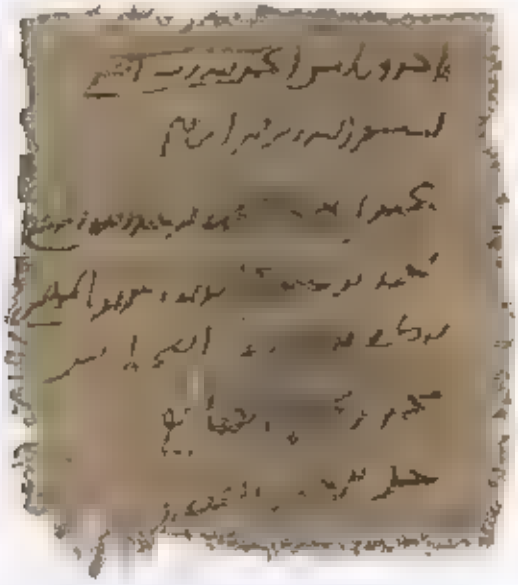

۱۳ رو

۱ در سطر اول بالای بسم‌الله جمله‌ی الحمدلله رب العالمین نوشته شده که البته کلمه‌ای که به نظر می‌رسد العالمین باشد شناخت به این کلمه ندارد. دو سطر مواری بالای کلمات بعد در «محمد» تا آخر کشیده شده که کاربری نداشت این صاحبه است. کلمات پیش از الحمدلله وضوح لازم را ندارد. کلمات استقلال و استحکام کافی ندارند. ک در سطر پنجم بعلی شکل است. حلقه‌ی حروف بسمه و د و ر قابل تفکیک است. انتهای ح به حرف ماقبل خود نچسبیده است. ر و ر قابل تفکیک است. الف آخر زائده‌ی رو خط کرسی دارد. ه آخر شبیه زائده‌ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. دسته ط به راست مایل است.

۱۳۱. رسید
قرن سوم هجری

۱۸٫۵×۷ سانتی متر، ۱۰ سطر که موازی عرض پاپیروس نوشته شده است. پایین راست متن از بین رفته است.
شماره PPS. 143

رو. ضمائر مذکر مشخصی در این سند به کار رفته (دو طرف = ضمایر اول شخص و دوم شخص شاره شده اند) و عبارات خاص نامه ها در آن ذکر شده است. «قد قبضت منک یا بابکر اعزّک الله دینار واحد». (سطر ۳-۲)
سالای «د» تقریباً عمودی است و الف در کلمه ی دینار، الف محذوفه است. به املای پیوسته «یاء» در متن، توجه کنید.
پشت: خالی[1]

۱. یادداشت فاقد تاریخ و نقطه است. نگارش ما عجله و بی دقت انجام شده. کلمات استحکام و استقلال ندارند و پیوسته نوشته شده اند. متن و به خصوص مسم الله آغاز نامه در زمره ی قلم «دار مودسی های روشمفکری است که آوای آن در خطاب «یا اسکر» میر شنیده می شود. حلقه حروف بسته است. «د» آخر شبیه رانده ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است

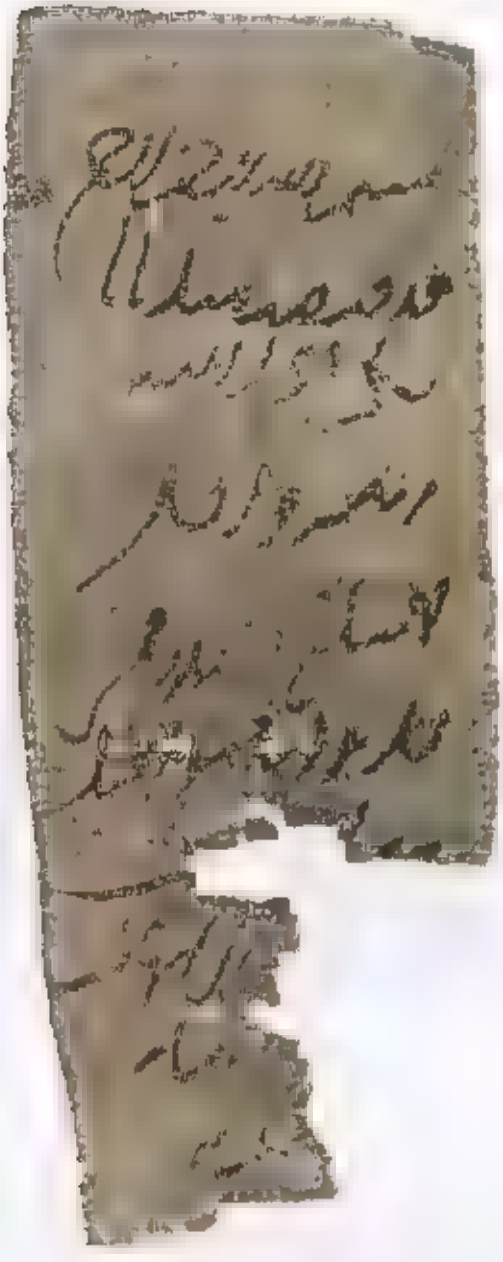

۱۳۱ رو

۱۳۲. نامه
قرن سوم هجری

۱۰/۵ × ۸ سانتی‌متر. ۹ سطر رو. بالا، چپ و راست برگه از بین رفته است
شماره PPS. 227

رو: نویسنده در این نامه به پرداخت دو دیدر (سطر ۲) اشاره کرده و در پایان به چند نفر سلام رسانده است. نام «یحیی بن احمد و محمد بن یزید» در این نامه ذکر شده است
پشت: خالی[۱]

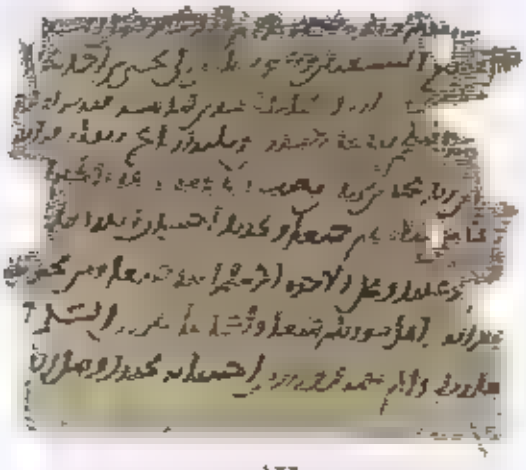

۱۳۲ رو

۱ مش دانند نقطه است و تاریخی در آن ذکر نشده. نگارش نامه‌ها و مقرراً مسطم انجام گرفته. حلقه‌ی حروف بسته است. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. بالای د تعویذی و از ر قابل تفکیک است. س دندانه ندارد و ک بدون سرکش است. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است. گاه س دندانه ندارد و خط صافی بالای آن قرار دارد.

۱۳۳. بخشی از یک سند رسمی
قرن سوم هجری

۸×۵، ۲۵ سانتی متر، ۲۲ سطر که موازی عرض پاپیروس نوشته شده است. بالا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 173

رو: این قطعه، باقی مانده‌ای از یک سند رسمی و شامل شهادتنامه است. چند شاهد هم که قادر به نوشتن نبودند پای آن را به دست خود نوشته‌اند. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. گاه «د» و «ذ» تقریباً عمودی و گاه اول معلق شکل است و گاه قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت: خالی[1]

۱. در بخش باقی مانده‌ی سند، تاریخ و نقطه دیده نمی‌شود. قلم ضخیم و حرکت آن بر روی برگه کند بوده است. ی آخر به راست برگشته است

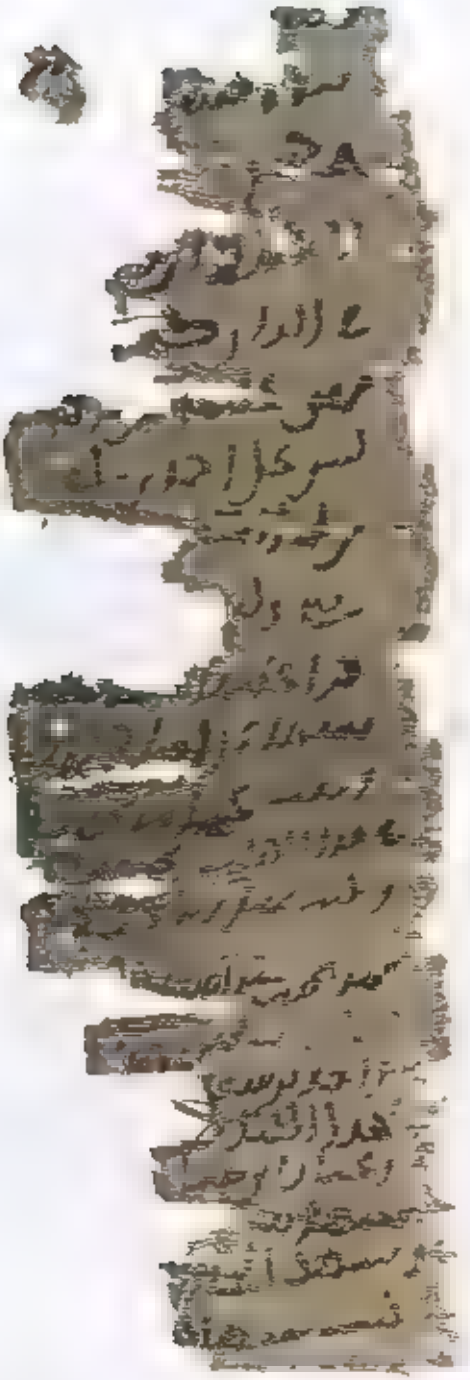

۱۳۴. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۵ / ۹×۲۳ سانتی‌متر. ۱۱ سطر رو و ۱۲ سطر پشت. بالا و چپ متن رو و بالای متن پشت و بخش‌هایی از میانه‌ی متن از بین رفته است
شماره PPS. 108

رو: سیاهه اول با عبارت رانج «اطن [الله بقا]ک و ایام [عرک] و زاد فی احسانه [علیک]» تمام شده است.
«د» آخر تقریباً عمودی و «س» بی‌دندانه است
پشت: در سیاهه دوم، ارقام یونانی به کار رفته است

۱ سیاهه‌ها فاقد تاریخ و نقطه‌اند. رسم‌الخط آن‌ها شبیه هم است و از قلم‌هایی با ضخامت مساوی برای نگارش استفاده شده است. حلقه‌های حروف بسته‌اند و مترجم بر خلاف دیگر سیاهه‌ها همان مرکز تجاری که دیگر آن در توضیحات نامه‌ی شماره ۱۲۸ آمد اصرار دارد

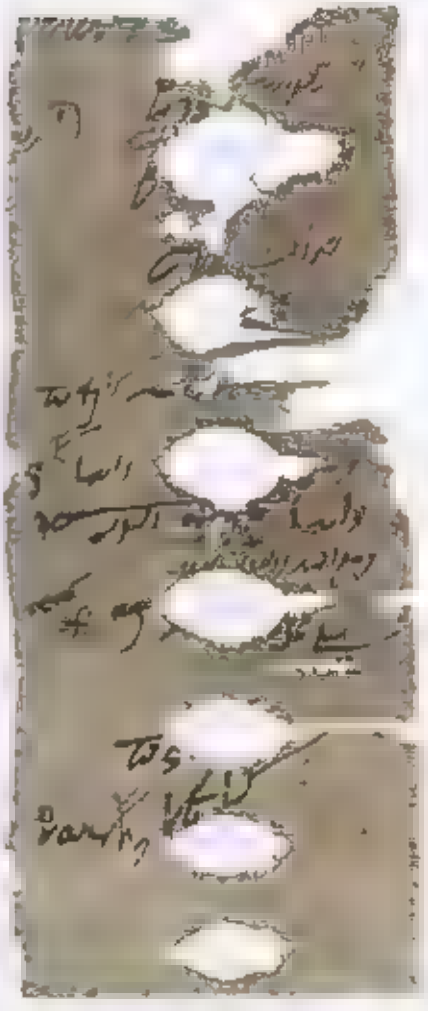

۱۳۴ پشت

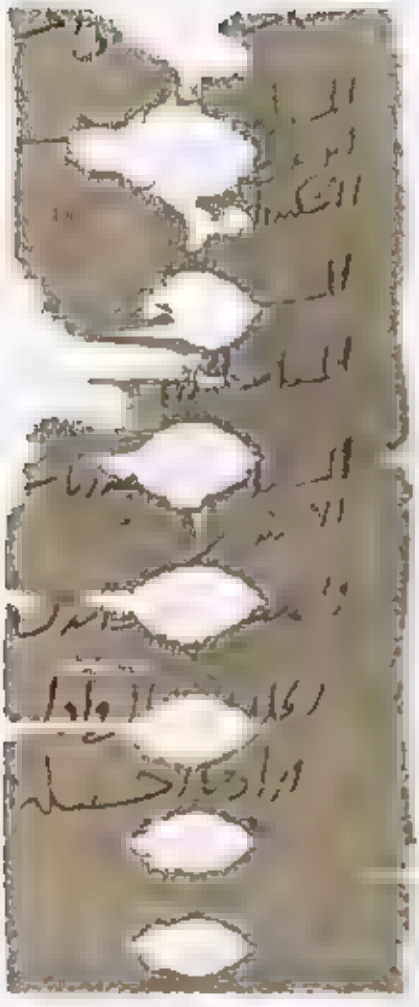

۱۳۴ رو

۱۳۵. اسامی شهود
قرن سوم هجری

۲۰×۱۶ سانتی متر ۱۶ سطر رو که یک سطر آن بر حاشیه راست نوشته شده و بالای برگه در متن رفته است
شماره PPS. 169

رو: پس از ذکر نام شاهدان یک معامله ی رسمی، تأکید شده که هر شاهد به دست خود شهادت اش را نوشته است (کتب شهادته بیده ـ یا ـ بخطه)
لف آخر زائده ی زیر خط کرسی دارد گاه «د» عمودی است و ک اول بدون سرکش نوشته شده برخی کلمات کشیده نوشته شده است.
پشت: خالی[۱]

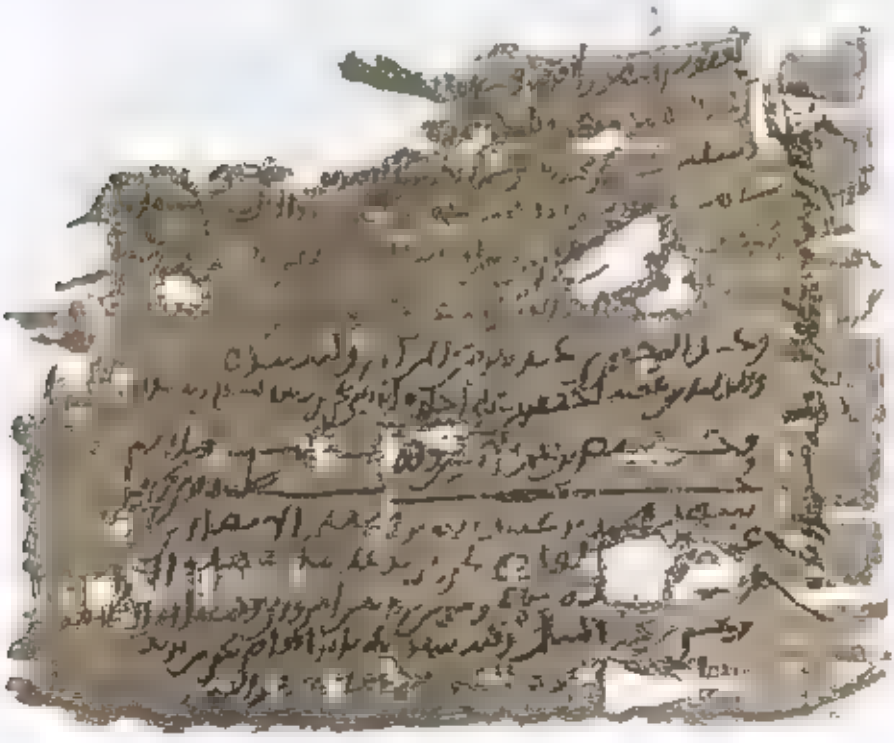

۱۳۵ رو

۱ متن فاقد تاریخ و نقطه است. هر چند شاهدان محتملی آن را نوشته اند رسم الخط مشابه آن ف شدن همطرازی فرهنگی شان ست. حنقه ی حروف جر در چند مورد محدود بسته است. د و ر قابل تفکیک اند. ابتدای سطری که در حاشیه ی راست نوشته شده خط خوردگی دیده می شود.

۱۳۶. سیاهه
حدود سال ۲۳۷ هجری

۱۲×۵ ۲۳ سانتی‌متر. ۱۴ سطر رو و ۱۷ سطر پشت. چپ متن رو و راست متن پشت و بین رفته است.
شماره PPS. 117

رو. این سیاهه فهرست اسامی افراد است که در بعضی مدخل‌ها پیش از ذکر نام آن‌ها، کلمه‌ی ورنه (سهم دادن) بین حاشیه معنی پرداختن است) نوشته شده است.
پشت. این متن بخش جدیدی از سیاهه روی پاپیروس است. البته سطر چهارم با دست خط دیگری نوشته شده. مطلب با بسم‌الله و عنوان «تاریخ الورنه السنه ۲۳۷» (شت پرداخت سنی ۲۳۷) آغاز و سال آن با ارقام یونانی ثبت شده است[۱]

۱. محتمل‌ترین سیاهه‌ای از این نوع است که تاریخ آن بر ما معلوم است. این سیاهه شامل ارقام نوشته‌ای از همان اسلوب سیاهه‌های مشابه است که تصور می‌کنیم به یک مرکز تجاری واحد تعلق دارد. نقطه‌ی قابل ذکری در آن دیده نمی‌شود.

۱۳۶ پشت.

۱۳۶ رو

۱۳۷. سندهٔ ای که برای سیاه مشق به کار رفته است.
قرن سوم هجری

۱۵×۲۲ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۸ سطر پشت. پایین چپ متن رو و بالا و پایین متن پشت و بخش هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 133

رو: در این سیاهه ارقام یونانی، ماه‌های رمضان، شوال و ذی‌القعده و نام چند ایدت دولتی (کوره) از جمله فیوم ذکر شده است
پشت: نخستین متنی که بر این روی پاپیروس نوشته شده، ادامه‌ی سیاهه‌ی روی پاپیروس است. در قسمت پایین چپ متن نقاب‌ای سیاه مشق که با قلم ضخیم‌تری نوشته شده دیده می‌شود که طی آن کلمه‌ی السجل سه بار تمرین شده است
در سیاه مشق، «س» بی‌دندانه است[۱].

۱. سندهٔ فاقد تاریخ و نقطه است و ارقام یونانی در خود دارد. قلم نگارش حریف است و مدخل‌ها ستونی بندی شده‌اند. شاید این قلم‌های حریف همچون اسلوب نگارش در انحصار همان مرکز محلی مورد تصور ما بوده باشد

۱۳۷ رو

۱۳۷ پشت

۱۳۸. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۱۲×۲۶ سانتی‌متر. ۹ سطر رو و ۱۸ سطر پشت. بالا و راست متن راست و بالا و چپ متن چپ. از بین رفته است.
شماره PPS. 106

رو: ارقام یونانی این بخش، مربوط به یک سیاهه بوده است.
پشت: در فهرست این بخش، نام کشاورزانی ذکر شده که می‌بایست به وضع مالیات آن‌ها رسیدگی شود. مقابل نام هر کشتکار علامت صورتبرداری رده شده و نه کشت گندم و جو اشاره شده است. «س» و «ش» می‌دندانه است[۱].

۱. سیاهه فاقد تاریخ است. در متن پشت چند حرف نقطه دارند. قلم نگارش ظریف است و ارقام یونانی در آن ثبت شده. محتوای متن که مربوط به رسیدگی به وضعیت مالیات کشاورزان بوده، تصور درستی بودن این سند را تقویت می‌کند.

۱۳۹. نامه
قرن سوم هجری

۱۹×۱۷ سانتی‌متر. ۱۱ سطر رو راست و پایین چپ برگه در بین رفته است
شماره PPS 229

رو. در پایان این نامه که در آن پرداخت مبالغی پول شرح شده بخش هایی از عبارات مصطلح و معمول باقی مانده است «[ ] و حالک و حوائجک (بنویس تا حال و حوائج تو را بدانم) [فعلت] موفقاً ان شاءالله»
«س» و «ش» نشانه دار و «د» مفرد به جهت زاویه ی کاملی که «د» را در «س» قاس تشخیص است
پشت: خالی[۱]

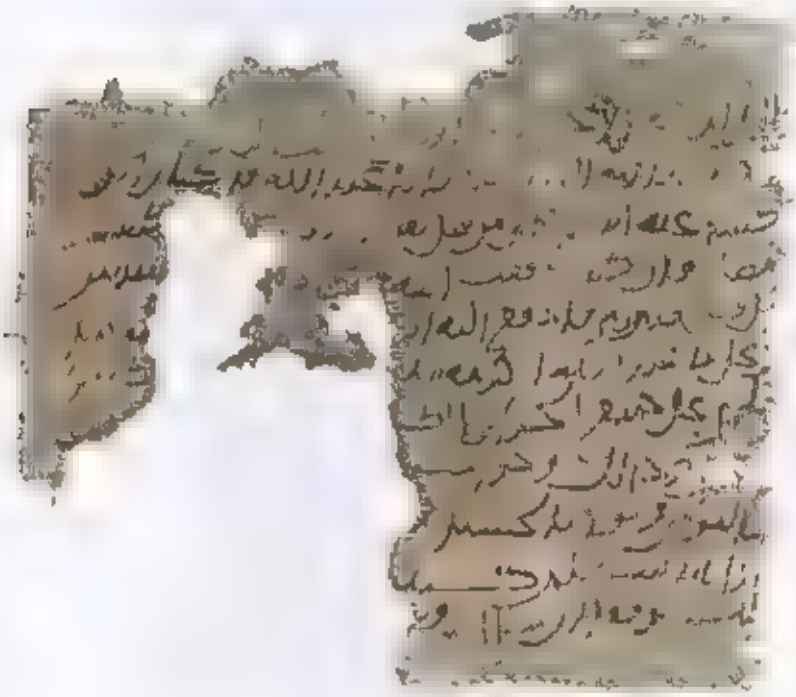

۱۳۹ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. نگارش با عجله انجام شده و کلمات نسبتاً خوانا و مستقلان مطلوب ندارند. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. حلقه ی حروف حر در چند مورد بسته است. ی آخر دم برگشته دارد. اتصال ح و ح به حرف ماقبل خود تحریری است، با این حال رسم الخط بسیار عقب افتاده است

۱۴۰. سیاهه
قرن سوم هجری

۸×۵٫۱۳ سانتی متر، ۸ سطر رو.
شماره PPS. 147

رو: در این سیاهه، رسید اجناسی برحسب «رطل» ثبت شده که در روزهای مختلف هفته دریافت شده است. سیاهه با عبارت «فذلک سبع و ثلاثین رطل» (۳۷ رطل) تمام شده است.
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «س» سی دندانه است. در کلمه ارطال هم سه حرف الف غیرعادی است.
پشت: خالی[۱].

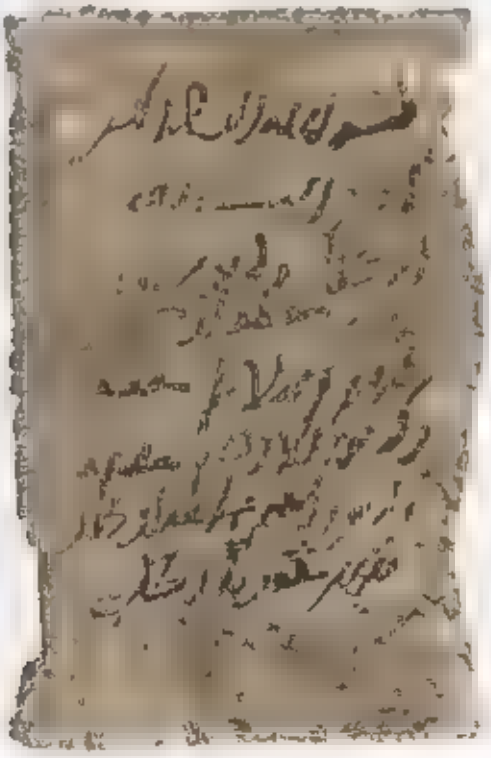

۱۲ رو

۱ این سیاهه نیز فاقد تاریخ و نقطه است. نگارش با دقت و حوصله نبوده. قلم صحیح است و به خوبی روی برگه نلغزیده. کلمات درهم نوشته شده و استقلال دارند. حلقه‌ی ط واضح است و دنبه آن به سمت گردش دارد. حلقه‌ی «ق» به حروف بسته است.

۱۴۱. یک سیاهه و یک نامه
سال ۲۳۵ هجری

۲۳×۲۱ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۱۱ سطر پشت بالا، پایین و راست متن رو و بالا، پایین و چپ متن پشت و بخش‌هایی از میان متن از دین رفته است
شماره PPS. 99

رو این سیاهه به شت «وصاع مائیات بر اراضی (خراج) مربوط بوده و مقادیر با حروف نوشته شده است در سطر سوم به سال ۲۳۵ هجری اشاره شده است الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد ک اول بدون سرکش است و به چپ انحنا دارد
پشت در این نامه به فروش کالاهایی اشاره شده الف در کلمه دینار الف محذوفه است

۱ سیاهه مربوط به سنه‌ی محاسبه قرن سوم است کاتب در نگارش آن از نقطه سود نبرده اما در متن پشت برخی حروف نقطه دارند کاتبان در نگارش مضبط و قلم‌شان طریف بوده صفحه رسم الخط این اسناد به رسم الخط سیاهه‌های شماره ارقام بومادی مربوط است حنفه‌ی حروف بسته است اسنهای زائده‌ای کوتاه به بالا دارد الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود محدودی است

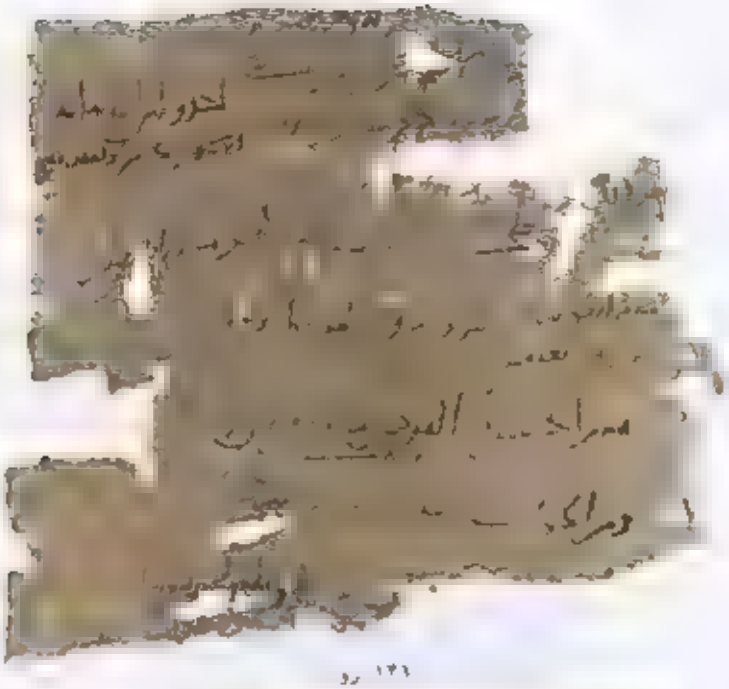

١٣١ ر

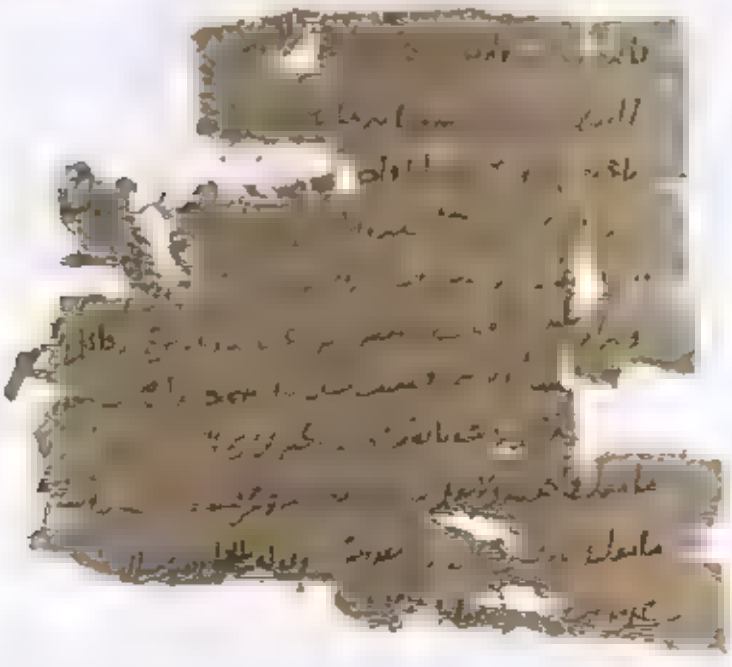

١٣١ ب

۱۴۲. یک نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۱۹×۲۳ سانتی متر، ۱۵ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. بالا و پایین متن را دیبن رقمه است
شماره PPS 126

رو: در این نامه به بندر قلزوم اشاره شده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «س» دندانه دار است
پشت: سیاهه شامل فهرستی از اسامی است که به دنبال آن مبالغی پول در دو ستون نوشته شده و مبالغ بر حسب دینار و قیراط است[1]

۱. این یادداشت فاقد تاریخ و متن رو جز چند حرف و عدد پشت فاقد نقطه است. حلقه ی حروف بسته است. ی آخر دم برگشته دارد. کاف و لام مثلی شکل است. تفاوت رسم الخط سیاهه و نامه، نشان تفاوت فرهنگی میان کاتبان آن هاست. هیچ نشانی در رشد ماقبلی در این رسم الخط دیده نمی شود.

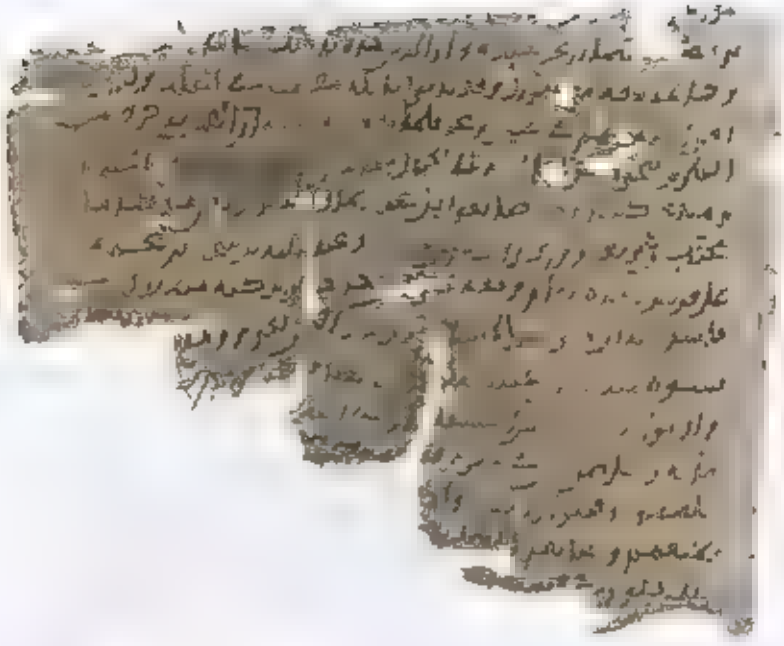

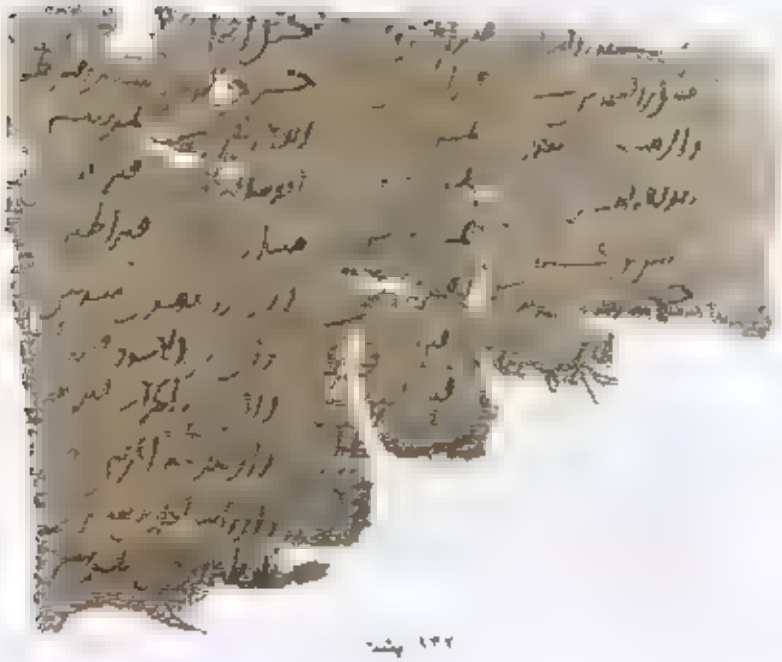

۱۴۳. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۵ ۹ سانتی متر ۶ سطر رو بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 204

رو در این نامه به بیت‌المقدس (ابتدای سطر دوم) اشاره شده نویسنده خواهش خود را از مخاطب این گونه بیان می‌کند «یا سیدی لا تحلونی من کتبکم و حبرکم و حالکم و امرکم و نهیکم» (آقای من، مرا از او امر و احبار و حال و امر و نهی تان بی خبر نگذارید)
پشت: خالی[1].

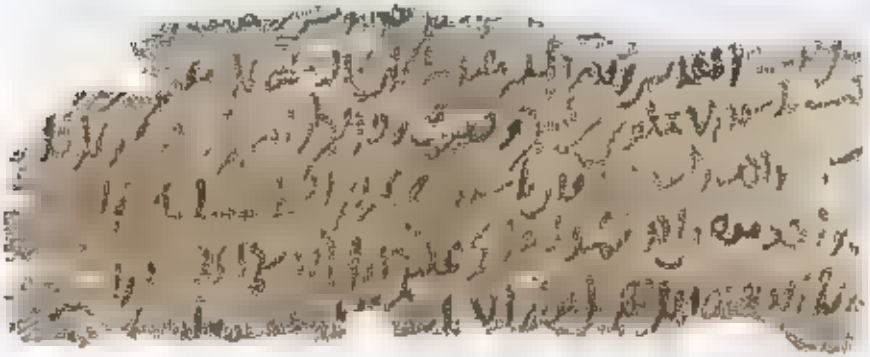

۱۴۳ رو

۱ نامه دقد تاریخ و نقطه است حروف مستقلاق و استحکام ندارند و کاتب به رسم الخط حروف مسطح نموده است الف آخر واژه‌ها زیر خط کرسی دارد س سه نقطه ندارد د و ر زاویه دار دیده و توسط زائده عمودی رو به بالا از قبل تفکیک است آن چه در شارح انگلیسی بیت‌المقدس فرض کرده می‌تواند بیت الله و نام رب باشد

۱۴۴. یادداشت
قرن سوم هجری

۱۱×۱۹ سانتی‌متر. ۵ سطر رو. ریختگی‌هایی در متن وجود دارد.
شماره PPS. 175

رو این سند مربوط به پرداخت نظامی (الجامکیه) است. الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد «س» بی‌دندانه است و ک اول عوسی شکل بوده به چپ گرایش دارد و بدون سرکش است
پشت. حالی

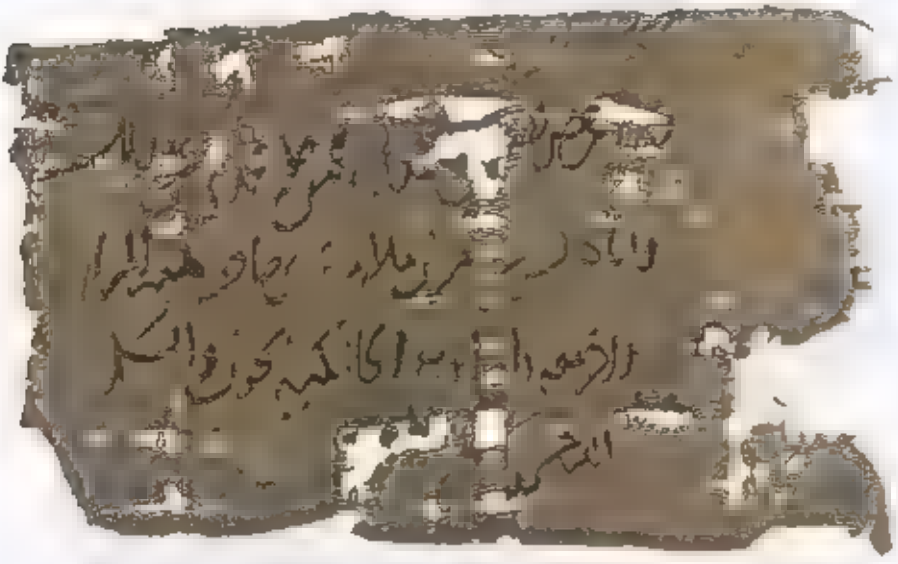

۱۴۴ رو

۱ سند فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. ی وسط در سطر چهارم نقطه ندارد. نگارش به عجله انجام شده ولی کاتب به آن مسلط بوده است. حصال ح به حرف ماقبل خود نخریری است. نکته ی قابل ذکری وجود ندارد

۱۳۵. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۳۲×۱۲ سانتی متر. ۹ سطر رو که سه سطر آن بر حاشیه‌ی راست نوشته شده. بالا، پایین و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 201

رو: عبارت «یا اخی» در این متن به صورت یاخی نوشته شده. گاه حلقه «م» واضح است
پشت: خالی[1].

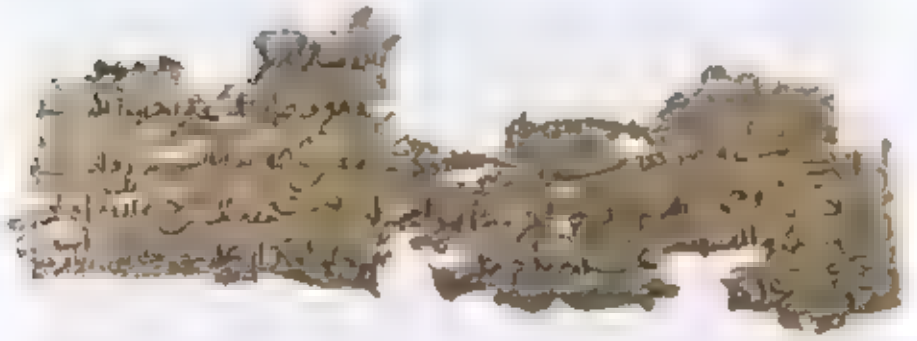

۱۳۵ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. حلقه‌ی حروف بسته است. د و ر قدیمی مکتک اند. ک سرکش ندارد. الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد. سند، حاشیه نویسی شده است

۱۳۶. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۴ ۱۳ سانتی‌متر، ۷ سطر رو. در میان متن ریختگی است
شماره PPS. 135

رو. متن درباره‌ی ده درهم است. کاغذ متن ناهموار و کم‌رنگ است
الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و «د» تقریبا عمودی است
پشت خالی

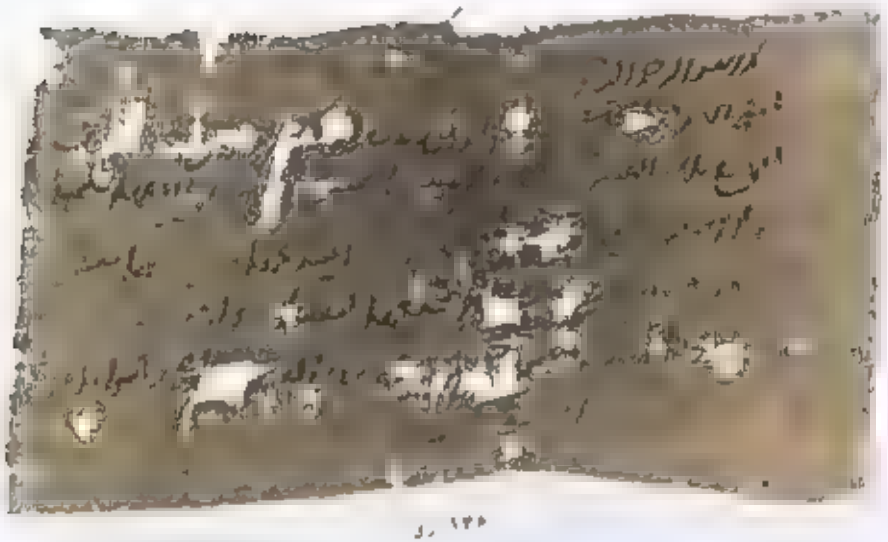

۱۳۶ رو

۱ نامه‌ی فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه‌ی حروف بسته است. ک سرکش ندارد. ی آخر دم برگشته دارد

۱۴۷. قباله نکاح
قرن سوم هجری

پوست، ۱۳×۵۶ سانتی‌متر، ۳ سطر. چهار سوی برگه از بین رفته است
شماره PPS 171

رو: فقط بخش تاریکی از قباله باقی مانده است. سطر اول چنین است [ ] صد قاً به زوجه [ ] مهریه ای که به موجب آن، او را به عقد خود درآورد) و سپس نام ام حسین و مبلغ پنج و هفت دینار ذکر شده است. در پایان، بخش های پراکنده ای از گواهی شهود باقی مانده است
...س، و ...ش، دنباله در و حلقه ی ...ف، و ...ق، بسته است
پشت، خالی

بخش باقی مانده قباله مرمح ندارد. ت در سطر دوا نقطه دارد. ربنده الف بلند است. قلم روی پوست سوخته رده و کاملا در بسط کاتب نموده است. گاه د را نه دارد و گاه عمودی است. حلقه ی حروف غالب بسته است. ک شرکتش ندارد. اتصال خ و چ به حرف ماقبل خود تحریری است

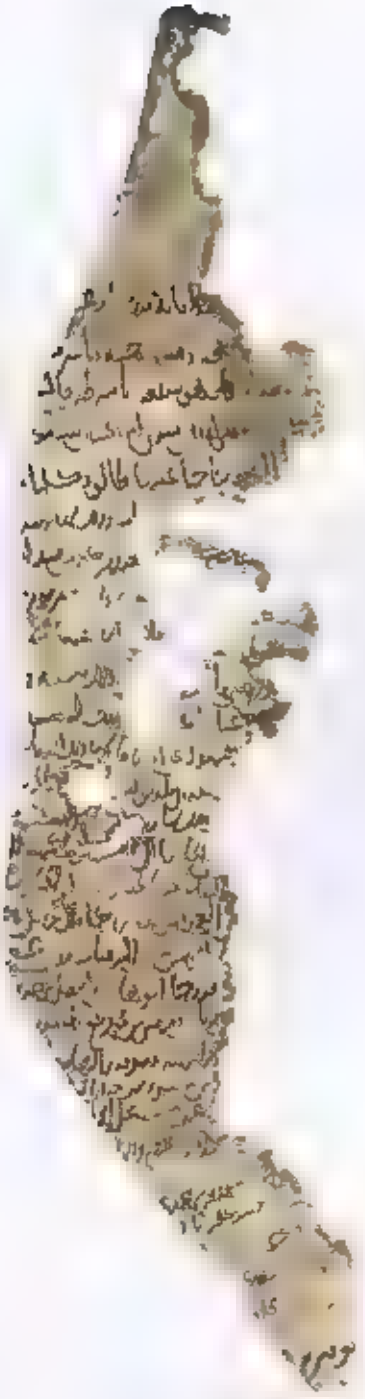

۱۴۸. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۸×۵ ۱۴ سانتی متر. ۱۲ سطر رو. بالا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 270

رو. بخش باقی مانده، پایان یک نامه است که با سلام رسمی به چند نفر تمام شده است. «د» و «ذ» آخر تقریباً عمودی و «س» و «ش» بی دندانه است.
پشت: خالی[۱].

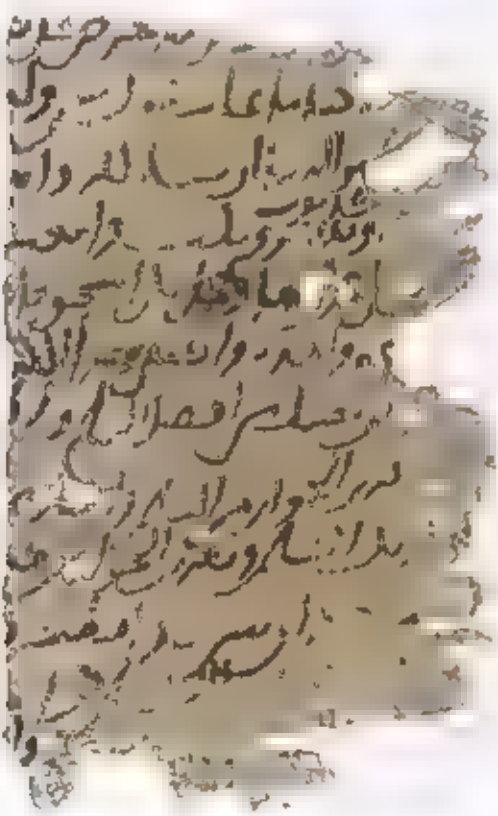

۱۴۸ رو

۱. رسم‌الخط این نامه نیز مشوش و بی نظم است. کلمات بی دقت و با عجله نوشته شده‌اند. الف آخر واژه‌ها دیرِ خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. و ر قابل تفکیک‌اند. ک سرکش ندارد. اتصال ح به حرف ماقبل حتمی است.

۱۴۹. گزارش یک موضوع رسمی
قرن سوم هجری

۱۴×۲۱ سانتی‌متر. ۹ سطر رو. بالا و راست و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 189

رو. این متن شامل یک شهادت رسمی (و شهدته [ ]، انتهای سطر پنجم) و یک اقرارنامه رسمی (و اقر به ابتدای سطر ششم) است. الف خمیر زائده زیر خط کرسی ندارد و س و ش بی‌دندانه است.
پشت: خالی[۱]

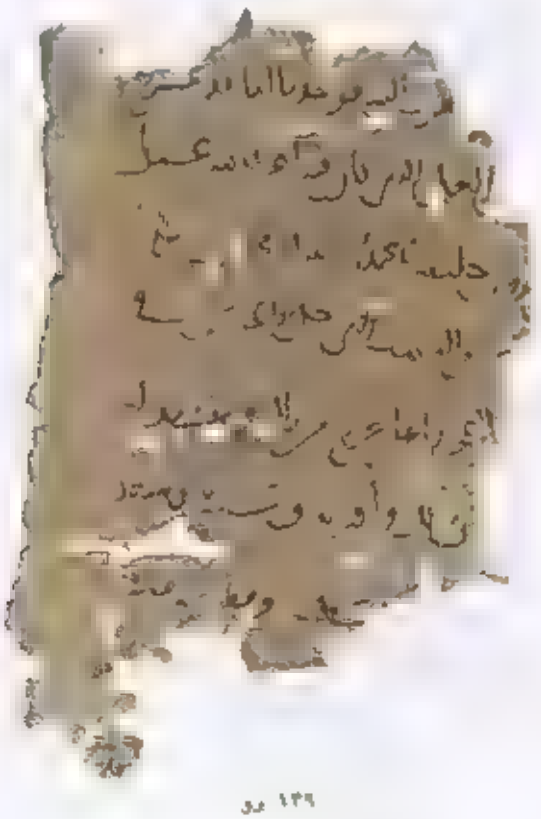

۱۴۹ رو

۱. در بخش باقی‌مانده‌ی این گزارش تاریخ ذکر نشده. ش ب و ث در سطر ۲، ۶ و ۵ نقطه دارند. نگارش با دقت انجام شده. د و ر قبل تفکیک شده. حلقه‌ی حروف. سین انتهایی آخر در کلمه‌ی قبل در سطر چهارم به راست کشیده شده. اتصال ع به حروف ماقبل خود تحریری است.

۱۵۰. یک نامه و یک سند رسمی
اواخر قرن دوم یا اوایل قرن سوم هجری

۱۸×۵٫۲۰ سانتی متر، ۱۴ سطر رو و ۱۲ سطر پشت. بالا و وسط برگه از بین رفته است
شماره PPS 230

رو: این نامه به معامله‌ی گندم (قمح) و جو (شعیر) اشاره کرده و طبق آن، علاف دید به شخصی به نام مینه این جرجه تحویل داده شود
«ی» آخر برگشته و به راست کشیده شده است. در کلمه‌ی «کان»، در سطر شش بین حرف «الف» و «ن» فاصله هست تا فضای سطر پر شود
پشت: این متن اقرارنامه‌ی رسمی شهود است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و دم «ی» آخر برگشته و کشیده است[1]

۱ این یادداشت فاقد تاریخ و نقطه است. قلم ضخیم و حرکت آن روی برگه دشوار بوده است. به تقریب معهودی است. جنبه‌ی حروف نسبتاً و یک سوم سرکش است. متن پشت با قلمی ظریف‌تر و بسیط کم‌تر نوشته شده. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است.

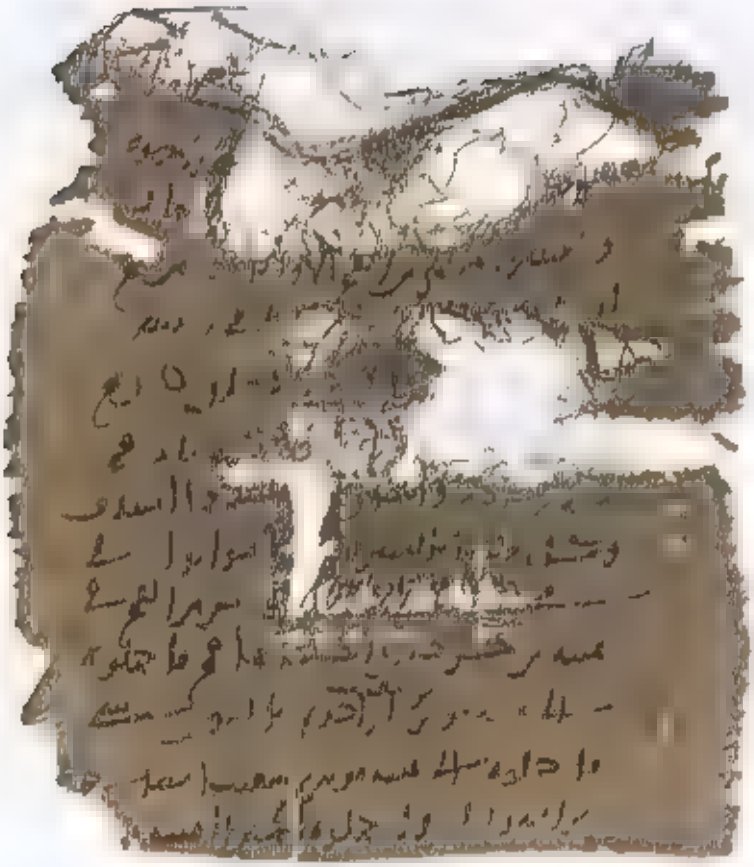

۱۵۰ رو

۱۵ بشت

۱۵۱. یک نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۱۶×۲۱ سانتی متر، ۱۲ سطر رو و ۱۵ سطر پشت. پایین و چپ متن رو و پایین، راست و چپ متن پشت و بخشی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 140

رو: نامه با عبارت «اطال الله بقاک» آغاز شده و در آن ارقام یونانی آمده است
حنفه ی حروف تقریباً بسته و «ع» اول به طور افقی کشیده شده است
پشت: سطور ۶ و ۷ متن سیاهه، خط زده شده است[1]

۱. متن فاقد تاریخ و نقطه است. قلم ظریف بوده و به راحتی روی مرکه لغزیده است. کاتب در عجله نوشته و بی به نگارش مسلط داشته. سطر سوم رو و سطر ششم پشت و چند کلمه دیگر خط زده شده‌اند. قلم نگارش سیاهه ضخیم‌تر از قلم نامه است اما شباهت رسم‌الخط آن‌ها حاکی از آن است که احتمالاً کاتب متن پشت و رو قاصده رسمی و فرهنگی نزدیکی داشته‌اند. اسلوب نگارش کلمه ی اول سطر آخر متن رو با سایر کلمات متفاوت است

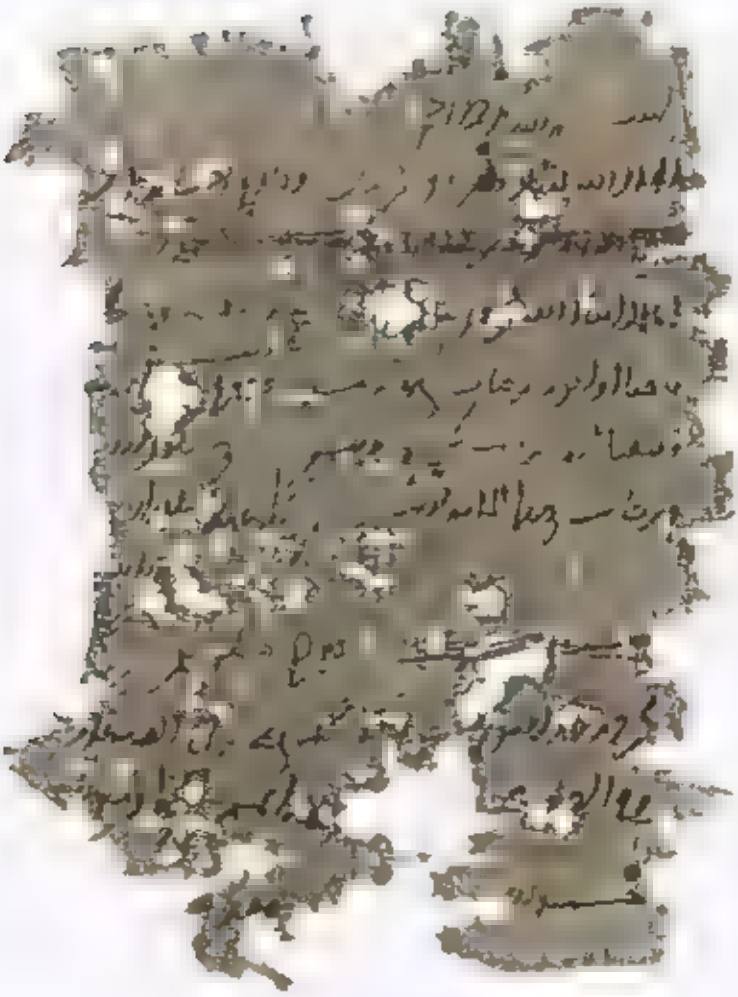

۱۵۱ رو

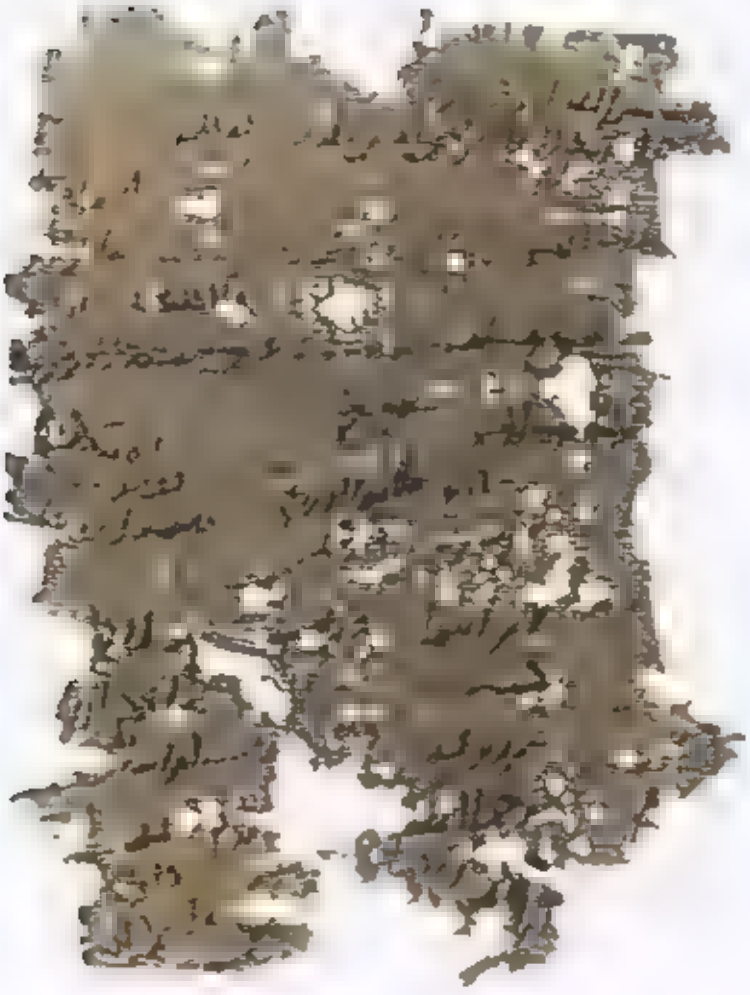

۱۵۱ پشت

۱۵۲. سندی که بعدها برای ثبت سپاهه و سپس برای سیاه مشق به کار رفته است.
سال ۲۵۲ هجری

۲۳×۵ ۲۲ سانتی‌متر. ۱۴ سطر رو و ۹ سطر پشت. متن پشت موازی عرض پاپیروس و عمود بر متن روی برگه نوشته شده است. پایین و چپ و راست متن رو و بالا و چپ متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 195

رو. در این سند، موضوعات مالی مختلفی از جمله شرح دیون و اقساط پرداخت شده و به شوال سال ۲۵۲ هجری اشاره شده است.
«س» و «ش» دندانه‌دار و «ده» و «ذه» تقریبا شبیه «ر» است. کلمه‌ی دینار به صورت مخفف و به شکل «دره» نوشته شده است.
پشت. در این روی پاپیروس، ارقام یونانی و ۴ مرتبه سپاه مشق بسم‌الله نوشته شده. سطور ۵-۱ (ارقام یونانی) خوش‌خط و سطور ۹-۶ (سپاه مشق) با قلم ضخیم‌تر و «ب» در آن به شیوه غیرمعمول نوشته شده است.[1]

۱. متن فاقد تاریخ و نقطه است. نگارش متن رو با دقت، حوصله و نسبتا کامل انجام شده. فاصله سطور تقریبا برابر است. حلقه‌ی حروف نسبتا باز است. س و ش دندانه دارند. حلقه‌های قسمت وسط باز است. د و ر اندکی عمودی به بالا دارند. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. رسم‌الخط سپاهه مانند سپاهه‌های حاوی ارقام یونانی است که پیش‌تر گفتیم احتمالاً از یک مرکز تجاری واحد صادر شده‌اند.

۱۵۲ پشت

۱۵۲ ر

۱۵۳. نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۲۶ سانتی‌متر ۳ سطر رو بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 207

رو: در سطر اول نامه اشاره شده که مخاطب قول داده بود به خانه‌اش برگردد (ما وعدتنی من العوده الی منزلک) و در سطر دو و سه حواشی ذکر شده «فان هویت فعلت (اگر خواستی انجام بده)». این نوع درخواست، رمانی جاری می‌شود که شأن مخاطب برتر از نویسنده باشد. درشت‌نویسی و فاصله‌ی زیاد بین سطور از علائم مکاتبات خاص و مهم بوده است.
پشت: خالی[۲].

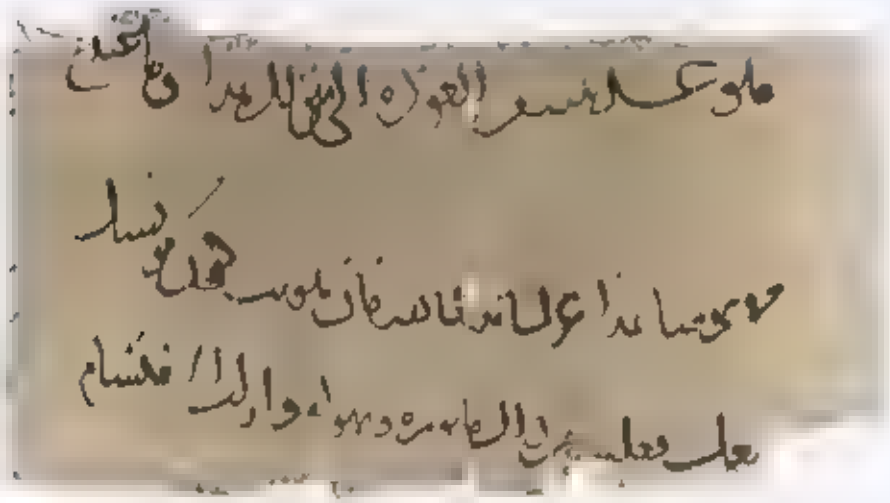

۱۵۳ رو

1 Khan 1990. pp. 6 -24.

۲ برخی حروف نقطه دارند. کلمات در مقایسه با سایر نامه‌ها و اسناد درشت نوشته شده‌اند. فاصله‌ی میان سطور رعایت نشده و در محدود اسناد این مجموعه است که انتهای سطور به بالا مایل شده. قلم ضخیم دوده و کاتب با عجله و بی‌دقت نوشته لکن ظاهر حروف بهتر به نظر می‌رسد و نوع خطوط و سلیقه‌ی به کار رفته به گونه‌ای است که کاتب را حاذقی معرفی می‌کند. کلمات میز ما تکثیرگر مناسب ندارند. برخی درشت و مقصی ریزند.

۱۵۴. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۰×۱۳٫۵ سانتی‌متر. ۱۷ سطر رو که دو سطر آن در حاشیه‌ی راست نوشته شده و ۷ سطر پشت. بالا، پایین و چپ متن رو و پایین و راست متن پشت از بین رفته است
شماره: PPS. 220

رو: در نامه‌ی اول نه سیب (تفاح) و قسطاط اشاره شده. گاه «د» عمودی و «س» بی‌دندانه است. هم‌سد حروف در آثار موصوعات، کشیده‌تر است. «و قد وصل الیّ الحساب» (حساب به من رسید، سطر ۳).
پشت: نویسنده‌ی نامه‌ی پشت اعلام کرده که نامه مخاطب را دریافت کرده است. «وصل ألیّ کتابک [...]» (نامه‌ات را دریافت کردم [...])
الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد[۱]

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و نقطه‌اند. حلقه‌ی حروف بسته است. الف آخر رانده‌ی زیر خط کرسی دارد. کلمه‌ای که مولف انگلیسی در سطر چهارم حساب خوانده، یک دندانه‌ی پیش از ح و دو دندان ل اضافه دارد و شبیه کلمه‌ی قرائت شده نیست. نحوه‌ی اتصال ح در این کلمه به حرف ماقبل خود حالت تحریری و متأخر دارد. متن پشت با دقت و حوصله‌ی کمی نوشته شده و تفاوت کمی و سطحی قابل مشاهده‌ای با نامه‌ی اول ندارد.

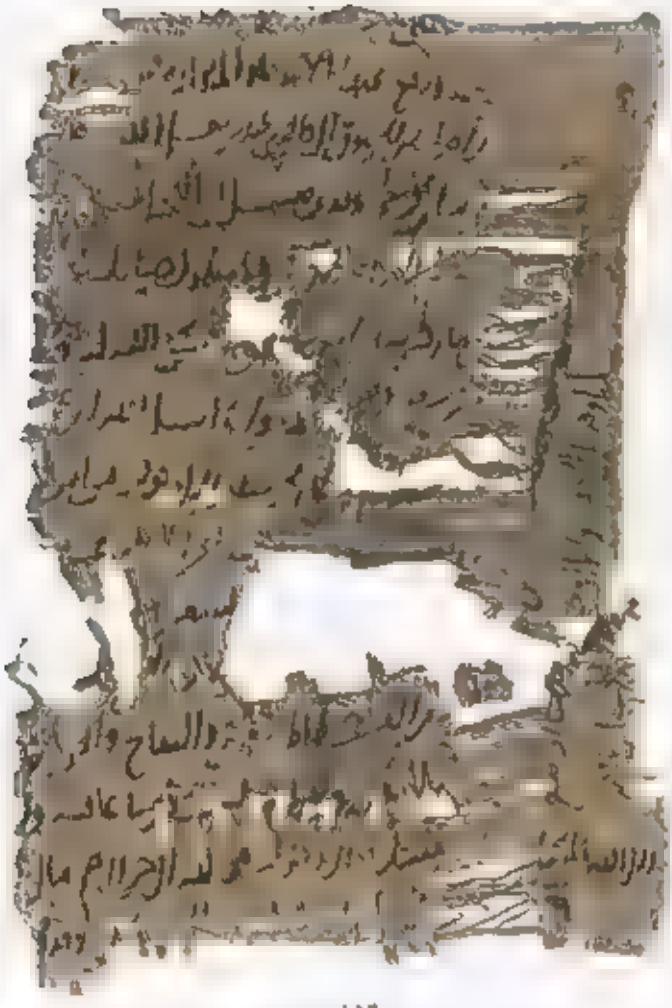

۱۵۳ ـ ر

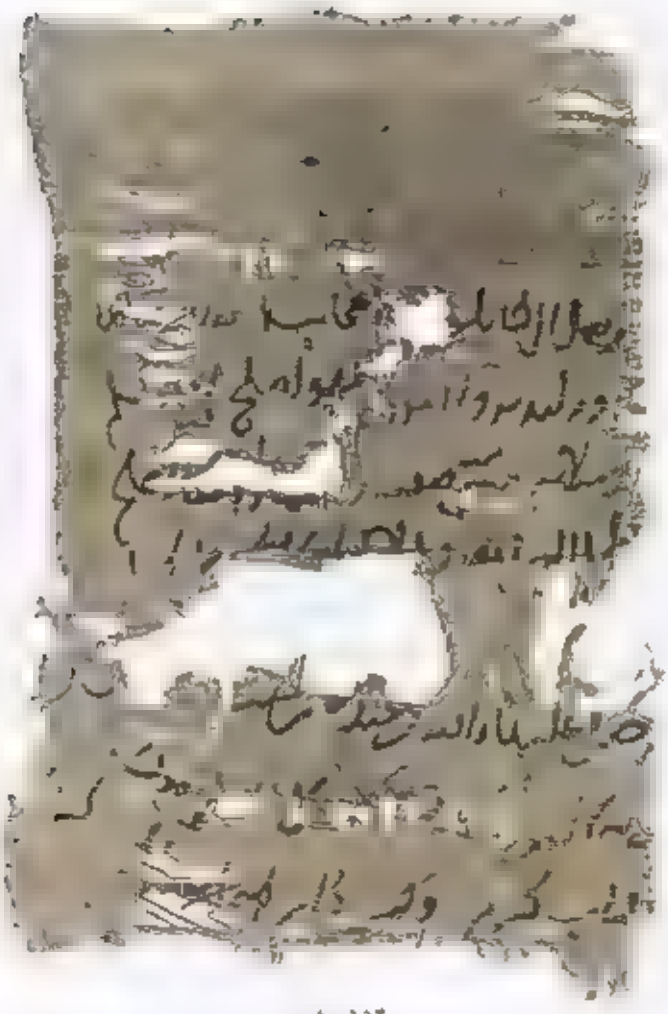

۱۵۲ بخش

۱۵۵. دو سند رسمی
قرن سوم هجری

۵ ۱۲×۲۱ سانتی متر، ۱۲ سطر رو و ۱۰ سطر پشت. بالا، پایین و راست متن رو و بالا و چپ متن پشت و بخش‌های زیادی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 226

رو: این سند، یک سند ترک دعوی (و ابرأ نامه، سطر ۷) و شهادت نامه (سطر ۹) ست. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. ک اول بدون سرکش و متمایل به چپ ست
پشت: متن باقی مانده، بخشی از یک اجاره نامه است که در آن مالک، یک زن و مستأجر، یک مرد است. در این اجاره‌نامه اسامی محمد بن عبدالمومن (سطر آخر)، شهر (سطر هفتم) و ثبت یوب (سطر پنجم) ذکر شده است
حلقه ی اغلب حروف، بسته است[1]

۱. سندهای فاقد تاریخ و نقطه. حلقه‌ی ه‍ـ مفرد در نامه‌ی این کاملاً نادر است. د و ر قادر تفکیک‌اند. س و ش فاقد دندانه دارند. در سطر آخر رو مسلح به کلمه‌ی دیگر نداده شده است. پشت سند کم دقت نوشته شده. د و ر شبیه‌اند. س دندانه دارد. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

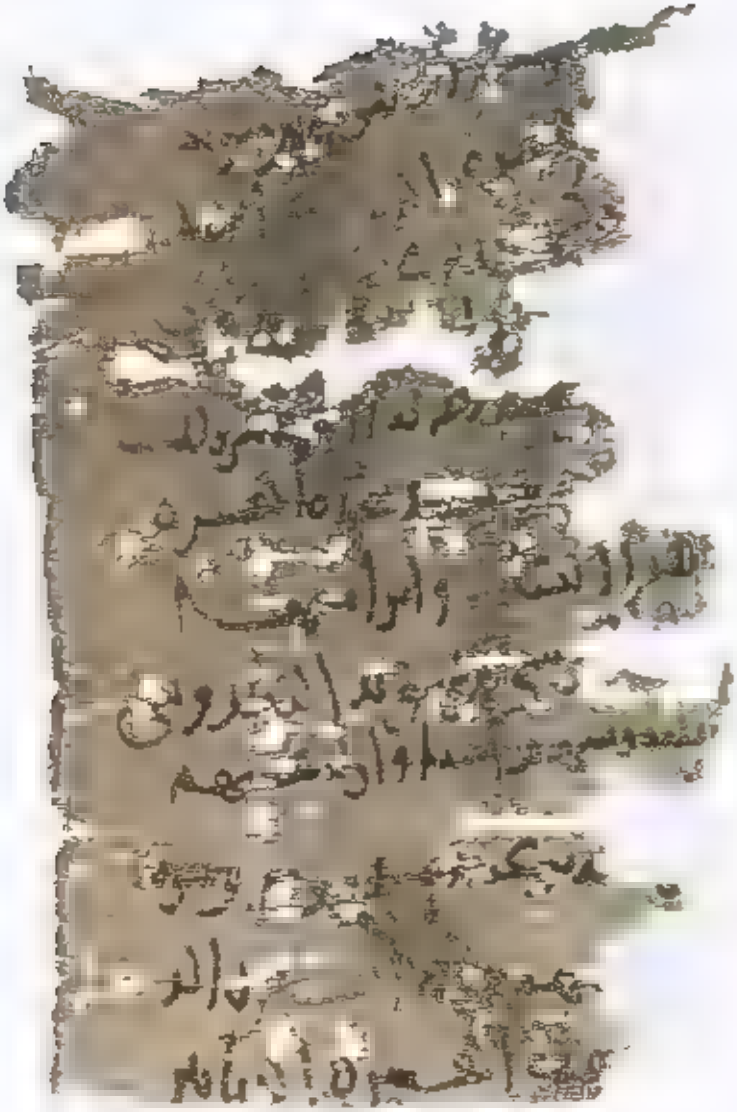

ر. ۱۵۵

۱۵۵ پشت

۱۵۶. نامه
قرن سوم هجری

۲۱ × ۳۰٫۵ سانتی‌متر، ۱۳ سطر رو، ۱ سطر پشت. وسط متن را بین رفته است
شماره PPS. 216

رو میان متن به دلیل پارگی الیاف پاپیروس از بین رفته است
پشت عنوان نامه روی پاپیروس در این بخش نوشته شده است

۱ نامه فاقد تاریخ است. نوحی حروف نقطه دارند. سر نامه و کاف سرکش ندارد. اتصال حروف به حدوص ح به حرف ماقبل خود کاملا تحریری است و نسبت کاتب در این شیوه نگارش بسیار قدیمی است و نگر سولائی مقدماتی و رشد یافتگی این هنر نگارشی است. مرجع به تاریخ گذاری و انتساب این نامه به قرن سوم هجری مشکوک است

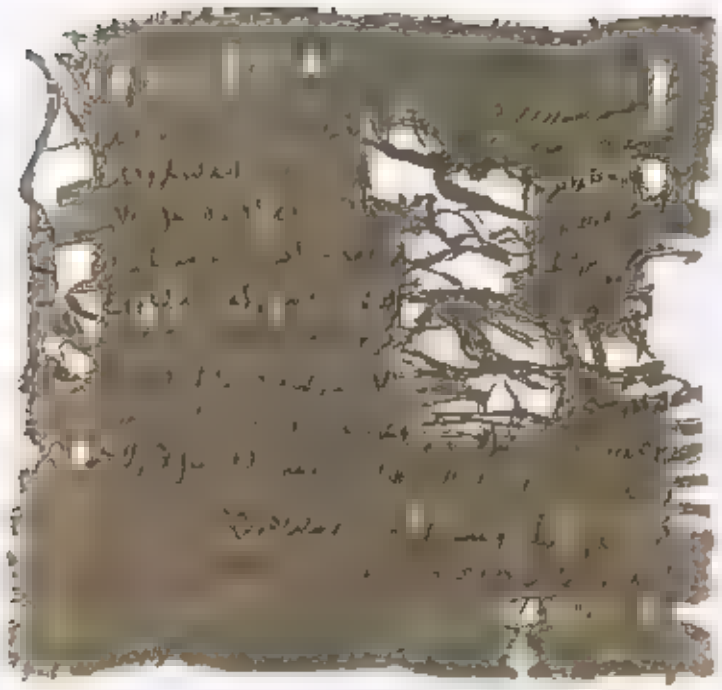

۱۵۴ رو

۱۵۴ پشت

۱۵۷. پاپیروسی که بعدها روی آن نامه نوشته‌اند.
قرن سوم هجری

۱۱×۱۷ سانتی متر، ۳ سطر رو و ۹ سطر پشت. راست و پایین متن رو و بالا و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 217

رو در این متن که بسیار فرسوده است، الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد
پشت نامه‌ای از یک زن به یک مرد است که از او خواسته مبلغی پول بابت خرید گندم و پارچه بفرستد. «مستلک از تنقصّن علیّ نما تهی لک» فعلت متفصلا ان شاءالله». نامه با خط درشت و با دقت نوشته شده است. حلقه ی «ه» بار، «س» و «ش» دندانه دار و تعمیمی حروف نقطه گذاری شده است. دو نقطه «ق» و «ت» در کلمه ی الوقت (سطر ۷) به طور عمودی بالای هم نوشته شده و بالای الف در کلمه اُرید (سطر ۲) ضمه آمده است[۱]

۱ این یادداشت فاقد تاریخ است. مرجی حروف نقطه دار مثل کتیب نگارش از سطرهای ابتدا تا سطور پایانی نامه متغیر است ولی در هر جمله که کوتاه است معمولاً این دو یک کاتب و شش سطر آخر را کاتبی دیگر نوشته است. اتصال ح به حروف ماقبل خود تحریری است. هاء آخر مسبوقه را به‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. اگر کاتب پشت این نامه را جامعی نمایگاریم، پس مجموعاً رقبال ما رعایت نحو و مظاهر بیش تری می نوشته اند. هر چند در همه جا این احتمال است که مقل جامعی و کاتب متربی نگاشته باشد. تدقیق تربیر نکته در این نامه نصب همزه‌ای ضمه در حروف الف در کلمه اُرید است که مؤلف اشاره کرده است.

۱۵۷ ر

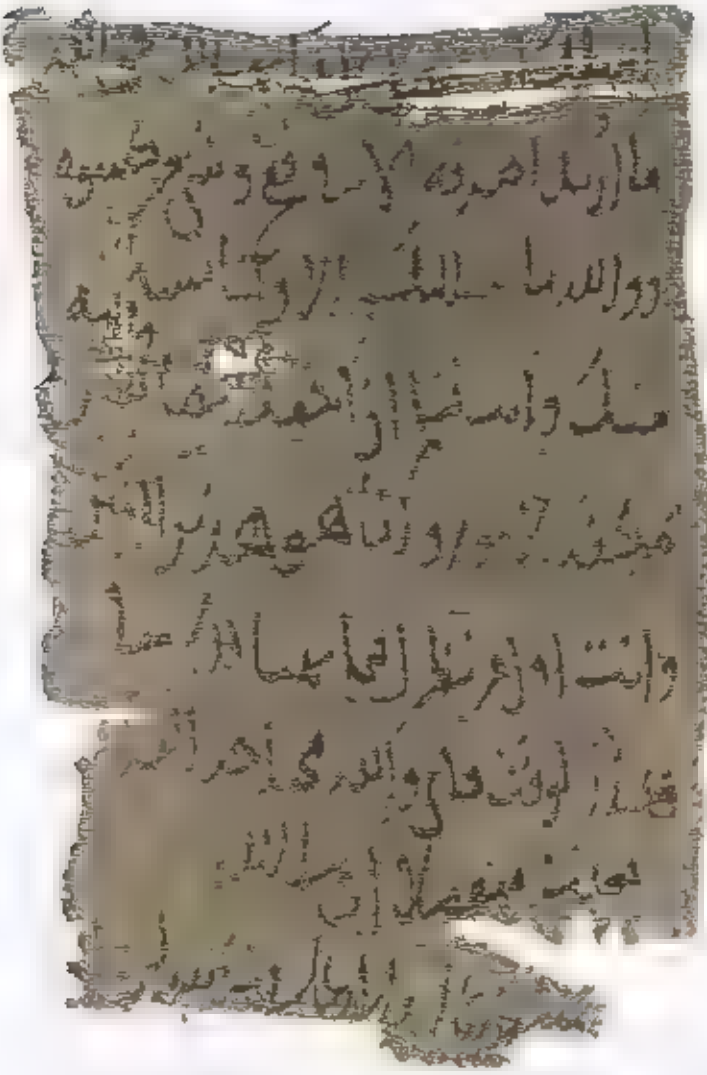

۱۵۷ پشت

۱۵۸. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۷۶ ۳۲ سانتی‌متر. ۱۶ سطر رو و ۲۲ سطر پشت که دو سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده. تنها تاریکه‌ای در چپ متن رو و راست متن پشت باقی مانده است
شماره PPS. 222

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت: در دهمه‌ی دوم که مربوط به یک معامله است به کلمه‌ی توبیک (علاله) اشاره شده و نویسنده به چند نفر سلام رسانده است
گاه‌نامه تقریباً عمودی است[۱].

۱. در قسمت‌های باقی مانده تاریخ دیده نمی‌شود. ریسمان‌الخط این دو نامه، اگر چند خط از دو سطح درهمگی مختلف دارد. خط و مایحته است. درخی حروف در متن رو نقطه دارند. حلقه‌ی حروف نه حرف ف در کلمه‌ای که مترجم گمان می‌کند اضافه باشد (سطر ۱۲ رو) و ط (سطر پانزدهم، پشت) بسته است. ک سرکش ندارد. در متن دوم هیچ نقطه‌ای نیست. حلقه‌ی حروف بسته است. ک معنی شکل است و س دندانه دارد. الی در سطر سیزدهم بسیار خام و ابتدایی است در حالی که همین کلمه در سطر هفدهم به مسلط بیش‌تری نوشته شده. ش در رشاء الله سطر بیستم پشت علامتی بر بالای خود دارد

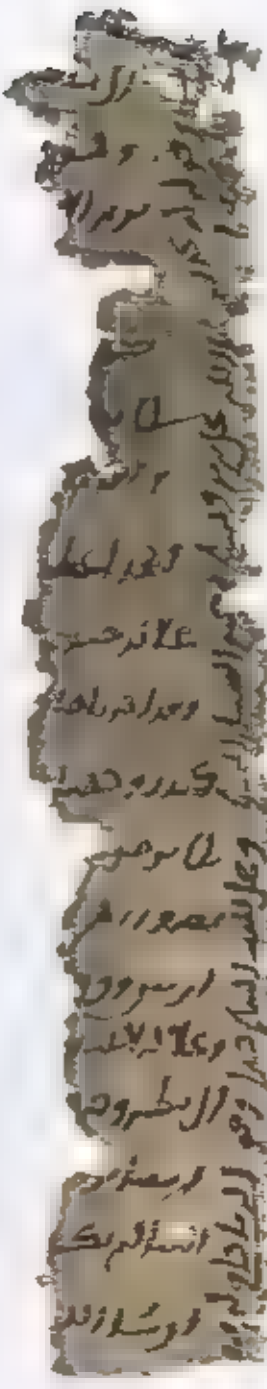

١٥٨ بسـ

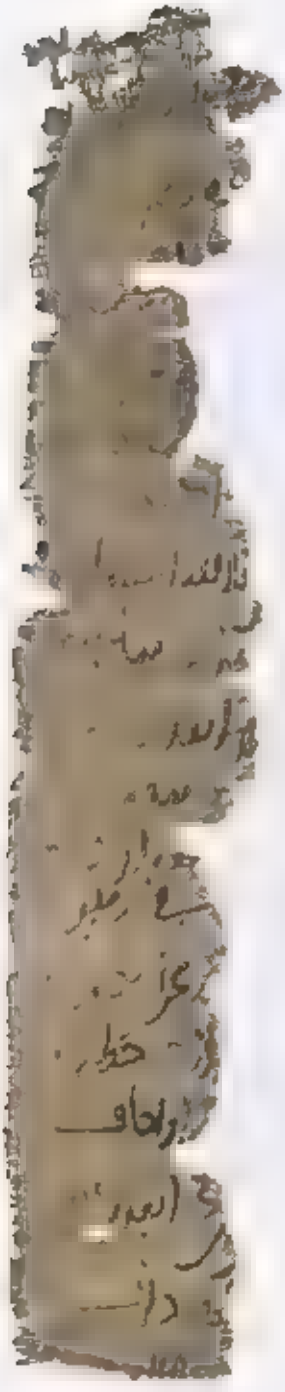

١٥٨ رو

۱۵۹. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۹×۱۴ سانتی‌متر. ۴ سطر رو و ۱۰ سطر پشت که یک سطر در خلاف جهت در سطر بالا نوشته شده است. راست و چپ متن رو و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 191

رو. نامه بین گونه آغاز می‌شود:
«[و] انام عزک و تایید و سعادتک و انعم بعمتک [به علیک]». الف آخر رائده زیر خط کرسی ندارد. «س» مدوّر دندانه و ک اول قدری به راست مایل است
پشت: در حاشیه‌ی بالای نامه نوشته شده: «به اسمعیل ابو العباس نامه داد عارف». «اسبودکم الله»، آغاز و از مخاطب خواسته شده تا احضار و حوائج‌اش را اطلاع دهد
«اعرفونی حضرکم و حوائجکم»، کلمات متن پیوسته نوشته شده است. گاه «ک» وسط به شکل حلقه است. گاه حلقه‌ی «و» از فرم گرافیکی خود خارج شده و شبیه «ر» نوشته شده است

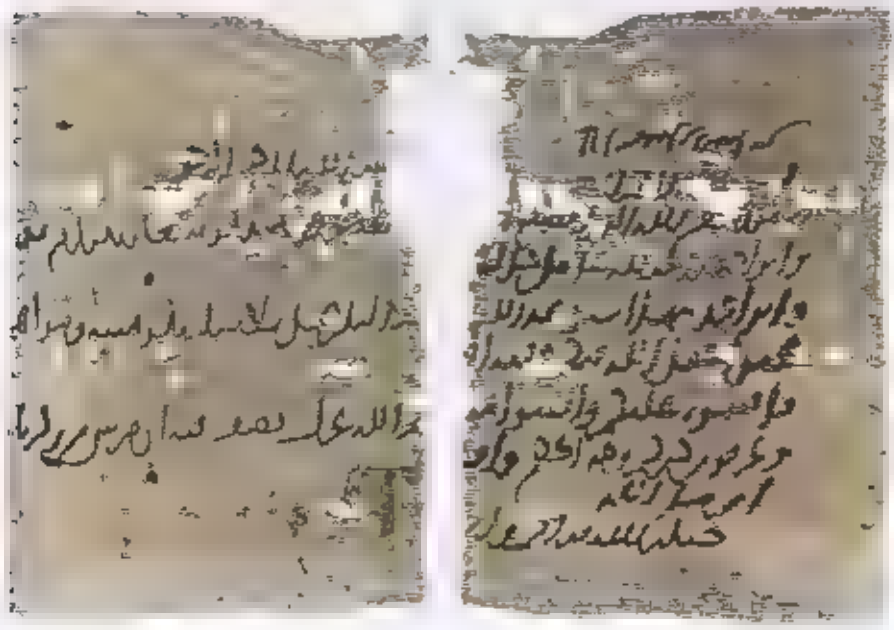

۱۵۹ پشت

۱۵۹ رو

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و مقطعه‌اند. حروف استقلال ندارند و به هم پیوسته‌اند. قلم نگارش متن دوم ضخیم‌تر است و همچنان حروف استحکام کافی ندارند. هر دو روی سند بسیار قلم‌انداز نوشته شده است

۱۶۰. نامه
قرن سوم هجری

۱۸×۵ / ۲۰ سانتی متر، ۱۳ سطر رو، سمت راست برگه از بین رفته است
شماره PPS 255

رو: در نامه به مردی از اهالی المنیه اشاره شده (عند رجل من اهل المنیه، سطر ۱۰) ... تقریبا عمودی و «س» بی دندانه است
پشت. خالی[۱].

۱. نامه فاقد تاریخ است. مرکب حروف نقصه دارد. نگارش بی دقت و کم حوصله انجام شده. بعضی کلمات پیوسته نوشته شده‌اند. حلقه‌ی حروف بسته است. ک سرکش ندارد. اتصال ج به حرف ماقبل خود در سطر دهم تحریری است. ک سرکش دارد. هـ هر شیبه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. عالت الف اخر زائده زیر خط کرسی دارد.

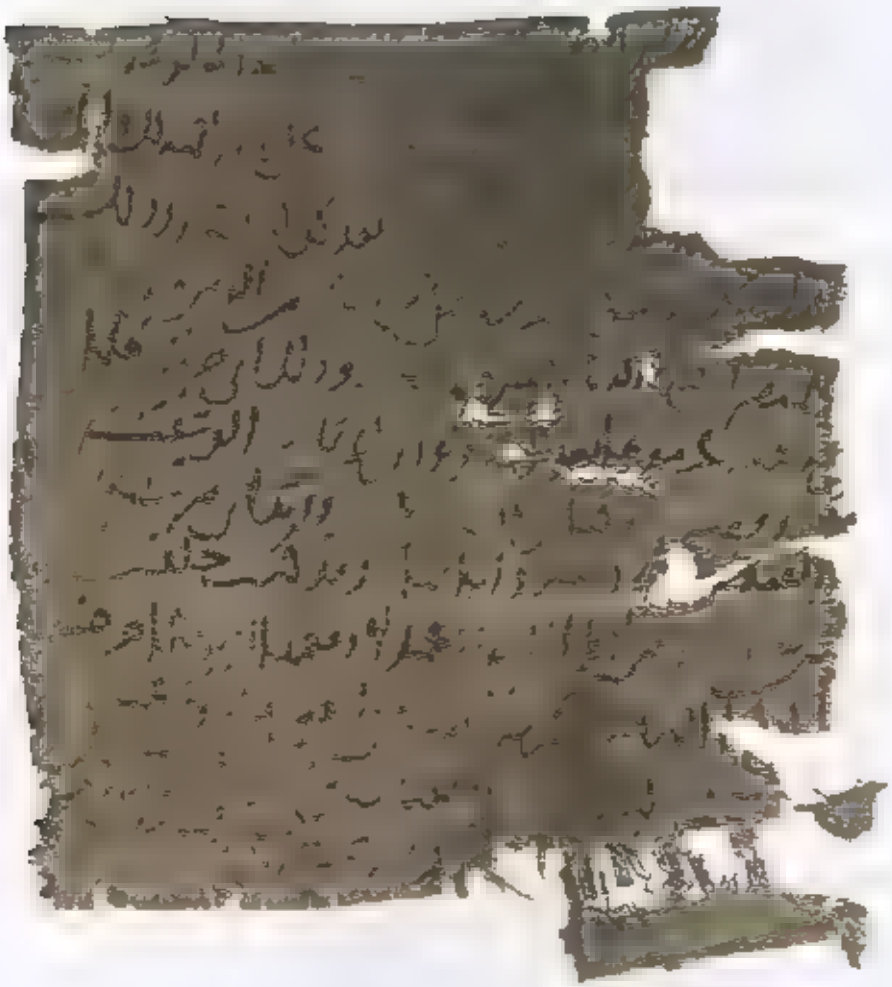

۱۶ رو

۱۶۱ـ دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۲۵×۱۴ سانتی‌متر، ۸ سطر رو و ۲ سطر پشت که یک سطر در حاشیه‌ی راست نوشته شده است. متن پشت موازی عرض پاپیروس و در نتیجه عمود بر متن رو نوشته شده است. بالای متن رو و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 292

رو. متن رو به حروف درشت نوشته شده. حروف نقطه‌گذاری شده و در سو حنا بالای «ی» آخر دو نقطه آمده، در کلمه‌ی «لوجهت» در سطر چهار، بین «و» و «ج» فاصله افتاده است.
پشت. الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و «ک» وسط به شکل «S» و قوسی است.

۱ نامه‌ها فاقد تاریخ‌اند. برخی حروف نقطه دارند. عالیِ حلقه‌ی حروف بسته است. دو دندانه‌ی عمودی به بالا دارد. سر سر نامه‌ی آن بی‌دندانه و سر نامه‌ی دوم دندانه‌دار است. قد حمزه در نامه‌ی دوم کاملاً گرد و توخالی است. دو سر قابل تفکیک‌اند. ی آخر دم برگشته دارد.

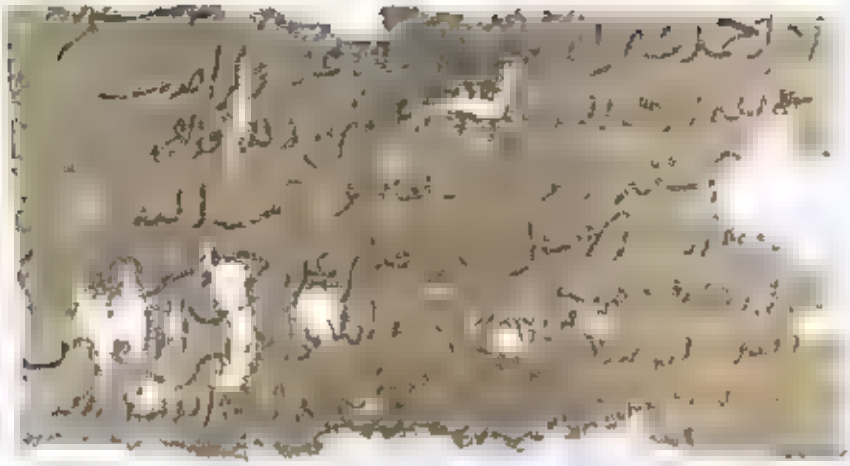

۱۶۱ رو

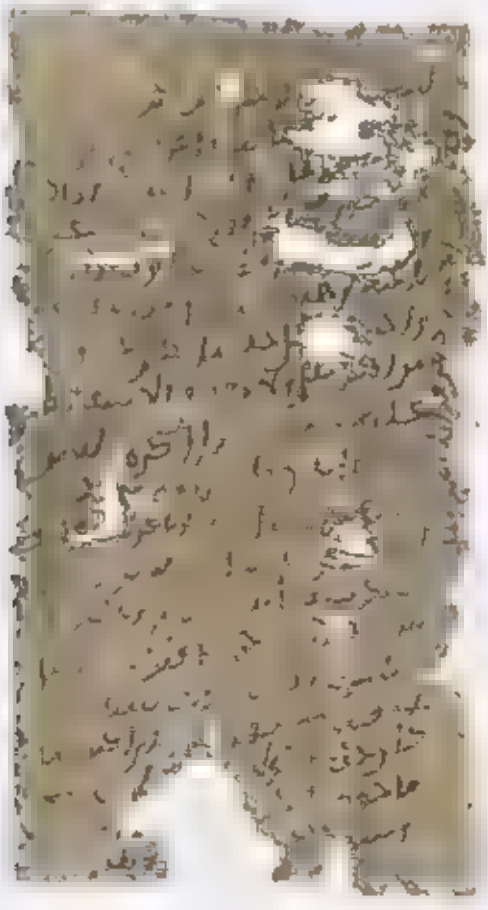

۱۶۱ پشت

۱۶۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ×۱۲ ۵ ۱۳ سانتی‌متر. ۱۱ سطر رو و ۱۵ سطر پشت که به صورت سکه‌ای در جهت عکس متن رو نوشته شده. چپ هر دو طرف برگه و قسمت‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 293

رو ده سطر اول این روی پاپیروس، یک نامه کامل و با قلم صحیح‌تر و یک سطر از آن، عنوان نامه پشت است
الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد
پشت. نامه با عبارت «اطال الله» آغاز شده و نویسنده به چند نفر سلام رسانده است. دم برگشته ی «ی» آخر به راست کشیده شده و «س» و «ش» دندانه‌دار است[1]

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ‌اند. برخی حروف مقطعه دارند. در انتهای سطر سوم در نامه‌ی اول علامت دایره مستقاً نوشته شده که کاربرد آن معلوم نیست. دو ر قابل تفکیک‌اند. ک سرکش ندارد. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. اتصال ع به حروف ماقبل خود تحریری است. عناصر خط حروف بسته است. رسم‌الخط دو نامه نشان قرابت فرهنگی و زمانی کاتبان آن‌ها است. به نظر می‌رسد مولف، عامدانه نخواسته است به متن این دو نامه‌ی مفصل ورد شود

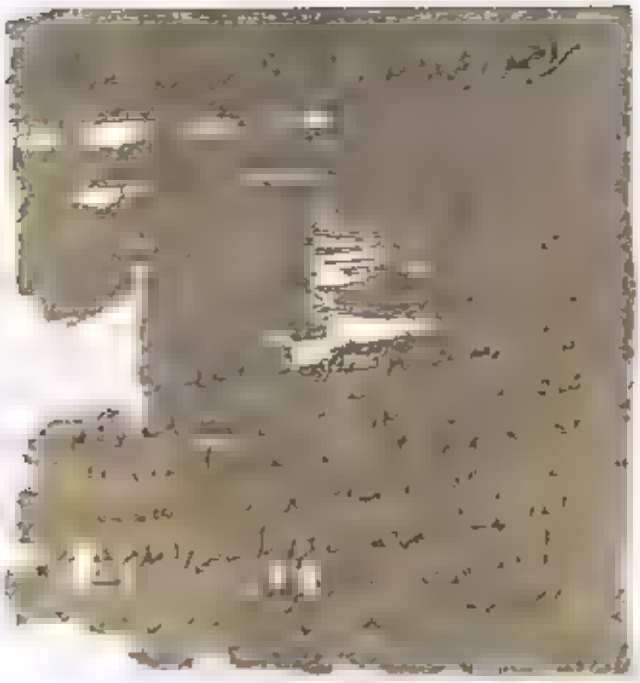

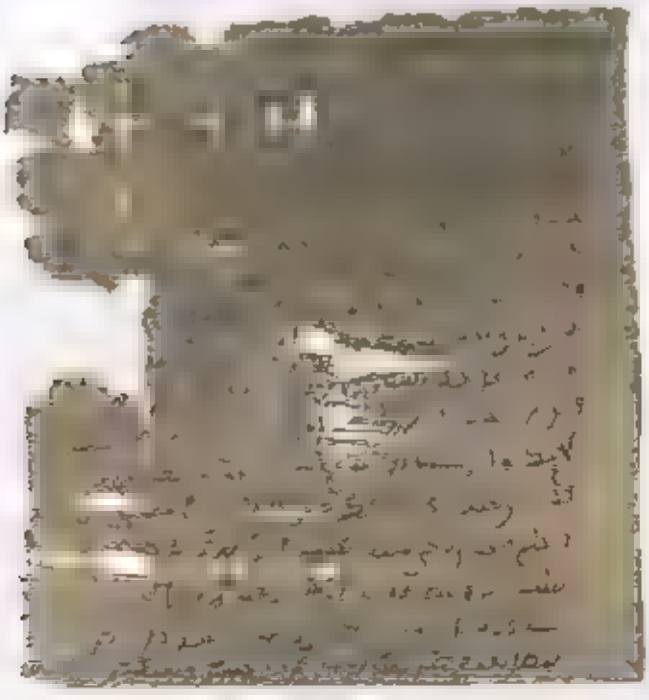

۱۶۳. نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۵٫۵ سانتی متر ۱۳ سطر رو چهار سوی من از بین رفته است
شماره PPS 246

رو در نامه به مسائل تجاری و یک مرتبه به گندم اشاره شده نویسنده در پایان به چند نفر سلام رسانده است
ه‌ء تقریباً عمودی است
پشت: خالی[۱].

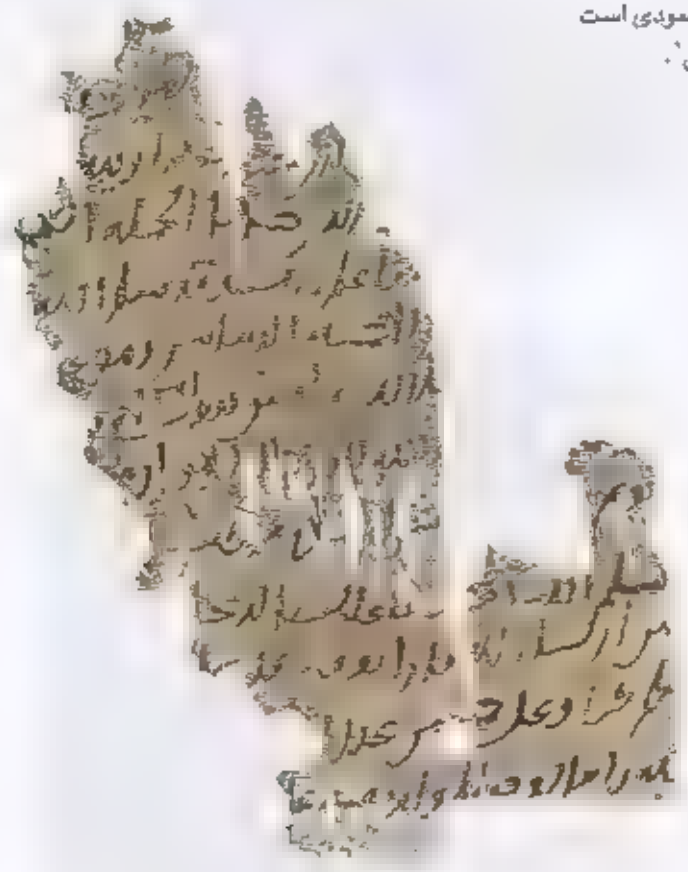

۱۶۳ رو

۱ در بخش باقی مانده‌ی نامه تاریخ دیده نمی‌شود. مشخص این که نقطه‌های انتهایی سطر سوم به کدام حرف تعلق دارند دشوار است. سرجم گمان می‌کند نقطه‌ها مربوط به دو حرف ب و ی در کلمه فرستاده شده مربوط شود. در سطر ششم کلمات جمعه انتظار آمده که بعد از حرف ر یک سین‌دانه‌ی زائد در حرف ن است. حلقه‌ی حروف بسته و دور قابل تفکیک است که سرکش ندارد و الف آخر زائده‌ی زیر خط کریمی دارد.

۱۶۳. سند
قرن سوم هجری

۵ ۹×۵ ۱۴ سانتی متر، ۶ سطر رو که مورب عرض پاپیروس نوشته شده است
شماره PPS. 234

رو: در این سند خصایص سکه ها از جمله وزن و تعداد سکه ها (قطعه) بر حسب دینار (اندینار «نقره» اشاره و ارقام با اعداد یونانی ذکر شده است. نوشته ها ناخوانا است و یک دایره ی توخالی بخش های مختلف متن را جدا کرده است.
پشت: خالی

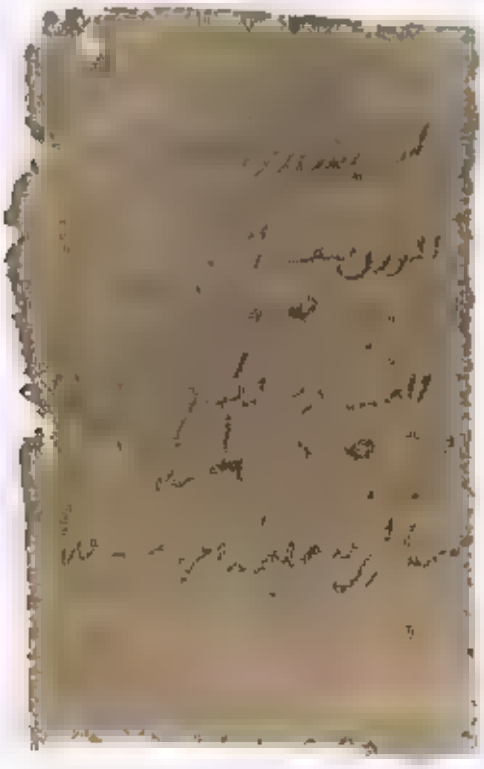

۱۶۳ رو

۱ سند فاقد تاریخ است. به نظر می رسد ن در کلمه ی انوری سطر دوم قطعه دارد. همین باقی مانده کم رنگ است ولی حروف تقریبا تکامل یافته و مستقل اند. قلم به راحتی روی پاپیروس حرکت کرده است.

۱۶۵. یک متن نامشخص
قرن سوم هجری

۵ ۸× ۱ سانتی متر، ۷ سطر رو پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS 241

رو: متن این برگه آغاز یک متن نامشخص است که عبارات خاصی روی آن نوشته شده بعد از بسم‌الله عبارت «لا اله الا الله، الله الحق» مده است ...، و ... و ... آخر تقریبا عمودی و تا حدودی شبیه هم است
پشت: خالی[1]

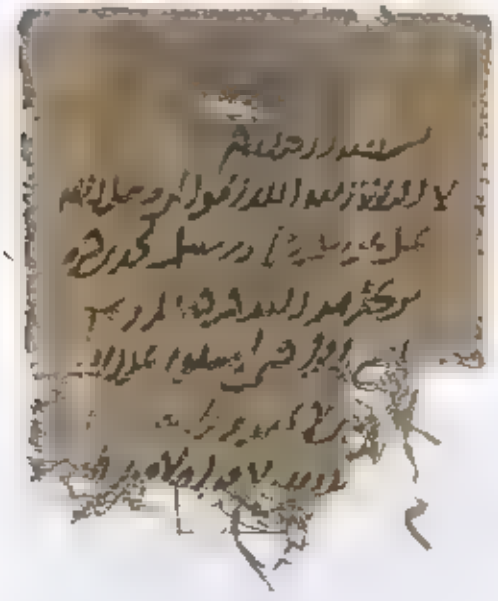

۱۶۵ رو

۱ بعی فاقد تاریخ؛ نقطه است حروف استقلال و استحکام کافر ندارند؛ برخی کلمات پیوسته اند فاصله نیز در این متن، مخصص پیامبر دیده می‌شود و ذکری از جانشان و نیست (صلی الله علی محمد) حلقه‌ی حروف نسبه است اتصال ح به حرف ماقبل خود در سطر سوم تحریری است

۱۶۶. دو سیاهه
قرن سوم هجری

۵ ۱۷×۲۳ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو و ۶ سطر پشت. یک سطر ناخوانا خلاف جهت نوشته شده. پایین و راست متن رو و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 231

رو. ارقام بر حسب دینار و قیراط ذکر شده است. هر گاه رقمی با «ه» مربوطه تمام می‌شود کلمه دینار با حرف تعریف ال ذکر می‌شود. اربعه اندینار. وقتی رقم «ه» مربوطه ندارد حرف تعریف ال حذف می‌شود. ستّه و عشرین دینار. «ه» تقریبا عمودی و «ه» آخر و «ه» مربوطه به شکل یک خط کوتاه عمود است.
پشت. سیاهه‌ی روی پاپیروس نیز بر حسب دینار و قیراط است. دست خط هر دو سیاهه مشابه است[۱].

۱ سیاهه‌ها فاقد تاریخ‌اند. برخی حروف نقطه دارند. رسم‌الخط با دقت و حوصله‌ی کافی انجام نشده. حلقه‌ی حروف بسته است. الف آخر واژه‌ی یبر خصوصیتی دارد. س و ش دندانه ندارند. ک اول بطنی شکل است. قلم نگارش خوش‌تراش و همراه نسبت

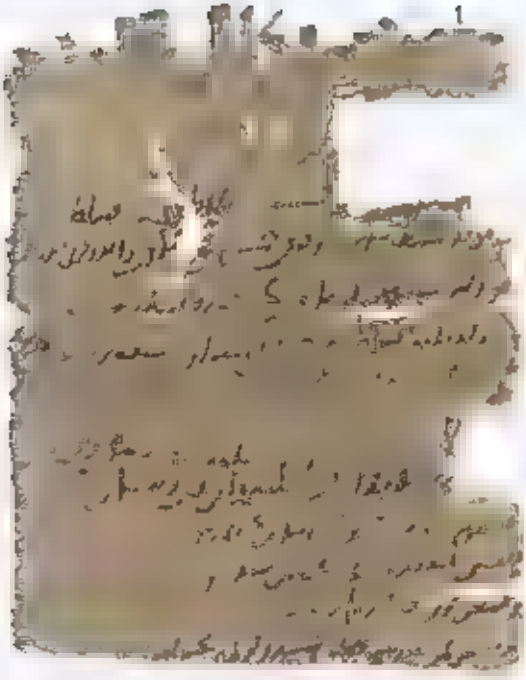

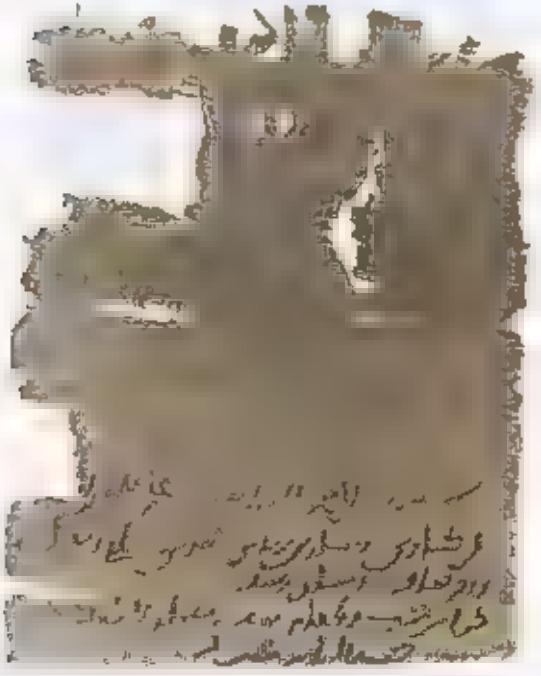

۱۶۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۷×۱۵ سانتی متر. ۸ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. متن پشت مورب عرض پاپیروس و عمود بر متن روی برگه نوشته شده است. بالا و چپ متن رو و بالا و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS 238

رو الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ک، اول و وسط، عمودی شکل، بدون سرکش و متمایل به چپ است
پشت: به قرط اشاره شده. نامه با عبارت «لا ادراک مکروه» (خدا به تو بد ندهد) تمام شده. «ه» تقریبا عمودی و شبیه «ر» و «و» است. برخی حروف برای پر کردن فضای سطور، کشیده تر نوشته شده است[1]

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و نقطه‌ند. حروف به هم چسبیده اما استوارند. رسم‌الخط نامه‌ها حاکی از تفاوت فرهنگی و زمانی اندک میان کاتبان است. اوتفاء حروف تقریبا کشیده است. نکته‌ی قابل ذکری دیده نمی‌شود.

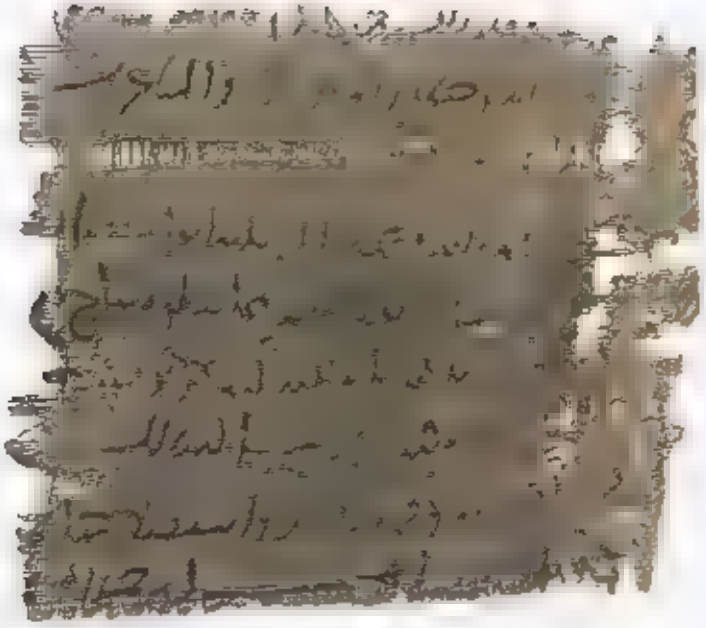

۱۶۷ رو

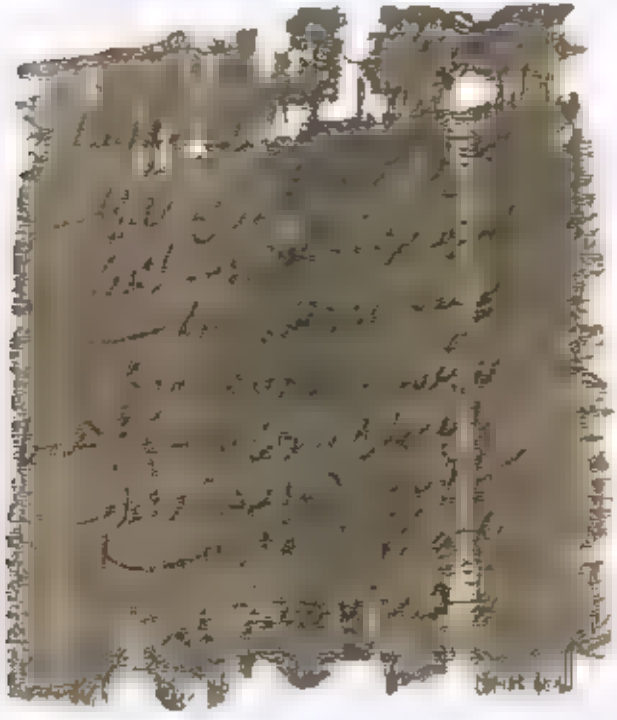

۱۶۷ پشت

۱۶۸. فهرست ارقام و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۱۸ سانتی متر. ۱۰ سطر رو و ۱۲ سطر پشت. بالا، پایین و راست متن رو و بالا، پایین و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 219

رو: متن این رو، به‌پیروس فهرستی از ارقام است که به حروف نوشته شده. «س» می‌دهنامه است

پشت: در این نامه به تیرهای یک خانه اشاره شده. کلمات نامه درشت است. «س» و «ش» دندانه‌دار است و گاه حروف، نقطه‌گذاری شده[1]

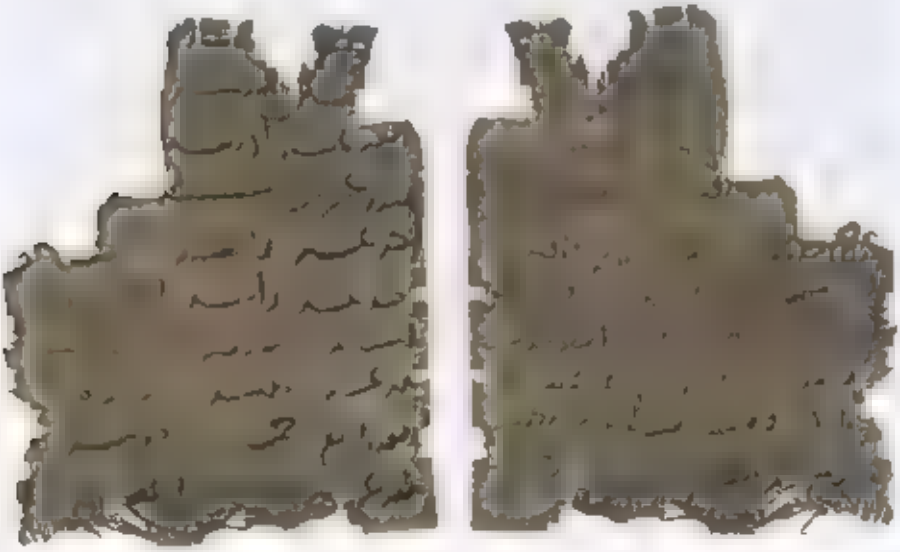

۱۶۸. پشت.

۱۶۸. رو

۱. یادداشت‌ها فاقد تاریخ‌اند. قلم سیاهه مسحیم است. حلقه‌ی حروف بسته و دو دو عمودی است. قلم نامه پشت باریک است. کم جوهرگیر و شتاب‌زدگی کاتب. ظهر نامه‌ی نامه‌ای دارد. دو دو زائده‌ای عمودی. بالا دارد. ک سرکش ندارد. انتهای الف مقرر به چپ مایل است و الف آخر زائده‌ی زیر خط‌کوسی دارد. کلمه‌ی در اول سطر هفتم این بقعه‌ا خط‌زده شده است

۱۶۹. نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۱۲/۵ سانتی‌متر. ۴ سطر رو. بالا و پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 196

رو در این نامه به جمع‌آوری مالیات اموال (ضیاع) اشاره شده است، بی‌دنباله است
پشت خالی

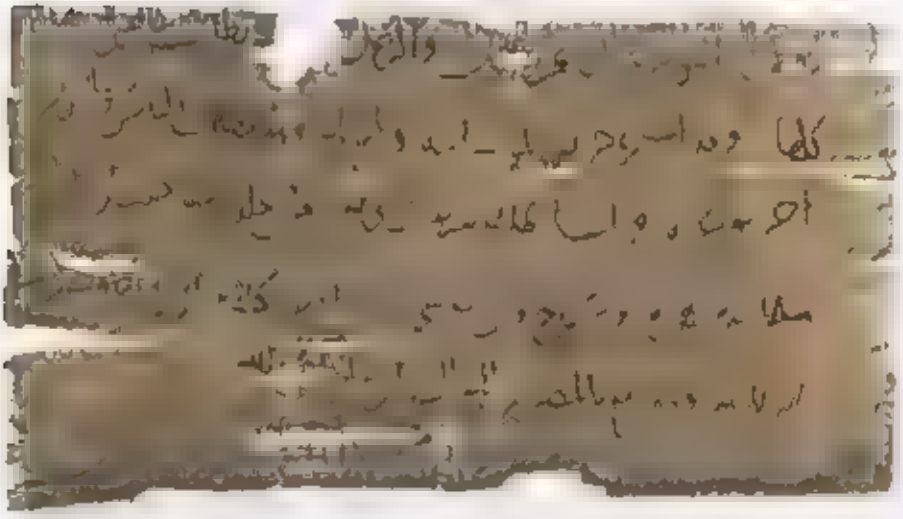

۱۶۹ رو

۱ در بخش باقی‌مانده مدرج دیده نمی‌شود. ظاهراً است. اگر چند نگارش به عجله انجام شده پختگی و تکامل دستگی صورت خورد و نحوه‌ی گردش قلم در نسب کاسه. این تصویر را در مدرجم به وجود می‌آورد که نامه به زمانی متأخرتر از زمان تحمیل رده شده تعلق دارد. بازجوانی مستقیماً کامل کلمات در این نامه چندان دشوار نیست و مدرجم متعجب است که چرا مؤلف مدن نسبتاری . نامه‌ها را ندیده گرفته و بازجوانی نکرده است

۱۷۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۱۴ سانتی متر، ۱۰ سطر رو و ۷ سطر پشت. چهار سوی متن رو و بالا راست و چپ متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 235

رو، در این نامه به موضوع خاصی اشاره دارد (سطر ۲) با کلمات «قد کنت (؟) سیدی» آغاز شده «د» تقریبا عمودی است

پشت در نامه ی دوم به سه دینار (ثلاثة دنانیر) اشاره شده که الف آخر را تند زیر خط کرسی دارد، «ش» بی دندانه و «ک» اول بدون سرکش و متمایل به چپ است[1].

۱ نامه‌ها فاقد تاریخ اند. نگارش با عجله و کم‌دقت انجام شده. حلقه‌ی حروف بسته سست. در و ر قابل تفکیک‌اند. صرجم با مقایسه شدخصه‌ی نگارشی دو نامه. طی عرب به نظر در رد که کاتب متن پشت و رو به قیاس نحوه‌ی نگارش سیدی و اب در سطر دوم نامه رو و همین کلمات در سطر چهارم نامه پشت. نگارش و سوء نقطه‌گذاری اصطلاح ان شاءالله در سطر پنجم نامه رو و همین اصطلاح در سطر پنجم نامه پشت. یک نفر دوبه سبب ی کلمه در شبیه ر است و سه نقطه ش در شاء در سطر پنجم پشت به صورت یک خط صاف و یک نقطه‌ی بالای آن نوشته شده. گردش عمودی قلم در نگارش ه وسط در سطر قعد نامه رو و قسم وسط در آخرین کلمه‌ی سطر سوم نامه پشت نیز یکسان است.

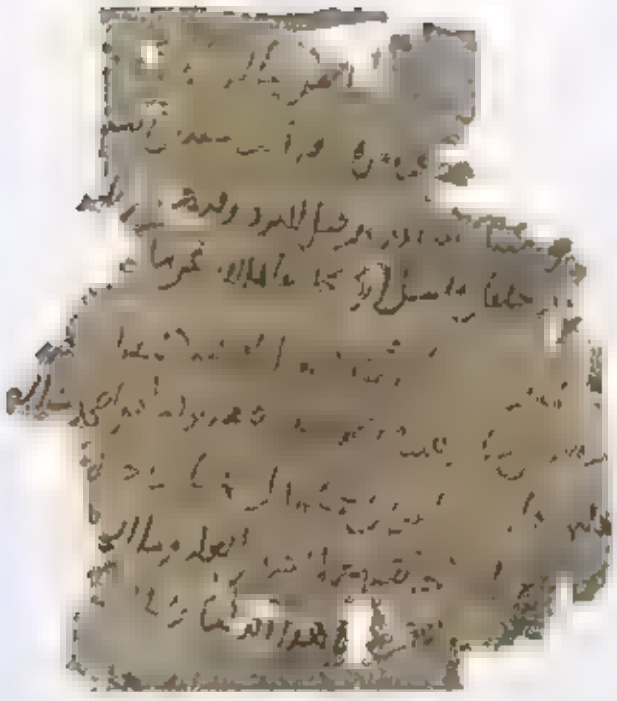

۱۷ رو

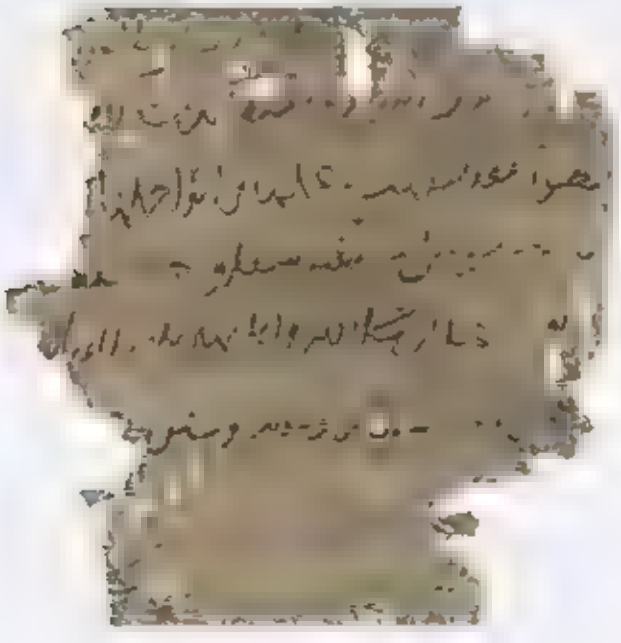

۱۷ پشت

۱۷۱. یک نامه و یک سیاهه
قرن سوم هجری

۱۸×۲۳ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۱ سطر پشت یک سطر در حاشیه بالایی در جهت عکس نوشته شده در میان متن ریختگی‌هایی است
شماره PPS. 224

رو در نامه به میراط و دیدرهای مکی شاره شده ی، آخر در راستای افق به عقب کشیده شده الف در کلمه ی دینار، الف محذوفه است
پشت در این روی برگه، دست کم دو متن وجود دارد سطر ۲ و ۳، عنوان نامه روی پاپیروس است شش سطر پایین، یک سیاهه دریافت کالا است
الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و ...، و ...، تقریب عمودی است

۱ متن فاقد تاریخ است. قلم نگارش نامه‌ی اول ظریف مر ر قلم سیاهه است د و د رانده‌ای عمودی رو به بالا دارد الف آخر رانده‌ی زیر خط کرسی دارد غالب حروف عمودی مانند الف ل و ک قدری به راست مایل اند ارتفاع حروف کوتاه است دومین کلمه‌ی سطر دهم نامه‌ی اول خط زده شده است سیاهه‌ی پشت برگه با فاصله‌ی زیادی از حاشیه‌ی بالای پاپیروس نوشته شده است قلم نگارش سیاهه به رحتی روی برگه حرکت کرده است کاتب سیاهه کامل به نگارش نداشته و حروف استحکام کافی ندارند

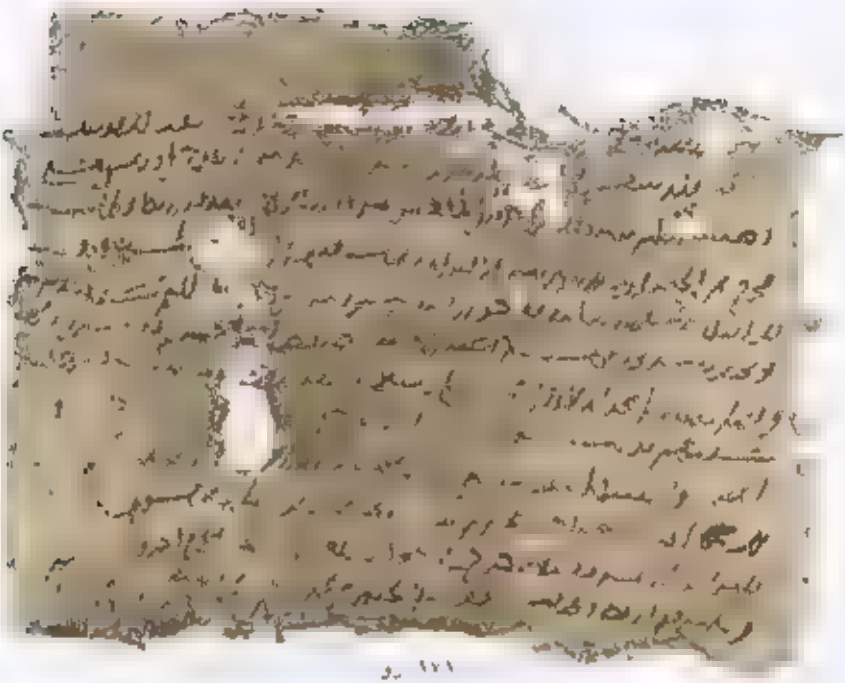

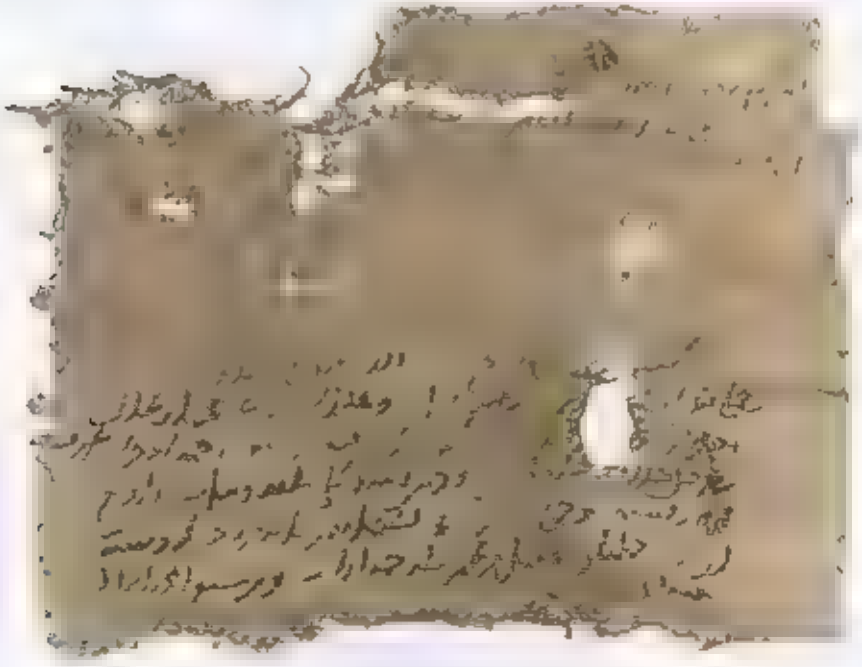

۱۷۲. نامه
قرن سوم هجری

۲۶×۲۱/۵ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو. بالای برگه از بین رفته است.
شماره PPS 307

رو در این نامه نه یک چوبین و کوسفند و چندین برگه پاپیروس (قراطیس) اشاره شده است. «ده و ده» تقریب عمودی و «ک» آخر در پایان سطر کشیده است.
پشت، خالی

۱۷۲ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. قلم نگارش نسبتاً خوب است. کاتب دقت و حوصله صرف کرده. ع هر دو کلمه‌ی مع سطر فهم کامل و پنجه سین آخر در کلمه‌ی هر سطر یازدهم برای پر کردن فضای سطر کشیده شده. نامه با دعای ابقاک الله ... و اتم نعمته علیک تمام شده است.

۱۷۳. سیاه مشق و یک نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۴×۱۹ سانتی‌متر. ۱۴ سطر رو و ۱۴ سطر پشت که یک سطر در حاشیه راست نوشته شده. راست متن رو و بالای متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS. 206

رو: «بسم‌الله» و سایر عبارات مصطلح در این روی پاپیروس سیاه مشق شده است. «الف آخر زائده زیر خط کرسی و «س» دندانه ندارد.
پشت: در این نامه که در آن به معامله‌ای اشاره شده «خ»، «ح» و «ع» به صورت یک خط منحنی باز و به جای الف مقصوره، الف کامل نوشته شده است[۱]

۱ متن فاقد تاریخ است. بعضی حروف نقطه دارند. سیاه مشق بسم‌الله در واقع در میان سطور باقی مانده متن دیگری نوشته شده که احتمالاً قدیم‌تر است. خط قدیم با قلم باریکی نوشته شده. دم ی آخر برگشته و زیر ی در کلمه ی فی سطر سوم در نقطه است. رسم‌الخط نامه‌ی بیشتر حاکی از سطح فرهنگی متفاوت و احتمالاً متصله زمانی در کتاب است. نحوه‌ی اتصال تحریری ح و خ به حرف ماقبل خود که نمونه ی آن در سطر اول، دوم، چهارم و پنجم دیده می‌شود این تصور را در مترجم به وجود می‌آورد که متن مزبور به زمانی متاخرتر از زمان مورد تحقیق مولف باشد. کلمه‌ای در میان سطر پنجم خط زده شده. نقطه‌گذاری به ندرت و ناپخته انجام شده است.

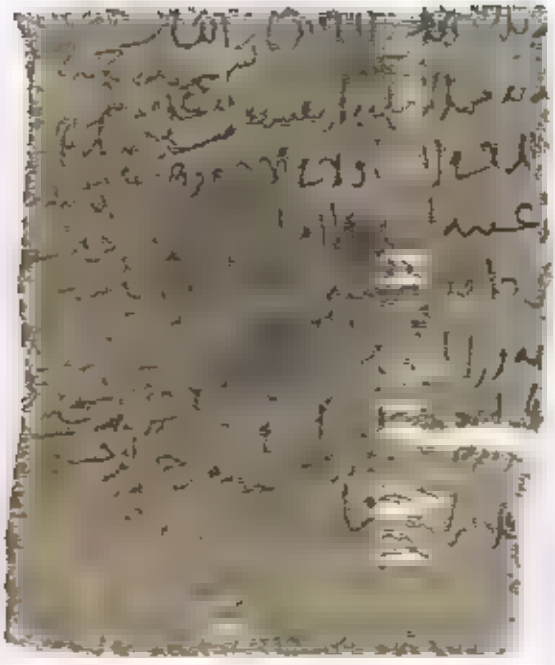

۱۷۲ رو

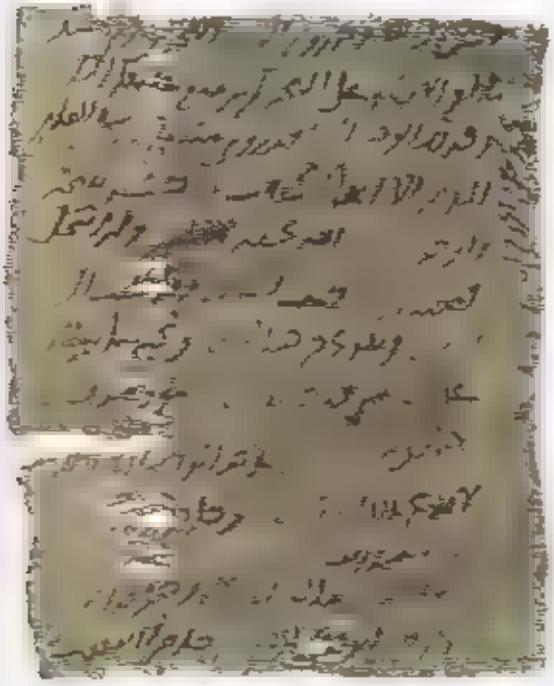

۱۷۲ پشت

۱۷۴. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۱۶ سانتی‌متر ۱۰ سطر رو و ۱۰ سطر پشت که یک سطر در حاشیه‌ی راست نوشته شده
بالا، پایین و چپ متن رو و بالا و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 239

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «ک» اول قوس‌دار و S شکل است
پشت: این بخش از نامه‌ی متن روی پاپیروس است و عبارات مصطلح و مشخص در آن نوشته شده

«اطال الله بقاءك طويلاً في الرحمه و انعم كرامته و جعلني من السوء فداءه»
«ه» تقریبا عمودی است[1]

۱. نامه فاقد تاریخ است. درجی حروف نقطه دارند. قلم صحیح و حرکت‌ها روی برگه کم است. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد و با دو مایل تشکیل می‌شود. حلقه‌ی حروف بسته است. دراعه قلم‌ها متفاوت است. پاپیروس از میان سطور نامه آویزان شده و سطرهای رو نیمه تمام مانده‌اند در حالی که انتهای سطور نامه پشت مخدوم و سطرها کامل‌اند. این متن با مسجه گرفتن نامه‌ی اول روی برگه پاپیروس بزرگ‌تر و کامل‌تر نوشته شده بوده که بعد از تکه شدن نامه‌ی پشت و اول روی آن نوشته‌اند. این مطلب به روشنی مخدوم می‌کند که نگارش پشت سمت چپ قبل از روی آن انجام شده است. آخر نامه با وضوح متن چندین عقب مانده‌تر و فشرده‌تر است. مثلا در نگارش روی نامه از تعداد قابل توجهی نقطه سود برده شده در حالی که در ممر پشت نقطه‌ای دیگر به ندرت دیده می‌شود. به راستی که گسودن گره نقطه در خط عربی بسیار دشوار می‌نماید. تفاوت نگارشی عمده‌ای میان دو متن نیست و به نظر می‌رسد میان نگارش متن اول روی برگه اختلاف زمانی زیادی وجود نداشته است.

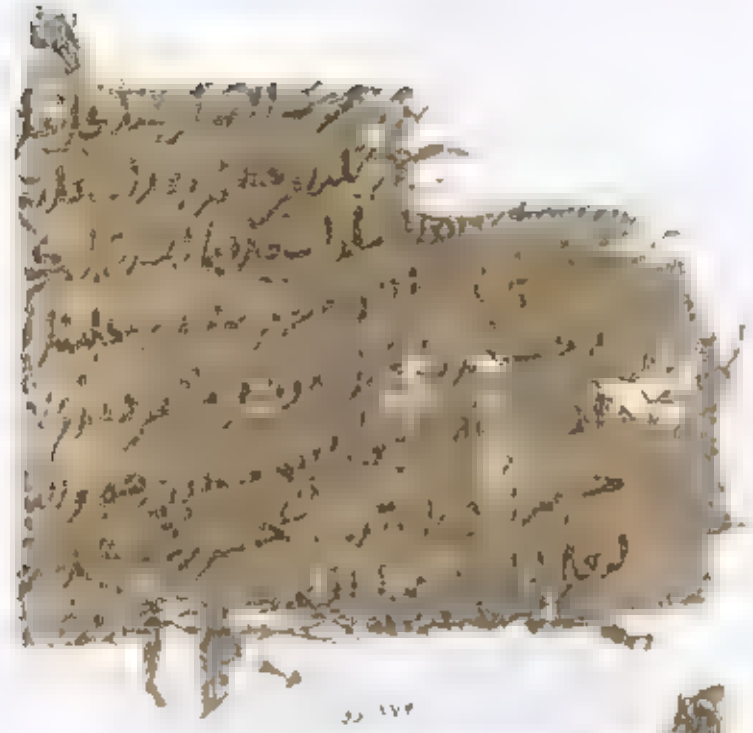

۱۷۲ رو

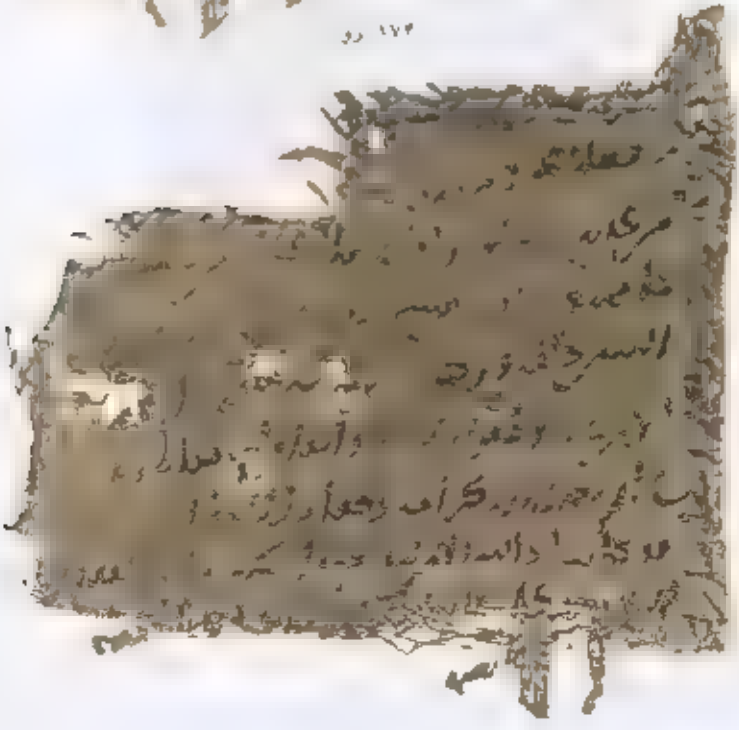

۱۷۲ پشت

۱۷۵. نامه
قرن سوم هجری

۵ ، ۱۰ × ۲۰ سانتی‌متر. ۱۳ سطر رو. یک سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده. بالا و چپ برگه از بین رفته است.
شماره: PPS. 345

رو. در نامه ادعیه مختلفی در حق مخاطب آمده و نویسنده به ابوالحسین سلام رسانده است «جمع الله بینی و بینک قبل الموت» (خدا ما را پیش از مرگ به هم برساند، سطر ۸)
در سطر آخر نامه آمده که نامه در روز جمعه نوشته شده است (کتب یوم الجمعه)
«س» و «ش» بی‌دندانه و بالای «ش»، خط صافی آمده است
پشت: خالی[۱]

۱. در سطر آخر به روز جمعه اشاره شده و جز آن تاریخی دیده نمی‌شود. برخی حروف نقطه دارند. نقطه‌های ش در کلمه‌ی ان شاءالله در اولین سطر باقی مانده روی برگه به صورت خط صاف نوشته شده‌اند. کاتب نوری نگارش دقیق و حرفه‌ای صرف کرده اما کاملا مسلط نبوده و دست‌اش کمی لرزیده است. الف حرف زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. ک سرکش ندارد و در زائده‌ی عمودی به بالا دارد. جمعه‌ی جمع به شکل ی بدون نقطه در سطر ششم و صورت شرطی ـ یعنی ن نچسبیده به بینی و بینک قبل از آن در سطر هشتم نوشته شده که موقف در شرح خود. ترکیبی در این دو جمعه ـ وارده است. اتصال ع و ح به حرف ماقبل خود محرزی است. ف آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

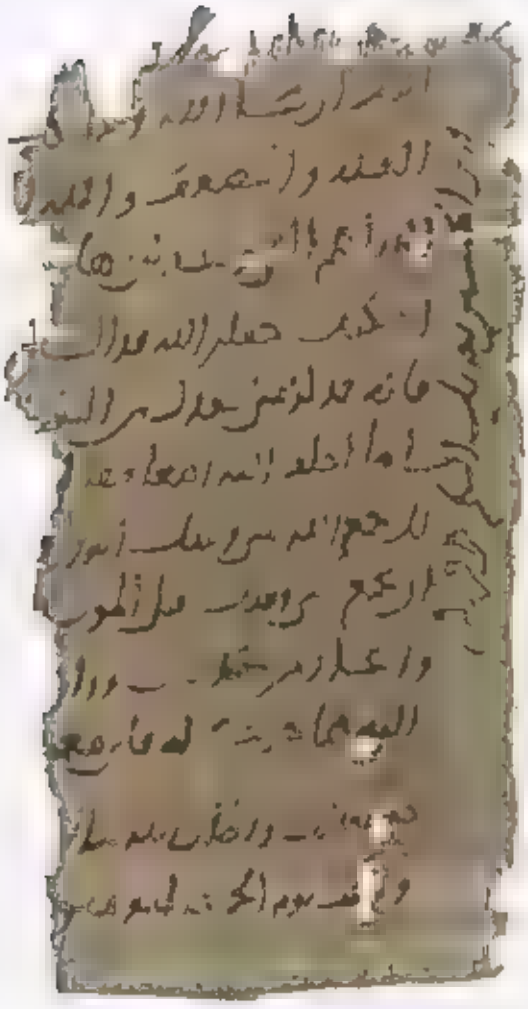

۱۷۵ رد

۱۷۶. نامه
قرن سوم هجری

۱۱×۵ ۱۸ سانتی‌متر، ۱۷ سطر رو، بالا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 242

رو در نامه به مبالغی بدهی بر حسب دینار و درهم اشاره شده. نویسنده به جای کلمات کلاسیک عربی «لم یق و لم اکن» صورت‌های «لم ابق و لم اکون» به کار برده است. «ی» آخر برگشته و در راستای افق کشیده است.
پشت خالی[۱]

۱. نامه فاقد تاریخ است. میانِ سطر دوازدهم و سیزدهم سه نقطه نوشته شده که تشخیص این که به کدام حرف یا حروف تعلق دارد دشوار است. حروف سنجکم کافی ندارند و قلم به رحمی روی برگه حرکت نکرده است. رسم خط کلمات عقب‌مانده است. گاه، شبیه د و قویس در نوشته شده (مثلاً و در کلمه درهم سطر ششم). گاه، زاویه دارد (مانند در سطر هفتم) و گاه عمودی است. اتصال ج و ح به حرف ماقبل خود تحریری است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. س و ش دندانه دارد.

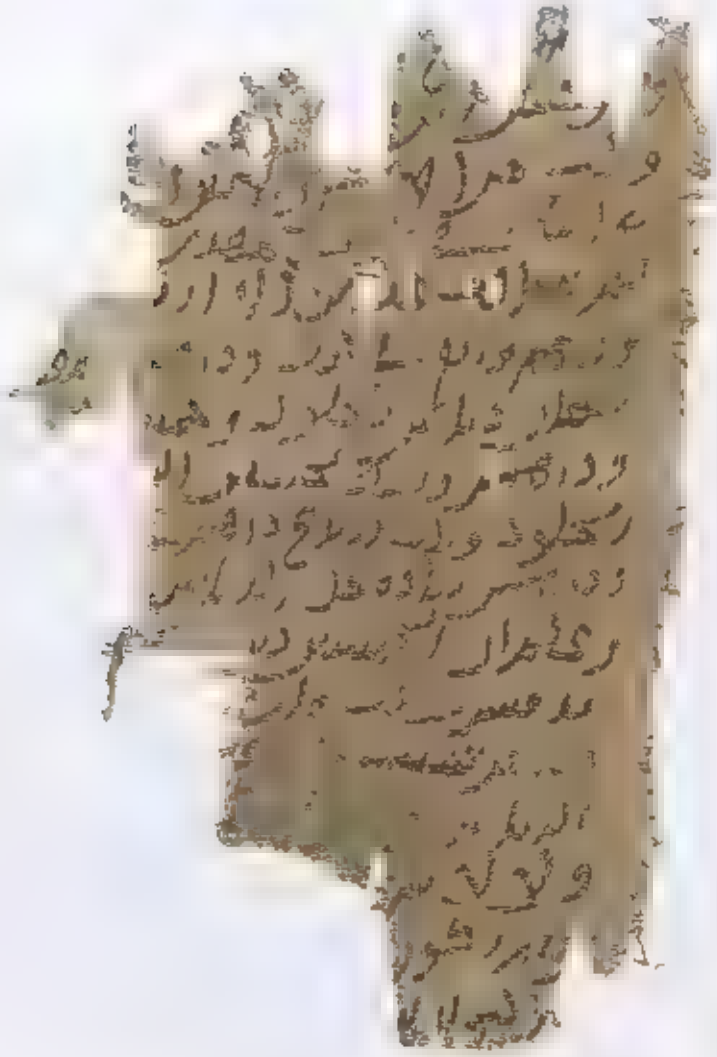

۱۷۶ رو

۱۷۷. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۲۵ سانتی‌متر، ۱۵ سطر رو که یک سطر بر حاشیه راست و دو سطر در جهت عکس نوشته شده است
شماره PPS. 245

رو. بیش‌تر محتوای نامه دعاست بر جمله «ابقاک الله» در ضمن به گندم نیز اشاره شده است
پشت خالی

۱۷۷ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. قلم ظریف است. سرجدی و خاصه سطور منظم است. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. کشش ندارد. هـ آخر به صورت زائده‌ای عمودی نوشته شده است

۱۷۸. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۱۳,۵ سانتی‌متر. ۱ سطر رو که یک سطر بر حاشیه راست نوشته شده و ۱۴ سطر پشت بالای متن رو و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 251

رو: در نامه‌ی اول گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت: نامه دوم با عبارت «اکرمک الله» آغاز شده و در آن به خادم که به معنی «برده» و گاه به معنی «خواجه» است اشاره شده در این رسم‌الخط پیوسته، «د» تقریباً عمودی است و «ب» «ت»، «ث»، «ن» و «ی» رسم‌الخط عادی ندارد[1]

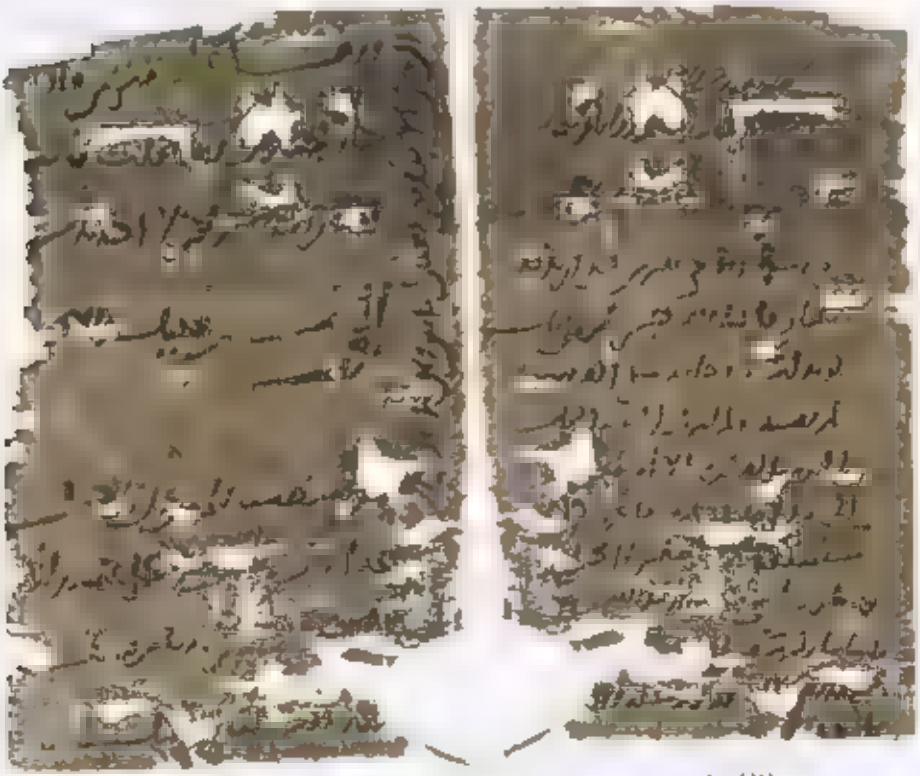

۱۷۸ پشت

۱۷۸ رو

۱ نامه ف فاقد تاریخ است بعضی حروف نقطه دارند حروف استحکام و استقلال کافی ندارند بین سطر چهارم و پنجم روی سند فاصله زیادی وجود دارد ک سرکش ندارد قلم نگارش متن پشت نازک‌تر است نگارش با عجله و کم دقت انجام شده د، ذ، ر و ز شبیه هم نوشته شده‌اند. ک سرکش ندارد

۱۷۹. یک سیاهه و یک نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۱×۲۲,۵ سانتی متر ۵ سطر رو و ۱۶ سطر به صورت سکه ای در جهت عکس متن رو در پشت پاپیروس. راست متن رو و پشت از بین رفته است
شماره PPS 240

رو: در سیاهه اعداد به حروف دکر شده. الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و دسته «ط» به راست مایل است
پشت: این نامه در مورد معاملات گوناگون است. «الذی دفع... الذی صار الیه»
«د» تقریباً عمودی است[1]

۱ متن فاقد تاریخ است. قرائت و تشخیص متن رو میسر نیست. قلم نگارش ظریف است. اتصال ح به حرف ماقبل خود نکامل یافته و بهمنه است. نگارش در سطر نحسب متن پشت. خلاف چند سطر بعد ما دقت و خوصنه انجام شده و جمعاً لا سراسر متن پشت به خط یک کاتب و جد میباشد. الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و کاتب برای اتصال الف آخر به حرف ماقبل قلم را از روی برگه برنداشته است. ع آخر کاملا پخمه و رشد یافته است. برخی حروف نقطه دارند. بالای س و ش خط صافی وجود دارد. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است. ک سرکش ندارد. ج در کلمه ی خمسه در سطر پنجم متصی شکل است. در سطر دوم و چهارم بین بعضی کلمات فاصله ی زیادی وجود دارد.

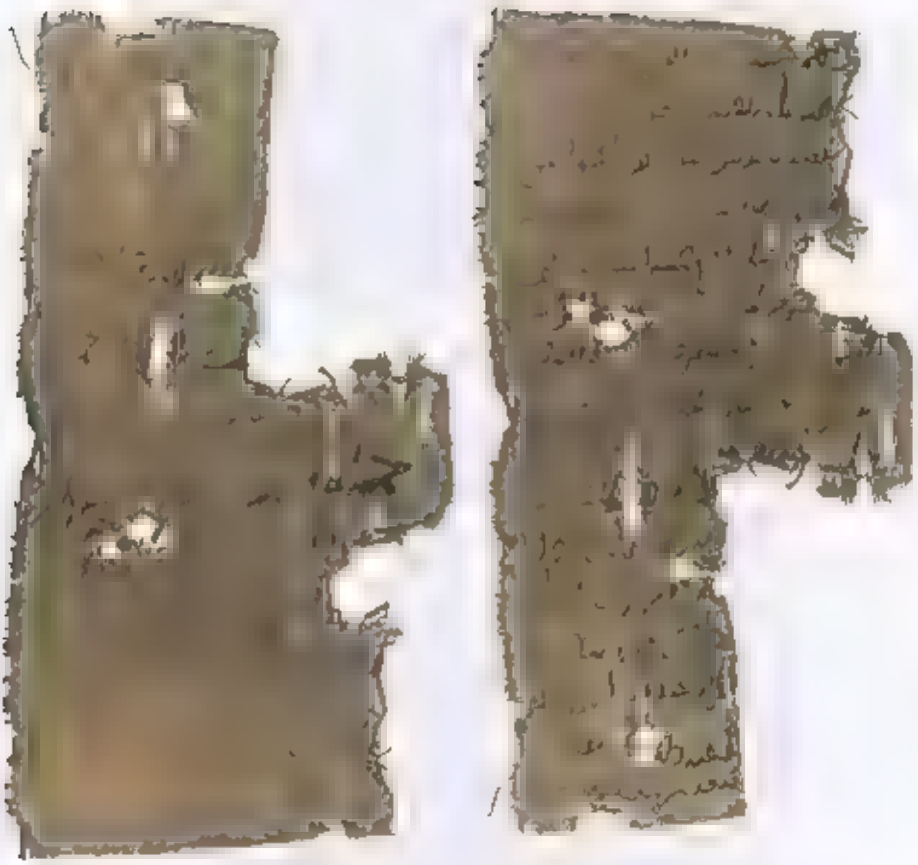

۱۷۹ پشت

۱۷۹ رو

۱۸۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۶×۱۷ سانتی‌متر. ۱۱ سطر رو و ۱۰ سطر پشت. بالا و راست متن رو و بالا و چپ متن پشت و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 247

رو: در سطر سوم نامه به ملوان مسیحی (الدونی النصرانی) اشاره شده. الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «س» و «ش» بی‌دندانه است
پشت: «نویسنده پس از سلام و احوال‌پرسی نامه را آغاز کرده است. «وصل کتابک» «نامه‌ات را دریافت کردم». در پایان به چند نفر سلام رسانده و در پی نوشت اطلاع داده در جایی که آن‌ها هستند گندم فراوانی روئیده است. «اقسم قائم عندنا غدیر واحمدلله». جمله بسیاری در حروف بار است و الف در کلمه‌ی «اصحابنا» در سطر ۸ الف محذوفه است

۱ نامه‌ها فاقد تاریخ و جز چند مورد فاقد مقصد است. نگارش با عجله و بی‌دقت انجام شده. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و د تقریبا عمودی است. اتصال ی به حرف ماقبل خود در سطر دوم و نهم و ناردهم مجزایی است. در سطر آخر نامه‌ی رو مجموعه عبده (عبد الله علی محمد النبی) و بعد از این کلمات مسمار پیوسته‌ی نوشته شده که قرائت آن‌ها میسر نیست. جلفه‌ی ع آخر در سطر ششم و قطعه نامه پشت بسیار درشت است. د و د تقریبا عمودی است. گاه نرم‌ی آخر برگشته است (فی در سطر دوم) و گاه کشیدگی ندارد (علی در سطر چهارم پشت).

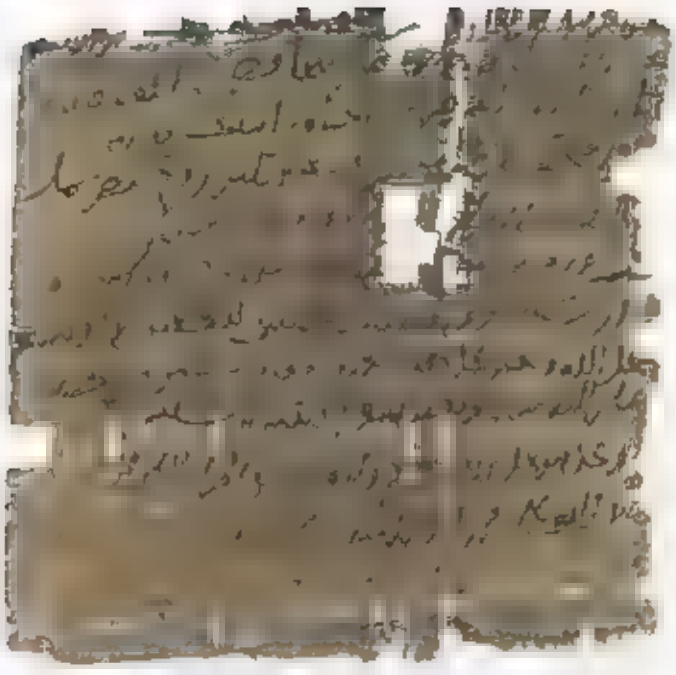

۱۸ رو

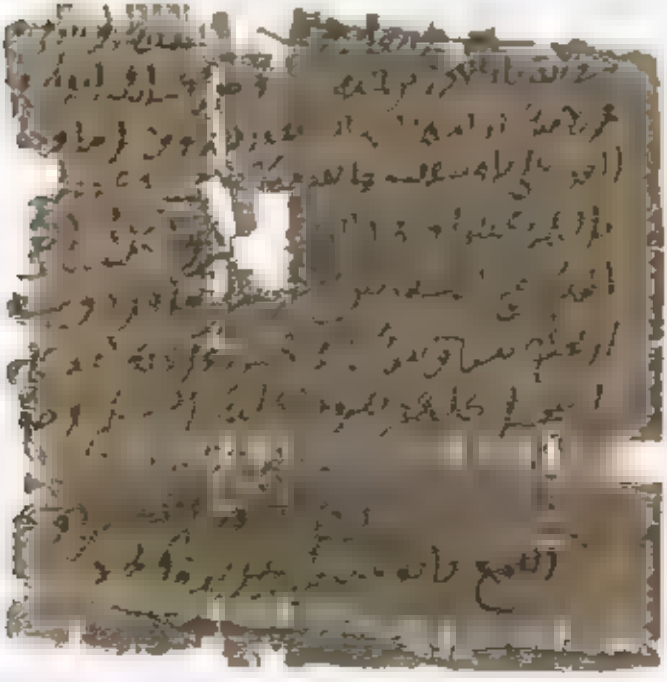

۱۸ پشت

۱۸۱. نامه
قرن سوم هجری

۱۱» ۲ سانتی متر ۱۷ سطر موازی عرض پاپیروس نوشته شده بالا و راست برگه و بخش هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 258

رو: «ده» تقریباً عمودی است
پشت: خالی

۱ من فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه‌ی حروف بسته است. د و ر زائده‌ای عمودی به بالا دارد. ک بدون سرکش است. الف حرر زائده‌ی پر خط کرسی دارد. م ی آخر برگشته و ع آخر رو به تکامل است. س و ش دندانه ندارد. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

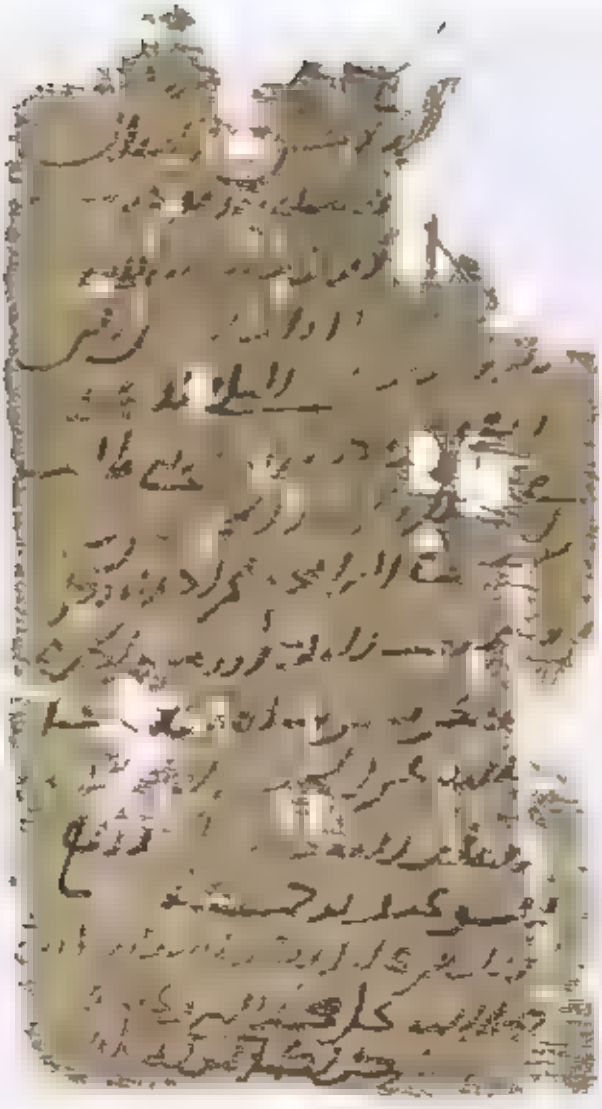

۱۸۱ رو

۱۸۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۲۴ سانتی‌متر. ۹ سطر رو و ۱۲ سطر پشت. بالای متن راست و پایین متن پشت و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است.
شماره PPS. 254

رو: نامه شامل سیاهه‌ای مربوط به برخی اجناس از جمله حجارهٔ (سنگ‌ها) اشاره شده «سته و عشرین حجارهٔ و ثلاثه قطعه» (بیست و شش تخته سنگ و سه قطعه)
«د» تقریباً عمودی و «س» دندانه‌دار است
پشت: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[۱]

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و نقطه است. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. دو در زائده‌ی عمودی به بالا دارد و ر و ق پایین تکنیک است. ع حجر تقریبی پنجه است. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است. (حجر در سطر پنجم و ششم رو) گاه‌ی حرف دم کشیده دارد. در نامه‌ی پشت نکته‌ی قابل ذکری نیست. گاه د زاویه دارد.

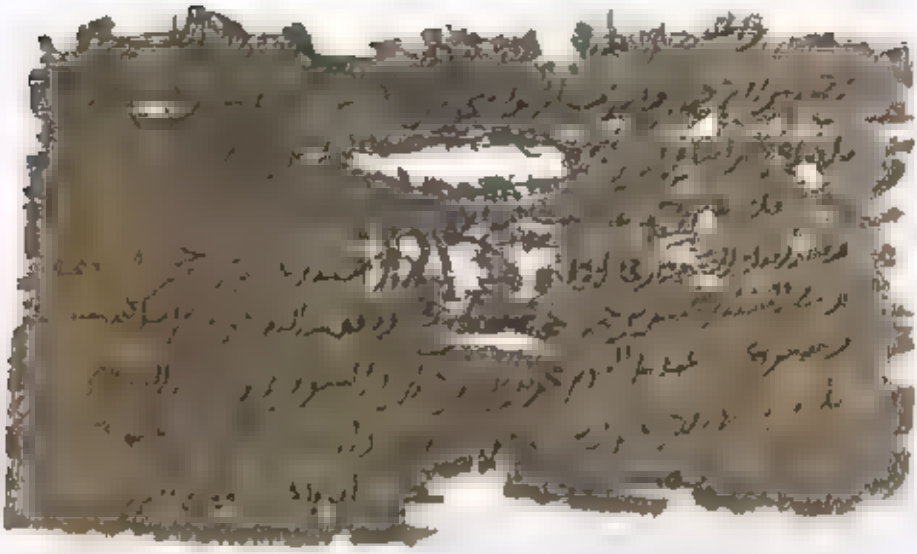

۱۸۲ ر

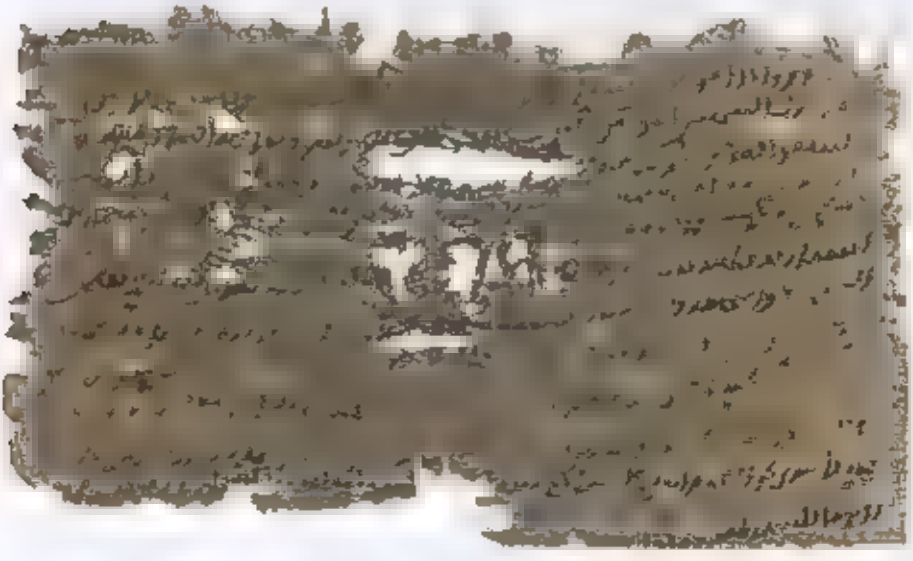

۱۸۲ پشت

۱۸۳. یک سیاهه و یک سند ترک دعوی
قرن سوم هجری

۱۷٫۵×۲۶ سانتی متر ۱ سطر رو و ۶ سطر پشت راست متن رو و بخشی از میان متن و بین رفته است
شماره PPS. 253

رو ارقام سیاهه با اعداد یونانی درج شده است گاه الف آخر واژه ی زیر خط کرسی دارد و «ک» اول نعلی شکل است
پشت. سند ترک دعوی مربوط به شخصی است به نام عبدالله بن جعفر[۱]

۱۸۳ رو ۱۸۳ پشت

۱ متن فاقد تاریخ است بعضی حروف نقطه دارند که به علت تراکم نوشتن قلم نگارش کوچک‌اند هر دو متن به یکدیگر الصاق شده‌اند در سیاهه ی رو مقادیر بر حسب دینار درج شده سیاهه به قرط شماره دارد ع اول واژه‌ی کوچکی به راست دارد د و ز اواسط دارد ر و ز قابل تفکیک است نگارش سیاهه ی پشت بی‌دقت و عجولانه انجام شده است اتصال ج به حرف مقابل خود مجزایی است

۱۸۴. نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۳۳ سانتی‌متر. ۸ سطر و یک سطر بر حاشیه‌ی راست. بالا و پایین برگه و بخشی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 313

رو. این قسمت، پایان یک نامه است. نویسنده به چند نفر از جمله «خواهرم ام‌الحسن و ابوالحسن» سلام رسانده و از مخاطب خواسته جواب نامه را بنویسد. «...» و «...» تقریبا عمودی و «س» ی نامه و خط صافی بالای آن است
پشت: خالی[1]

۱۸۴ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. بعضی حروف منقطه دارند. الف آخر واژه‌ی ربر خط کرسی دارد. برخی کلمات پیوسته‌اند. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است.

۱۸۵. یک نامه و یک نسخه‌ی کتابی
قرن سوم هجری

۵ ۱۲×۲۱٫۵ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو و ۹ سطر پشت. پایین و راست متن رو از بین رفته است
شماره PPS 244

رو: نامه این طور آغاز شده
«... و اطال بقاک و ادام عزّک و سلامتک»
کاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت: در نسخه‌ی کتابی الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد

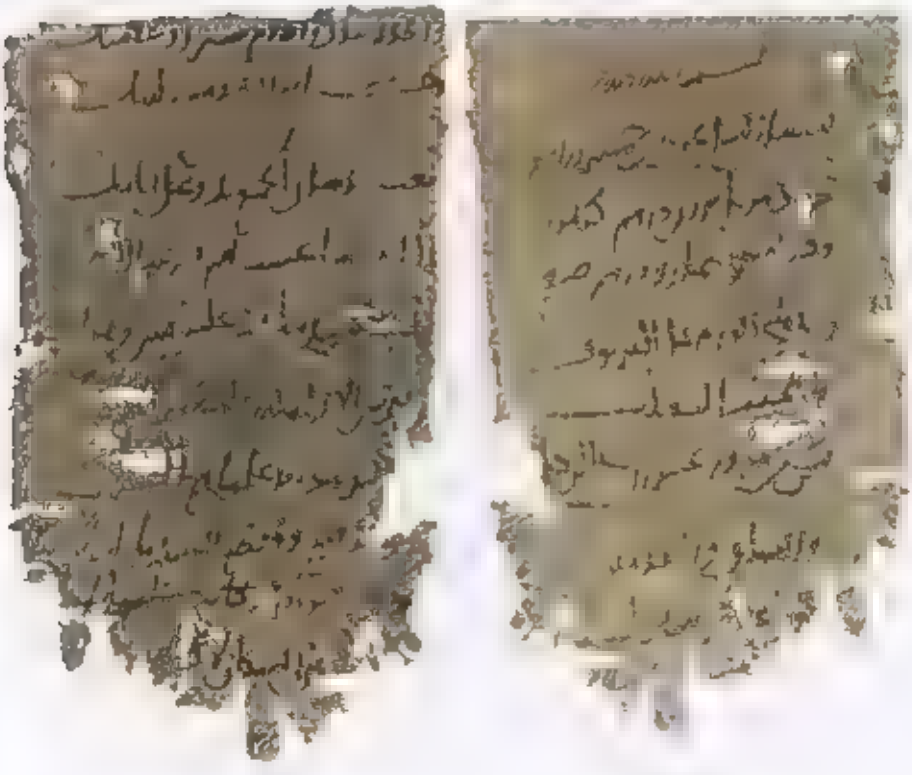

۱۸۵ پشت

۱۸۵ رو

۱ ممن فقد تاریخ است. دعای سطر اول نامه نشان می‌دهد که نویسنده در لغت عرک اشتقاق کامل ندارد. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. ص بی‌نقطه است. ک سرکش ندارد. انحنای ج به حرف ماقبل خود در سطر سوم تحویری است. بسته ط به راست مایل است. در سطر ششم نسخه‌ی کتابی به یعقوبی اشاره شده است.

۱۸۶. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۵ ۲۳ سانتی‌متر ۱۴ سطر رو و ۲ سطر پشت بالا راست برگه و بخشی از میان متن ر
بین رفته است.
شماره PPS. 299

رو نامه راجع به یک غلام و پرداخت مبلغی پول است ۰و اکتب [بخبرک] و انّک تسرونی بذلک»
(خبرت را به من بده و مرا شاد کن)
«د» تقریبا عمودی است
پشت. ابتدای عنوان باقی مانده است[1]

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است قلم نگارش خوش تراش نیست نگارش با عجله و کم دقت انجام شده ف آخر
زائده‌ی زیر خط‌گرسی دارد حلقه‌ی حروف دارای است ک سرکش ندارد ع آخر در کلمه‌ی جمیع در سطر دهم تقریباً
تکامل یافته و اتصال ح و ج در سطر نهم و سیزدهم تحریری است با این حال حروف و کلمات استقلال و استحکام
کافی ندارند. مترجم گمان دارد که با این همه نوع نگارش متنوع و متفاوت که هر سندی را به مستندی مجزا تبدیل
می‌کند باید کوششی هم برای شناسایی انواع ابزار نگارشی آن دوران انجام شود.

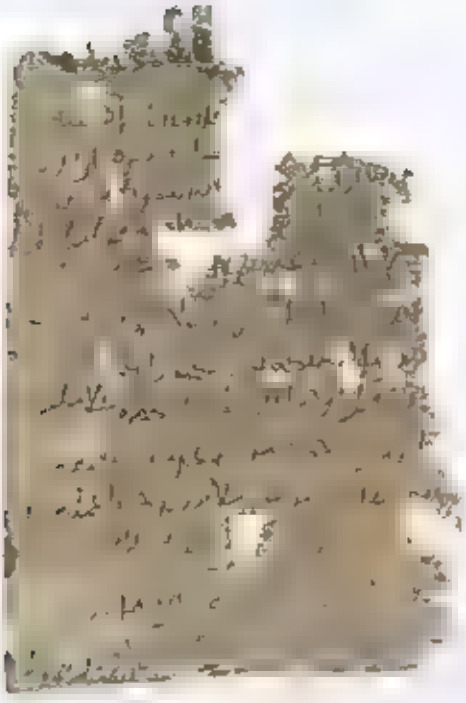

۱۸۶ رو

۱۸۶ پشت

۱۸۷. پاپیروسی که نامه‌ای روی آن نوشته شده است
قرن سوم هجری

۱۵×۱ سانتی‌متر. ۴ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. بالا و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 297

رو: نوشته‌های متن کم‌رنگ است. الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد
پشت: در نامه، الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «ی» آخر به عقب برگشته است[۲]

۱. نامه فاقد تاریخ است. درجی حروف مقطعه دارند. قلم به راحتی روی برگه تغزیده است. عجله کاتب باعث شده حروف و اتصال آن‌ها از هم دور شود. استاندارد فاصله نگیرند. ارتفاع حروف به یکدیگر مناسب ندارد. الف آخر شبیه زائده ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است.

۱۸۷ رو

۱۸۷ پشت

۱۸۸. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۲۰×۱۹ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو، بالای برگه و قسمت‌هایی از متن از بین رفته است
شماره PPS. 314

رو: این متن، ابتدای یک نامه است و نویسنده در آن به چند نفر سلام رسانده و نیز دعا در حق مخاطب، نامه را تمام کرده است. عالما دده و دده تقریباً عمودی و «س» و «ش» بی‌دندانه است.
پشت: خالی

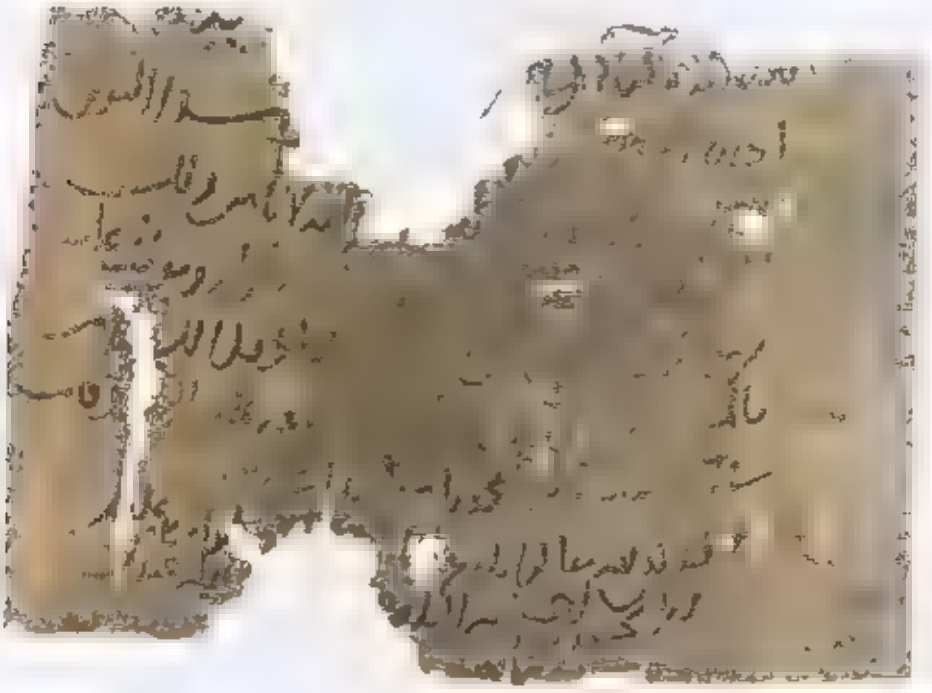

۱۸۸ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. بعضی حروف نقطه دارند. الف آخر واژه‌ی ربنا حمد گردی ندارد و کاما برای اتصال آن به حرف ماقبل قلم را روی برگه برداشته است. دم ی آخر برگشته است. بعضا ح به حرف ماقبل خود سطریری است.

۱۸۹. پاپیروسی که روی آن سیاهه ثبت شده است
قرن سوم هجری

۵ ۱۶×۵ ۱۵ سانتی‌متر، ۹ سطر رو که قعطه سطر در جهت عکس سایر سطور نوشته شده
بالا، پایین و چپ متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 279

رو: نوشته‌های متن بسیار کم‌رنگ و غیرقابل تشخیص است
پشت: در سیاهه زیر مخارج هزینه‌های خوراک و مبالغی بر حسب قیراط، درهم و دینار ثبت شده است
«د» تقریباً عمودی و الف در کلمه دینار، الف محذوفه است[1]

۱ متن رو فاقد تشخیص نیست و سیاهه تاریخ ندارد. قسم‌الیه بعدای سیاهه پیوسته نوشته شده. دقت کاتب در نگارش کم بوده است. حلقه‌ی حروف بسته است. دم ی آخر برگشته و سر بی‌ندامه است. برخی کلمات خط زده شده‌اند. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

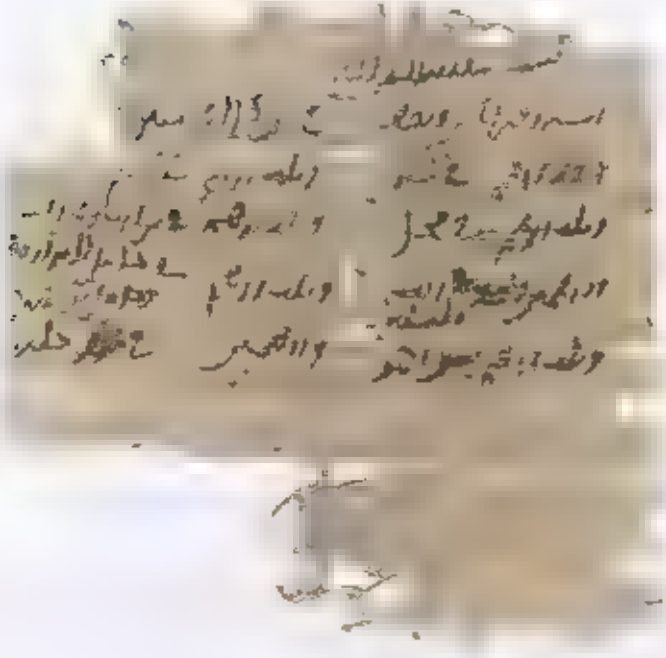

۱۹۰. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۲۳ سانتی متر ۵ سطر رو و ۹ سطر به صورت سکه‌ای پشت پاپیروس نوشته شده بالا و پایین متن رو و میان متن هر دو روی برگه از بین رفته است
شماره PPS 275

رو: بخش باقی مانده پنج سطر با فاصله‌های منظم است الف آخر مانده زیر خط کرسی دارد و «س» بی دندانه است
پشت: نامه دوم که به موضوع تجارت می پردازد با دعای اطال الله بقائک آغاز شده است

۱ نامه فاقد تاریخ است بعضی حروف در نامه‌ی اول نقطه دارند رسم خط نامه‌ی اول پخته و کاتب به نگارش مسلط داشته و شتاب وی در نگارش به میزانی رسیده است متصال = به حرف ماقبل خود در سطر اول و چهارم رو و تحریری و پخته است ۲ خط در سطر سوم رو تکامل یافته و کاتب از عهده‌های نگارشی بود برده است رسم الخط نامه‌ی پشت عقب مانده‌تر از نامه‌ی رو است کلمات استحکام و استقلال ندارند الف آخر مانده‌ی زیر خط کرسی دارد گاه زاویه دارد و گاه عمودی است ک متحرک ندارد نامه‌ی خوبی برگشته و بی دندانه است

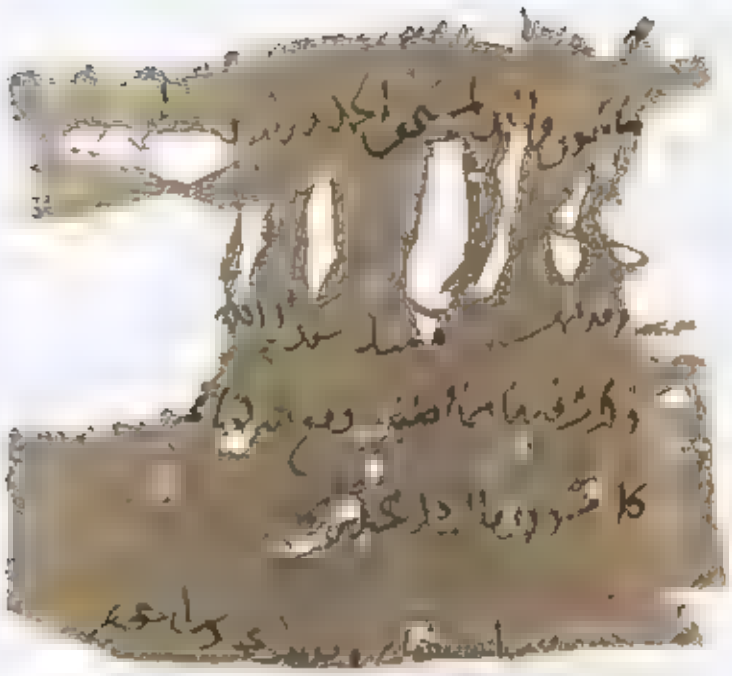

۱۹ رو

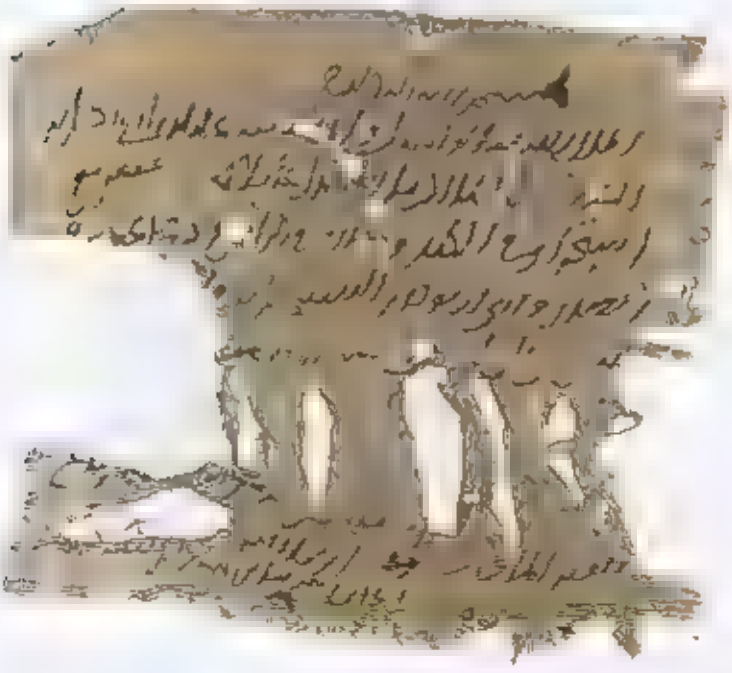

۱۹ پشت

۱۹۱. نامه
قرن سوم هجری

۵×۱۵ ۲۶ سانتی‌متر ۱۰ سطر موازی عرض پاپیروس در متن ریختگی وجود دارد
شماره PPS. 277

رو: نامه که به تجارت مربوط است با عبارت جعلنی الله فداک، آغاز می‌شود و به «ثوب» شارده شده «س» و «ش» بی‌دندانه است
پشت: حالی[1]

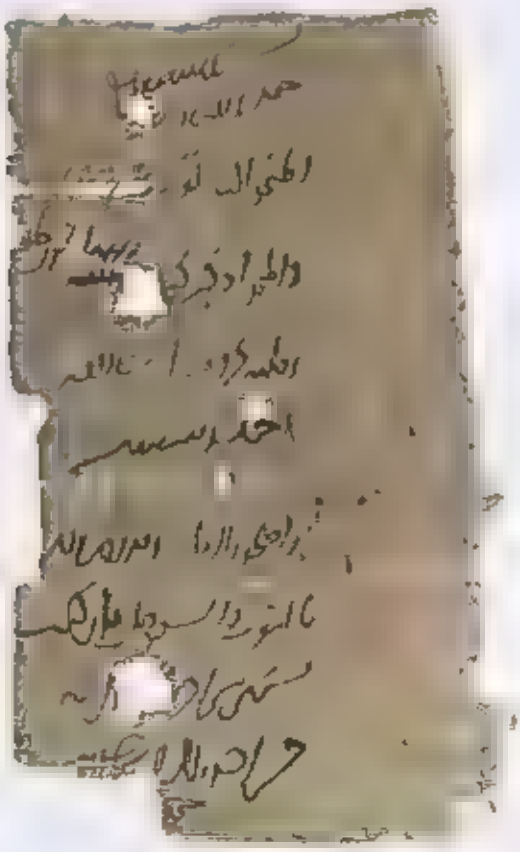

۱۹۱ رو

۱ نامه‌ها فاقد تاریخ‌اند بعضی حروف نقطه‌ [illegible] دو سطر اول که شامل بسم‌الله و حمد خدا است کج و بی‌دقت نوشته شده خرد و کشف دستخط و استقلال ندارد در سطر چهارم خط‌خوردگی دیده می‌شود

۱۹۲. ثبت یک معامله
قرن سوم هجری

۵ ×۷٫۵ / ۱۲ سانتی‌متر، ۱۲ سطر موازی عرض پاپیروس
شماره PPS 280

رو این سند مربوط به معامله‌ی الاغ (حمار) توسط علی‌بن جعفر است و با عبارت «هذا ما اشتری» (آن چه خرید) آغاز می‌شود. این نامه مشابه نمونه ۱۰۴ است که با همین دست خط و درباره‌ی معامله‌ی الاغ توسط علی بن جعفر نوشته شده است ... تقریبا عمودی است
پشت: خالی[۱].

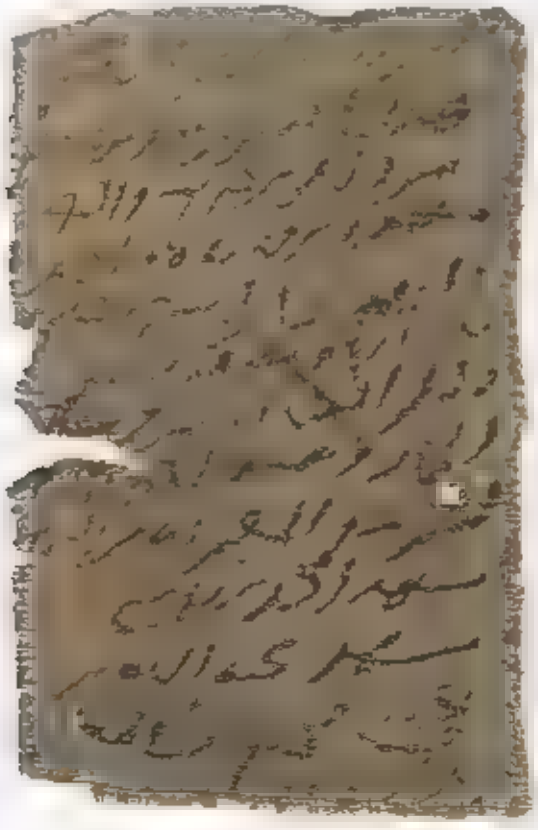

۱۹۲ رو

۱ سند فاقد تاریخ است. ب بسم‌الله و ی وسط در کلمه‌ی الیک در سطر سوم نقطه دارند. نگارش با عجله و بی دقت انجام شده. ب بسم‌الله صورت عادی ندارد و عمودی نوشته شده است. حلقه حروف صعبه است. س و ش دندانه و ک سرکش ندارد.

۱۹۳. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۹×۲ ۲۵ سانتی متر، ۱۸ سطر رو بالا، چپ و مرکز برگه از بین رفته است
شماره PPS. 261

رو: متن این نامه تجاری و درباره‌ی قایق‌های (قارب) چند نفر است
ته: تقریبا عمودی و بیش‌تر حلقه‌های حروف، بسته است
پشت: خالی[۱].

۱ نامه فاقد تاریخ است. ی در کلمه‌ی آن در سطر پانزدهم نقطه دارد. حروف و کلمات نسبتا منظم و استقلال دارند. برخی کلمات پیوسته‌اند. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. ک معمولا سرکش است. کلمه‌ی آسیاب در سطر آخر کشیده نوشته شده. صامتی در جمله‌ی دیگر در نامه دیگر شده‌اند. ه آخر شبیه زائده‌ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد.

۱۹۴. نامه
قرن سوم هجری

۱۲× ۱ سانتی‌متر، ۶ سطر رو و ۱ سطر پشت. چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 298

رو: نامه با عبارت «حفظک الله» آغاز شده. حلقه‌های حروف بسته است و بسم‌الله و اولین کلمه در نامه‌ی اول کشیده‌تر نوشته شده است.
پشت: یک سطر کم‌رنگ و ناخوانا در این بخش باقی مانده است

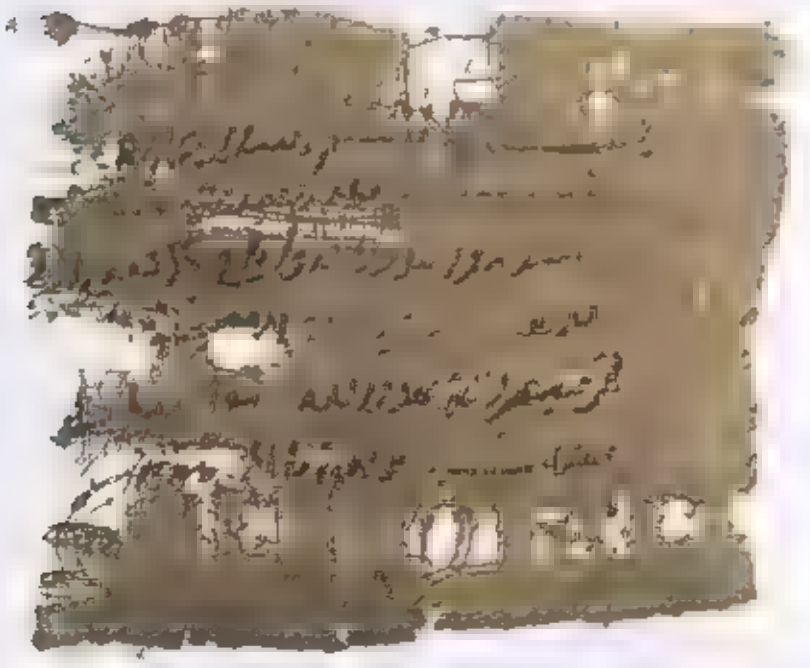

۱۹۴ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. ب بسم‌الله نقطه دارد. مابقی سطر سوم و چهارم نقطه‌ای دیده می‌شود که تشخیص حروف مربوط به آن میسر نیست. قلم صحیح بوده و به کندی روی برگه حرکت کرده است. الف آخر واژه‌ی زیر خط کریسمی دارد. دم‌ی حرف برگشته است. لت پشت پاپیروس که مؤلف انگلیسی به سطر ناخوانا و تکه یک آن اشاره کرده در کتاب مرجع نشان داده نشده است

۱۹۵. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۲×۱۷ ۲۴ سانتی‌متر. ۱ سطر رو و ۷ سطر پشت. بالای برگه و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 271

رو دو نامه‌ی ورن به گندم (قمح) شاره شده. دسته، ط، ط، و ع، آخر به طور ارسب نوشته شده است
پشت این قسمت پایان نامه‌ی دوم است. الف آخر رابده زیر خط کرسی دارد و ک، اول تعلی شکل است[1]

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه‌اند. رسم بخط اشتباهی است. قمح به نکدی روی برگه حرکت کرده است. نه آخر اندیه‌ی زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف عالیه نسبه است. کلمه‌ی در امضای سطر سوم خط زده شده است. ک سرکش ندارد. س و ش دندانه دارد. رسم‌الخط دو نامه نشان قرابت فرهنگی و زمانی نگارندگان آن‌هاست.

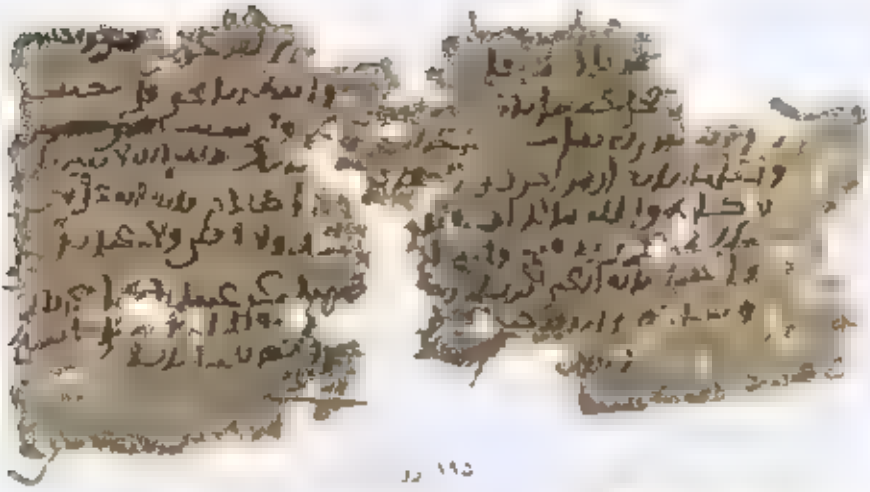

۱۹۵ رو

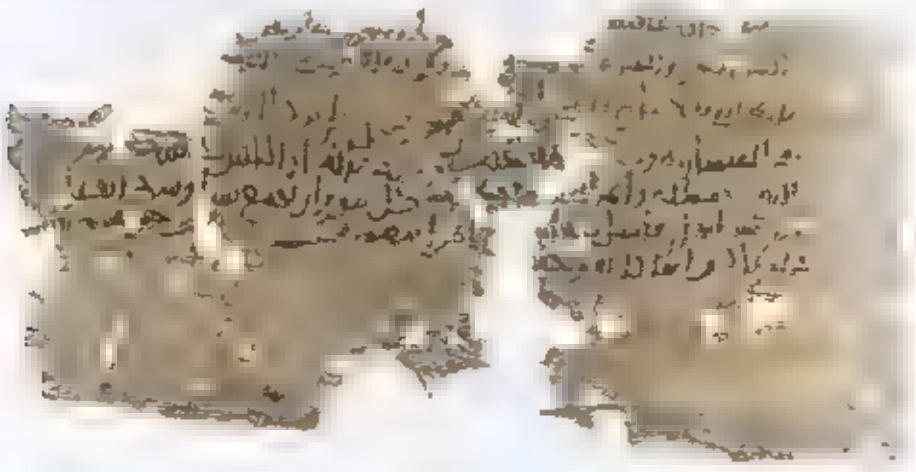

۱۹۵ پشت

۱۹۶. نامه
قرن سوم هجری

۱۸×۲۵ سانتی متر، ۱۳ سطر رو، بالای برگه از بین رفته است
شماره PPS 266

رو. موضوع نامه، تجاری و مربوط به گندم (قمح) سعد غلام و مردم روستا (اهل القریه) و چند نیک است. تنوین نشانه‌ی مفعول در جمله‌ی «قمحی ردیک عمّ شدید» در سطر چهار، حذف شده است. حلقه‌ی حروف بسته و «ده» و «ذه» تقریباً عمودی است.
پشت: خالی[1]

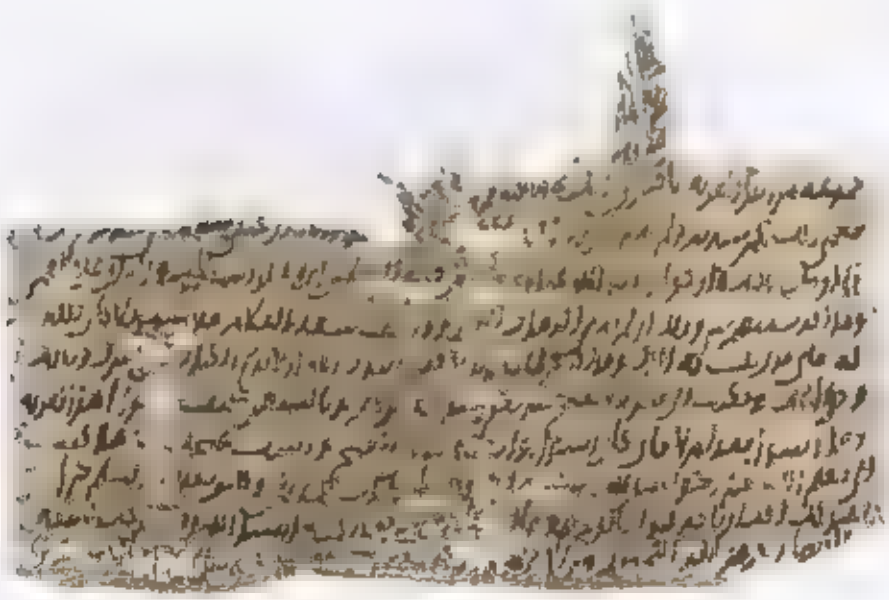

۱۹۶ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. بعضی حروف در این نامه بعضی نقطه دارند الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی ندارد و کاما برای امضای او به حروف ماقبل، علم را از روی برگه برمداشته است. ک سرکش و س و ش دندانه ندارد.

۱۹۷. نامه

قرن سوم هجری

۲۳×۱۳/۵ سانتی‌متر، ۹ سطر رو چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 272

رو در بخشی از نامه به پیکی که نامه را رسانده اشاره شده است «و الرسول یخرج لسعته» (نامه‌رسان الان حرکت می‌کند) پاپیروس در چند جا به طور افقی شکافته شده است «ی» تقریباً عمودی است.
پشت، خالی[1]

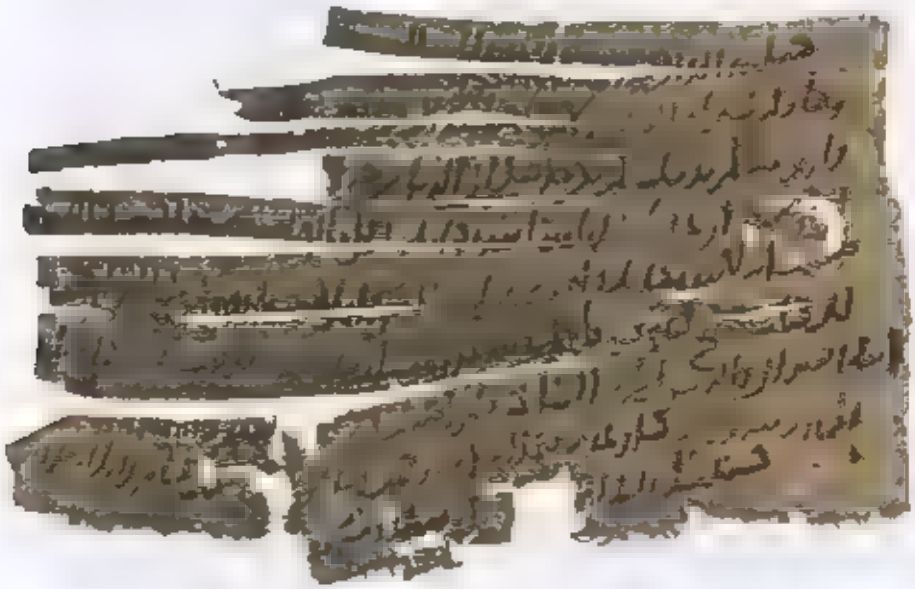

ر ۱۹۷

۱. نامه فاقد تاریخ و نقطه است قلم ضخیم بوده و کاتب عجولانه نوشته است نقب جزء زائده‌ی زیر خط گویی دارد که بدون سرکش و سر و ش می‌نماید است خنثه‌ی حروف بسته و متصارح و ح به جزء ماقبل خود تحریری است

۱۹۸. نامه
قرن سوم هجری

۱۷×۳۲٫۵ سانتی متر. ۷ سطر رو و ۲ سطر پشت. پایین برگه و بخشی‌هایی از متن متن در بین رفته است
شماره PPS. 381

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت متن دالا عنوان نامه‌ی روی پاپیروس است. پایین برگه آثاری از بقایای یک سطر در جهت مخالف دیده می شود که احتمالا دنباله‌ی نامه روی پاپیروس است

۱. نامه فاقد تاریخ است. متن نامه در کمی فاصله از همان سطر بسم‌الله عاز شده است. قلم نگارش صحیح و به کندی روی برگه حرکت کرده است. الف آخر زائده‌ی زیر خط کرسی دارد. برخی حروف نقطه دارند و بعضی نقطه‌ها ناشناس‌اند. حلقه‌ی حروف بسته است. سر و ش یکسانه ندارد. بالای س خط‌ها فرق دارد. دور شعله ند

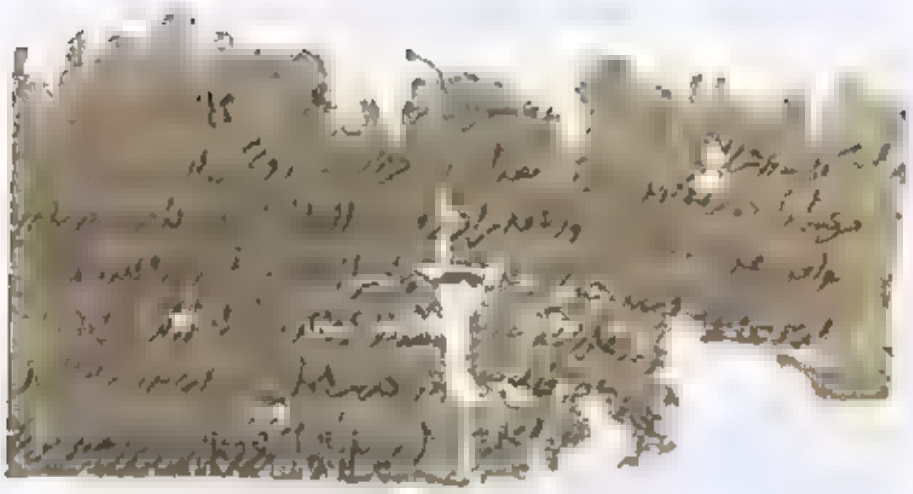

۱۹۸ رو

۱۹۷ پشت

۱۹۹. نامه
قرن سوم هجری

۳۲×۱۷ سانتی متر، ۶ سطر رو نحش هایی از متن متن ار بین رفته است
شماره PPS. 324

رو در بن نامه کوتاه، به علامی که نامه را تحویل می دهد اشاره شده است متن نامه بلافاصله بعد از «بسم الله» آغاز شده و سلام یا دعای خیری در آن دیده نمی شود
نوشته شده تقریباً عمودی است
پشت خالی

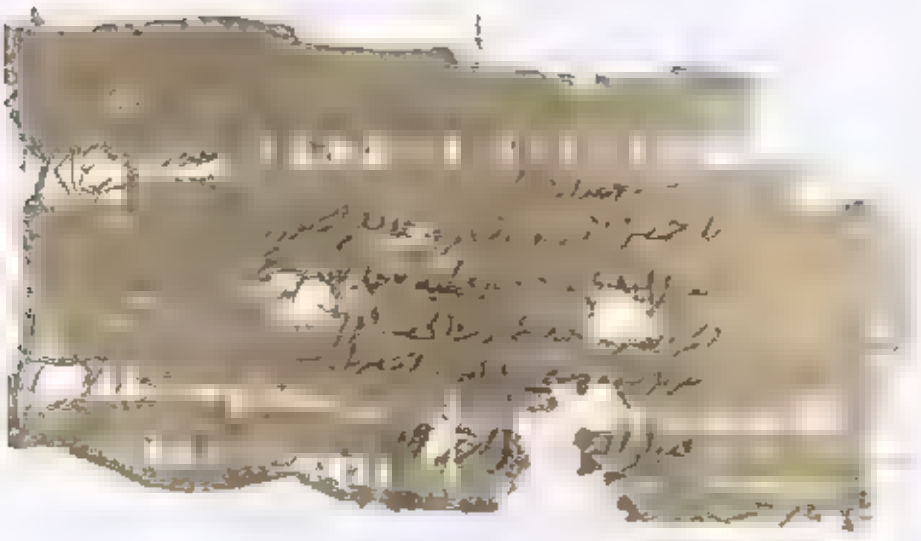

۱۹۹ رو

۱ نامه فاقد تاریخ است نگارش با عجله و بی دقت انجام شده الف جر زائدی زیر خط کوسی دارد س و ش شبیه و یک سرکش ندارند ر و د مفروض عمودی است احتمالاً ح به حرف ماقبل خود تحریری شد

۲۰۰. دو نامه و یک سیاه مشق
قرن سوم هجری

۵ ۱۶×۱۱ سانتی متر، ۵ سطر رو و ۱۴ سطر پشت. نامه پشت موازی عرض پاپیروس و در نتیجه عمود بر سطور متن روی برگه نوشته شده است. بالای متن رو و بالا، پایین و چپ متن پشت از بین رفته است.
شماره PPS 263

رو: متن این روی برگه پایان یک نامه و سیاه مشق است
پشت: نامه دوم درباره‌ی پرداخت مبلغی پول است. در نامه به چندین قطعه زمین زراعی بر حسب غدان و در قرط و به [illegible] حرجه الوبی (مزار) و ابوعبدالله اشاره شده است. رسم‌الخط نامه با دقت و طبق اصول معمول نوشته شده است
«ن» مقرر رویه دار است، «س» بی دندانه و «الف» در کلمه‌ی دینار، الف محذوفه است

۱ نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند کاسب دقت و حوصله صرف کرده تا بین خان تسلط کافی به نگارش نداشته است. الف آخر واژه‌ی زیر خط کرسی دارد. س دندانه و ک سرکش ندارد. ع ی برگشته و حلقه‌ی حروف بسته است

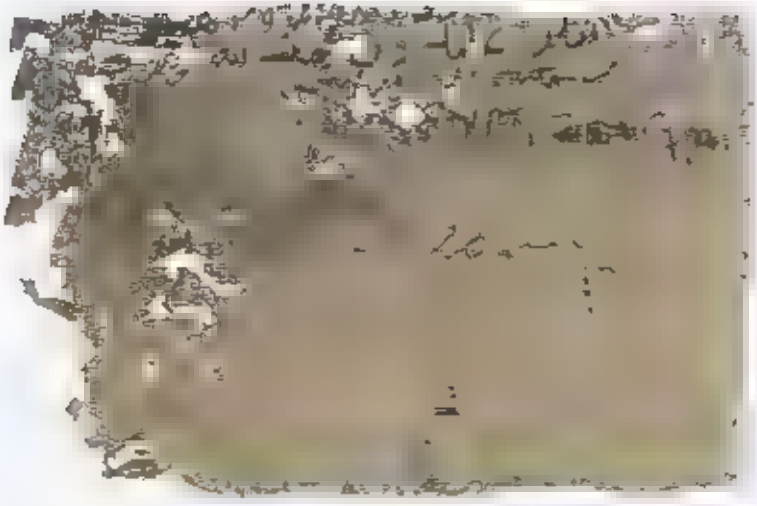

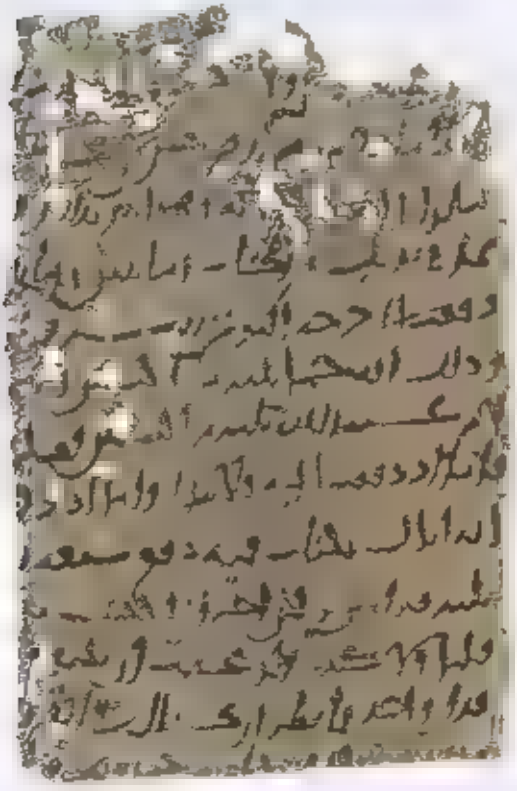

۲۰۱. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۹,۵ سانتی‌متر. ۱۴ سطر رو که سه سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده است.
شماره PPS. 306

رو: نامه با عبارت «جعلت فداک» آغاز می‌شود و به قسطاط و افرادی به نام جعفربن مسلم، جعفر بن محمد ابومحمد، و ابوالفضل جعفر اشاره شده است.
«ده» و «ذه» تقریباً عمودی و «س» بی‌دندانه و خط صافی بالای آن است.
پشت: خالی[1]

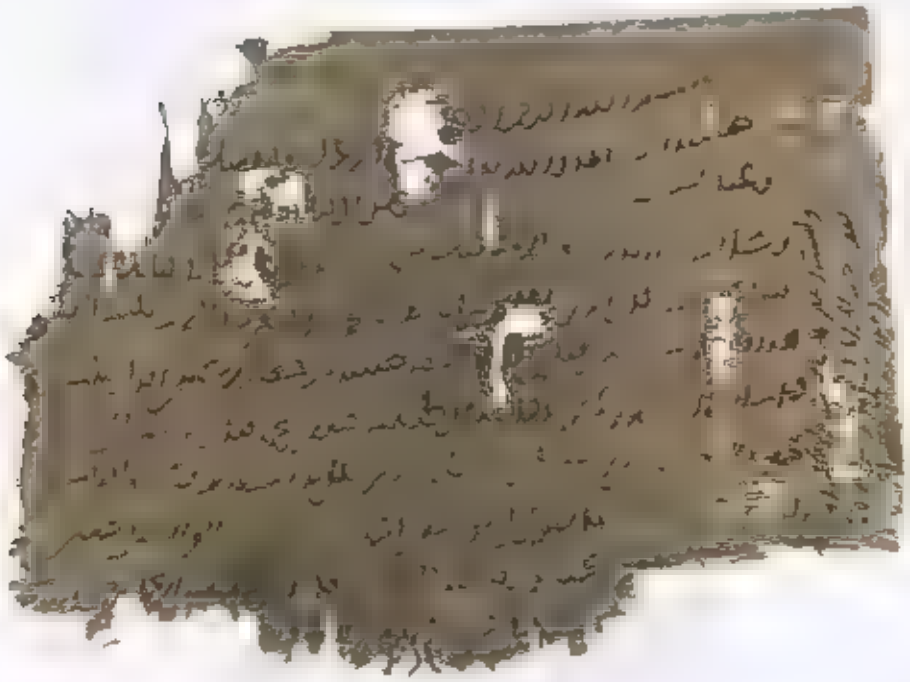

۲۰۱ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف مقطعه دارند. رسم‌الخط ابتدایی است. الف آخر واژه زیر خط کوسی دارد. د و ذ تقریباً عمودی و حلقه‌ی حروف بسته است. ک سرکشی دارد. اتصال ح به حروف ماقبل خود در سطر پنجم، هفتم و نهم مجزایی است. در این نامه در روی سطر در سطر ششم دبیر همان علامتی را می‌بینیم که در نامه‌های دیگر برای حرف «شین» به کار رفته است[۱۲].

۲۰۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۲۱ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو که یک سطر در حاشیه‌ی راست نوشته شده و ۱۶ سطر پشت متن پشت موازی عرض پاپیروس و در نتیجه عمود بر سطور متن روی برگه نوشته شده است بالای متن رو و بخش‌هایی از میان متن دو روی برگه از بین رفته است
شماره PPS 303

رو نامه اول با دعای نویسنده در حق مخاطب آغاز شده است «حفظک الله و ابقک» گاه بف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «ه» در کلمه‌ی محمود (سطر ۳) عمودی و «ک» اول قوسی به راست دارد و بدون سرکش است
پشت. نامه با عبارت «صبحک الله» آغاز شده الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «ک» اول قوسی به راست دارد و بدون سرکش است[۱]

۱ نامه فاقد تاریخ است ی وسط نقطه دارد قلم نامه رو صحیم در از قلم نگارش نامه پشت است رسم‌الخط نامه پشت و رو دوری فرهنگی و زمانی کاتبان آن را نشان می‌دهند

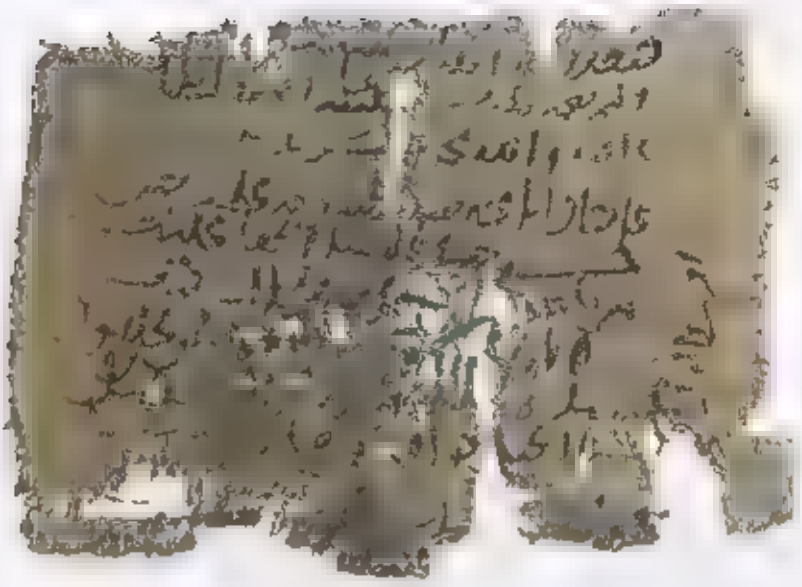

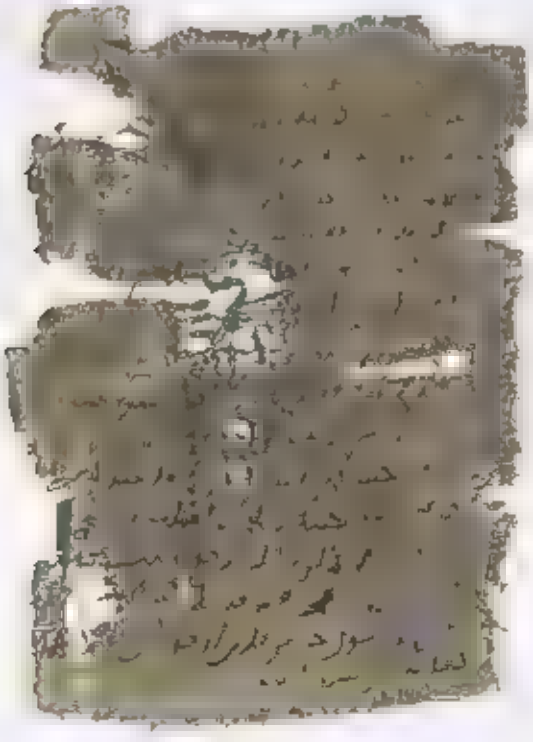

۲۰۳. یک نامه و یک سیاه مشق
قرن سوم هجری

۲۲×۱۳/۵ سانتی‌متر. ۹ سطر رو و ۶ سطر پشت. پایین و راست متن رو و پایین و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 311

رو: این متن، آغاز یک نامه است
پشت: سطر دوم، عنوان نامه روی پاپیروس است و پنج سطر باقی که با حروف درشت‌تر نوشته شده، دو بسم‌الله دارد و آغاز یک نامه است[1]

۱. نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند، نقطه‌های بی‌شمار هم قرار دارند. قلم نگارش ظریف بوده است و به دنبال‌نویسی است که بسیار خلقی‌ی حروف بسته است. رسم‌الخط پشت برگه درشت، کم‌رنگ و عقب افتاده در آن رسم‌الخط نامه است. وجود دو بسم‌الله در پشت نامه، احتمالاً در این باب است که دو بار مورد استفاده بوده است.

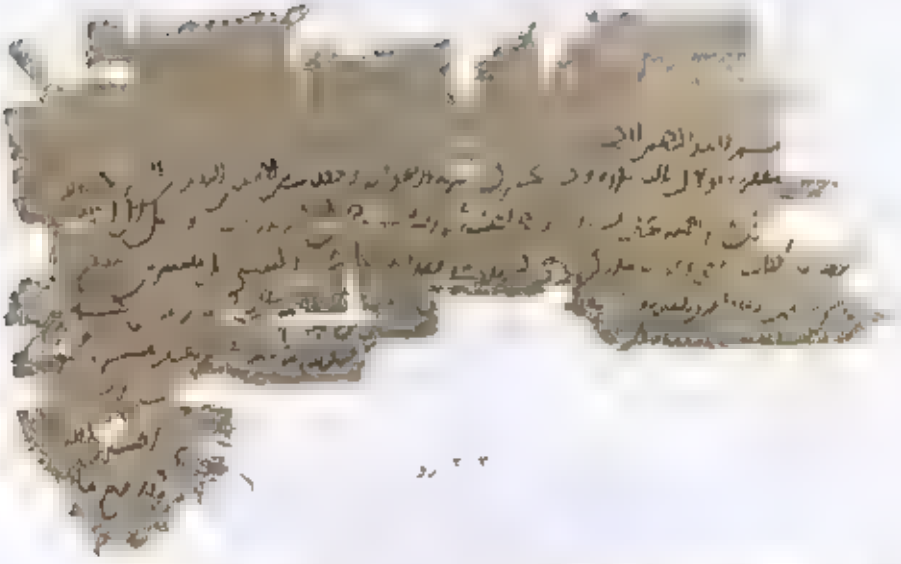

۲۰۳. نامه
قرن سوم هجری

۹×۳۳ سانتی‌متر، ۴ سطر رو، پایین برگه از بین رفته است
شماره PPS. 392

رو: بین متن آغاز یک نامه است و به عبارت «اطال الله بقاک» آغاز شده است
الف «حر» زائده زیر خط کرسی ندارد «س» و «ش» سی‌دندانه است
پشت: خالی[1].

۲۰۳ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف، نقطه و زیر «بسم الله» این نامه به کلی صورت عامیانه‌ای دارد. دعای «اطال بقاه» نیز بی‌پیرایه نوشته شده است. دو نقطه کنار هم به صورت خصی کوتاه و سه نقطه «ش» در کلمه «شاه» در سطر سوم به صورت یک خط صاف و نقطه‌ای بالای آن نوشته شده. در میان کلمات سطر دوم و سوم فاصله هست.

۲۰۵. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۰×۱۸ سانتی‌متر، ۱۶ سطر رو و ۱۵ سطر پشت که یک سطر در حاشیه راست نوشته شده بالای هر دو متن و بخشی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 310

رو: در نامه‌ی اول به سعد و امر الرومی و معامله‌ی چند ردا (اربسه) اشاره شده. نامه با دعای «بقائک لله و حفظک و اکرمک» تمام شده است. الف آخر را شبیه زیر خط کرسی دارد و «د» تقریب عمودی است.
پشت: در نامه‌ی دوم به تحویل کالاهایی اشاره شده است. «انک اعرف العلام باحصار الجمیع». الف آخر را شبیه زیر خط کرسی دارد. «د» و «ه» تقریبا عمودی است.

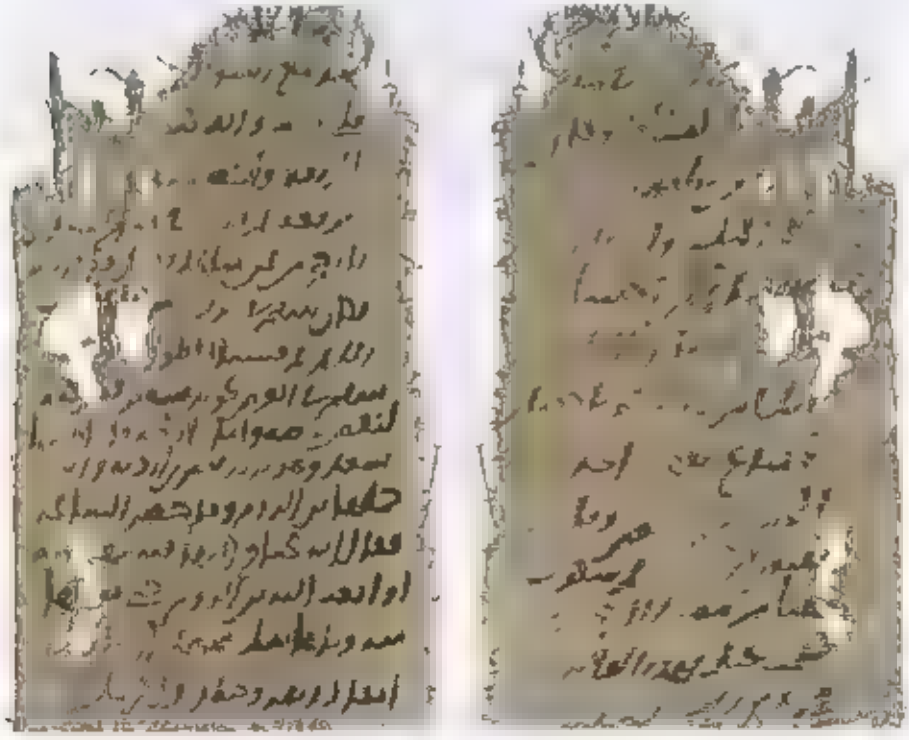

۲۰۵ پشت

۲۰۵ رو

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و در چند مورد فاقد نقطه است. نگارش با دقت و حوصله انجام شده اما فاقد شاخصه‌های زیبا شناسانه تحریری است. قلم هر دو کاتب صحیح مرده و در نامه پشت به کندی روی برگه حرکت کرده است. الف آخر را شبیه زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف نسبه است که سرکش ندارد. سر و شکم دندانه دارد. دم‌ی آخر برگشته است.

۲۰۶. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۲۵×۸ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو که سه سطر آن بر حاشیه‌ی راست و یک سطر بر حاشیه‌ی چپ نوشته شده است و ۴ سطر پشت. بالا و پایین متن رو و پایین و پشت متن چپ و بخشی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 316

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد.
پشت متن پشت عبارت یک نامه است که با عبارت «جعلت فداک یا مولای» آغاز شده است «ی» آخر کاملاً به عقب کشیده شده است[1].

۲۰۶ رو

۲۰۶ پشت

۱ نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. رسم‌الخط بسیار استادانه است. ریز ی هر دو کلمه‌ی قرار در سطر اول پشت دو نقطه کنار هم قرار دارند. در سطر دوم نقطه دارد. در پشت، نامه خطمه ابتدایی قید شده در متن انگلیسی چندان به وضوح دیده نمی‌شود.

۲۰۷- دو نامه و متن یک دعا
قرن سوم هجری

۵ ۱۲×۹/۵ سانتی‌متر، ۱۰ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. ریختگی‌هایی در میان متن است
شماره PPS. 335

رو: دو متن مختلف در این قسمت دیده می‌شود. متن دوم در جهت عکس سطور متن اول نوشته شده است. متن نخست، نامه‌ای پنج سطری است و با جوهر سیاه نوشته شده. متن دوم دعایی است که چندین مرتبه کلمه الله در آن تکرار شده و با جوهر قهوه‌ای نوشته شده است. الف آخر رانده زیر خط کرسی ندارد.
پشت: در نامه‌ی پشت «ده و ...» تقریباً عمودی است

۱. نامه فاقد تاریخ است. قلم به راحتی روی برگ لغزیده اما متن بی‌نظم است. سر و ش نامه بنا یر و خط صافی بالای آن قرار دارد. نامه‌ی دوم با عجله و بی‌دقت نوشته شده. حروف و کلمات استقلال و استحکام ندارند. ک سرکش ندارد. کلمه‌ای در انتهای سطر پنجم پشت خط زده شده است.

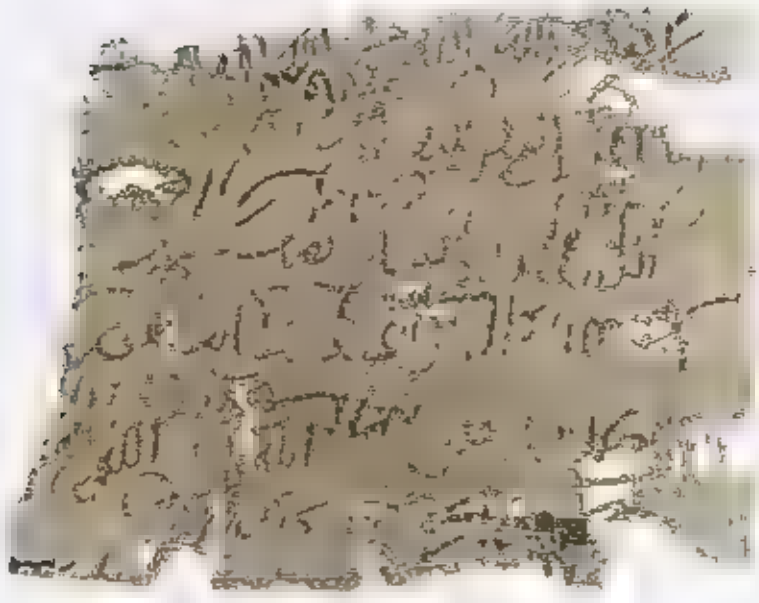

۲۷ رو

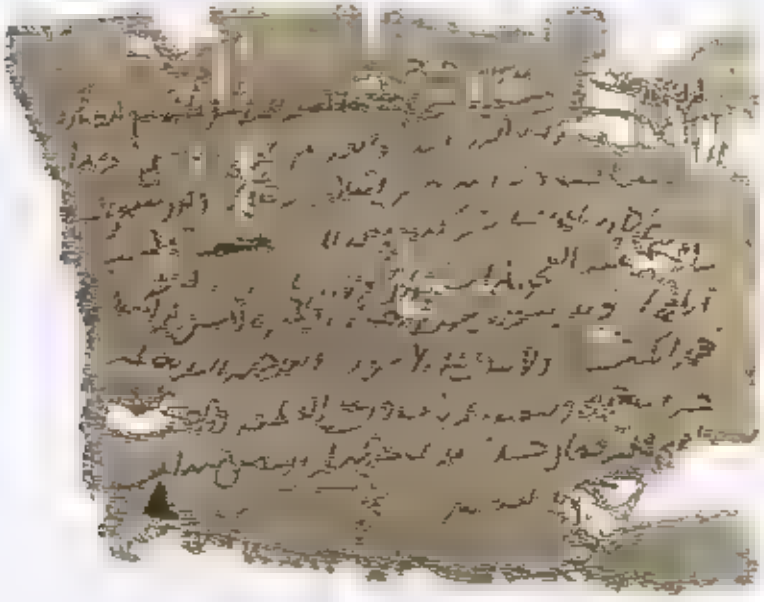

۲۷ پشت

۲۰۸. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۶ ۱۸ سانتی‌متر. ۸ سطر رو و ۱ سطر پشت. رسم‌الخط رو و بخشی بزرگی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 321

رو: متن نامه کامل، ولی ناخوانا است
پشت دو متن این روی پاپیروس بخشی از عنوان نامه روی پاپیروس است. نام فرستنده در بالای برگه و باقی پایین و در جهت عکس نوشته شده است. دو متن دیگر، که یکی چهار سطر و دیگری سه سطر است به طور عمودی و در سمت چپ و راست برگه نوشته شده است. در پایان سه سطر اول متن سمت چپ علامت دایره‌ای شکل آمده است

۱ متن فاقد تاریخ و نقطه است. حنفه‌ی حروف بسته است. الف حرف ابتدای زیر خط کرسی دارد و در انتهای عمودی به بالا دارد. ک سرکش ندارد. ه حرف شمه زاینده‌ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. خط نامه‌ی پشت چندان مرتب مرتب است که به نظر حروف لاتین می‌آید

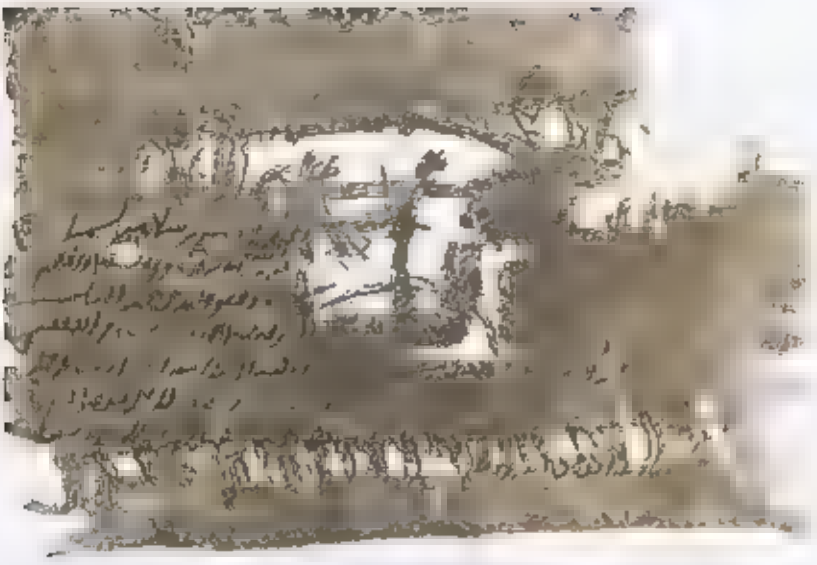

۲۸ رو

۲۸ پشت

۲۰۹. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۹×۱۵ سانتی‌متر، ۶ سطر رو پایین، راست و بالای چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 369

رو نامه خطاب به یک طبیب نوشته شده است «عن اخی الطبیب» (در رو طبیبم) (سطر ۲) گاه الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد «د» و «ر» تقریبا عمودی است
پشت: خالی[1].

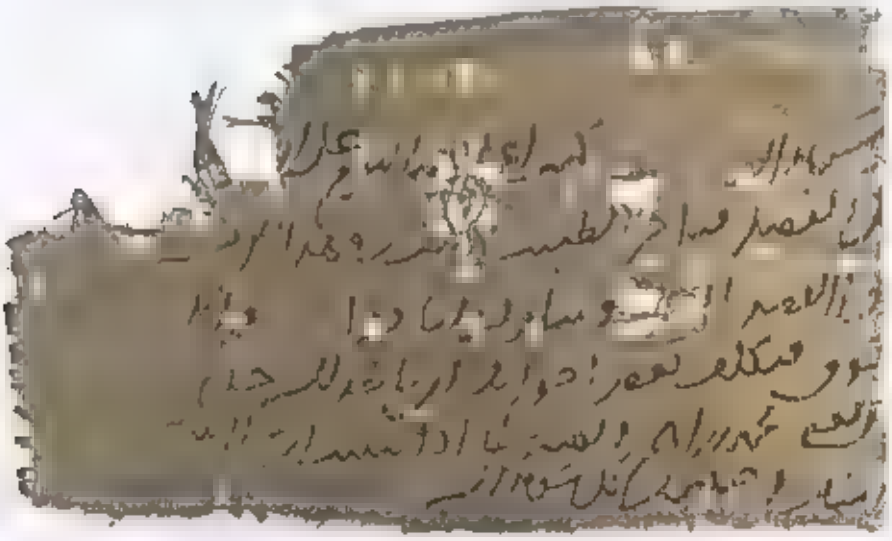

۲۰۹ رو

نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه ندارند. نگارش بی‌دقت و با عجله انجام شده. بین کلماتی در سطر اول و سوم فاصله هست. ک سرکش ندارد. م ی آخر برگشته است. عالد حلقه‌ی حروف بسته است. بالای س خط صافی وجود دارد. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

۲۱۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۲۵ سانتی‌متر. ۱۸ سطر رو و ۱۷ سطر پشت که دو سطر در جهت عکس باقی سطور نوشته شده است. بالای متن رو و بخش‌هایی از میان متن هر دو طرف از بین رفته است
شماره PPS. 309

رو: در متن اول به قسطاط اشاره شده و نیز عبارت «اطال الله بقاک و جعلت فداک» تمام شده «س» و «ش» بی‌دندانه است
پشت: در این نامه گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[1]

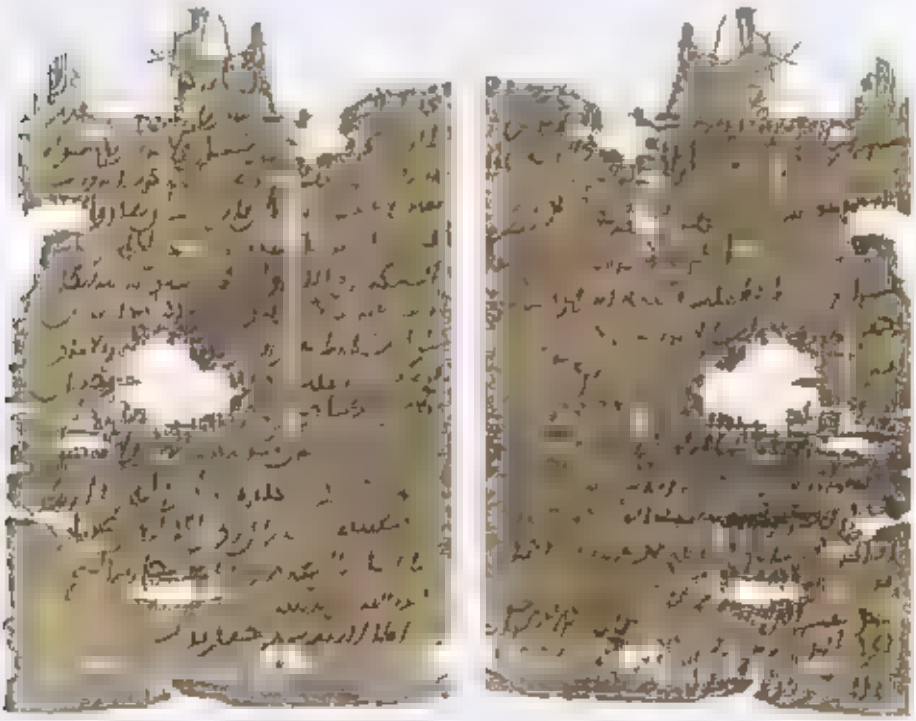

۲۱ پشت

۲۱ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. متن این نامه‌های مفصل با عجله نوشته شده. حروف و کلمات استقلال و استحکام کافی ندارند. برخی کلمات پیوسته نوشته شده‌اند. حلقه‌ی حروف عالیه بسته است. دم‌ی جر برگشته است. در سطر دوازدهم دنباله‌ی پشت خط خوردگی بسیار درگی دیده می‌شود. رسم‌الخط این دو نامه نشان از قواعد فرهنگی و زمانی کاتبان دارد. دسته خط به راست مایل است

۲۱۱. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۳٫۵×۲۳ سانتی‌متر. ۱۳ سطر رو و ۱۲ سطر پشت که دو سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده است. در میان متن ریختگی است
شماره PPS 265

رو. این نامه با عبارت «اطال الله بقاک» آغاز شده. کاه الف آخر رشته زیر خط کرسی دارد. «ده» تقریباً عمودی است و «ک» اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت. در نامه‌ی پشت که متنی تجاری است عبارت «ابقاک الله» و اشاراتی به محصول گندم (قمح) آمده است. «ده» و «ده» تقریبا عمود و مشابه‌اند. «س» «نامه» دارد و الف در کلمه‌ی «دینار» الف محذوفه است[۱].

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. رشته‌ی حروف کوباه و رسم‌الخط اندیبی است. «ص» و «ح» به حرف ماقبل خود در سطر چهارم، هشتم نامه‌ی اول و سطر چهارم، ششم و هفتم نامه‌ی دوم نخریزی است. با وجود این سایر حروف تکامل و قوام چشمگیری دارند. «ه» آخر شمه رشته‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. پیوند ارگانیک در نظر سبک نگارش بین دو نامه برقرار است تا بی‌جا که دو نامه مصحوب پشت و روی نامه متعاقب یکدیگر است.

۲۱۱ رو

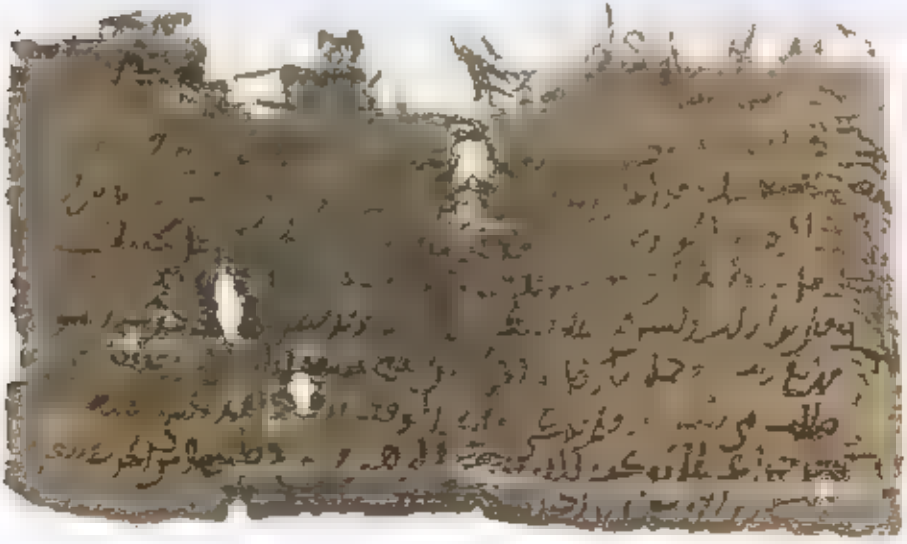

۲۱۱ پشت

۲۱۲. نامه
قرن سوم هجری

۱۶/۵×۲۰/۵ سانتی‌متر، ۱۴ سطر رو. بالای برگه از بین رفته است
شماره PPS 337

رو پس از اشاره به پرداخت مبالغ و شهر فسطاط، نامه با عبارت «و لسلام علیک و کُتب» تمام شده است. «ه» آخر تقریبا عمودی و حلقه «ه» و «ق» اول بسته و کوچک است
پشت: خالی

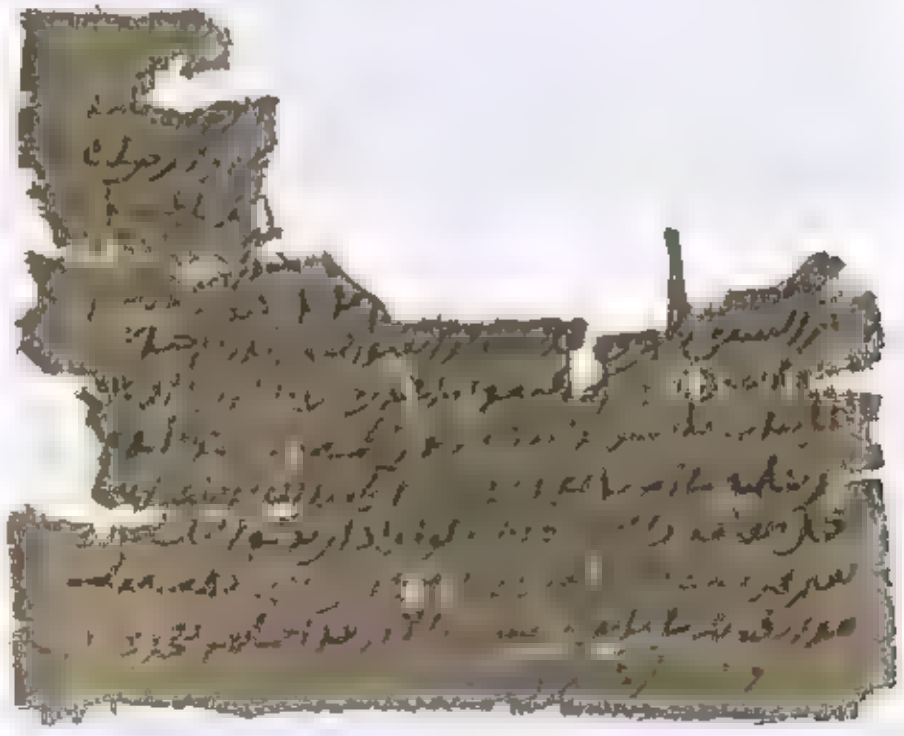

۲۱۲ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. قلم صحیح مرده و به کندی روی برگه حرکت کرده است. الف آخر زائده‌ی زیر خط گرسی دارد. د و ر آورده دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. دم ی آخر برگشته است. در سطر نهم به روز جمعه (یوم الجمعه) اشاره شده که اتصال ج به ل تحریری است

۲۱۳. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱×۱۷ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۱ سطر پشت. چپ برگه از بین رفته است.
شماره PPS. 346

رو: نامه با عبارت «ابقاک الله» آغاز شده و در آن به پرداخت مبلغی پول و این‌که کسی به نحاله‌ی مخاطب خواهد رفت» اشاره شده است. نویسنده از مخاطب خواسته طی نامه‌ای به او خبری بدهد «ده و ده» تقریبا عمودی و محل اتصال برخی حروف کشیده‌تر است
پشت: این متن، انتهای عنوان نامه روی پاپیروس است

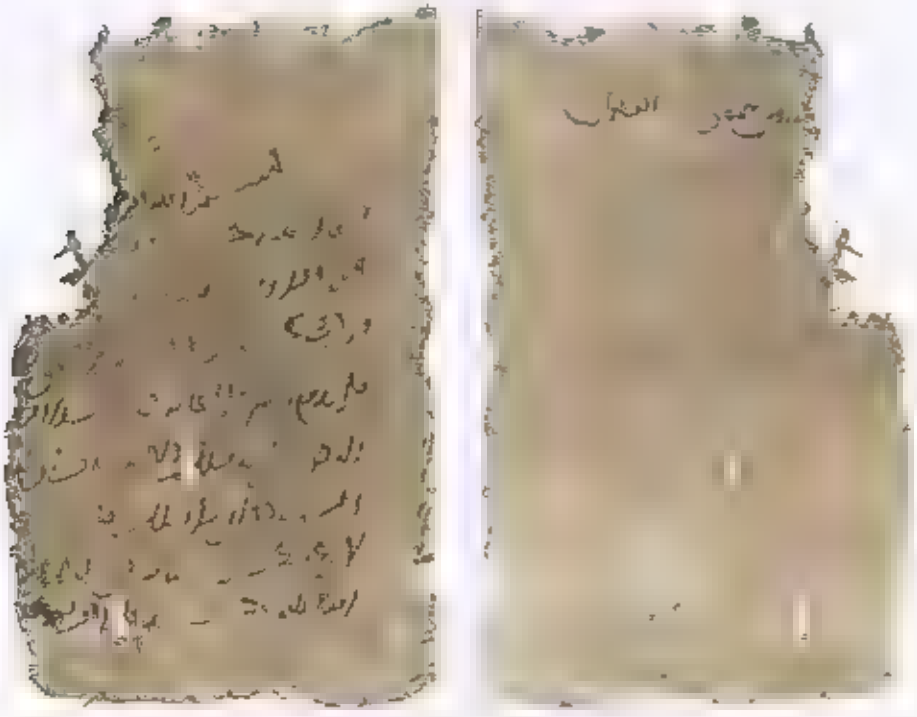

۲۱۳ پشت ۲۱۳ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. ۲. ف در دو مورد نقطه دارد. قلم نگارش ظریف است. ۳. الف حرف‌آلنده زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف بسته است. ۴. شکستگی ندارد. ۵. در روی این نامه یکی از معدود مهرهای آرسته در این مجموعه دیده می‌شود.

۲۱۴. نامه و یک متن با دست خط مرموز
قرن سوم هجری

۵ ۲۳× ۲ سانتی‌متر. ۱۵ سطر رو و ۴ سطر در جهت عکس بر پشت پاپیروس. وسط و پایین متن رو و وسط متن پشت و مجموعی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 302

رو نامه با عبارت «اتفاک الله» آغاز شده «ده» و «ده» تقریبا عمودی است
پشت این قسمت عنوان نامه روی پاپیروس است «از احمد بن محمد به» یکی از سه سطر پایین با دست خطی مرموز شامل خط و دایره و نقطه نوشته شده است[۱]

۱ این یادداشت فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه دارند. حلقه‌ی حروف بسته است. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. کـ سرکش ندارد. عنوان نامه در پشت پاپیروس نوشته شده و نقطه‌ی ن آخر بالای حرف ماقبل آن قرار دارد. مثلا در کلمه‌ی من نقطه‌ی ن بالای م و در کلمه‌ی من نقطه‌ی ب بالای ب قرار دارد. متن مرموز پایین بر زیرتر نوشته شده و علائم باشناسی در یک سطر به متن اضافه شده است. اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

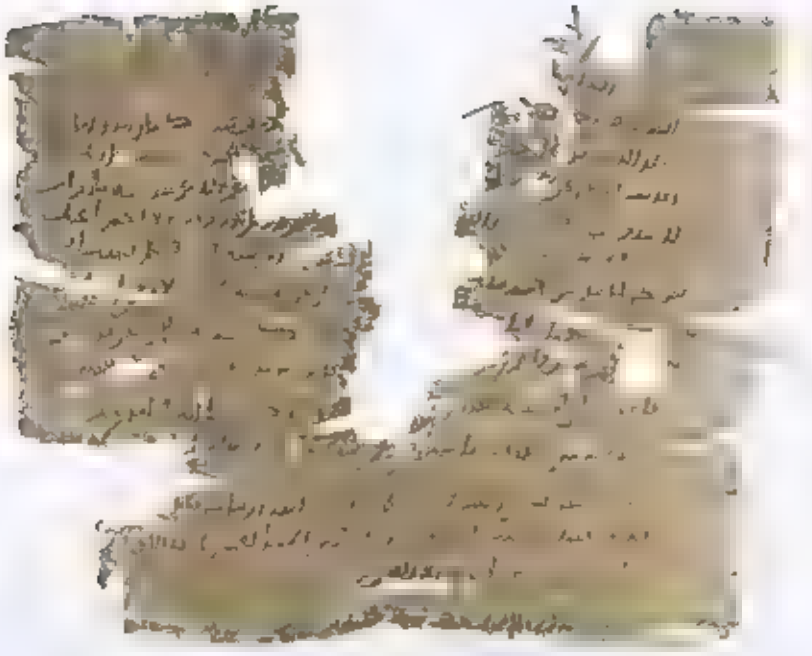

٢١٢ ر

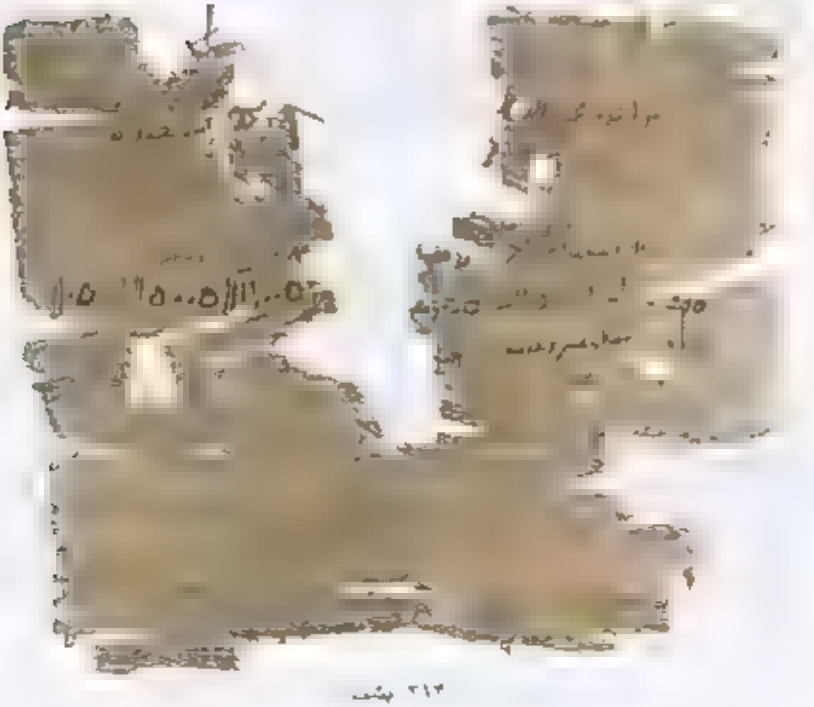

٢١٣ بيض

۲۱۵. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۲۱×۲۴ سانتی متر، ۱۲ سطر رو بخش هایی از میان عمل از بین رفته است
شماره PPS. 341

رو: در این نامه به چند الاغ (حمیر) اشاره شده است «ده» و «ده» تقریباً عمودی و «ک» حر و دم «ی» آخر در پایان سطر کشیده است
پشت خالی

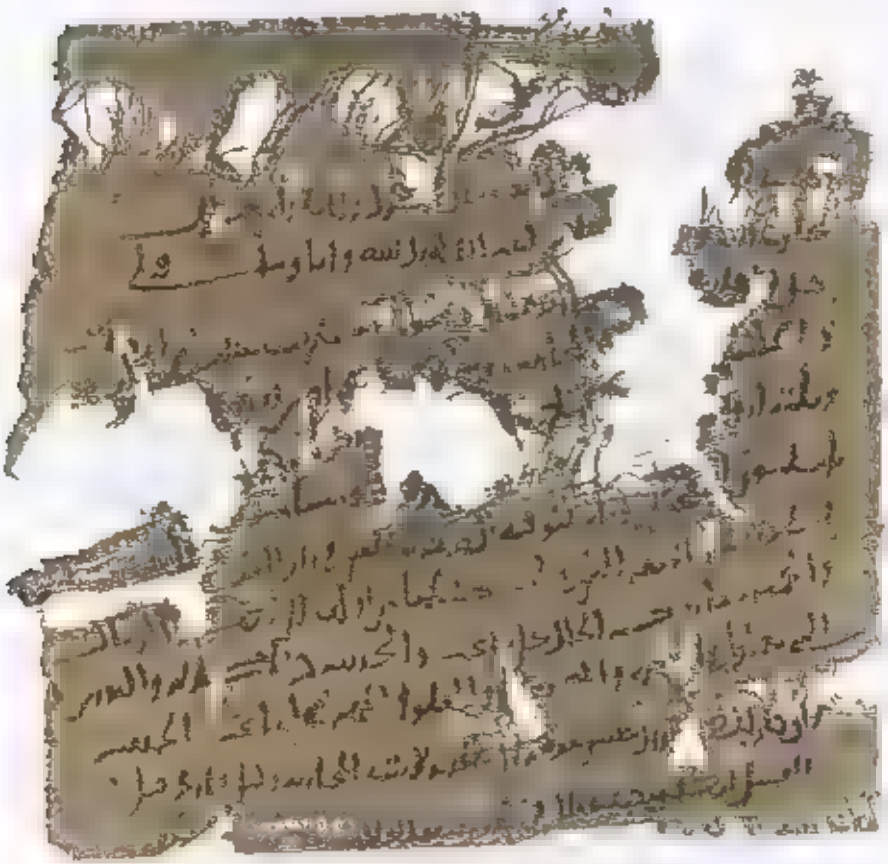

۲۱۵ رو

۱ نامه فاقد تاریخ است برخی حروف نقطه دارند نگارش با دقت انجام شده الف آخر اندیه زیرخط کرسی دارد دم ی آخر برگشته است اتصال ح به حرف ماقبل خود تحریری و پخته است حلقه حروف بسته است س و ش بدنه دارد

۲۱۶. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۲×۱۱ سانتی‌متر. ۷ سطر رو و ۵ سطر پشت. پایین راست و چپ متن رو و چپ و پایین متن پشت را بین رفته است
شماره PPS. 327

رو: در این متن که آغاز یک نامه است، گاف الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد.
پشت: به عبارت «لقاالله حیاتک و ادام عافیتک» آغاز شده. سه الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد و «ده» تقریباً عمودی است[۱]

۱. نامه فاقد تاریخ و نامه‌ی رو فاقد نقطه است. ی وسط در نامه پشت در کلمه‌ی بیک نقطه دارد. نامه رو عجولانه و پیوسته نوشته شده. وسط‌الخط نامه پشت پهنه‌تر از نامه‌ی رو است. سه‌الله روی سطر صاف نوشته شده. الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد. حلقه‌ی حروف سته است که سرکش ندارد. ش در کلمه‌ی آمشی سطر چهارم پشت، نقطه دارد.

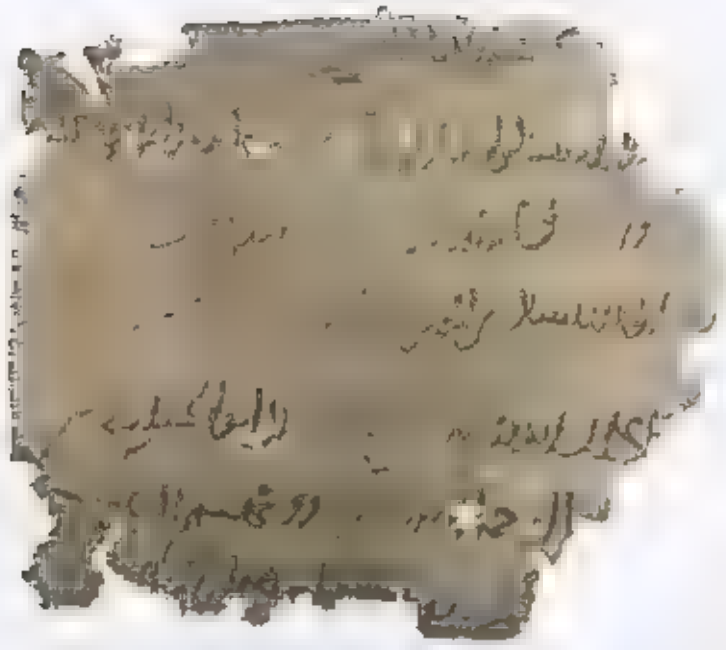

۲۱۴ رو

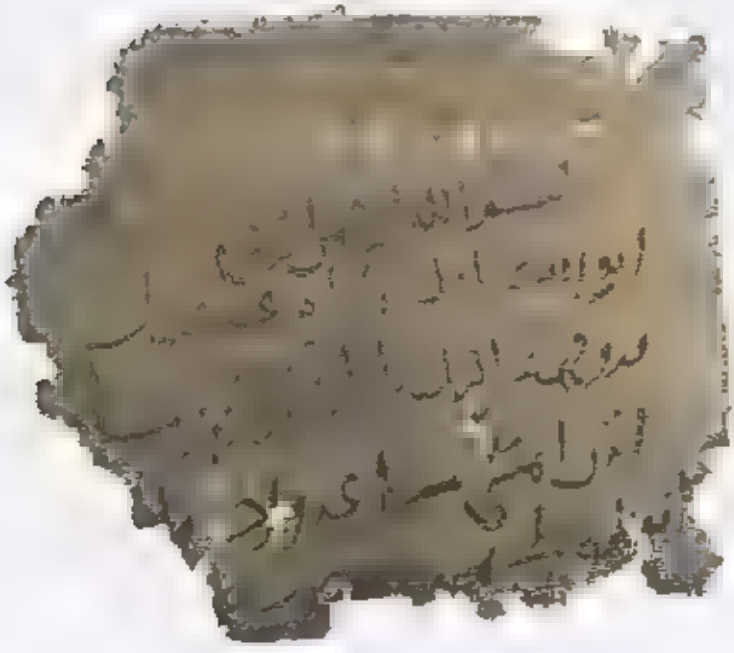

۲۱۴ پشت

۲۱۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۵٫۵×۱۱٫۵ سانتی متر، ۶ سطر رو و ۶ سطر پشت. پایین و چپ متن رو و پایین متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 351

رو: این بخش ابتدای یک نامه است و با عبارت «اطال الله بقاک» آغاز شده. کوب آغاز سطر ۳، ۳٫۵ متر متغیری است. الف آخر زنده زیر خط کرسی دارد. ک «اول با قوسی به چپ برد و بدون سرکش است و پا نعلی شکل است.
پشت: نامه دوم با عبارت «اطال الله بقاک و جعلت فداک» آغاز شده. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[1]

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ‌اند. نسبت به نامه‌ی اول پیوسته و ناخواناست. حروف استحکام و استقلال ندارند. نسبت به نامه‌ی دوم مدقق و مهارت بیش‌تری نوشته شده. دم‌ی آخر برگشته نیست. نگارش پسر لکه در برخی از این نمونه‌ها، همانند روی این سند چندان خلجنده و قلم‌انداز است که گویی کاتب به مفهوم آن از دقتی نداشته است.

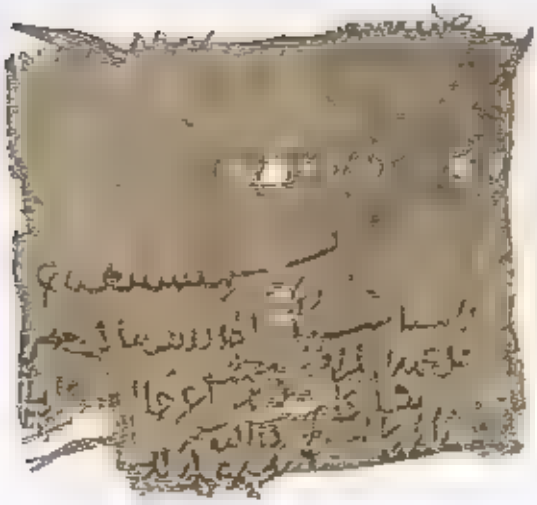

۲۱۷ رو

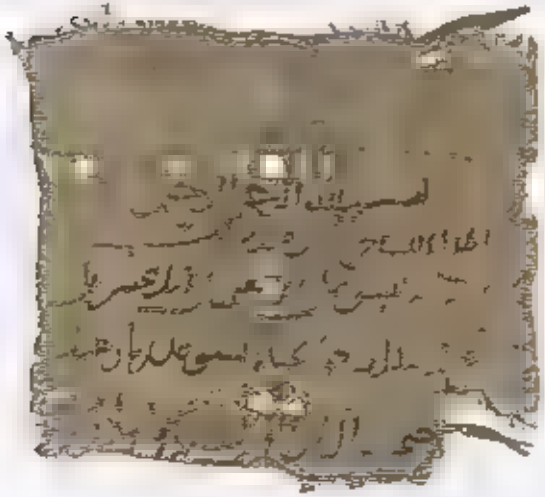

۲۱۷ پشت

۲۱۸. نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۵٫۸ سانتی متر، ۶ سطر رو، بالایین و راست برگه از بین رفته است
شماره PPS. 380

رو: در نامه به یک ششم دینار اشاره شده. نویسنده از مخاطب نظرش را درباره‌ی موضوعی پرسیده است. «هر یک از شاءالله فی [بلک]». الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و ه، ه و ه تقریباً عمودی است.
پشت خالی

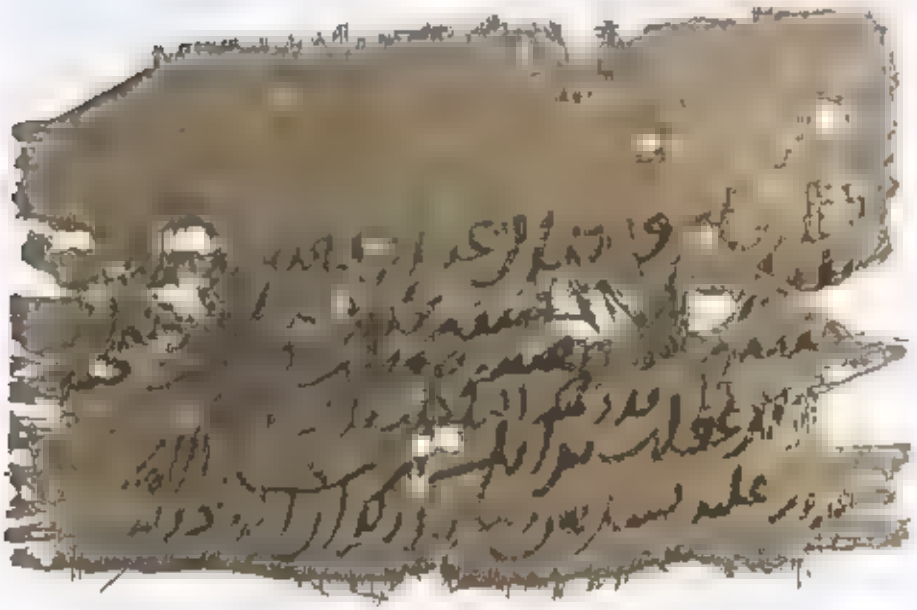

ر. ۲۱۷

۱. در بخش باقی مانده نامه تاریخ و مقطعه دیده نمی‌شود. قلم ضخیم بوده و به سختی روی برگه حرکت کرده است. نگارش نه خجسته و بی‌دقت انجام شده. کلمات استحکام و استقلال ندارند. حلقه‌ی حروف بسته است. کشش ندارد. سر دندانه دارد. بخش باقی مانده نامه، بدون بسم‌الله است.

۲۱۹. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۱ × ۳ سانتی‌متر، ۱۷ سطر رو و ۱۶ سطر پشت که یک سطر آن بر حاشیه راست نوشته شده. بالا و چپ متن رو و بخش‌هایی از میانهٔ هر دو طرف برگه متن از بین رفته است
شماره PPS. 318

رو در این نامه، که به شهر فسطاط اشاره شده، کاف آخر کلمهٔ زائده زیر خط کرسی دارد. «ک» وسط، قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت در نامه به ارسال پاپیروس (قرطاس) اشاره شده. پایه‌ی میم‌ها حروف به چپ مایل است[1]

۱ در نامه‌ی پشت و در بخش باقی‌مانده نامه‌ی رو واضح دیده می‌شود. برخی حروف نقطه دارند. رسم‌الخط دو نامه تفاوت عمده‌ای ندارد. تا جایی که انتساب نگارش آن‌ها به کاتبی واحد بعید نیست. حلقه‌ی حروف بسته است. سر و ش دندانه ندارد. ش در آن شده‌اند. سطر نهم و ماقبل‌آخر نامه‌ی رو نقطه دارد و ی شبیه ر نوشته شده. ک سرکش ندارد. ح در کلمه‌ی جمعه سطر هفتم نامه پشت بیضی شکل است. انتهای ح به حرف ماقبل خود تحریری است. ه آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

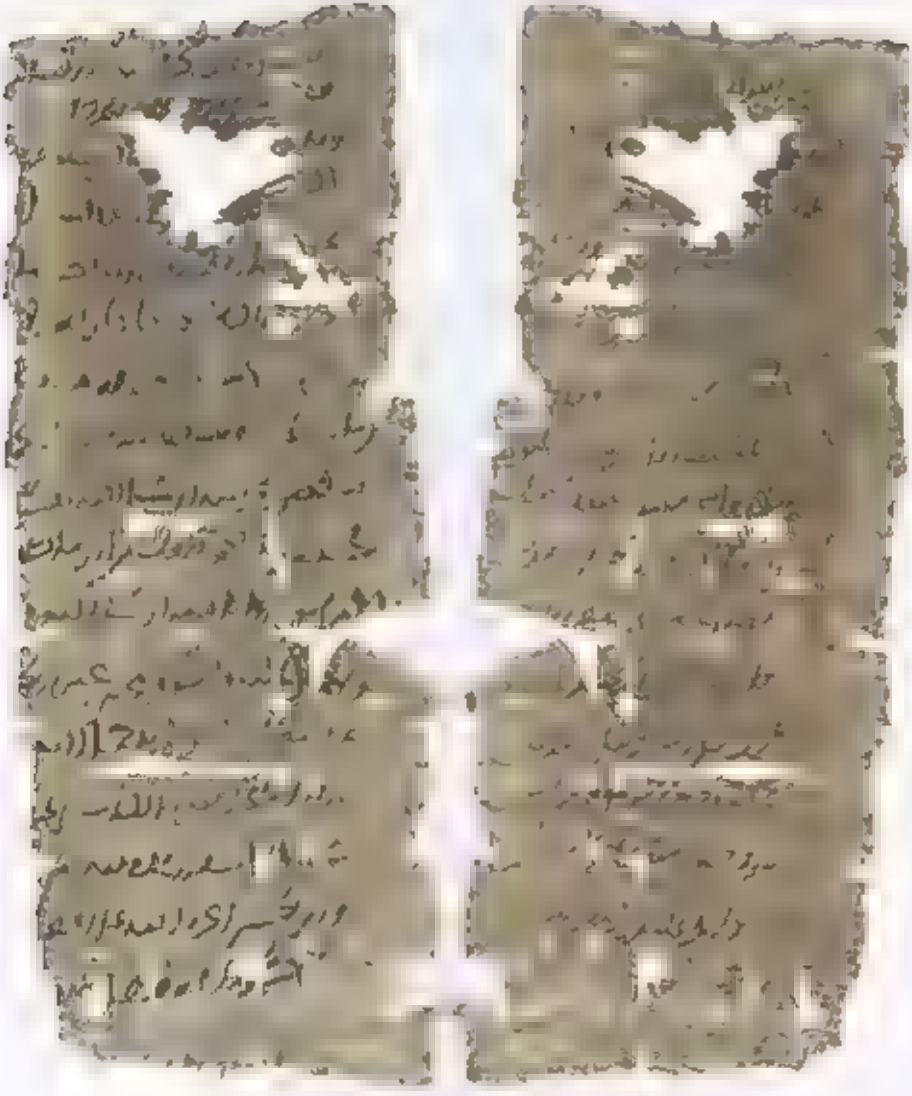

۲۱۹ پشت ۲۱۹ رو

۲۲۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۲۶×۱۰ سانتی متر ۸ سطر رو که یک سطر بر حاشیه ی راست نوشته شده و ۹ سطر پشت متن پشت برگه موازی عرض پاپیروس و عمود بر سطور متن روی پاپیروس نوشته شده است پایین و بالا راست متن رو و بخش هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS 405

رو: نویسنده به مخاطب اطلاع داده که نامه اش را دریافت کرده است «و رد الی کتبک» الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «کـ» اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت: نامه با دعایی به معنی عصر به خیر آغاز شده (مسائک الله بعافیه) الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و «ک» مفرد به شکل 8 است[1]

۱ نامه ها فاقد تاریخ و جز یک مورد فاقد نقطه اند. رسم الخط بسیار ابتدایی است. کاتب پشت به نگارش منسوخ و قدیم به رحلتی در نسخ او نگردیده است. اما نگارش متن رو قاعده معدود است و از اسلوب های پیش رفته در اتصال ح و میم در الحمدلله (سطر ۶ رو) و موارد دیگر سود برده است

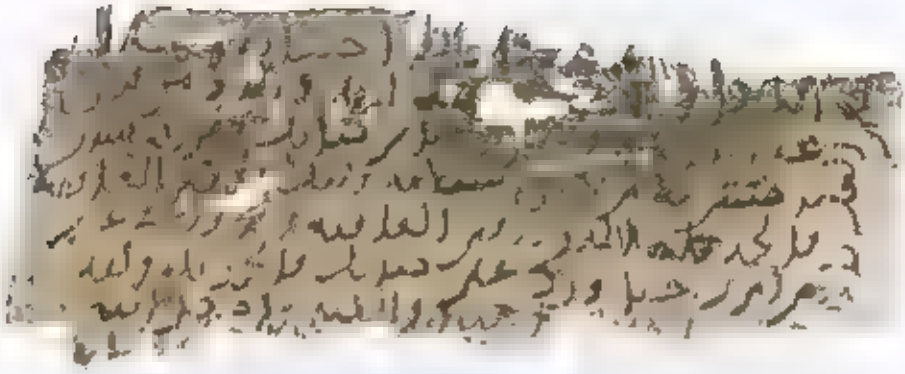

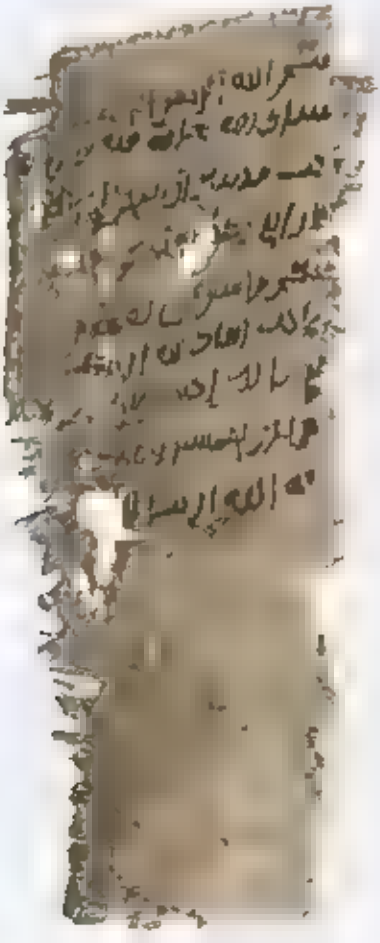

۲۲۱. نامه
قرن سوم هجری

۱۷×۱۴ سانتی‌متر، ۷ سطر رو و ۲ سطر پشت. بالا و راست برگه و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است.
شماره PPS. 353

رو: در این نامه که در آن به پاپیروس (قرطاس) اشاره شده، الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و «ک» وسط، بطنی شکل است.
پشت: عنوان نامه روی پاپیروس، در این بخش نوشته شده است.

۱. نامه فاقد تاریخ است. برخی حروف نقطه ندارند. حنفه‌ی حروف نسته است. س و ش دندانه دارد. ک سرکش ندارد. دسته‌ی ه در کلمه‌ی قرطاس در سطر سوم رو به راست مایل است و ق در همان جا نقطه ندارد. د و ر قابل تفکیک‌اند. دو ی آخر در کلمه‌ی اخوند سطر ششم برگشته است. در قسمت باقی‌ماندهٔ نامه تسلم البته دیده نمی‌شود.

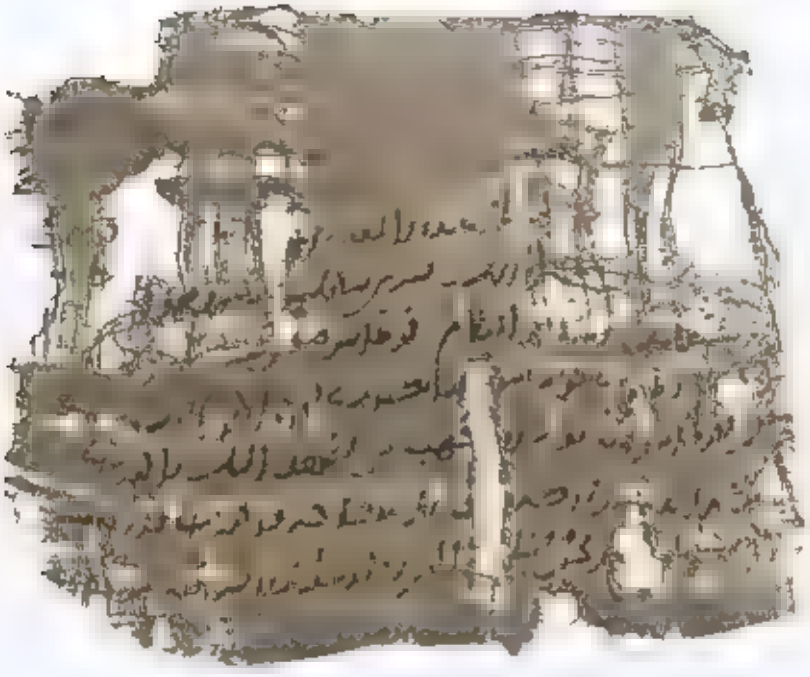

٢٢١ ر

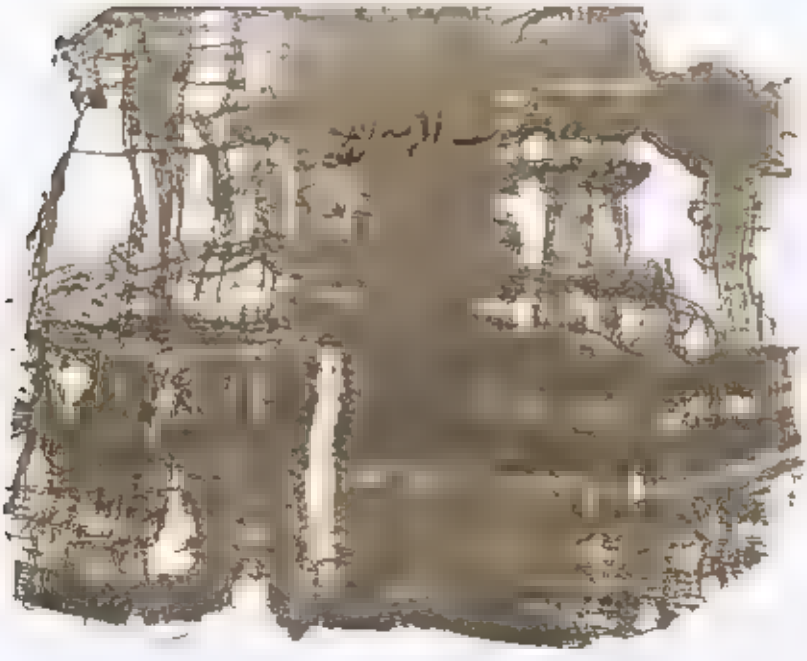

٢٢١ بيت

۲۲۲. نامه
قرن سوم هجری

۱۱×۲۲ سانتی‌متر، ۱۴ سطر رو و ۱ سطر پشت. بالا، پایین و راست متن رو و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 328

رو: در نامه‌ی رو به یک سند (قفه) اشاره شده. گاه «ک» اول و وسط بعلی شکل و کشیده است
پشت: این متن آغاز عنوان است «لابومحمد اکرمه الله»[1]

۱. نامه فاقد تاریخ و نقطه است. در بخش باقی مانده سطر اول رو کلمه‌ی سلم دیده می‌شود که احتمالاً بخشی از دعا یا مصلیه بوده است. ارتفاع حروف عمودی متداول است. اگر چه نگارش با عجله انجام شده، حروف تکامل یافته‌اند. س و ش دندانه دارند. حلقه‌ی حروف بسته است. ع آخر صوریِ کامل و بسته دارد. اتصال ح به خود متفاوت خود در سطر ششم، هشتم و دهم تحریری است. دم‌ی آخر برگشته است

٢٢٢ ظ

٢٢٢ بشـ

۲۲۳. دو نامه
قرن سوم هجری

۲ ۱۶×۲۷ سانتی متر ۱۵ سطر رو و ۱۷ سطر پشت بالا چپ و راست متن رو و بالا و پایین متن پشت و بخش هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 329

رو: در این نامه، الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد.
پشت در نامه پشت به اسامی محمد و ابوطاهر اشاره شده و نویسنده از مخاطب، جواب نامه اش را طلب کرده است «ده» و «ده» تقریبا عمودی است[1]

۱ متن فاقد تاریخ است بعضی حروف نقطه دارند حلقه ی حروف نسخه است کاشیه نگارش نسبتا داشته و قلم به نحوی در نسخه آور روی مرکه نخورده است دندانه ی طاسه راست نیست س و ش دندانه ندارند اتصال ج و خ و چ به حروف ماقبل خود تحریری است

٢٢٣ ر

٢٢٣ ب

۲۲۳. نامه
قرن سوم هجری

۲۱×۲۰ سانتی‌متر، ۶ سطر راست. ریختگی‌هایی در میان متن دیده می‌شود
شماره PPS. 322

رو. در نامه به ارسال یادداشتی (رقعه) اشاره شده است. «م» و «ع» آخر به طور عمودی کشیده شده. «س» و «ش» بی‌دندانه است و «ش» سه نقطه دارد که ردیف در کنار هم قرار گرفته‌اند. «ش» و «ط» آخر و «ک» آخر به طور افقی کشیده است.
پشت. حالی[1].

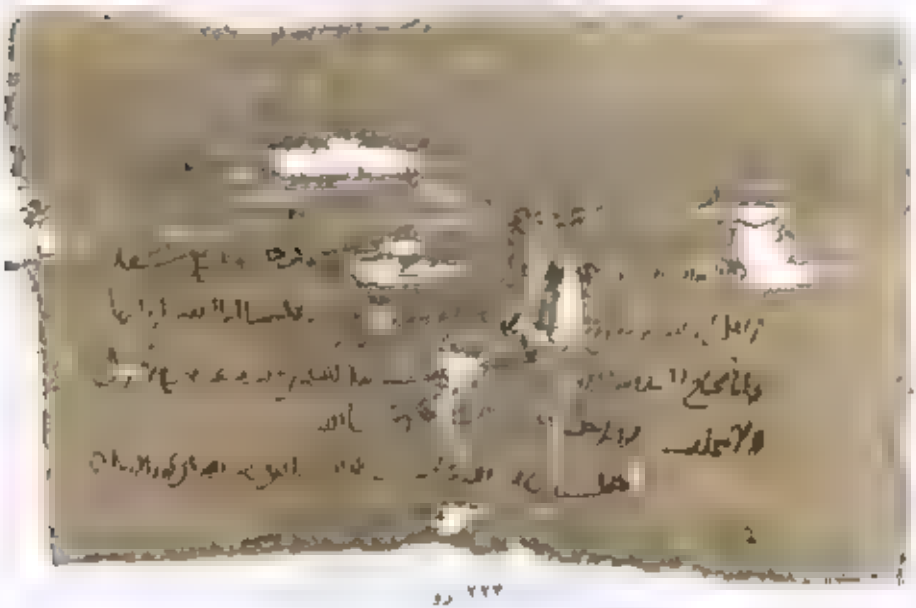

۲۲۳ رو

۱. نامه فاقد تاریخ است. «ش» نقطه دارد. حروف استقلال کافی ندارند و برخی کلمات پیوسته‌اند. حلقه حروف بسته است. «س» و «ش» دندانه ندارند. گاه الف آخر کلمه زائده زیر خط کرسی دارد. اتصال ح و خ به حرف ماقبل خود در سطر چهارم و پنجم تحریری است. در انتهای سطر آخر نامه دایره‌ی توخالی وجود دارد.

۲۲۵. نامه
قرن سوم هجری

۱۳×۱۹,۵ سانتی متر ۱۷ سطر رو و ۳ سطر پشت پایین و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 372

رو: حروف متن پیوسته است الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و ... تقریباً عمودی است
پشت: شاید عنوان نامه روی برگه باشد[1].

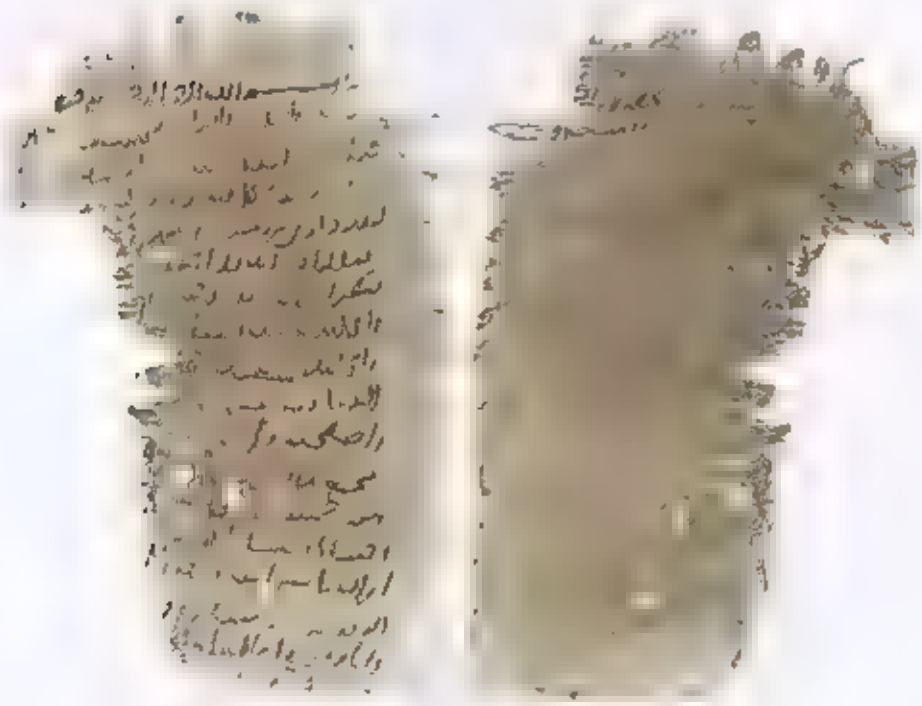

۲۲۵ رو ۲۲۵ پشت

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است در حمد و بسم الله در فضای سطر مطلبی نوشته شده که به دلیل فرسودگی پاپیروس تشخیص آن میسر نیست خلقه ی حروف بسته است س و ش دندانه ندارند ک بدون سرکش است ع جز در کلمه مجمع در ابتدای سطر رو ردیف کامل است اتصال ه به حرف ماقبل خود تحریری است غالب کلمات روی خط کرسی استحکام دارند ف آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است

۲۲۶. نامه
قرن سوم هجری

۲۱×۵ ,۲۰ سانتی متر، ۱۳ سطر رو و ۴ سطر پشت. چپ و بالا راست متن رو و بالا راست متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 355

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. ک اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است. در کلمه «حتّی» به جای الف مقصوره، الف کامل نوشته شده است.
پشت: احتمالا دو سطر اول، ادامه‌ی متن روی پاپیروس با عنوان آن است. سطر سوم به بیمه‌ی پاپیروس برگه اضافه شده که رسم الخط آن به نظر متفاوت است. سطر چهارم عمود بر سایر سطور نوشته شده است[۱]

۱. نامه فاقد تاریخ است. بخصی حروف نامه در برخی سطور منظم است و قلم به راحتی روی برگه حرکت کرده است. کیفیت نگارش از سطر اندامی تا سطور پایانی سیر نزولی دارد و شتابزدگی در رسم خط سطر اخیر آشکار است. ی وسط در سطر پنجم و س در کلمه ی شاهنامه در سطر ماقبل آخر تقریبا عمودی است. اتصال ع به حرف ماقبل خود تحریری است. قسمت زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل چسبیده است. کاربرد فراوان فعل «ای شاء الله» در این اسناد، از اعتقادات محکم مردمی نزد کاتبان آن خبر می دهد.

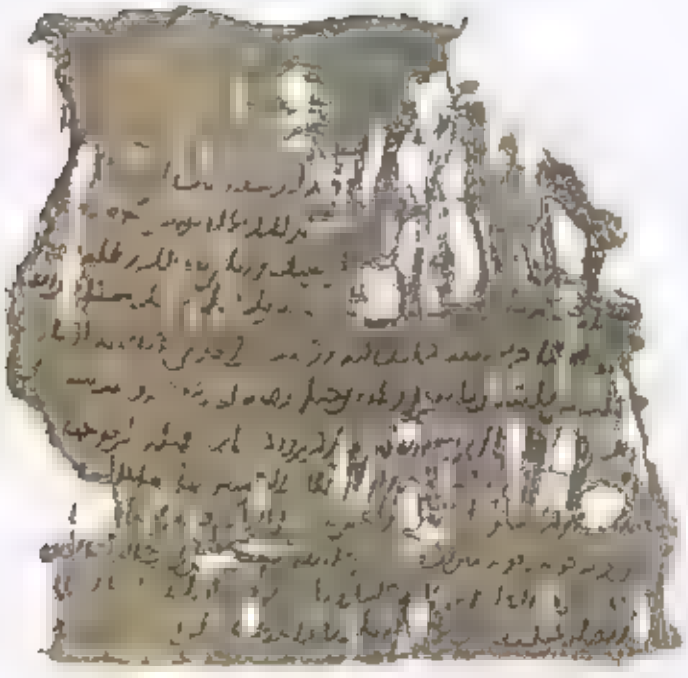

۲۲۶ رو

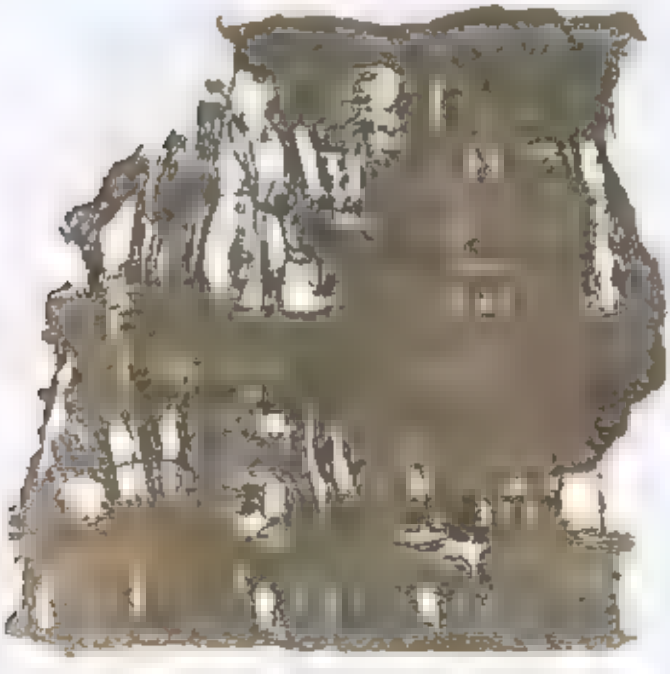

۲۲۶ پشت

۲۲۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۰×۱۲٫۵ سانتی‌متر. ۱ سطر رو و ۱ سطر پشت که دو سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده بالا و راست متن رو و بالا و چپ متن پشت از متن رفته است
شماره PPS. 338

رو: در این نامه به احساسی (متاع) و این که شخصی به رودی خواهد رسید اشاره شده و با عبارت «و کُتب» تمام شده است. گاه «د» و «د» تقریباً عمودی و «ک» آخر و دم برگشته «ی» آخر و محل اتصال حروف در انتهای سطور در راستای افق کشیده است
پشت: در نامه‌ی دوم انتهای الف مفرد به چپ کشیده شده و الف «حر» زائده زیر خط کرسی دارد[۱].

۱. نامه فاقد تاریخ است. «د» و «ع» و «ی» وسط در متن پشت هر کدام یک دار نقطه دارند. رسم‌الخط هر دو نامه به نظر یکسان می‌رسد. الف مفرد در نامه رو شبیه دایره کوچک توخالی است. حلقه‌ی حروف بسته است. س و ش دندانه دارند. «و» و «ر» فاقد تفکیک‌اند. ک سرکش ندارد. اتصال ح و ح به حرف ماقبل خود تحریری است.

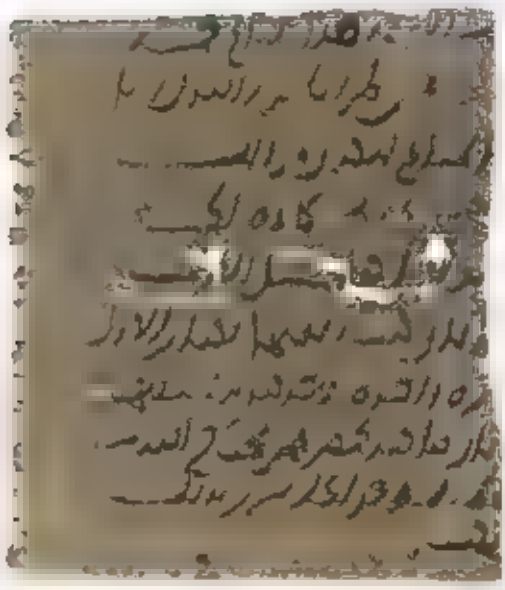

۲۲۷ رو

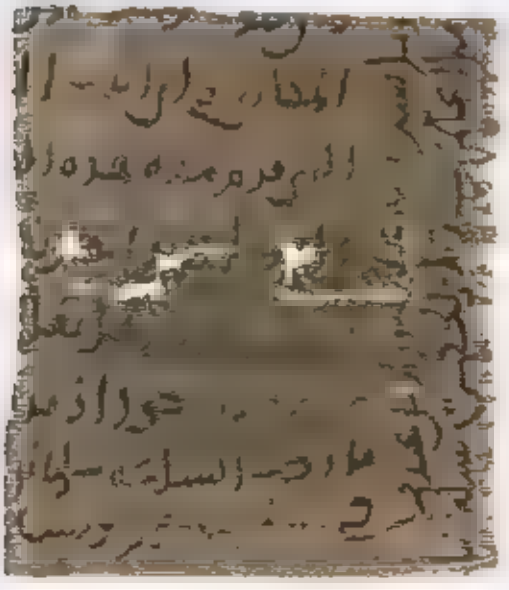

۲۲۷ پشت

۲۲۸. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۳×۵۲ ۲۷ سانتی‌متر، ۱۱ سطر رو بالای برگه از بین رفته است
شماره PPS 364

رو الف آجر عالب زاده زیر خط کرسی ندارد و ص، و ش، و ش، می‌دهد به است
پشت: خالی[1]

۲۲۸ رو

۱ در باقی مانده نامه تاریخ دیده نمی‌شود. چند نقطه باشیمر در سر وجود دارد. قلم به راحتی روی برگه حرکت کرده است. ر مقابای به جا مانده ر. شتری سطر دوم به سطر سر رسید نامه با بسم الله و دعای معداون جلال الله مفتک آغاز شده. مظهر کلمات علی رغم شتاب ریکی کاتب استحکام دارد. اما دو سطر پایانی با عجله بیش‌تر و کاملا پیوسته نوشته شده است. در آغازی سطر آجر نیز مجموعه‌هایی از دعای اطال الله مفتک دیده می‌شود.

۲۲۹. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۱۲ / ۵×۱۱ سانتی‌متر، ۲ سطر رو و ۷ سطر پشت. بالا و راست متن رو و بالای متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 352

رو. این بخش، انتهای نامه است. الف آخر زائده ی زیر خط کرسی ندارد
پشت. این متن نیز، انتهای یک نامه است. نویسنده از مخاطب خواسته برایش تخم شوید بفرستد «و اذا وجّهتَ بالشبه و رأیت ان تصیر الینا فعلت ان شاءالله». گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «ش» دندانه دارد و گاه «ذ» تقریباً عمودی است
برخی حروف، نقطه گذاری شده است

متن فاقد تاریخ است. برخی حروف در نامه‌ی پشت نقطه دارند. رسم‌الخط متن رو نامرتب و پیوسته است و قرائت و تشخیص آن میسر نیست. نامه‌ی پشت با دقت بیش‌تر نوشته شده. د و ر قابل تفکیک‌اند. ش در عبارت ان شاء الله سطر ششم پشت بی‌دندانه و کشیده‌تر از حد معمول است.

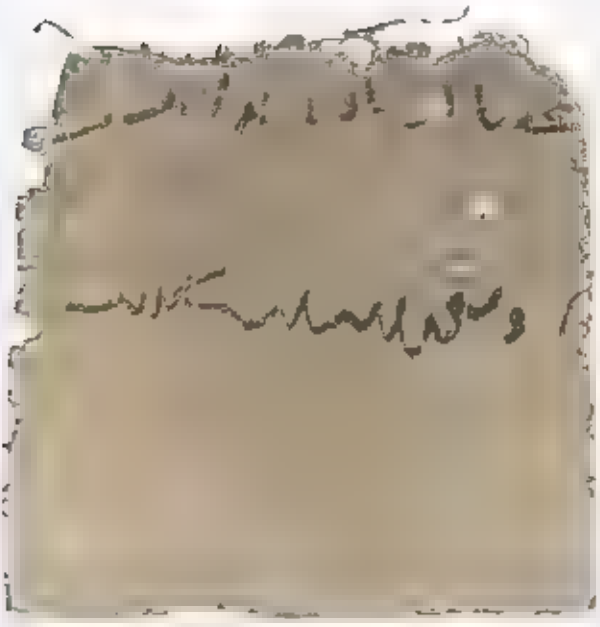

۲۲۹ رو

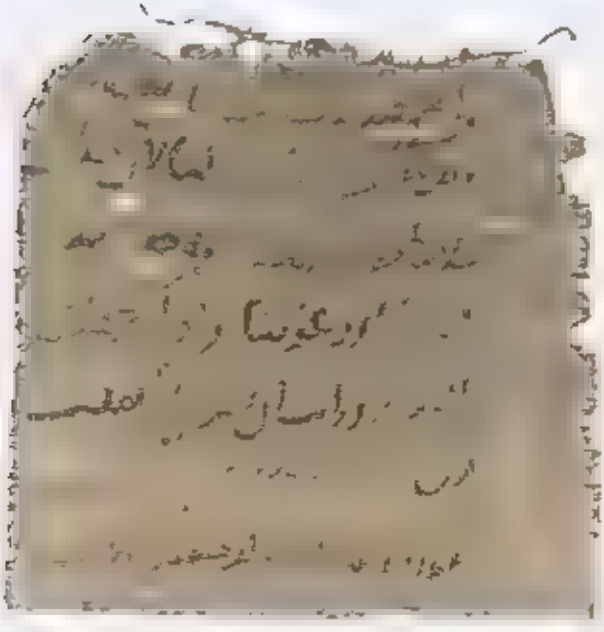

۲۲۹ پشت

۲۳۰. نامه
قرن سوم هجری

۲۵ × ۵ سانتی متر ۲ سطر رو و ۸ سطر در خلاف جهت در پشت برگه نوشته شده است
بالای متن رو و بخشی از میان هر دو متن از بین رفته است
شماره PPS 358

رو: در این نامه گاه الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد. دسته ی «ط» و «ظ» کمی به راست مایل است و «ک» اون به فرم های مختلفی نوشته شده، گاه به شکل S، گاه نعلی شکل و در راستای افق کشیده شده و گاه قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت: این بخش، ادامه ی نامه ی رو است[۱].

۲۳۰ پشت ۲۳۰ رو

۱. این نامه ی مفصل فاقد تاریخ و مقصد است. حلقه ی حروف سمعه سین ع حر تکامن یافته و دندانه ی عمودی به بالا دارد. سین و شین دندانه ندارند. الف آخر شمعه زائده ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده. مترجم تصور می کند متن پشت و رو مسلسل است و یک متن و سبک را دنبال می کند. هر چند در پایان متن رو جمله جمعه والسلام علیک و رحمه الله و صلوه... بر پیامبر آمده است. سطر در علامتی شبیه تک سمه نوشته شده است.

۲۳۱. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۰× ۳ سانتی‌متر. ۱۶ سطر رو و ۱۶ سطر پشت. بالا، راست و چپ متن رو و چپ متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 404

رو: الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد.
پشت: پس از «بسم الله»، نامه‌ی پشت با دعای «حفظت عداک و ادام الله عزّک» آغاز شده. الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد و گاه حروف، نقطه‌گذاری شده است.

۱. نامه‌ف فاقد تاریخ است. نامه‌ی رو نقطه ندارد و برخی حروف در نامه‌ی پشت دارای نقطه‌اند. نامه‌ها با عجله و بی‌دقت نوشته شده. قلم مکارش هر دو نامه ضخیم بوده است. در نامه‌ی رو سر دندانه دارد. اتصال ح به حروف ماقبل خود بحرزیری است. ی در کلمه‌ی می سطر هفتم نامه‌ی پشت دم برگشته دارد. گاه د و ر زاویه دارند. ف مقرد در سطر هشتم شبیه دایره کوچک توخالی است.

۲۳۱ پشت

۲۳۱ رو

۲۳۲. نامه
قرن سوم هجری

۱۲٫۵×۱۱٫۵ سانتی‌متر. ۱ سطر رو. بالا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 339

رو این بخش قسمتی از یک نامه است و گاه الف آخر واژه زیر خط کرسی ندارد
پشت حالی[1]

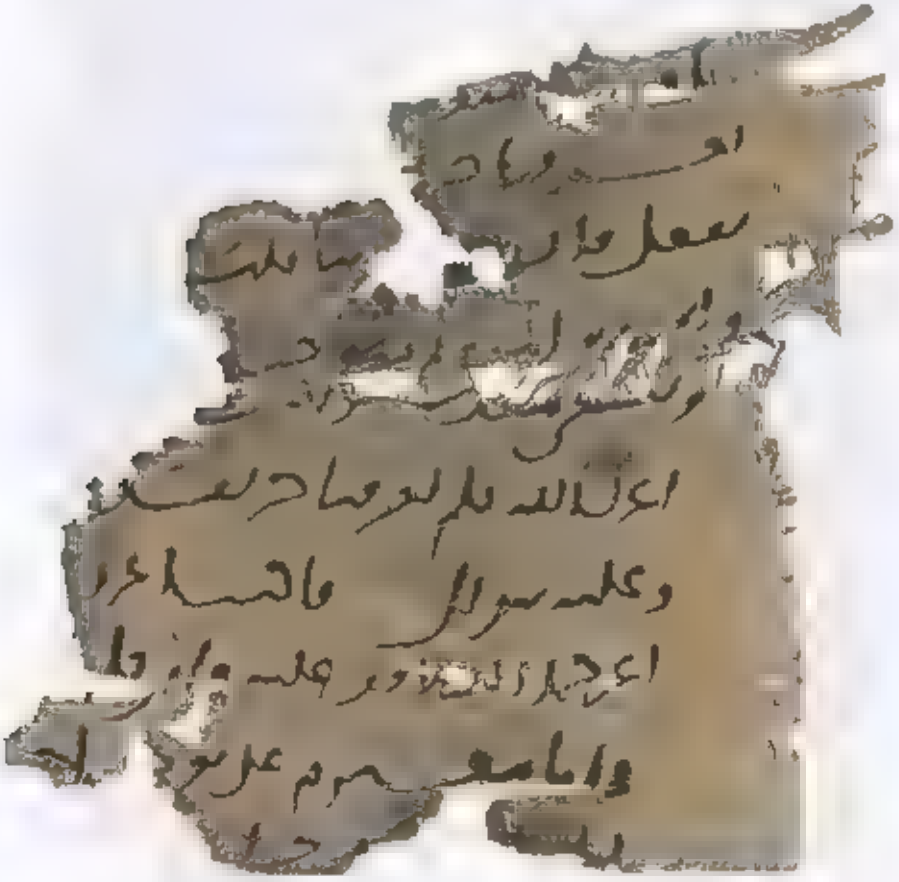

۲۳۲ رو

۱ در قسمت‌های باقی مانده نامه نادر و نقطه دیده نمی‌شود. نگارش به عجله و بی‌دقت انجام شده. گاه متصل نوشتن حروف کشیده شده. حلقه‌ی حروف نسبته شبیه الف آخر شسته رآنده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

۲۳۳. نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۱۹ سانتی متر، ۱۴ سطر رو، بالا، راست و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 371

رو: این بخش، انتهای یک نامه است و نویسنده در آن به چند نفر سلام رسانده است
گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، ک، آخر نعلی شکل است
پشت: خالی

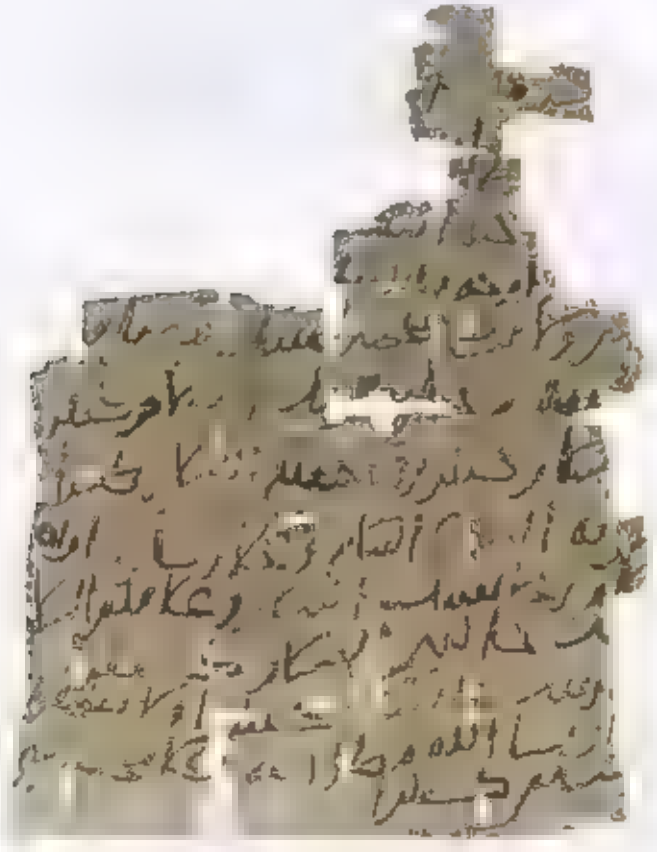

۲۳۳ رو

۱ در قسمت باقی مانده‌ی نامه تاریخ دیده نمی‌شود. ی وسط در سطر ۲ هر نقطه دارد. کاتب بسیطی در حروف ندارد. شین در ن شاء الله سطر دوازدهم نقطه دارد. تصاویل و ف به صورت خطی کج نوشته شده

۲۳۴. نامه
قرن سوم هجری

۱۰×۵/۱۳ سانتی‌متر، ۹ سطر رو و ۱ سطر پشت. چپ‌برگه و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 378

رو: نویسنده، در همان سطری که بسم‌الله را نوشته، عبارت «بقاک الله» را دنبال کرده است الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. «ع»اول در کلمه‌ی اعلمک (سطر ۲) به صورت فشرده نوشته شده است
پشت: عنوان نامه روی پاپیروس نوشته شده است[۱].

۱ بخش باقی‌مانده نامه تاریخ و نقصه ندارد. علم به راحتی در دست کاتب مگرفته شده است. س و ش دندانه دارد. ک بدون سرکش است. سم‌ی حر برگشته و ه آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. اتصال ج و ح به حرف ماقبل خود تحویری است. اما کاتب از عهده تقلید استادانه‌ی آن برنیامده است.

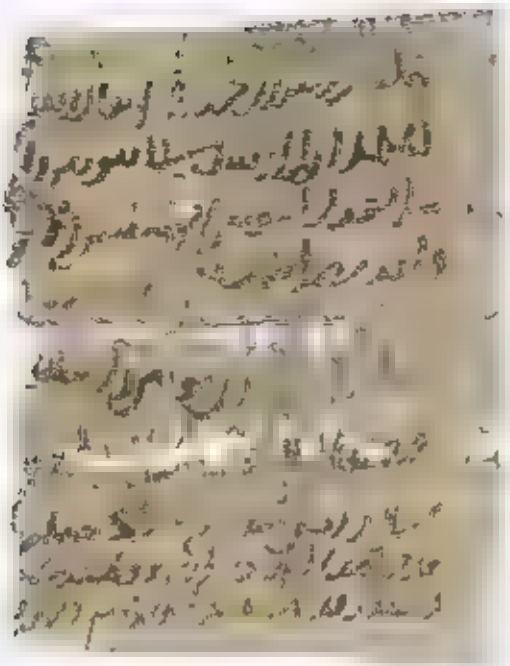

۲۳۵. نامه
قرن سوم هجری

۲۲×۵ ۲ سانتی‌متر ۱۳ سطر رو و ۸ سطر پشت پایین متن رو و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 356

رو الف آخر راسته زیر خط کرسی ندارد و دسته‌ی «ط» و «ظ» اسکی به راست مایل است
پشت: این متن، ادامه‌ی نامه روی پاپیروس و به همراه عنوان آن نامه است

۱ متن «فقد تاریخ است» گاه‌به‌گاه وسط و ق نقطه دارد الف آخر راشه زیر خط کرسی ندارد و کاتب برای اتصال آن به حرف ماقبل قلم را روی برگه برداشته است حلقه‌ی حروف بسته است و قاف تقریباً است که سرکش ندارد ی حرف دوم برگشته دارد اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است کاتب دقت و حوصله صرف کرده و سطور نامه منظم است مرکب‌کاری در دو روی این سند تا اندازه‌ای است که می‌توان متن را مقصص و به قلم کاتب واحدی دانست

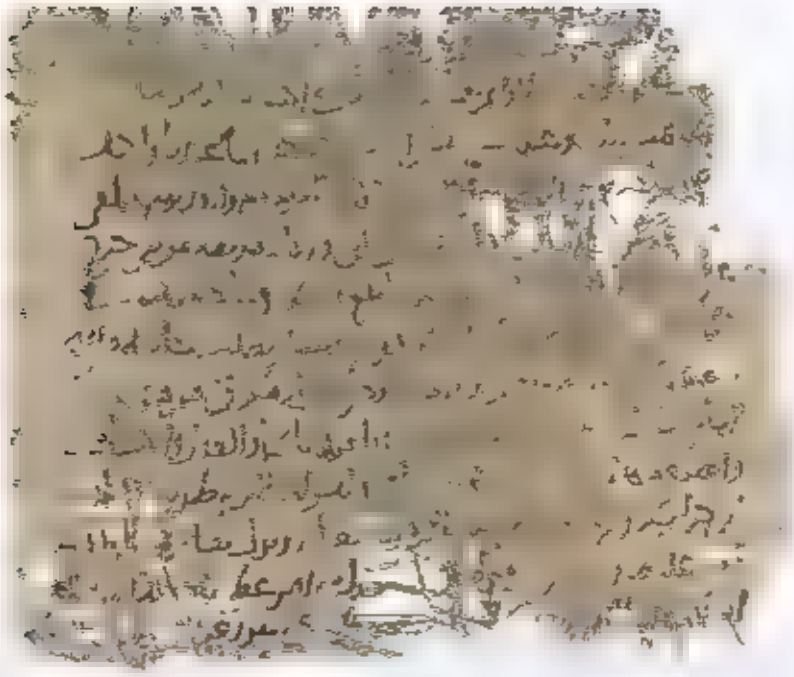

۲۲۵ ر

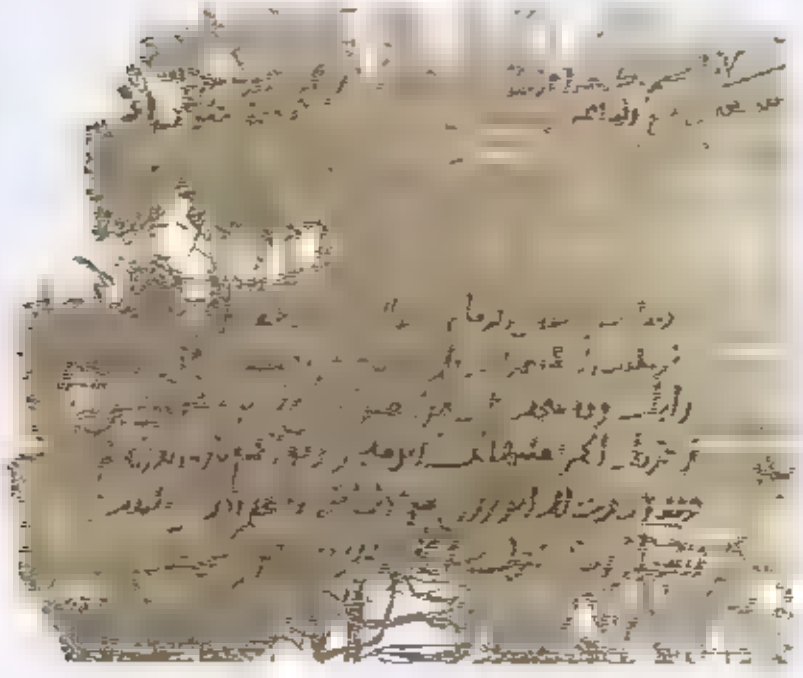

۲۲۵ پشت

۲۳۶. نامه
قرن سوم هجری

۲۴×۳۴ سانتی متر. ۲۱ سطر رو و ۲ سطر به صورت سکه‌ای پشت پاپیروس. ربع بالا چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 366

رو. در نامه به «وصیت کننده» یا «وارث» (الوصی) اشاره شده. الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد.
پشت. این بخش، ادامه‌ی نامه‌ی روی پاپیروس است[۱]

۲۳۶ پشت

۲۳۶ رو

۱. نامه فاقد تاریخ و در چند مورد فاقد نقطه است. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد. جلقه‌ی حروف سینه است. گاه دو دندانه عمودی به بالا دارد و گاه زاویه‌دار است. اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود سطرپری است. نامه با عجله و بی دقت نوشته شده و حروف نادرست‌المخصه‌های گوناگون دارد. دم‌ی آخر برگشته است. متن پشت پاپیروس کم‌رنگ است

۲۳۷. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۵ ۱۳ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو و ۵ سطر پشت. بالا و راست هر دو سمت برگه از بین رفته است
شماره PPS 379

رو: در این نامه، عالبا الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد. «ه» تقریبا عمودی است. «ک» اول و وسط، قوسی به چپ دارد و بدون سرکش و «س» بی‌دندانه است
پشت: این بخش، پایان یک نامه است. گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد

۱. نامه فاقد تاریخ و در چند مورد فاقد نقطه است. نگارش با عجله و بی‌دقت انجام شده. حروف استقلال و استحکام ندارند. س دندانه و ک سرکش ندارد. عالبا الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد و کاتب هنگام اتصال آن به حرف ماقبل خود قلم را روی کاغذ برنداشته است. قلم نگارش نامه پشت ضخیم‌تر بوده و کاتب بر نگارش تسلط نداشته است

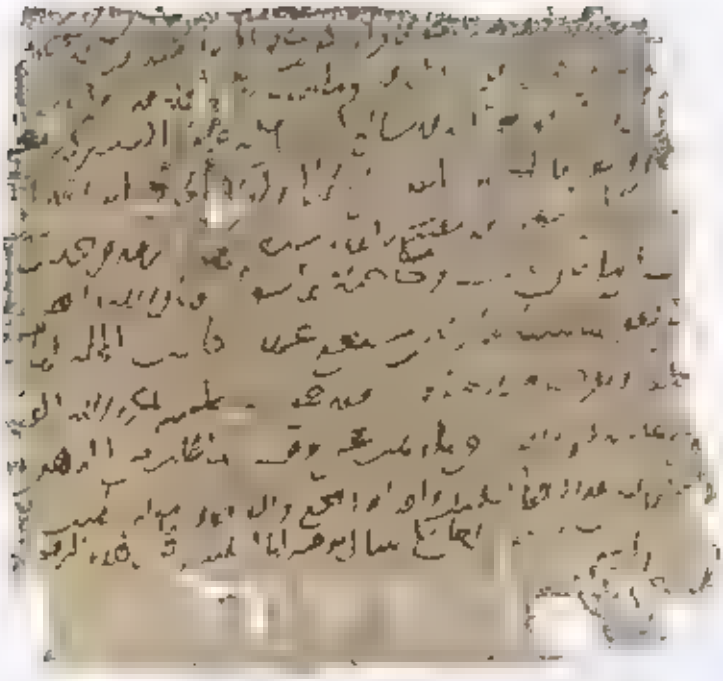

٢٣٧ ر

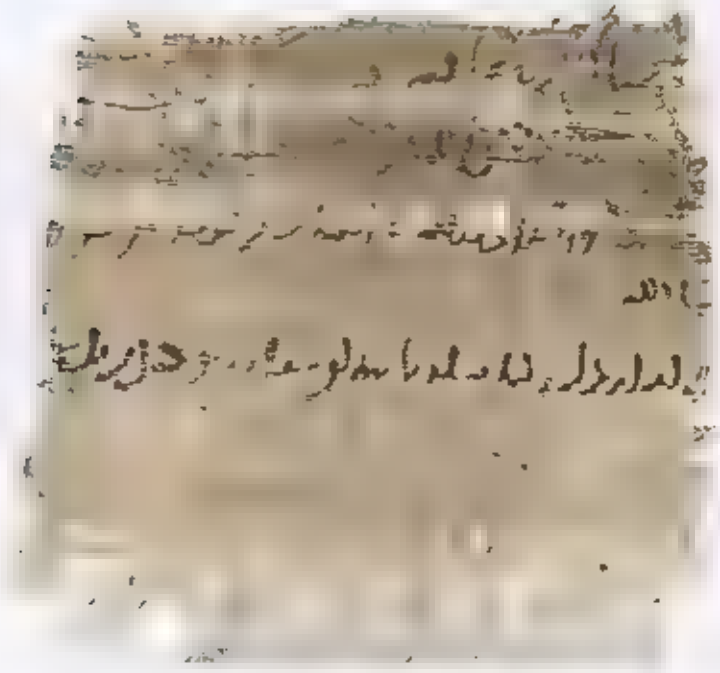

٢٣٧ ب

۲۳۸. نامه
قرن سوم هجری

۲۴×۳۲ سانتی متر، ۲۲ سطر رو که پنج سطر در خلاف جهت سایر سطور نوشته شده و ۱۹ سطر پشت. ریختگی هایی در میان متن هر دو طرف دیده می شود
شماره PPS 362

رو: در نامه به شهر فسطاط اشاره شده. الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد. دسته ی «ط» به راست مایل است و «س» و «ش» بی دندانه و «د» و «ر» تقریبا عمودی است
پشت: دو سطر بالای صفحه عنوان نامه روی پاپیروس است «به ابو نقصن از جعفر بن قاسم». ۱۲ سطر باقی مانده که در جهت عکس سه سطر بالا نوشته شده. نامه ی متن روی پاپیروس است

۲۳۸ پشت

۲۳۸ رو

۱. این نامه مقصد فاقد تاریخ است. تخصیص حروف نقطه دار. حلقه ی حروف نسبتا سست که سرکش ندارد. گاه بالای س می دندانه خط صافی دیده می شود. انحصار ح و ـ به حرف ماقبل خود تحریری است

۲۳۹. نامه
قرن سوم هجری

۵×۲۳ ۱۲ سانتی‌متر ۸ سطر رو پایین برگه از دین رقعه است
شماره PPS 333

رو نامه با عبارت «اطال الله بقاک و حفظک» آغاز شده است «ک» اول به‌طور شکل است
پشت: خالی[1]

۲۳۹ رو

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است حروف و کلمات استحکام و استقلال کافی ندارند گاه‌گاه دندانه عمودی کوچکی به بالا دارد که سرکش ندارد. حلقه‌ی حروف مسبه است. قاف آخر مانند دانه‌ی عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. بسم‌الله در نهایت بی‌سلیقگی و رفع تکلیف نوشته شده است.

۲۴۰. نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۳ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو که دو سطر بر حاشیه‌ی راست نوشته شده و ۳ سطر پشت
پایین چپ و راست هر دو سوی برگه از بین رفته است
شماره PPS. 389

رو: لف آخر زائده زیر خط کرسی دارد ◦ک◦ اول قوسی به چپ دارد و بدون سرکش است
پشت عنوان نامه روی پاپیروس که در آن به شهر فسطاط اشاره شده است

۱ نامه فاقد تاریخ است. بعضی حروف بسته هستند. حلقه حروف بسته است. د و ذ زائده عمودی به بالا دارند و گاه زاویه‌دار هستند. تفاوت ح و ج به حرف ماقبل خود مربوط است. سطور در مجموع منظم هستند.

۲۲ رو

۲۲ پشت

۲۳۱. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۱۸×۲۵ سانتی متر، ۱ سطر رو و ۳ سطر پشت پایین و چپ برگه ریخته رفته است
شماره PPS. 331

رو در نامه به کنیزی اشاره آمده (جاریه) و با عبارت «اکرمک الله» آغاز شده است
«د» آخر تقریباً عمودی و «ک» اول و وسط بعلی شکل است
پشت: عنوان نامه روی پاپیروس نوشته شده است[۱]

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است بسم الله با دقت و مهارت پیش‌نویسی نوشته شده در قطار سطر بسم الله جمله‌ای نیز آمده که فقط قسمت‌هایی از آن باقی مانده است قلم صحیح بوده و نه کندی روی برگه حرکت کرده است حروف استخوانی و کاتب خط در نگارش بسم الله تسلط کافی نشان داده است گاه راویه دارد و گاه عمودی است الف آخر را اندازه زیر خط کرسی دارد دم ی آخر برگشته است کلمه ی شبیه الله با قلمی ظریف‌تر در فضای میان سطر هشتم و نهم اضافه شده است در عنوان پشت نامه نیز کلمه جاریه دیده می‌شود

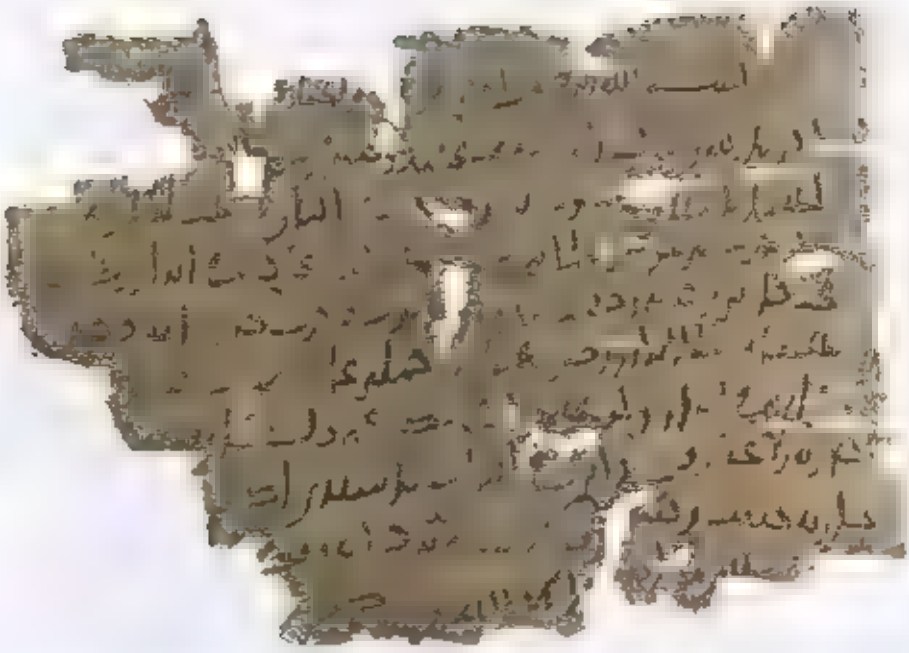

٢٣١ ر

٢٣١ پشت

۲۴۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۵×۱۴٫۵ سانتی‌متر، ۸ سطر رو و ۱ سطر پشت. بالا، پایین و راست متن رو و بالای متن پشت و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است. بخشی از پایان متن پشت به خاطر پارگی ناخوانا است.
شماره PPS. 393

رو: الف آخر زائده زیر خط کرسی ندارد
پشت: با عبارت «اطال الله بقاک و ادام عزک و کرمتک جعلنا فداک» عنوان شده است
الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد[1]

۱. نامه‌ی فاقد تاریخ است. بعضی حروف نقطه دارند. نگارش نه عجله‌ای و نه بی‌دقت. انجام شده. کلمات مستحکم و استقلال دارند. س، ش و الف آخر شده و الف ابتدای الله پیوسته‌اند. گاه نه و ر زاویه دارند. نامه‌ی پشت نه منظم و مهارت بیش‌تری نوشته شده تا آن سطح مضروب عاصله دارد. برخی کلمات این متن نیز به هم پیوسته‌اند. بخشی از تسم‌الله ابتدای نامه در سطر وی باقی مانده. دنباله‌ی ص به راست مایل است و کِ سرکش ندارد.

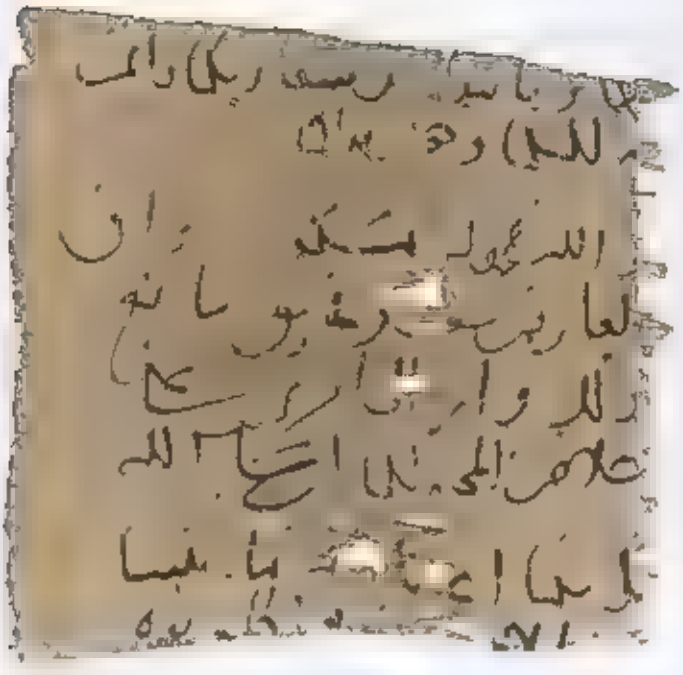

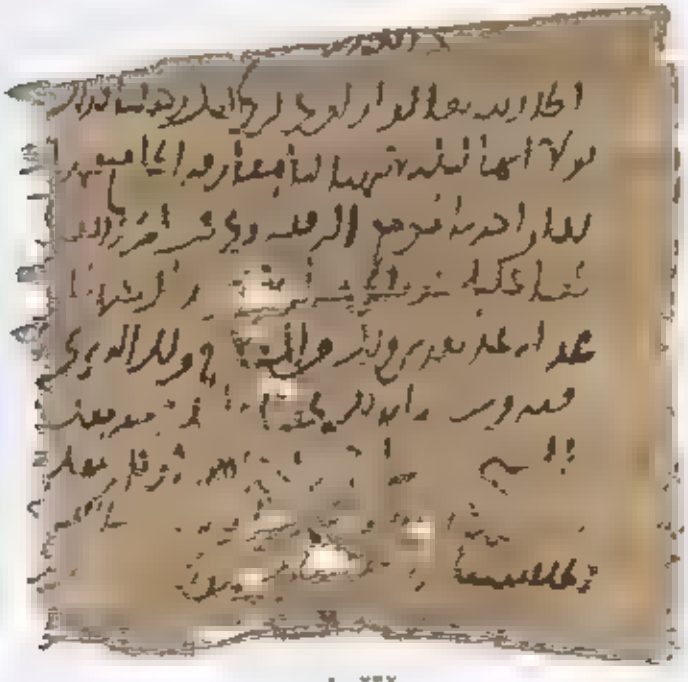

۲۴۳. نامه
قرن سوم هجری

۱۳×۲۷ سانتی متر، ۱۴ سطر رو و ۲ سطر پشت. راست برگه از بین رفته است
شماره PPS 396

رو: گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد
پشت: متن، آغاز عنوان نامه روی پاپیروس است «به ابی اسحاق ...»

۲۴۳ رو

۲۴۳ پشت

۱ در بخش باقی مانده ی نامه تاریه دیده می شود. نگارش با عجله و بی دقت و کم ترین میزان مهارت به نمایش شده. حلقه ی حروف بسته است. ی وسط در کلمه ی علیه در سطر دوم نقطه دارد. ک سرکش ندارد. کلمه ی د. سطر دوم عنوان نامه در پشت برگه. خط رده شده است. اتصال ح به حرف ماقبل خود مخروطی است.

۲۴۴. نامه
قرن سوم هجری

۲۱×۵, ۲۷ سانتی‌متر، ۱۲ سطر رو، پایین و راست برگه و بخش‌هایی از میان متن را دیمین رفته است
شماره PPS 317

رو، متن باقی مانده، نُه سطر با فاصله است و سه سطر ته جوهر قهوه‌ای میان سطور ۱ و ۲ متن عربی اضافه شده است. ۱۰۰ و ۱۰۰ تقریبا عمودی و محل اتصال حروف در راستای افق کشیده است. گاه حروف، نقطه‌گذاری شده است
پشت: خالی[1]

۱. در بخش باقی مانده نامه تاریخ دیده نمی‌شود. بعضی حروف نقطه دارند. گاه الف آخر واژه‌ی وید خط کرسی دارد. س و ش دندانه ندارند. مالای س سه نقطه کنار هم قرار گرفته است. ک سرکش ندارد. ی وسط در کلمه‌ی تیک سطر دوم، س اضافی و ب در کلمه‌ی بلد در سطر پنجم مد اضافی نقطه دارد. ی آخر برگشته است. در این سند دیر، سین و شین به قضاوت امروزه، هویت یکسانی دارند و مانیه حمیرت اند.

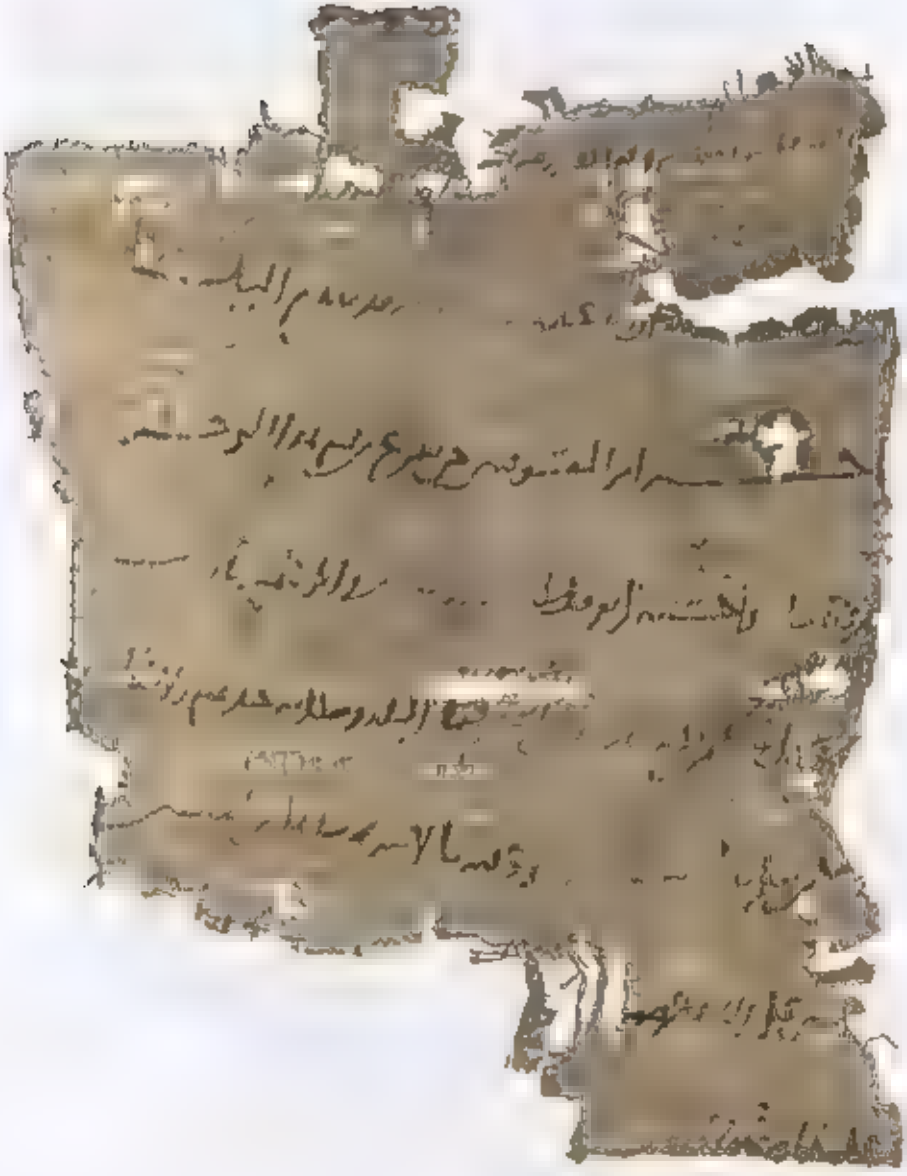

۲۲۲ رو

۲۳۵. نامه

قرن سوم هجری

۹×۱۵ سانتی‌متر ۶ سطر رو و ۱ سطر پشت پایین و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS 388

رو: نامه با دعای «ابقاک الله و حفظک و اتم نعمة علیک» آغاز شده است. دسته‌ی «ظ» به راست مایل است و دم برگشته‌ی «ی» حر در کلمه فی (سطر ۳) به طور افقی کشیده شده است
پشت: متن، بخشی از عنوان نامه روی پاپیروس است
«از ام قاسم»

۱. نامه فاقد تاریخ و نقطه است. نگارش با عجله و بی‌دقت انجام شده. قلم نگارش ضخیم بوده و به کندی روی برگه حرکت کرده است. حلقه‌ی حروف دسته است. ه آخر در بسم‌الله شبیه ر نوشته شده. کلمات استحکام و استقلال ندارند. الف آخر زائده زیر خط گریبی دارد. د و ر شبیه‌اند. س دندانه دارد.

۲۲۵ ب

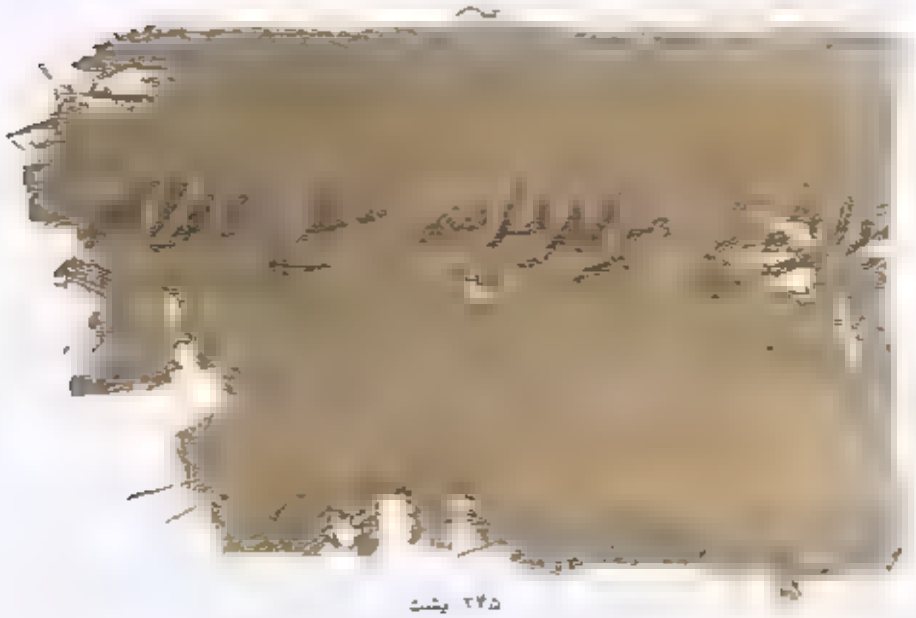

۲۲۵ پشت

۲۴۶. یک نامه و یک یادداشت
قرن سوم هجری

۵×۱۹٫۵ ۱۱ سانتی‌متر ۴ سطر رو و ۲ سطر پشت پایین و راست متن رو از بین رفته است
شماره PPS. 325

رو: این قسمت، دعای آغاز نامه است.
پشت: این یادداشت مربوط به فرستادن یک پیک است الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد و برخی حروف، نقطه‌گذاری شده است دو نقطه در کنار یا زیر هم قرار دارند

۱ نامه فاقد تاریخ است برخی حروف در یادداشت پشت پاپیروس نقطه دارند واژه زیر خط کرسی الف آخر قدری بلند است حلقه‌ی حروف بسته است دو واژه عمودی کوچکی به بالا دارد یک سرکش ندارد دم‌ی حر در کلمه‌ی فی سطر اول متن پشت. برگشته است حروف عمودی نامه‌ی اول به راست مایل‌اند و حروف عمودی یادداشت پشت محکم و عمود بر خط کرسی است. رسم‌الخط متن رو و پشت تفاوت عمده‌ای ندارد

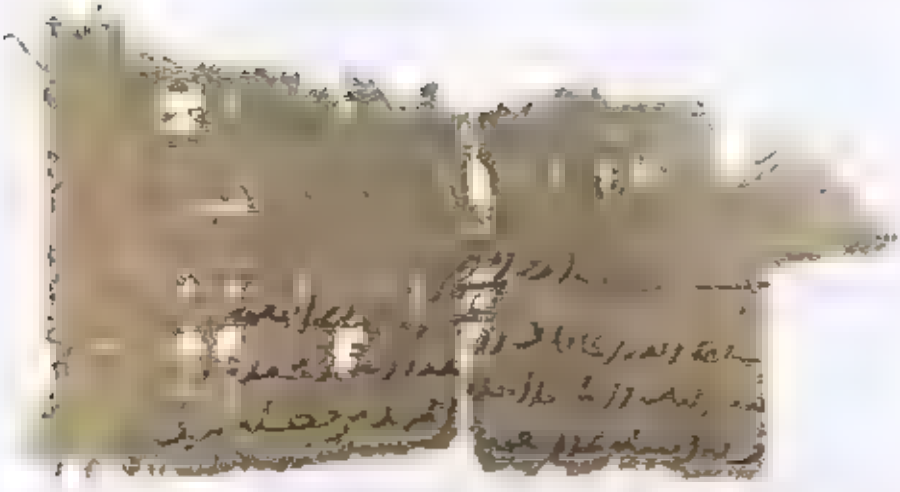

۲۳۶ رو

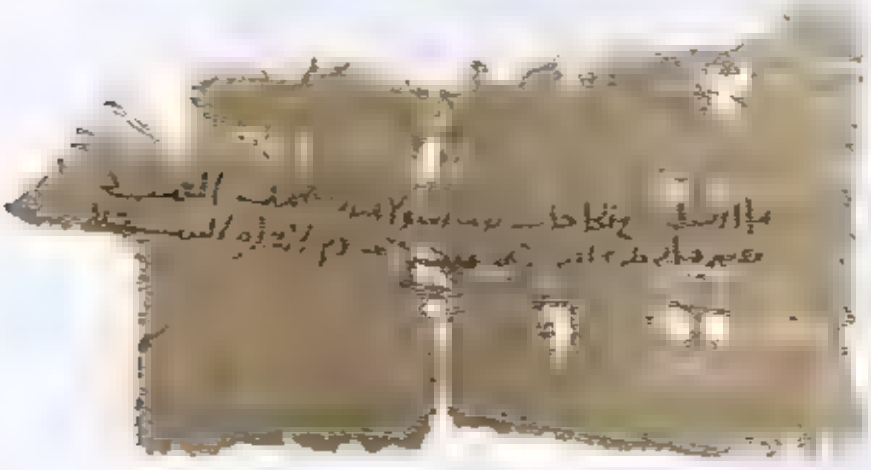

۲۳۶ پشت

۲۴۷. نامه
قرن سوم هجری

۱۱×۹ سانتی‌متر. ۹ سطر رو. بالا و راست برگه از بین رفته است
شماره PPS. 308

رو نامه به دریافت مبلغی پول بر حسب دینار از جمله دو دینار و حراج اشاره شده و با تصلیه پایان یافته و در آخر عبارت «و کتب» نوشته شده است. «ه» و «د» تقریبا عمودی است
پشت: خالی[1].

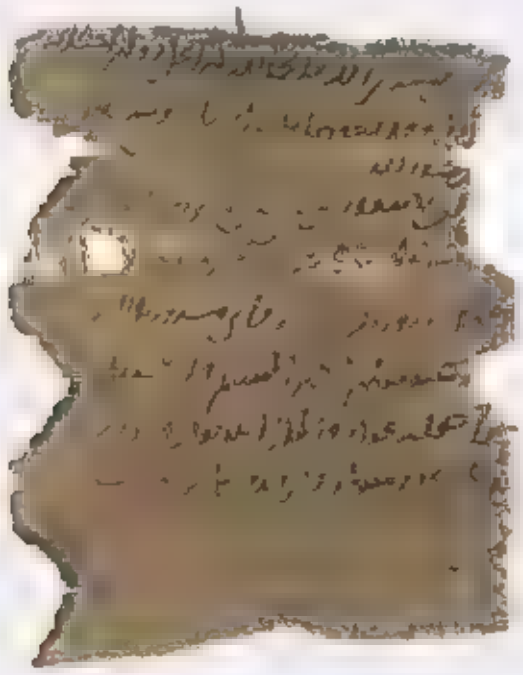

۲۴۷ رو

۱. بخش باقی‌مانده‌ی نامه فاقد تاریخ و نقطه است. کاتب رقعی و حوصله صرف کرده اما مهارت زیادی به نگارش نداشته است. الف آخر واژه‌ی «برات» قد کمتر نمی‌دارد. قد حرف شمیه. «ه» عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است. «د» و «ر» قابل تفکیک‌اند. «ک» سرکش ندارد. «ن» دندانه دارد. تصلیه از پاپیروس‌های دیگر شده‌اند.

۲۴۸. یک سیاهه و یک نامه
قرن سوم هجری

۱۴×۲۹ سانتی‌متر، ۱۵ سطر رو و ۱۴ سطر پشت. بالا راست و وسط ممیز رو و بالا چپ و وسط متن پشت از بین رفته است
شماره PPS. 344

رو: سیاهه‌ای که ارقام یونانی دارد و مربوط به محصوله است
پشت نامه با دعای «وصال الله بقاک» آغاز شده و «و» تقریب عمودی و «س» و «ش» می‌دندانه است و برای پر شدن فضای آخر سطر، کشیده نوشته شده است

۱. نامه و سیاهه تاریخ ندارند. نقطه‌های پراکنده‌ای در متن دیده می‌شود. رسم‌الخط سیاهه به سیاهه‌های حاوی ارقام یونانی که مصور می‌کنیم نه به مرکز تجاری واحد تعلق دارد شبیه است. نامه‌ی پشت برگه عجولانه نوشته شده. قلم ظریف است. برخی حروف پیوسته‌اند. بالای سر سین سه نقطه قرار دارد. ش ی شاء الله در سطر دوازدهم سی دندانه و کشیده است. دو سطر پایانی کاملاً پیوسته است.

۲۴۸ پشت

۲۴۸ رو

۲۴۹. نامه

قرن سوم هجری

۲۵×۲۳٫۵ سانتی‌متر ۱۲ سطر رو و ۱ سطر پشت چپ برگه و قسمت بزرگی از بالای آن از بین رفته است

شماره PPS 385

رو الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «بس» و «ش» نمی‌پیوندد است

پشت: شاید این متن، عنوان نامه باشد[۱]

۱ نامه فاقد تاریخ است بعضی حروف نقطه ندارند حروف استحکام و کاتب بسنده کافی ندارند حلقه‌ی حروف بسته است نقطه‌های حروف دو نقطه‌ای به صورت ترکیب کنار هم قرار گرفته‌اند بالای س ش دندانه خط صافی کشیده شده است کاف سرکش ندارد

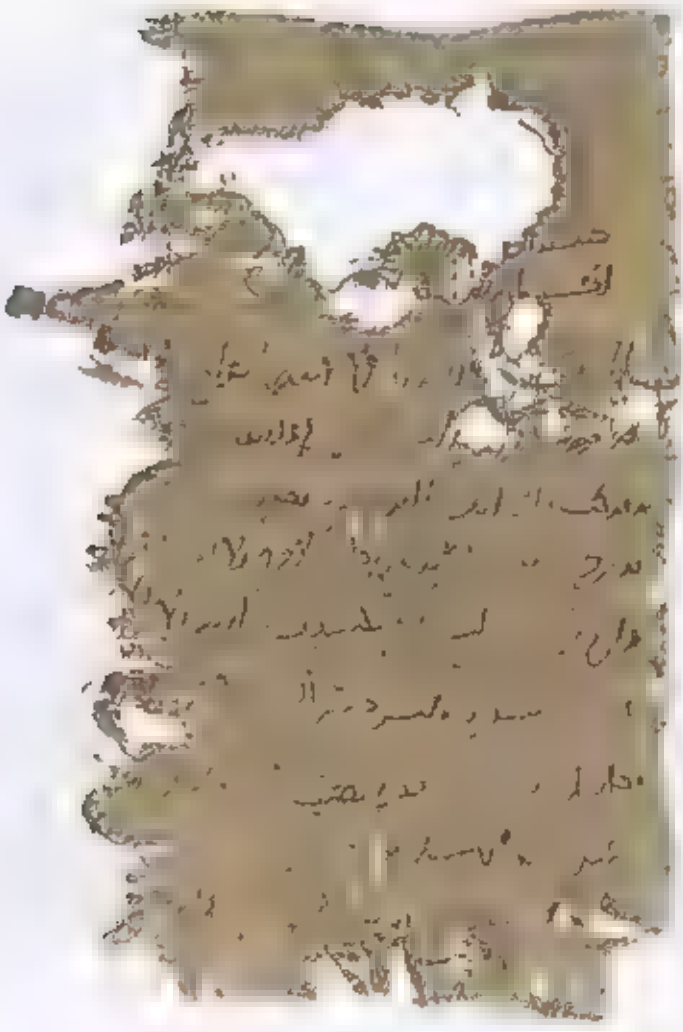

۲۲۹ رو

۲۵۰. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۲۱×۵ ۲۲ سانتی متر، ۱ سطر رو و ۱۱ سطر پشت. پایین و راست متن رو و پایین و چپ متن پشت و بخش‌هایی از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 387

رو کاه نف آخر زائده زیر خط کرسی دارد و ،س، بی دندانه است.
پشت نامه دوم که در آن به جانه (منزل) اشاره شده با عبارت «اطال الله بقاک و ادام عزک، آغاز می‌شود. الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد، تقریبا عمودی «ک» ول به شکل S و دم «ی» آخر در کلمه «بی» (سطر ۴) کشیده است. برخی حروف، نقطه‌گذاری شده و دو نقطه کنار هم بالای حروف، بالای هم نوشته شده است[1]

۱. در قسمت‌های باقی‌مانده نامه‌ها تاریخ دیده نمی‌شود. تقعیس حروف در دو سطر پایانی نامه‌ی پشت نقطه دارد. هم‌الخط نامه‌های پشت و رو خمیر و سطح عرفیکی متفاوت نگاشته شده است. نامه‌ی رو بی دندانه و در نامه‌ی پشت دندانه‌دار است. که سرکش‌هایی حرف در کلمه‌ی قبل برگشته دارد. دو واژه‌ی آخر شبیه زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است.

۲۵ رو

۲۵۰ پشت

۲۵۱. نامه
قرن سوم هجری

۲۴×۲۰ سانتی متر. ۱۲ سطر رو و ۲ سطر پشت. پیین و پایین راست مین رو و مخشی از میان متن روی پاپیروس از بین رفته است.
شماره PPS. 374

رو نامه به عبارت «نظرت را در این مورد به من بگو» با اصطلاح رایج «رأیک» بیان شده الف آخر رانده زیر خط کرسی دارد «ده» و «ه» تقریبا عمودی «ک» اول قوسی به چپ دارد و بی سرکش است
پشت. در این سمت عنوان نامه روی پاپیروس نوشته شده است

۱ نامه فاقد تاریخ و نقطه است. حلقه‌ی حروف مسمه است. ه مقرر شبیه نقطه‌ای در شب یا دایره‌ی مویر کوچکی نوشته شده. ب اول مسم الیه دندانه‌ای سند دارد. قلم به نکه‌ی روی برگه حرکت کرده است. تصال ح به حرف ماقبل خود تحریری است

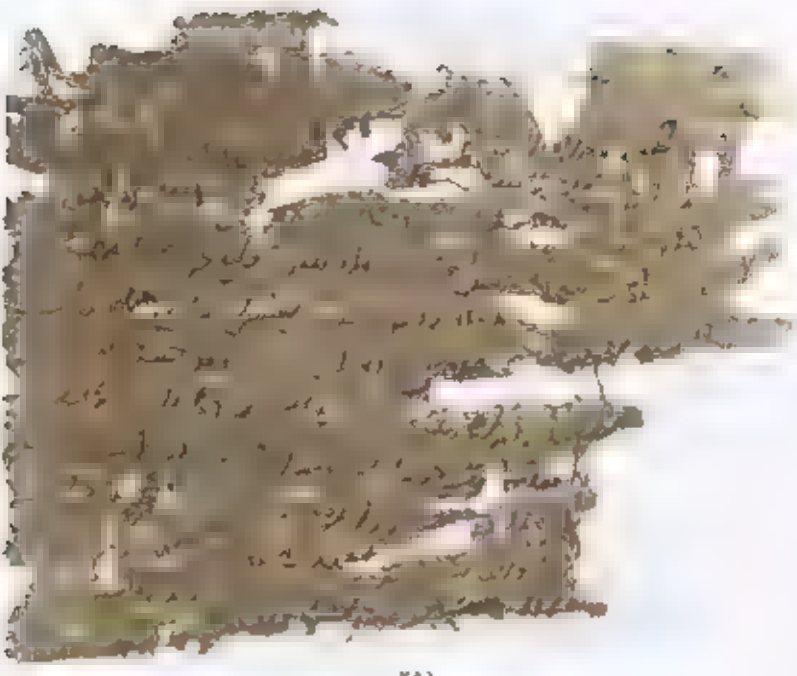

٢٥١ ر

٢٥١ پس

۲۵۲. دو نامه
قرن سوم هجری

۵ ۵×۲۸ ۱۵ سانتی متر، ۱۱ سطر رو و ۱۳ سطر پشت دلا، چپ و راست هر دو مس و بسیاری از میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 334

رو: گاه الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد «س» بی دندانه است.
پشت. در این سمت به مردی به نام الطرایفی اشاره شده که نامه ای برای او نوشته اند «و عی درج کتابی هذا کتاب الی الطرایفی»
«ده و «ذ» تقریبا عمودی است[1].

۱ نامه فاقد تاریخ است. عنصر حروف در نامه ی پشت نقطه دارند. حلقه ی حروف بسته است. کاتب تسلط و حروف استحکام و استقلال کافی ندارند. الف آخر آنها زیر خط کرسی دارد که بدون سرکش است. رو و قابل مقایسه اند. در انتهای نامه ی پشت صلوات خاص برای کسی که قرائت شد، به عمل آمده است. و شاید نام امیر یا صاحب منصب نامبرده باشد. خواسته شده دو و عبارت بسم الله بالای نامه است.

۲۵۲ رو

۲۵۲ پشت

۲۵۳. نامه
قرن سوم هجری

۵ ۸×۳۰ سانتی‌متر ۱۶ سطر رو مایلا و چپ برگه از بین رفته است
شماره PPS. 320

رو: دسته بسیاری از حروف به راست مایل است
پشت: خالی[۱]

۱ بخش باقی‌مانده نامه فاقد تاریخ است اما در کلمه‌ی سوم سطر هفتم نقطه دارد در میان سطر سیزده و چهارده و نیز در میان سطر پانزده و شانزده دو نقطه وجود دارد که معلوم نیست مربوط به کدام حروف است قلم صفحه دوبه و به کندی روی برگه حرکت کرده است کلمات درشت و کم دقت نوشته شده‌اند الف آخر واژه زیر خط کرسی دارد س نمادنامه دارد و د و ر قابل تفکیک است

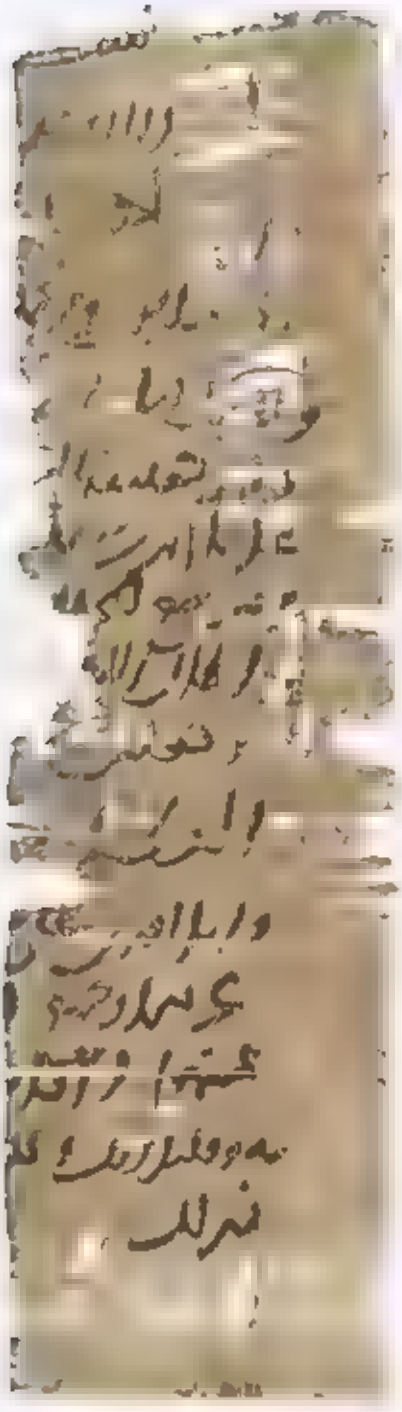

۲۵۴. دو نامه
قرن سوم هجری

۱۲×۲ / ۲۰ سانتی‌متر. ۱۰ سطر رو و ۱۵ سطر پشت
شماره PPS. 326

رو: نامه اول، درخواست جواب از سوی مخاطب است و با بصلته تمام شده. نشانی ندارد
پشت: نامه دوم با جوهر قرمز ـ قهوه‌ای کم رنگ نوشته شده. الف آخر رانده زیر کرسی دارد و «ک» اول، دلی شکل است[۱].

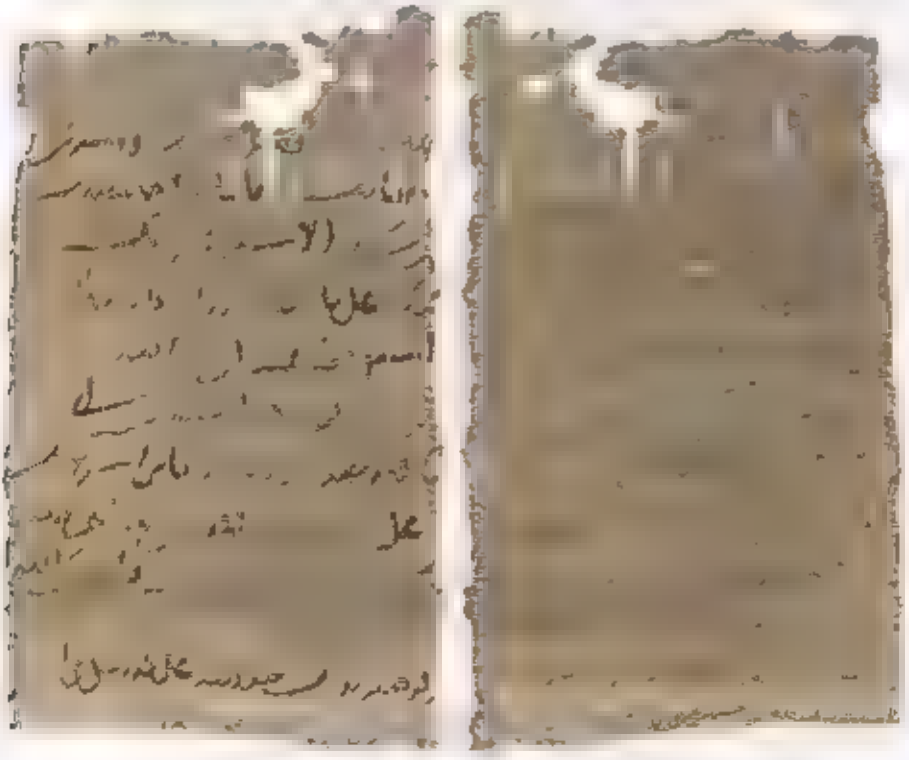

۲۵۴ رو ۲۵۴ پشت

۱. نامه‌ها فاقد تاریخ و خط چند مورد فاقد نقطه‌اند. نگارش نا عجله و کم دقت انجام شده. برخی کلمات پیوسته‌اند. کاتب نامه‌ی دوم تشفه بیش تری به نگارش داشته. نیم‌ی خط برگشته در سطر خط نامه‌ی رو بصلته در پنجمین اکرم عدد. در سطر دهم کلمه‌ی دیده می‌شود که به نظر می‌رسد کلمه‌ی الجهود باشد. اتصال ج و ن به حرف ماقبل خود تحریری است.

۲۵۵. نامه
قرن سوم هجری

۱۶×۵ ۳۲ سانتی‌متر، ۲۲ سطر رو بالا و چپ برگه و بخش‌هایی در میان متن از بین رفته است
شماره PPS. 390

رو الف آخر زائده زیر خط کرسی دارد ک، اول نعلی شکل و س، و ش، بی دندانه است
پشت: حالی[1]

در بخش باقی‌مانده‌ی نامه تاریخ نیامده ولی با توجه به شکل ف و ق نقطه دارند حلقه‌ی حروف بسته است ه آخر شسته زائده‌ای عمودی به حرف ماقبل خود چسبیده است ک سرکش دارد د و ر زائده عمودی به بالا دارد اتصال ح و ج به حرف ماقبل خود تحریری است ی آخر در کلمه‌ی علی سطر سیزدهم برگشته است ش در عبارت ان شاءالله سطر آخر یک دندانه اضافه دارد

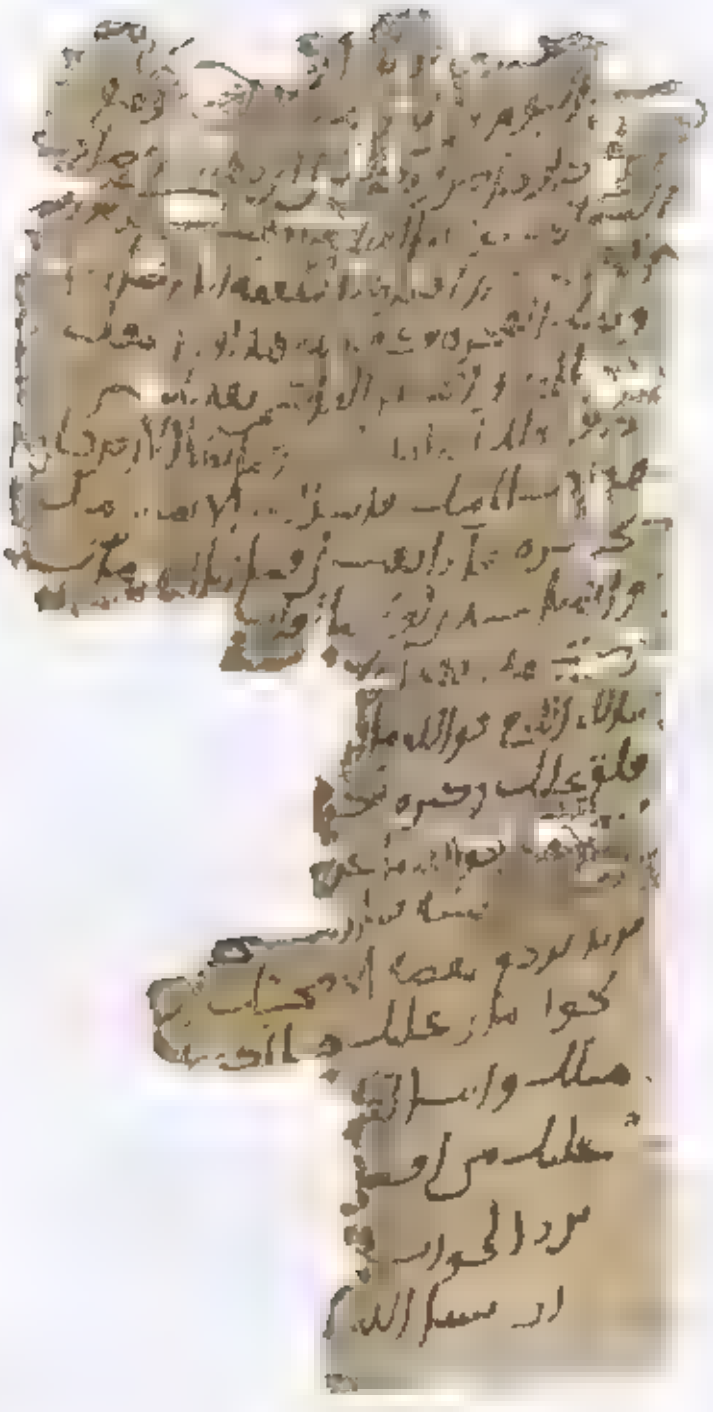

۲۵۶. سیاهه
سال ۳۶۵ هجری

پوست. دو تکه که روی هم ۵ × ۷ ، ۱۱ سانتی‌متر است. ۸ سطر رو و ۱ سطر پشت.
شماره PPS. 208

رو: در این سیاهه به فهرست اجاره‌بهای مدفاعه اشاره شده و سال ۳۶۵ هجری با حروف نوشته شده. برخی حروف، نقطه دارند. حروف مانند «ج»، «ح» و «خ» با زاویه‌ای در گوشه راست نوشته می‌شود.
الف در کلمه «اجراة سهر» به طور کامل نوشته شده است.
پشت: «سیاهه حسن بن عمر، شاهد»[۱].

۱ در باقی مانده‌ی سیاهه سال سیصد و شصت و پنج و همچنین ماه ذوالحجه ذکر شده است. بعضی حروف نقطه دارند. قلم به راحتی روی پوست حرکت کرده اما کاتب تسلط کافی نداشته است. اتصال ج و ح به حروفی در کلمه‌ی ذوالحجه در سطر هشتم مخروبی است. تمام خصوصیات پوست به خط واحدی است و شافعی است بر خلاف خط عربی در قرن چهارم هجری.

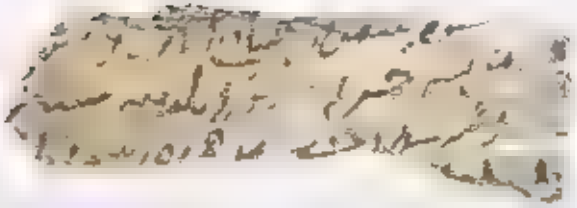

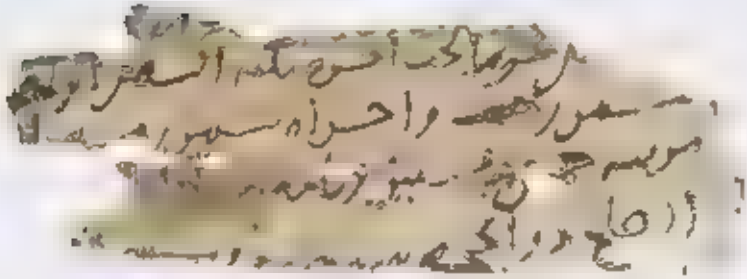

۲۵۰ ر

۲۵۲ پشت

۲۵۷. نامه‌ای که برای سیاه مشق به کار رفته قرن پنجم یا ششم هجری

کاغذ، ۱۴×۲۵ سانتی‌متر، ۱۹ سطر رو که سه سطر بر حاشیه بالا و در جهت عکس سایر متن نوشته شده و ۵ سطر پشت، پایین برگه و میان نیمه چپ سند از بین رفته است.
شماره PPS. 211

رو: نامه درباره تدارک مراسم ازدواج است و در آن به وکیل اشاره شده. «اعلم اطال الله بقاک و ادام عزّک و تأییدک انّ...». نگارش متن با دقت انجام شده است. «س» و «ش» دندانه دار و حلقه حروف «ف»، «ق»، «و»، «ع» و «غ» وسط و آخر باز است. حروف، نقطه گذاری شده است.
پشت: گویا این متن مربوط به ارسال کالا است. «بسم‌الله» در آخر نامه تکرار شده و حدس می‌زنیم که پیش‌نویس یا سیاه مشق بوده است[۱].

۱. نامه فاقد تاریخ است. بعضی حروف نقطه دارند. مؤلف، قدمت متن روی این کاغذ را تا قرن پنجم یا ششم به عقب می‌برد. رسم‌الخط نامه ها پیشرفت نگارشی متن هایی که پیش تر بررسی کرده ایم جوان تر است، به خصوص در کاربرد فراوان نقطه نشان می دهد. اما متن پشت به قدری بدوی است که باز هم امر معینی را تثبیت نمی کند. احتمالاً مؤلف انگلیسی به سبب کاربرد کاغذ این متن را تاریخ گذاری کرده است. متن پشت عجولانه تر نوشته شده و عقب مانده‌تر از متن روی پاپیروس است، یا بسم‌اللهی که به کلی قلم انداز است.

۲۵۷. پشت.

۲۵۷. رو.

۲۵۸. یک یادداشت و یک رسید
سال ۵۲۸ هجری

کاغذ. ۵ / ۸×۴ سانتی متر، ۵ سطر رو و ۱۱ سطر پشت.
شماره PPS. 154

رو: بنابراین یادداشت، خراج در آخر ماه ربیع‌الاول سال ۵۲۸ هجری پرداخت شده. «دیوان الخراج استوفا الی سلخ ربیع‌الاول سنة ثمانین و عشرین و خمس مئه». «د» تقریباً عمودی و «س» بی‌دندانه است.
پشت: رسید رسمی مالیات بر اراضی. پس از یادداشت های اولیه مربوط به ثبت رسید در محضر رسمی و بسم‌الله، متن با عبارت «صحّ لـ...» آغاز شده.
حروف به صورت گرد و منحنی نوشته شده است[۱].

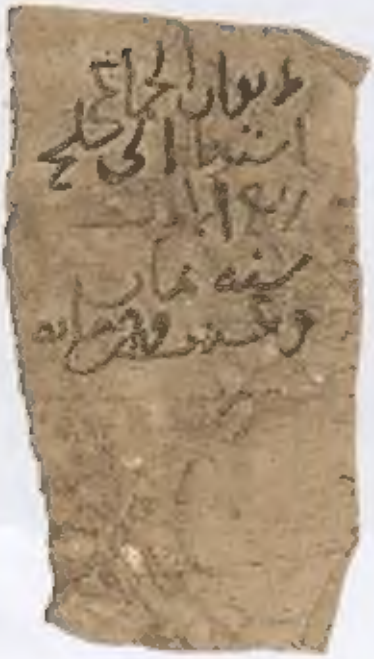

۲۵۸. رو.

۲۵۸. پشت.

۱. یادداشت تاریخ دارد. دو نقطه در فاصله ی بین سطور اول و دوم وجود دارد که نمی توان تشخیص داد به پای وسط کلمه ی دیوان متعلق است یا به تای وسط کلمه ی استوفا. ن در کلمه ی سته نقطه دارد. س بی دندانه است. متن پشت نمونه بسیار درهم و پیوسته و به مشق خط شبیه تر است.

خردمندان شیعه، برای حفظ اعتبار فرهنگی مذهب، از آسیب زیاده‌نویسی‌های این ندیم، که موجب می شود مفروضاتی اساس تفکر و مکتب تشیع را بر مجهولات و موهومات بنگویند، ضرر و ربود از تحلیل او تبری جویند و نپذیرند که در اواخر قرن اول هجری، زمانی که حتی برگ نوشته‌ای آزاد از قرآن نیز به جای نمانده، مؤلفی با طول عمر معمول آدمی، پنج هزار جلد کتاب در حوزه های علوم و فنون و فلسفه و شیمی نوشته باشد. اما اوضاع کنونی چنین است که به نام این گزافه باف، کارخانه ی داروسازی زده‌ایم، کسانی حتی «فهرست ماقبل الفهرست» فراهم کرده اند و کسان دیگری از مکتوبات شیعه تا قرن سوم هجری، به‌تعدادی اعجاب‌آور، فهرست دیگری ساخته اند، بی این که تاکنون به میزان کف دستی از این همه کتاب، عین قابل دیداری به دست آمده باشد.

(همین کتاب، ص ۸)

شابک: ۵-۶۲-۶۷۳۰-۹۶۴-۹۷۸